

hugo

notre-dame de paris

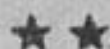
★ ★

Coperta : *Gheorghe Marinescu*

victor hugo

notre-dame de paris

ROMAN

TRADUCERE DE
GELLU NAUM

1970

EDITURA MINERVA

BUCUREŞTI

CARTEA A ȘAPTEA

I

PERICOLUL DE A-ȚI ÎNCREDINȚA TAINA UNEI CAPRE

Trecuseră mai multe săptămîni de cînd se întîmplaseră cele povestite mai sus.

Era în primele zile ale lui martie. Soarele, pe care Dubartas, clasicul strămoș al perifrazei, nu-l numise încă *marele duce al luminărilor*, nu era mai puțin vesel și strălucitor din pricina aceasta. Era una din zilele acelea de primăvară atît de blînde și de frumoase, încît întregul Paris, risipit prin piețe și promenade, le sărbătorește ca pe niște duminici. În asemenea zile de lumină, căldură și seninătate există un anumit moment mai ales cînd trebuie admirat portalul catedralei Notre-Dame: momentul cînd soarele, pornit spre amurg, privește aproape în față catedrala. Razele lui, din ce în ce mai orizontale, se retrag agale de pe caldarîmul pieței și urcă de-a lungul fațadei verticale a bisericii, scoțîndu-i în relief, prin umbrele lor, miile de sculpturi, pe cînd marea fereastră centrală în formă de roză scînteiază ca un ochi de ciclop aprins, la răsfrîngerea focului din vatra faurului.

Era deci tocmai momentul acela.

Peste drum de înalta catedrală învăpăiată de amurg, pe balconul de piatră clădit deasupra por-

ticului unei bogate case gotice care forma colţul pieţei şi al străzii Pieţei, cîteva fete tinere şi frumoase rîdeau şi vorbeau între ele, făcînd tot felul de graţii şi de mici nebunii. După lungimea vălului care, pornind din vîrful cornetului de pe cap, ascuţit şi brodat cu perle, le cădea pînă la călcîie, după fineţea bluzelor brodate ce le acopereau umerii, lăsînd să li se zărească, potrivit ispititoarei mode de pe atunci, începutul frumoşilor sîni feciorelnici, după bogăţia jupelor purtate pe dedesubt, dar mai preţioase decît veşmintele de deasupra (minunat rafinament !), după voalul, mătasea, catifeaua din care erau făcute toate acestea, şi mai ales după albeaţa mîinilor care arăta lipsă de griji şi lenevie, puteai lesne să ghiceşti în fetele acelea pe moştenitoarele unor familii nobile şi bogate. Şi, într-adevăr, se aflau acolo domniţa Fleur-de-Lys de Gondelaurier împreună cu Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine şi micuţa de Champchevrier, toate fete de neam mare, adunate în momentul acela la doamna văduvă de Gondelaurier, din pricina monseniorului de Beaujeu şi doamnei soţiei sale, care urmau să vină în luna aprilie la Paris şi să aleagă însoţitoare de onoare pentru prinţesa moştenitoare Marguerite, cînd aveau să meargă în Picardia spre a o primi din mîinile flamanzilor. Toţi nobilii din împrejurimi, cale de treizeci de leghe, rîvneau cinstea aceasta pentru fiicele lor, şi mulţi dintre ei şi le şi aduseseră sau şi le trimiseseră la Paris. Cele despre care vorbim fuseseră încredinţate de părinţi pazei discrete şi venerabile a doamnei Aloïse de Gondelaurier, văduva unui fost ofiţer de arbaletieri ai regelui, retrasă cu singura ei fiică în casa din piaţa catedralei Notre-Dame, la Paris.

Balconul în care se aflau fetele dădea într-o cameră bogat tapisată cu piele de Flandra de culoare roşcată şi avînd incrustate frunze de aur. Grinzile care tăiau paralel tavanul încîntau ochii prin mille lor de sculpturi ciudate, vopsite şi poleite. Ici-colo, pe scrinuri cizelate, licăreau splendide obiecte smălţuite; un cap de mistreţ din faianţă încununa o minunată poliţă pentru vase cu două rafturi care arătau că stăpîna casei era soţia sau văduva unui ofiţer de grad mare. În fund, lîngă un şemineau înalt, plin de sus pînă jos cu steme şi armorii, stătea, într-un bogat fotoliu de catifea roşie, doamna de Gondelaurier, căreia cei cincizeci şi doi de ani ai ei i se puteau citi şi pe chip, şi pe îmbrăcăminte. Lîngă ea, în picioare, se afla un tînăr destul de arătos la înfăţişare, deşi cam încrezut şi fanfaron, unul din flăcăii aceia chipeşi care plac tuturor femeilor, deşi bărbaţii serioşi şi fizionomiştii ridică din umeri cînd vine vorba despre ei. Tînărul cavaler purta strălucitoarea uniformă a arcaşilor din escorta regelui, care seamănă prea mult cu costumul lui Jupiter, admirat în prima parte a povestirii noastre, ca să-l mai necăjim pe cititor cu încă o descriere.

Domniţele erau aşezate, parte în cameră, parte pe balcon, unele pe perniţe de catifea de Utrecht cu ciucuri de fir, altele pe scaune fără spătar, din stejar sculptat cu flori şi figuri. Fiecare ţinea pe genunchi marginea unei uriaşe tapiserii de mînă, la care lucrau toate şi din care o bună bucată atîrna pe împletitura ce acoperea podeaua. Şi vorbeau între ele cu vocea aceea şuşotită şi cu rîsetele înfundate pe care le auzi atunci cînd stau de vorbă mai multe fete în mijlocul cărora se află un tînăr. Tînărul, a cărui prezenţă era de

ajuns ca să pună în mişcare amorurile-proprii femeieşti, părea că nu prea le ia în seamă şi, pe cînd fetele se întreceau să-i atragă atenţia, el părea preocupat mai ales să-şi lustruiască cu mănuşa din piele de căprioară catarama centironului.

Din cînd în cînd, bătrîna doamnă i se adresa în şoaptă, iar el îi răspundea cum putea mai bine, cu un fel de politeţe stîngace şi silită. După zîmbetele, după micile semne de înţelegere ale doamnei Aloïse, după privirile aruncate de ea spre fiică-sa Fleur-de-Lys pe cînd i se adresa în şoaptă căpitanului, se putea ghici lesne că era vorba de-o logodnă gata făcută, de-o căsătorie apropiată, fără doar şi poate, a tînărului cu Fleur-de-Lys. Iar după răceala stînjenită a ofiţerului, se putea lesne ghici că, din partea lui măcar, nu mai era vorba de dragoste. Intreaga lui înfăţişare exprima o jenă şi un plictis pe care sublocotenenţii noştri l-ar traduce admirabil astăzi prin : „Afurisita corvoadă !"

Buna doamnă, foarte preocupată de fiică-sa, ca o biată mamă ce era, nu observa lipsa de entuziasm a ofiţerului şi se căznea în şoaptă să-l facă să vadă iscusinţa nemaipomenită cu care Fleur-de-Lys împungea cu acul sau îşi depăna sculul.

— Iată, verişorule, îi spunea ea tînărului, trăgîndu-l de mînecă pentru a-i vorbi la ureche. Priveşte-o ! Uite-o că se apleacă.

— Într-adevăr, răspundea tînărul din nou şi recădea iar în muţenia lui distrată şi glacială.

După o clipă trebuia să se aplece din nou, şi doamna Aloïse îi spunea :

— Ai mai văzut vreodată un chip mai drăgălaş şi mai vesel decît al logodnicei dumitale ? Există pe lume vreo fată mai albă şi mai blondă ?

Mînuțele ei nu sînt oare desăvîrșite ? Și gîtul nu seamănă grozav cu un gît de lebădă ? Cît te invidiez uneori ! Ce fericire să fii bărbat, desfrînatule urît ce ești ! Nu-i așa că Fleur-de-Lys a mea merită să fie adorată pentru frumusețea ei și că esti nebun după ea ?

— Fără doar și poate, îi răspundea el, cu gîndul în altă parte.

— Hai, vorbește-i ! îi spuse deodată doamna Aloïse, împingîndu-l de umăr. Spune-i ceva. Te-ai făcut grozav de timid.

Îl putem asigura pe cititor că timiditatea nu era nici calitatea și nici defectul căpitanului. El încercă totuși să facă ce i se cerea.

— Dragă verișoară, zise el, apropiindu-se de Fleur-de-Lys, ce subiect are tapiseria pe care o lucrați ?

— Dragă vere, răspunse Fleur-de-Lys, cu ciudă în glas, ți-am mai spus pînă acum de trei ori. E peștera lui Neptunus.

Vădit lucru, Fleur-de-Lys înțelegea mult mai limpede decît maică-sa felul de a se purta, rece și distant, al căpitanului. El simți că trebuie să mai stea de vorbă un pic.

— Și pentru cine e toată neptuneria asta ?

— Pentru mînăstirea Saint-Antoine des Champs, spuse Fleur-de-Lys fără să ridice privirea.

Căpitanul apucă un colț al tapiseriei.

— Cine e, dragă verișoară, jandarmul ăsta gras care suflă cît poate într-o trîmbiță ?

— E Trito, răspunse ea.

În răspunsurile scurte ale frumoasei Fleur-des-Lys stăruia mereu o nuanță de îmbufnare. Tînărul înțelese că trebuia neapărat să-i spună ceva la ureche, un nimic, o vorbă galantă, orice. Se

aplecă deci, dar nu putu să găsească în imaginație nimic mai duios și mai intim decît :

— De ce mama dumitale poartă mereu o rochie cu steme, ca bunicile noastre de pe vremea lui Carol al VII-lea ? Spune-i, dragă verișoară că s-a schimbat moda și că balamaua și laurul[1] brodate în blazon pe rochia ei o fac să pară partea de sus a unui cămin care a plecat la plimbare. Zău, nimeni nu mai stă așa, pe propria lui stemă, ți-o jur.

Fleur-de-Lys își ridică spre el frumoșii ei ochi dojenitori :

— Asta e tot ce ai să-mi spui ? șopti ea.

Între timp, buna doamnă Aloïse, încîntată că-i vede astfel, aplecați unul spre altul și vorbindu-și în șoaptă, spunea jucîndu-se cu cheutoarea cărții de rugăciuni :

— Înduioșător tablou de dragoste !

Căpitanul, din ce în ce mai jenat, aduse iar vorba despre tapiserie.

— E, într-adevăr, un lucru încîntător ! exclamă el.

La cuvintele acestea, Colombe de Gaillefontaine, o altă blondă frumoasă și cu pielea albă, bine prinsă în damasc albastru, riscă timidă o vorbă spre Fleur-de-Lys, cu speranța că frumosul căpitan îi va răspunde :

— Draga mea Gondelaurier, ai văzut tapiseriile din casa de la Roche-Guyon ?

— Nu cumva locuința în care e cuprinsă grădina Lenjeresei de la Luvru? întrebă rîzînd Diane de Christeuil, care avea dinți frumoși, drept care rîdea la orice cuvînt.

---

[1] Joc de cuvinte care desparte numele *Gondelaurier* în : *gond* (balama) și *laurier* (laur).

— Şi unde se află turnul cel mare şi vechi din fostul zid al Parisului, adăugă Amelotte de Montmichel, o brună frumoasă, buclată şi vioaie, care avea obiceiul să suspine, aşa cum cealaltă rîdea, fără să ştie de ce.

— Draga mea Colombe, interveni doamna Aloïse, vorbeşti despre palatul care era al domnului de Bacqueville, sub regele Carol al VI-lea ? Acolo, într-adevăr, se află tapiserii superbe, ţesute vertical.

— Carol al VI-lea ?! Regele Carol al VI-lea ?! mormăi tînărul căpitan, răsucindu-şi mustaţa. Dumnezeule ! Ce bine îşi aminteşte doamna de lucrurile străvechi !

Doamna de Gondelaurier continuă :

— Frumoase tapiserii, într-adevăr. Şi atît de preţioase, încît trec drept rarităţi.

În clipa aceea, Bérangère de Champchevrier, o fetiţă zveltă de vreo şapte anişori, care privea în piaţă prin treflele balconului, exclamă :

— Oh, ia te uită, dragă naşă Fleur-de-Lys, ce frumoasă e dansatoarea care joacă pe caldarîm şi bate în tambură, în mijlocul unor oameni de rînd !

Într-adevăr, se auzea vibraţia sonoră a unei tamburine cu clopoţei.

— E vreo ţigancă nomadă, spuse Fleur-de-Lys, întorcîndu-se cu nepăsare spre piaţă.

— Să vedem ! Să vedem ! strigară voioase celelalte fete şi se repeziră toate la marginea balconului, pe cînd Fleur-de-Lys, cu gîndul la răceala logodnicului ei, le urma agale, iar acesta, simţindu-se uşurat de faptul că întîmplarea pune capăt unei convorbiri plicticoase, porni spre fundul încăperii, cu aerul mulţumit al unui ostaş ieşit din serviciu.

Şi totuşi, să te afli la ordinele frumoasei Fleur-de-Lys era un lucru încîntător şi drăgălaş, cel puţin aşa i se păruse lui altădată ; dar, încetul cu încetul, căpitanul se plictisise ; perspectiva unei apropiate căsătorii îl răcea tot mai mult, din zi în zi. De altfel, căpitanul avea o fire nestatornică şi, trebuie să spunem, un gust cam vulgar. Deşi de obîrşie foarte nobilă, el adunase sub haina militară cam multe apucături de răcan. Îndrăgea crîşma şi toate ale ei. Nu se simţea la larg decît printre cuvinte grosolane, glume ostăşeşti, femei uşoare şi succese uşoare. Şi totuşi primise în familie o brumă de educaţie şi oarecare maniere ; dar cutreierase prea de tînăr ţara, se înrolase prea de tînăr în armată, şi lustrul de gentilom se ştergea zi de zi sub aspra frecătură a centurii lui de jandarm. Deşi dintr-un rest de respect omenesc, o mai vizita din cînd în cînd pe Fleur-de-Lys, căpitanul se simţea, din două motive, stingherit în casa ei ; mai întîi, pentru că, risipindu-şi într-una dragostea prin tot felul de locuri, mai păstrase foarte puţină pentru ea ; apoi, pentru că în mijlocul atîtor femei mîndre, îngrijite şi decente, tremura neîncetat ca nu cumva gura lui obişnuită cu sudălmile să nu-şi dea drumul pe neaşteptate şi să scape vreo vorbă de cîrciumă. Vă închipuiţi ce s-ar fi întîmplat atunci !

Altminteri, toate acestea se amestecau la el cu mari pretenţii de eleganţă în gesturi, în îmbrăcăminte şi în ţinută. Puneţi-le laolaltă cum veţi putea. Eu nu sînt decît povestitor.

Căpitanul stătea deci de cîteva minute, gîndind sau negîndind, rezemat de pervazul sculptat al căminului, cînd Fleur-de-Lys se întoarse pe neaşteptate spre el şi-i vorbi. La urma urmei biata fată nu era supărată din toată inima pe el.

— Dragă vere, nu ne-ai vorbit dumneata despre o țigăncușă pe care ai salvat-o din mîinile a vreo doisprezece tîlhari, acum două luni, pe cînd patrulai noaptea ?

— Cred că da, dragă verișoară, răspunse căpitanul.

— Poate că ea e țigăncușa care dansează în fața catedralei, continuă Fleur-de-Lys. Hai să vezi dacă o recunoști, dragă vere Phoebus.

În drăgălașa ei invitație de-a veni lîngă ea și în grija de a-i rosti numele străbătea o tainică dorință de împăcare. Căpitanul Phoebus de Châteaupers (căci pe el îl are cititorul sub ochi, de la începutul acestui capitol) se apropie agale de balcon.

— Iată, îi spuse Fleur-de-Lys, punîndu-și cu duioșie mîna pe brațul lui, privește-o pe micuța care dansează colo, în mijlocul cercului aceluia. E țiganca dumitale ?

Phoebus privi și spuse :

— Da, o recunosc după capră.

— Oh, ce căpriță drăguță ! exclamă Amelotte, împreunîndu-și palmele de admirație.

— O fi avînd coarnele de aur adevărat ? întrebă Bérangère.

Fără să miște din jilțul ei, doamna Aloïse luă cuvîntul :

— Nu cumva e una din țigăncile sosite anul trecut prin Poarta Gibard ?

— Mamă, spuse cu blîndețe Fleur-de-Lys, poarta se numește acum Poarta Infernului.

Domnișoara de Gondelaurier știa cît de neplăcut îi era căpitanului felul învechit de a vorbi al maică-si. Într-adevăr, el și începuse să rînjească, mormăind printre dinți :

— Poarta Gibard! Poarta Gibard! Ca să-l treacă pe-acolo pe regele Carol al VI-lea!

— Nașă, exclamă Bérangère, ai cărei ochi veșnic neastîmpărați se înălțaseră deodată spre vîrful turlelor catedralei Notre-Dame, cine o fi bărbatul acela înveșmîntat în negru care se află colo sus?

Toate fetele ridicară ochii. Într-adevăr, un bărbat stătea rezemat de ultima balustradă a turlei dinspre nord, care dă spre Grève. Era un preot. I se deslușeau clar veșmîntul și fața rezemată în palme. De altfel, bărbatul statea nemișcat ca o statuie, cu privirea ațintită spre piață. Avea în el ceva din neclintirea unui uliu care a descoperit un cuib de vrăbii și îl privește.

— E domnul arhidiacon de Josas, spuse Fleur-de-Lys.

— Ai ochi buni dacă îl recunoști de-aici! observă tînăra Gaillefontaine.

— Cum se mai uită la mica dansatoare! adăugă Diane de Christeuil.

— Să se ferească țiganca, spuse Fleur-de-Lys, căci el nu iubește Egiptul.

— Păcat că omul ăsta o privește așa, adăugă Amelotte de Montmichel, căci fata dansează minunat.

— Dragă vere, Phoebus, spuse deodată Fleur-de-Lys, fiindcă o cunoști pe țigăncușă, fă-i semn să se urce aici. O să ne amuze.

— Da, da! se bucurară fetele, bătînd din palme.

— Dar e curată nebunie, răspunse Phoebus. Ea m-a uitat, fără doar și poate, iar eu nu știu măcar cum o cheamă. Totuși, domnițelor, fiindcă doriți, am să încerc.

Și, aplecîndu-se peste balustrada balconului, începu să strige: „Fetițo!“

În clipa aceea dansatoarea nu bătea în tambură.

Ea întoarse capul spre locul de unde venea chemarea. Privirea ei strălucitoare se aținti asupra lui Phoebus. Fata se opri brusc.

— Fetițo ! repetă căpitanul și-i făcu semn cu degetul să vină.

Fata îl mai privi o clipă, apoi se roși ca și cum o flacără i s-ar fi urcat în obraji și, luîndu-și tamburina sub braț, porni, printre spectatorii mirați, spre poarta casei unde o chema Phoebus. Mergea cu pași lenți, clătinîndu-se, și cu privirea tulbure a unei păsări care se supune fascinației unui șarpe.

Cîteva clipe mai tîrziu, tapiseria de la ușă se ridică și țiganca se ivi în pragul camerei, roșie, zăpăcită, abia suflînd, cu ochii ei mari privind în podea și neîndrăznind să facă un pas.

Bérangère bătu din palme.

În acest timp, dansatoarea stătea nemișcată în pragul ușii. Apariția ei produse un efect ciudat asupra grupului de fete. Nu încape îndoială că un vag și nedeslușit instinct de a place frumosului ofițer le însuflețea pe toate odată, că splendida uniformă era ținta tuturor cochetăriilor și că, de cînd se afla el de față, exista între ele o oarecare rivalitate secretă, înăbușită, pe care abia dacă și-o mărturiseau în sinea lor, dar care izbucnea totuși în fiecare clipă în gesturile și în cuvintele lor. Cu toate acestea, cum fetele erau toate cam la fel de frumoase, luptau cu arme egale și fiecare putea să spere că va învinge. Sosirea țigăncii rupse brusc echilibrul acesta. Fata era de-o frumusețe atît de neobișnuită, încît în clipa cînd se ivi în pragul încăperii păru că răspîndește acolo un fel de lumină proprie. În spațiul mai restrîns al camerei, în cadrul sever al draperiilor și al pereților îmbrăcați în lemn, ți-

ganca era cu mult mai frumoasă și mai strălucitoare decît în piața publică. Părea o flacără adusă de la lumină la întuneric. Nobilele domnișoare fură uluite, fără voia lor. Și fiecare se simți într-un fel lovită în frumusețea ei. De aceea frontul lor de luptă — să ni se ierte expresia — se schimbă imediat, fără să-și spună un cuvînt una alteia. Domnișoarele se înțelegeau de minune. Instinctele femeilor se înțeleg și răspund mai repede decît inteligența bărbaților. Sosise o dușmancă : toate simțeau asta și se uneau între ele. O picătură de vin e de ajuns ca să înroșească un pahar plin cu apă; pentru ca un întreg grup de femei frumoase să fie stăpînit de o anumită stare de spirit e de ajuns să sosească în mijlocul lor o femeie și mai frumoasă — mai ales cînd se află acolo un bărbat.

De aceea primirea făcută țigăncii fu uimitor de rece. Fetele o priviră de sus pînă jos, apoi se priviră, și-atîta fu de ajuns. Se înțeleseseră între ele. Între timp, noua venită aștepta să i se vorbească și era atît de emoționată, încît nu îndrăznea să ridice ochii.

Căpitanul rupse primul tăcerea.

— Pe cuvîntul meu, exclamă el cu înfumurarea-i prostească, iată o ființă încîntătoare ! Ce părere ai, dragă verișoară ?

Observația aceasta, pe care un admirator mai delicat ar fi făcut-o măcar în șoaptă, nu era menită să împrăștie geloziile femeiești aflate la pîndă în fața țigăncii.

Cu o dulceagă afectare plină de dispreț, Fleur-de-Lys îi răspunse căpitanului :

— Nu-i urîtă.

Celelalte fete șușoteau între ele.

În sfîrşit, doamna Aloïse, la fel de geloasă şi ea, fiindcă era geloasă pentru fiica ei, îi spuse dansatoarei :

— Apropie-te, fetiţo.

— Apropie-te, fetiţo, repetă cu o comică demnitate Bérangère, care-i ajungea pînă la şold.

Ţiganca înaintă spre nobila doamnă.

— Frumoasă copilă, rosti Phoebus cu emfază, făcînd şi el cîţiva paşi spre ea, nu ştiu dacă am suprema fericire de a fi recunoscut de dumneata...

Ea îl întrerupse cu un zîmbet şi o privire nespus de dulce şi-i spuse :

— Oh, da...

— Are memorie bună, observă Fleur-de-Lys.

— Nu, zău, continuă Phoebus, ai şters-o repede în seara aceea. Nu cumva te sperii de mine ?

— Oh, nu ! zise ţiganca.

În tonul cu care acest *„oh, nu !"* fusese rostit după *„oh, da !"* exista ceva de nedescris, care o jigni pe Fleur-de-Lys.

— În locul dumitale, frumoasa mea, mi-ai lăsat un tîlhar destul de urît, chior şi cocoşat, un clopotar al episcopului, mi se pare, continuă căpitanul, a cărui limbă se dezlega cînd vorbea cu o fată de pe stradă. Mi s-a spus că ar fi bastardul unui arhidiacon şi diavol prin născare. Are un nume hazliu, îl cheamă Quatre-Temps, Pâques-Fleuries, Mardi-Gras, sau mai ştiu eu cum ! Numele unei sărbători la care se trag clopotele, în sfîrşit ! Va să zică îndrăznea să te fure, ca şi cum ai fi fost făcută pentru paracliseri ! Asta e prea de tot ! Ce naiba avea cu dumneata cucuveaua aia ? Hai, spune !

— Nu ştiu, răspunse ea.

— Auzi neobrăzare ! Un clopotar să fure o fată, ca un viconte ! Un mojic să vîneze pe-ascuns vî-

natul gentilomilor! Asta e ceva rar. Altminteri, a plătit-o scump. Jupîn Pierrat Torterue e cel mai aspru rîndaș din cîți au țesălat vreodată un bădăran, și ți-aș spune, dacă poate să te bucure, că pielea clopotarului dumitale i-a trecut frumușel de tot prin mîini.

— Bietul om! spuse fata, în mintea căreia cuvintele acestea reînviau scena de la stîlpul infamiei.

Căpitanul izbucni în rîs.

— Pe toți dracii! Iată o milă la fel de nelalocul ei pe cît e o pană sub coada unui porc! Să fiu burtos ca un papă, dacă... (Dar se opri brusc.) Iertați-mă, domnițelor! Cred că era să scap o prostie.

— Vai, domnule! făcu Gaillefontaine.

— Îi vorbește pe limba ei ființei acesteia! adăugă cu jumătate glas Fleur-de-Lys, a cărei ciudă creștea tot mai mult.

Și ciuda nu i se domoli de loc cînd îl văzu pe căpitan, încîntat de țigancă și, mai ales, de sine însuși, răsucindu-se pe călcîie și repetînd cu o galanterie grosolană, naivă și soldățească:

— Frumoasă fată, pe sufletul meu!

— E îmbrăcată destul de sălbatic, spuse Diane de Christeuil, rîzînd ca să-și arate dinții.

Părerea aceasta fu ca o rază de lumină pentru celelalte: le arăta punctul slab al țigăncii. Neputînd să se lege de frumusețe, domnișoarele se năpustiră asupra îmbrăcămintei ei.

— Adevărat, fetițo, zise domnișoara de Montmichel. De unde ai învățat să vînturi așa străzile, cu umerii goi și fără jabou?

— Are o fustă scurtă de te sperie, adăugă domnișoara de Gaillefontaine.

— Draga mea, continuă Fleur-de-Lys, destul de înțepată, au să te ia sergenții pentru cordonul dumitale aurit.

— Fetițo, fetițo, urmă domnișoara de Christeuil, cu un zîmbet necruțător, dacă ți-ai pune cuviincios o mînecă peste braț, soarele ți l-ar arde mai puțin.

Era, într-adevăr, un spectacol demn de-un spectator mai inteligent decît Phoebus, să vezi cum tinerele acestea frumoase, cu limbile lor înveninate și iritate, șerpuiau, lunecau și se zvîrcoleau în jurul dansatoarei străzilor. Toate erau necruțătoare și grațioase. Și toate îi scotoceau și-i scormoneau, pline de răutate, cu ajutorul cuvintelor, sărmana și neobișnuita îmbrăcăminte făcută din paiete și zorzoane. Rîsetele, ironiile, umilințele nu se mai isprăveau. Batjocurile, bunăvoința disprețuitoare și privirile pline de răutate plouau peste țigancă. Ai fi zis că ai în față cîteva tinere doamne romane care se distrau înfigînd ace de aur în sînul vreunei sclave frumoase. Ai fi zis că vezi niște elegante ogarce dînd tîrcoale, cu nările larg deschise și cu ochii sclipitori, vreunei biete căprioare de pădure, pe care privirea stăpînului le împiedică s-o sfîșie.

Căci, la urma urmei, ce putea însemna pentru fetele acestea de neam o biată dansatoare din piață ? Ele nu păreau de loc să țină seama că se afla și ea acolo ; și în fața ei, adresîndu-se chiar ei, vorbeau despre ea cu glas tare ca despre ceva destul de murdar, destul de josnic și destul de drăguț.

Țiganca nu era nesimțitoare la înțepăturile acestea de ac. Din cînd în cînd o roșeață de rușine, un fulger de mînie îi aprindea ochii și obrajii ; un cuvînt de dispreț părea că-i șovăie pe buze și,

dispreţuitoare, făcea mutrişoara pe care cititorul i-o cunoaşte; dar tăcea. Neclintită, îşi aţintise asupra lui Phoebus privirea-i resemnată, tristă şi blîndă. Iar în privirea aceasta se mai afla şi fericire, şi doioşie. Ai fi zis că ţiganca se stăpînea ca să nu fie alungată.

Cît despre Phoebus, el rîdea şi-i ţinea parte ţigăncii, cu un amestec de obrăznicie şi de milă.

— Lasă-le să vorbească, fetiţo! repeta el, sunîndu-şi pintenii de aur. Nici vorbă, rochia ta e cam neobişnuită şi cam sălbatică, dar, încîntătoare cum eşti, ce-ţi pasă?

— Doamne! exclama blonda Gaillefontaine, înălţîndu-şi gîtul de lebădă şi zîmbind amar. Văd că domnii arcaşi din escorta regelui se aprind uşor după ochii frumoşi ai ţigăncilor.

— De ce nu? spuse Phoebus.

La răspunsul acesta, aruncat cu nepăsare de căpitan ca o piatră pierdută la care nici nu te uiţi măcar cum cade, Colombe începu să rîdă, ca şi Diane, ca şi Amelotte, ca şi Fleur-de-Lys, căreia i se ivi totodată o lacrimă în ochi.

La cuvintele Colombei de Gaillefontaine, ţiganca îşi coborîse privirea în pămînt, dar auzindu-l pe Phoebus, o ridică strălucind de bucurie şi de mîndrie şi-o aţinti din nou asupra lui. În clipa aceea era nespus de frumoasă.

Bătrîna doamnă, care privea scena, se simţi ofensată şi nu pricepu nimic.

— Sfîntă Fecioară! strigă ea deodată. Ce se mişcă acolo, la picioare? Ah, dobitoc afurisit!

Era capra, care, venită în căutarea stăpînei şi repezindu-se spre ea, îşi încurcase mai întîi coarnele în maldărul de stofă pe care veşmintele nobilei doamne îl grămădea peste picioarele domniei sale cînd stătea jos.

Întîmplarea întrerupse discuţia de pînă atunci. Fără să spună un cuvînt, ţiganca îşi liberă capra.

— Oh, iată căpriţa cu copite de aur! strigă Bérangère, sărind în sus de bucurie.

Ţiganca se lăsă în genunchi şi-şi rezemă obrazul de capul mîngîietor al capriţei. Ai fi zis că-i cerea iertare că o părăsise aşa.

Între timp, Diane se plecase la urechea Colombei.

— Ei, Doamne! Cum de nu m-am gîndit mai devreme. E ţigăncuşa cu capra. Se zice că e vrăjitoare, iar despre capră se spune că ştie să facă nişte năzbîtii foarte miraculoase.

— Atunci, spuse Colombe, să ne distreze şi capra, la rîndul ei, şi să facă vreo minune.

Diane şi Colombe se adresară cu însufleţire ţigăncii :

— Hai, fetiţo, pune-ţi capra că facă vreo minune.

— Nu vă înţeleg, răspunse dansatoarea.

— Un miracol, ceva de magie, o vrăjitorie, în sfîrşit.

— Nu mă pricep. Şi începu să mîngîie căpriţa drăgălaşă, repetînd : Djali ! Djali !

În clipa aceea, Fleur-de-Lys observă o punguţă de piele brodată, prinsă la gîtul caprei.

— Ce-i asta ? o întrebă ea pe ţigancă.

Ţiganca îşi ridică ochii mari spre ea şi răspunse cît se poate de serioasă :

— E taina mea.

„Tare aş vrea să ştiu care ţi-o fi taina", gîndi Fleur-de-Lys.

În acest timp, bătrîna doamnă se ridică, prost dispusă :

— Ascultă, ţiganco, dacă nici tu, nici capra n-aveţi de gînd să ne dansaţi, ce mai căutaţi aici ?

Fără să-i răspundă, ţiganca se îndreptă încet spre uşă. Dar, cu cît se apropia de uşă, cu atît îşi încetinea pasul. Părea că un magnet invincibil o reţine acolo. Deodată ea îşi întoarse spre Phoebus ochii scăldaţi în lacrimi şi se opri.

— Pe Dumnezeul meu ! exclamă căpitanul. Nu se pleacă aşa. Întoarce-te şi dansează-ne ceva. Ascultă, frumoaso, cum te cheamă ?

— Esmeralda, spuse dansatoarea fără să-şi ia ochii de la el.

La auzul acestui nume ciudat, un hohot de rîs izbucni în rîndul tinerelor fete.

— Grozav nume pentru o domnişoară ! exclamă Diane.

— Vezi bine că-i vrăjitoare, sări şi Amelotte.

— Draga mea, nu cumva ţi-au pescuit părinţii numele acesta în cazanul de botez ? spuse solemn doamna Aloïse.

Între timp, încă de cîteva minute, fără să fie observată, Bérangère atrăsese căpriţa, cu o pricomigdală, într-un colţ al încăperii. Cît ai clipi, se împrieteniseră la toartă amîndouă. Curioasă, fetiţa desprinsese săculeţul de la gîtul caprei, îl deschise şi golise pe covor conţinutul : un alfabet, cu fiecare literă scrisă separat pe o plăcuţă de lemn de merişor. De îndată ce jucărelele acelea se aflară pe covor, copila văzu cu mirare cum capra, care săvîrşea fără doar şi poate una din minunile ei, începu să tragă cu copita de aur anumite litere şi să le aranjeze, împingîndu-le uşurel într-o anumite ordine. După scurt timp se ivi un cuvînt pe care căpriţa părea învăţată să-l scrie, într-atît de puţin şovăi la alcătuirea lui. Iar Bérangère exclamă deodată, împreunîndu-şi palmele de admiraţie :

— Naşă Fleur-de-Lys, uite ce-a făcut capra !

Fleur-de-Lys dădu fuga acolo și tresări. Literele aranjate pe podea formau cuvîntul :

PHOEBUS

— Capra a scris asta ? întrebă ea cu glas schimbat.

— Da, nașă, răspunse Bérangère.

Cu neputință să te îndoiești : copila nu știa să scrie.

„Iată-i taina !" gîndi Fleur-de-Lys.

Între timp, la strigătul fetiței, toată lumea alergase într-acolo, și mama, și fetele, și țiganca, și ofițerul.

Țiganca văzu nerozia făcută de capră. Și mai întîi se întorși, apoi păli și începu să tremure ca o vinovată în fața căpitanului, care o privea cu un zîmbet satisfăcut și mirat.

— Phoebus ! șușoteau fetele, uimite. E numele căpitanului !

— Ai o memorie nemaipomenită ! îi spuse Fleur-de-Lys țigăncii, care rămăsese împietrită. Apoi, izbucni în plîns. Oh ! bîigui ea, îndurerată, ascunzîndu-și fața în frumoasele-i palme. E o vrăjitoare !

Dar un glas și mai amar încă îi spunea din adîncul inimii : „E o rivală !"

Apoi se prăbuși pe podea, leșinată.

— Fata mea ! Fata mea ! strigă îngrozită doamna Aloïse. Pleacă de-aici, țigancă afurisită !

Esmeralda își adună cît ai clipi nenorocoasele litere, îi făcu semn lui Djali și ieși printr-o ușă, în timp ce Fleur-de-Lys era dusă prin alta.

Rămas singur, căpitanul Phoebus șovăi o clipă între cele două uși, apoi o porni după țigancă.

II

DIN CARE SE VEDE CĂ UN PREOT ŞI UN FILOZOF SÎNT DOUĂ FIINŢE DEOSEBITE

Preotul pe care fetele îl văzuseră sus în turla dinspre nord, aplecat către piaţă şi privind atent dansul ţigăncii, era într-adevăr arhidiaconul Claude Frollo.

Cititorii n-au uitat chilia misteriasă pe care arhidiaconul şi-o rezervase în turla aceea. (În treacăt fie spus, nu ştiu dacă nu e cumva aceeaşi chilie al cărei interior mai poate fi văzut şi astăzi printr-o mică lucarnă pătrată, deschisă spre răsărit, la înălţimea unui stat de om, pe platforma de unde se înalţă turlele : o văgăună, acum goală, pustie şi dărăpănată, ai cărei pereţi prost tencuiţi sînt astăzi împodobiţi *ici-colo* cu cîteva gravuri proaste şi îngălbenite înfăţişînd nişte faţade de catedrale. Presupun că văgăuna aceasta e locuinţă de lilieci şi de păianjeni laolaltă şi că, prin urmare, în ea se duce un dublu război de exterminare a muştelor.)

În fiecare zi, cu un ceas înainte de apusul soarelui, arhidiaconul urca scara turlei şi se închidea în chilie, unde petrecea uneori nopţi întregi. În ziua aceea, tocmai cînd, ajuns în faţa uşii scunde a văgăunii, vîra în broască cheiţa complicată pe care o purta totdeauna la el într-o pungă de piele atîrnată de şold, un sunet de tamburină şi de castaniete îi izbi auzul. Sunetul venea din piaţa catedralei. Chilia, după cum am mai spus, nu avea decît o lucarnă spre partea din spate a bisericii. Claude Frollo scoase grăbit cheia

şi, o clipă mai tîrziu, se afla în vîrful turlei, în poziţia sumbră şi reculeascä în care îl zăriseră domniţele.

Stătea acolo, grav, neclintit, privind absorbit şi dus pe gînduri. Avea la picioare întreg Parisul, cu miile de săgeţi ale clădirilor şi cu orizontul lui circular de coline domoale, cu fluviul care şerpuieşte pe sub poduri şi cu mulţimea care unduieşte pe străzi, cu norul de fum ieşit din hornuri, cu lanţul muntos al acoperişurilor care strînge catedrala Notre-Dame în ochiurile lui dese de năvod. Dar în tot oraşul acesta, arhidiaconul nu privea decît un punct al caldarîmului: piaţa din faţa catedralei; iar în toată mulţimea aceasta, nu privea decît un chip: al ţigăncii.

Ar fi fost greu de spus ce fel de privire era aceasta şi de unde izvora flacăra care ţîşnea dintr-însa. Era o privire fixă, şi totuşi plină de tulburare şi de tumult. Iar după desăvîrşita imobilitate a întregului său corp, abia scuturat cînd şi cînd de-un fior involuntar, ca un copac în vînt, după înţepeneala coatelor sale, ce păreau mai de marmură decît balustrada de care se rezemau, după zîmbetul împietrit care îi schimonosea obrazul, ai fi zis că în Claude Frollo numai ochii mai erau vii.

Ţiganca dansa. Îşi răsucea tamburina cu vîrful degetelor, o arunca în aer dansînd sarabande provensale, sprintenă, uşoară, voioasă, fără să simtă greutatea privirii cumplite ce i se prăvălea de-a dreptul în creştet.

În jurul ei mişuna mulţimea; din cînd în cînd, un bărbat gătit cu o cazacă galbenă şi roşie silea spectatorii să se aşeze în cerc, apoi se instala pe-un scaun la cîţiva paşi de dansatoare şi lua capul caprei pe genunchi. Bărbatul acesta părea

să fie însoțitorul țigăncii. De la înălțimea unde se afla, Claude Frollo nu putea să-i distingă trăsăturile.

Din clipa cînd arhidiaconul dădu cu ochii de necunoscut, atenția păru că i se împarte între dansatoare și el, iar fața i se întunecă și mai mult. Deodată, Claude Frollo se ridică și un tremur îi străbătu tot trupul.

— Ce-i cu bărbatul ăsta ? rosti el printre dinți. Doar am văzut-o totdeauna singură !

Apoi se afundă în bolta întortocheată a scării în spirală și coborî. Trecînd prin fața ușii de la camera clopotelor, văzu un lucru care îl uimi : îl văzu pe Quasimodo, care, aplecat la una din deschiderile streșinilor de ardezie ce seamănă cu niște enorme jaluzele, privea și el în piață. Cocoșatul era adîncit într-o contemplare atît de profundă, încît nu observă trecerea tatălui său adoptiv. Ochiul lui sălbatic avea o expresie neobișnuită. Privirea îi era fermecată și blîndă.

— Ciudat lucru ! murmură Claude. Oare pe țigancă o privește așa ?

Și continuă să coboare. După cîteva minute, îngrijoratul arhidiacon ieși în piață prin poarta din josul turlei.

— Ce s-a făcut țiganca ? întrebă el, amestecîndu-se într-un grup de spectatori adunați la sunetul tamburinei.

— Habar n-am, îi răspunse unul din vecini. A dispărut. Cred că s-a dus să danseze un fandango în casa din față, unde a fost chemată.

În locul țigăncii, pe același covor ale cărui arabescuri dispăreau mai adineauri sub desenul capricios al dansului, arhidiaconul nu-l văzu decît pe omul roșu și galben, care, pentru a-și aduna și el cîțiva gologani, se plimba în jurul cercului,

cu coatele lipite de şolduri, cu capul dat pe spate, cu faţa roşie, cu gîtul întins şi ţinînd un scaun între dinţi. De scaun, legase o pisică împrumutată de o vecină şi care miorlăia groaznic.

— Sfîntă Fecioară! exclamă arhidiaconul în momentul cînd saltimbancul, leoarcă de sudoare, trecu pe dinaintea lui, cu piramida formată de scaun şi de pisică. Ce face acolo maestrul Pierre Gringoire?

Vocea aspră a arhidiaconului îl emoţionă într-adevăr pe bietul om, încît îl făcu să-şi piardă echilibrul, cu piramidă cu tot, iar scaunul şi pisica se prăbuşiră de-a valma peste spectatori, în mijlocul unor huiduieli nesfîrşite.

Probabil că maestrul Pierre Gringoire (căci el era) ar fi trebuit să dea socoteală, de loc plăcută, vecinei cu pisica, de asemenea şi tuturor feţelor lovite şi zgîriate din preajmă, dacă nu s-ar fi grăbit să profite de învălmăşeală ca să se refugieze în catedrală, unde Claude Frollo îi făcuse semn să-l urmeze.

Catedrala era sumbră şi pustie. Zidurile navei se cufundaseră în beznă, iar candelele capelelor păreau a fi stele, într-atît se întunecaseră bolţile. Numai fereastra cea mare în formă de roză, de pe faţadă, ale cărei mii de culori erau scăldate de-o rază orizontală de soare, strălucea în întuneric ca un amestec de diamante şi-şi răsfrîngea la celălalt capăt al navei spectrul ei orbitor.

După ce făcură cîţiva paşi înăuntrul catedralei, dom Claude se rezemă de un stîlp şi-l privi fix pe Gringoire. Dar nu de privirea aceasta se temea Gringorie, ruşinat că fusese surprins de un om serios şi savant într-un costum de paiaţă. Căutătura preotului n-avea nimic batjocoritor şi

ironic ; era gravă, liniștită și pătrunzătoare. Arhidiaconul rupse cel dintîi tăcerea.

— Vino aici, maestre Pierre. Ai să-mi explici o mulțime de lucruri. Mai întîi, cum se face că n-ai mai fost văzut de vreo două luni și că te găsește omul la răspîntii, într-o ținută grozavă, zău așa, pe jumătate galbenă, pe jumătate roșie, ca un măr de Caudebec ?

— Messire, spuse jalnic Gringoire, îmbrăcămintea mea e într-adevăr de rîs și mă vedeți în ea mai rușinat decît ar fi o mîță cu o tiugă în cap. Nu e de loc bine, îmi dau seama, să-i expun pe domnii sergenți la a lovi cu bastoanele, sub bluza asta, humerusul unui filozof pitagorician. Dar ce vreți, cucernice maestre ? De vină e vechiul meu surtuc, care la începutul iernii m-a părăsit ca un laș, sub pretext că nu mai ține și că are nevoie să se odihnească în coșul vreunui culegător de zdrențe. Ce să fac ? Civilizația n-a ajuns încă pînă acolo, încît să poți umbla gol pușcă, așa cum dorea bătrînul Diogene. Mai adăugați și faptul că bătea un vînt ca de gheață și că nu în luna ianuarie poți încerca cu succes să îndemni omenirea către pasul acesta nou. Și-atunci mi s-a înfățișat bluza asta. Am luat-o și-am lepădat vechea mea boarfă neagră, care, pentru un hermetic ca mine, era foarte puțin ermetic închisă. Iată-mă deci în veșminte de saltimbanc, ca Sfîntul Genest. Ce vreți ? E o eclipsă. Doar și Apolo a păzit porcii lui Admet.

— Frumoasă meserie ți-ai luat ! spuse arhidiaconul.

— Recunosc, maestre, că e mai bine să filozofezi și să poetizezi, să sufli flacăra în cuptor sau s-o primești din cer, decît să ții pisici în echilibru. De aceea, cînd mi-ați vorbit, am fost la fel

de nătîng ca un măgar în fața unei frigări. Dar ce vreți maestre ? Trebuie să trăiești în fiecare zi și, pentru un flămînd, o bucată de brînză de Brie prețuiește mai mult decît cele mai frumoase versuri alexandrine. Iar eu am făcut pentru prințesa Marguerite de Flandre vestitul epitalam pe care îl știți, și orașul nu mi-l plătește, sub cuvînt că nu era grozav, ca și cum ai putea să dai pentru doi gologani o tragedie de Sofocle. Așa că era să crăp de foame. Din fericire, am fost ceva mai tare în ceea ce privește falca, și i-am spus fălcii ăsteia : „Fă tururi de forță și de echilibru, hrănește-te singură. *Ale te ipsam.*“ Cîțiva calici, care mi-au devenit prieteni buni, m-au învățat douăzeci de feluri de tururi herculeane, și-acum, în fiecare seară, le dau dinților mei pîinea pe care și-au cîștigat-o în timpul zilei, cu sudoarea frunții mele. La urma urmei, *concedo*, recunosc și eu că e o tristă întrebuințare a facultăților mele intelectuale și că omul nu e făcut să-și trăiască viața bătînd în tamburǎ și mușcînd scaune. Dar, cucernice maestre, nu ajunge numai să-ți trăiești viața, trebuie s-o și cîștigi.

Dom Claude asculta în tăcere. Deodată, ochii lui înfundați în orbite căpătară o expresie atît de ageră și de pătrunzătoare, încît Gringoire se simți, ca să zicem așa, scotocit pînă în fundul sufletului de privirea aceasta.

— Foarte bine, maestre Pierre, dar cum se face că ești acum în tovărășia dansatoarei acesteia din Egipt ?

— Pe legea mea ! spuse Gringoire. Păi ea e nevasta mea și eu sînt bărbatul ei.

Privirea întunecată a preotului se aprinse.

— Ai făcut asta, nenorocitule ? strigă el, apucînd cu furie brațul lui Gringoire. Te-a uitat

Dumnezeu pînă într-atît, încît să pui mîna pe fata asta ?

— Pe locul meu, din rai, monseniore, răspunse Grigoire, tremurînd din tot trupul, vă jur că nu m-am atins niciodată de ea, dacă asta vă neliniștește.

— Atunci ce tot vorbești de bărbat și de nevastă ? întrebă preotul.

Gringoire se grăbi să-i înșire cît mai pe scurt cu putință tot ce cititorul știe, aventura de la Curtea Miracolelor și căsătoria cu urciorul spart. De altfel, căsătoria aceasta părea că nu avusese încă nici un rezultat și că în fiecare seară țiganca îl lipsea de noaptea nunții, ca și în prima zi.

— E un necaz, încheie el, dar de vină e faptul că am avut ghinionul să mă însor cu o fecioară.

— Ce vrei să spui ? întrebă arhidiaconul, care se liniștise treptat în timpul povestirii.

— E destul de greu de explicat, răspunse poetul. E o superstiție. După cîte mi-a spus un tîlhar bătrîn, care la noi e numit ducele de Egipt, nevastă-mea e copil găsit, sau pierdut, ceea ce e totuna. Ea poartă la gît o amuletă care, pe cît se spune, o s-o ajute într-o bună zi să-și regăsească părinții, dar care și-ar pierde virtutea dacă fata și-ar pierde-o și ea pe-a ei. Așa se face că rămînem amîndoi foarte virtuoși.

— Deci, întrebă Claude, a cărui frunte se însenina din ce în ce, dumneata, maestre Pierre, crezi că nici un bărbat nu s-a apropiat de făptura aceasta ?

— Păi, dom Claude, ce vreți să-i facă un bărbat unei superstiții ? Ea asta are în cap. Eu socot că e lucru rar, fără doar și poate, cumințenia ei de călugăriță, păstrată cu îndîrjire printre țigăn-

cușe, atît de ușor de momit. Dar ea e ocrotită de trei lucruri : de ducele de Egipt, care a luat-o în paza lui, sperînd poate s-o vîndă ; întregul ei trib, care o respectă nemaipomenit, ca pe o Sfîntă Fecioară, și de un anume pumnal mititel purtat totdeauna de tîlhăriță la ea, în vreun colțișor, în ciuda ordinelor justiției, și pe care-l scoate la iveală de cum o strîngi de mijloc. E o adevărată viespe, zău așa !

Arhidiaconul nu-l mai slăbi pe Gringoire cu întrebările.

După părerea lui Gringoire, Esmeralda era o ființă inofensivă și fermecătoare, frumoasă, în afară de mutrișoara aceea pe care obișnuia s-o facă ; o fată naivă și pasionată, necunoscînd încă nimic și entuziasmîndu-se de orice, necunoscînd încă deosebirea dintre un bărbat și o femeie, nici chiar în vis; nebună de felul ei, mai ales după dans, zgomot și aer liber ; un fel de femeie-albină, cu aripi invizibile la picioare și trăind într-un vîrtej neîntrerupt. Firea aceasta și-o datora vieții rătăcitoare pe care o dusese dintotdeauna. Gringoire izbutise să afle că, de mic copil, ea străbătuse Spania și Catalonia, pînă în Sicilia ; ba chiar credea că fusese dusă, de șatra țiganilor din care făcea parte, în regatul Algerului, țară situată în Ahaia, care Ahaia se mărginește pe de o parte cu mica Albanie și cu Grecia, și pe de alta cu Marea Siciliilor, care e drumul spre Constantinopol. Țiganii, spunea Gringoire, erau vasalii regelui Algeriei, în calitatea lui de șef al nației maurilor albi. Lucru sigur e că Esmeralda venise în Franța pe cînd era încă foarte mică, prin Ungaria. Din toate țările acestea, fata adusese frînturi de dialecte ciudate, de cîntece și de idei stranii, care făceau ca limbajul să-i fie la fel de

împestrițat ca și costumul pe jumătate parizian, pe jumătate african. De altfel, locuitorii cartierelor prin care colinda o iubeau pentru veselia, pentru drăgălășenia, pentru vioiciunea, pentru dansurile și pentru cîntecele ei. Fata era încredințată că în tot orașul o urăsc doar două persoane, despre care vorbea adeseori cu groază: pustnica de la Tour-Roland, o pustnică bătrînă, care avea nu știu ce împotriva țiganilor și care o blestema pe biata dansatoare de cîte ori trecea pe sub fereastra chiliei, și-un preot, care, de cîte ori o întîlnea, îi arunca priviri și cuvinte îngrozitoare. Faptul acesta de pe urmă îl tulbură pe arhidiacon, dar Gringoire nu prea dădu atenție tulburării lui, într-atît cele două luni fuseseră suficiente ca să-l facă pe ușuraticul poet să uite amănuntele neobișnuite ale serii cînd o întîlnise pe țigancă și amestecul arhidiaconului în toate acestea. În rest, mica dansatoare nu se temea de nimic; ea nu ghicea viitorul, și asta o ferea de procesele de magie, atît de des intentate țigăncilor. Și-apoi, Gringoire îi ținea loc de frate, dacă nu de soț. La urma urmei, filozoful suporta foarte răbdător căsătoria aceasta platonică. Oricum, avea zilnic un adăpost și-o pîine. În fiecare dimineață, el pleca dintre vagabonzi, cel mai adesea cu țiganca, și-o ajuta să-și adune pe la răspîntii recolta de gologănași; și în fiecare seară reintra cu ea sub același acoperiș, o lasă să se încuie în odăița ei și dormea somnul drepților. La urma urmei, spunea el, ducea o viață foarte plăcută și foarte prielnică reveriei. Și-apoi, în suflet și în conștiință, filozoful nu prea era sigur că ar fi tare îndrăgostit de țigancă. Și capra îi era aproape la fel de dragă. Capra era un animal încîntător, blînd, inteligent, spiritual, o capră savantă.

Nimic mai obişnuit în evul mediu decît animalele acestea savante, de care lumea se minuna grozav şi din pricina cărora, adeseori, stăpînii lor ajungeau să fie arşi pe rug. Totuşi vrăjitoriile caprei cu copite aurite erau mici şotii nevinovate. Gringoire i le explică arhidiaconului, pe care amănuntele acestea păreau că-l interesează nespus de mult. În majoritatea cazurilor, era de ajuns să-i întinzi caprei tamburina într-un anumit fel sa să obţii de la ea giumbuşlucul dorit. Căpriţa fusese dresată de ţigancă, al cărei talent pentru asemenea minunăţii era atît de mare, încît ea avusese nevoie doar de două luni ca s-o înveţe să scrie cu litere mobile cuvîntul *Phoebus.*

— *Phoebus!* spuse preotul. De ce *Phoebus?*

— Habar n-am, răspunse Gringoire. O fi vreun cuvînt pe care ea îl crede înzestrat cu vreo virtute magică şi tainică. Fata îl repetă adesea în şoaptă, cînd se crede singură.

— Eşti sigur că e un cuvînt, şi nu un nume ? întrebă Claude, străpungîndu-l cu privirea.

— Numele cui ? spuse poetul.

— Ce ştiu eu ? replică preotul.

— Iată ce-mi închipui eu, messire : ţiganii ăştia cred niţeluş în Zoroastru şi adoră soarele. De aici, Phoebus.

— Nu mi se pare chiar atît de limpede ca dumitale, maestre Pierre.

— La urma urmei, ce importanţă are ? N-are decît să şi-l mormăie cît vrea pe Phoebus al ei. Lucru sigur e că Djali mă iubeşte aproape la fel de mult cît o iubeşte pe ea.

— Cine-i Djali ?

— Capra.

Arhidiaconul îşi duse mîna la bărbie şi păru că se gîndeşte o clipă. Deodată se întoarse brusc

spre Gringoire.

— Și îmi juri că nu te-ai atins de ea ?

— De cine ? întrebă Gringoire. De capră ?

— Nu, de femeie.

— De nevastă-mea ? Vă jur că nu.

— Rămîi adeseori singur cu ea ?

— În fiecare seară, cîte o oră întreagă.

Dom Claude se încruntă.

— *Oh ! Oh ! Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster* [1].

— Pe sufletul meu, aș putea să spun și *Pater*, și *Ave Maria*, și *Credo in Deum patrem omnipotentem*, fără ca ea să-mi dea multă atenție decît dă o găină unei biserici.

— Jură-mi pe pîntecele mamei tale, repetă arhidiaconul cu violență, că n-ai atins făptura asta nici cu vîrful degetului ?

— Aș putea jura și pe capul tatălui meu, căci cele două lucruri au multe raporturi între ele. Dar, cucernice maestre, dați-mi voie să pun și eu o întrebare.

— Vorbește, domnule.

— Ce vă interesează toate astea ?

Fața palidă a arhidiaconului se făcu roșie ca obrajii unei fete. Dom Claude rămase o clipă tăcut, apoi răspunse, vădit încurcat :

— Ascultă, maestre Pierre Gringoire. După cîte știu, nu ești încă afurisit de biserică. Eu mă interesez de dumneata și-ți vreau binele. Dar cel mai mic contact cu țiganca asta a diavolului te-ar face sluga Satanei. Știi că totdeauna trupul duce sufletul la pierzanie. Nenorocire ție, dacă te apropii de femeia asta ! Asta-i tot.

---

[1] Singuri, un bărbat și o femeie nu se gîndesc să rostească *Tatăl nostru* (lat.).

— Am incercat odată, spuse Gringoire, scărpinîndu-se la ureche. Era în prima zi, dar m-am înțepat.

— Ai avut atîta neobrăzare, maestre Pierre ? Și fruntea preotului se întunecă iar.

— Altă dată, continuă poetul, zîmbind, am privit prin gaura cheii, înainte de-a mă culca, și-am văzut cea mai delicioasă femeie în cămașă care a făcut vreodată să scîrțîie chingile vreunui pat sub piciorul ei gol.

— Du-te dracului ! strigă preotul, cu o privire cumplită, și, împingîndu-l de umeri pe Gringoire, care îl privea uimit, se afundă cu pași mari sub cele mai întunecate arcade ale catedralei.

III

CLOPOTELE

Din dimineața aceea petrecută la stîlpul infamiei, vecinilor catedralei începu să li se pară că înflăcărarea cu care Quasimodo suna clopotele se răcise foarte mult. Mai înainte auzeai clopotele cu orice prilej, lungi cîntări care țineau de la prima slujbă pînă la ultima parte a vecerniei, game bogate plimbate pe clopotele mici, pentru vreo cununie, pentru vreun botez, și amestecîndu-se în aer ca o broderie din toate felurile de sunete fermecătoare. Bătrîna catedrală, vibrantă și sonoră, trăia într-o neîntreruptă veselie a clopotelor. Simțeai neîncetat în ea prezența unui duh al zgomotului și al toanei care cînta prin

toate gurile acestea de aramă. Acum, duhul parcă pierise; catedrala părea mohorîtă și ai fi zis că prefera să tacă. Sărbătorile și înmormîntările își aveau dangătul lor simplu, uscat și gol, doar cît cerea ritualul, nimic mai mult. Din zgomotul dublu pe care îl face o biserică, orga înăuntru, clopotul în afară, rămînea numai orga. Ai fi zis că nu mai există muzician în clopotnițe. Și totuși, Quasimodo se mai afla acolo. Ce se petrecuse în el? Rușinea și deznădejdea stîlpului infamiei îi mai dăinuiau oare în fundul inimii, loviturile de bici ale schingiuitorului i se mai răsfrîngeau necontenit în suflet, tristețea unei asemenea purtări față de el stinsese oare totul, pînă și patima pentru clopote? Sau Sfînta Fecioară își găsise o rivală în inima clopotarului de la Notre-Dame, iar clopotul cel mare împreună cu cele paisprezece surioare ale lui erau neglijate pentru ceva mai plăcut și mai frumos?

În acel binecuvîntat an 1482, se nimeri ca Buna Vestire să cadă într-o marți 25 martie. În ziua aceea aerul era atît de pur și de ușor, încît Quasimodo simți că-i mai revine puțin dragostea pentru clopote. El se urcă deci în turla dinspre nord, pe cînd, jos, paracliserul deschidea larg ușile catedralei, care erau pe-atunci niște uriașe panouri de lemn trainic acoperite cu piele, țintuite cu ghinturi mari de fier aurit și încadrate cu sculpturi *„prea nefiresc alcătuite"*.

Ajuns în cușca de sus a clopotelor, Quasimodo privi un timp, clătinînd trist din cap, cele șase clopotnițe, ca și cum l-ar fi supărat ceva străin care i s-ar fi strecurat în inimă, între ele și el. Dar cînd le puse în mișcare, cînd simți ciorchinele de clopote mișcîndu-se sub mîna lui, cînd văzu, căci nu auzea, octava palpitantă urcînd și

coborînd pe scara aceasta sonoră, ca o pasăre care saltă din creangă în creangă, cînd diavolul-muzică, demonul care scutură un mănunchi strălucitor de *strette*, de triluri, și de arpegii, puse stăpînire pe bietul surd, atunci el se simți iar fericit, uită totul, și inima care îi creștea de bucurie făcu să-i înflorească obrazul.

Quasimodo se mișca de colo-colo, bătea din palme, alerga de la o funie la alta, îi însuflețea cu vocea și cu gestul pe cei șase cîntăreți, ca un șef de orchestră care dă ghes unor virtuoși inteligenți.

— Hai, spunea el, hai Gabrielle ! Revarsă-ți sunetul în piață. Azi e zi de sărbătoare. Thibault, nu fi leneș ! Încetinești bătaia. Hai, hai, mișcă-te! Ai ruginit, leneșule ? Așa-i bine ! Repede, repede, să nu se vadă limba. Surzește-i, ca pe mine. Așa, Thibault, dă-i înainte ! Guillaume ! Guillaume ! Tu ește cel mai mare, și Pasquier e cel mai mic, dar Pasquier merge cel mai bine. Pun rămășag că cine ascultă îl aude mai bine decît pe tine. Bine, bine, Gabrielle draga mea ! Tare, mai tare ! Hei, ce faceți acolo, sus, voi amîndouă, Vrăbiilor ? Nu vă văd iscînd nici cel mai mic zgomot. Ce-i cu ciocurile alea de aramă care parcă ar căsca, atunci cînd trebuie să cînte ? La lucru ! Azi e Buna Vestire. Afară e un soare frumos. Și clopotele trebuie să sune frumos. Sărmane Guillaume ! Ai obosit de tot, dragul meu !

Quasimodo era ocupat să-și îndemne clopotele, care săltau toate șase pe întrecute și-și clătinau crupele lucioase ca niște catîrce spaniole puse la ham și îmboldite cînd și cînd de îndemnurile surugiului.

Deodată, lăsînd privirea să-i alunece printre solzii cei mari de ardezie care acoperă la o anu-

mită înălţime zidul perpendicular al clopotniţei, văzu în piaţă o fată gătită ciudat, care se oprise şi întindea pe jos un covoraş ; văzu o capră care se aşeză pe covoraş ; văzu apoi un grup de spectatori făcînd cerc în jurul fetei. Priveliştea aceasta îi schimbă brusc firul gîndurilor şi-i împietri elanul muzical, aşa cum un suflu de aer împietreşte răşina topită. Quasimodo se opri, se întoarse cu spatele la clopote şi se ghemui după streaşina de ardezie, aţintindu-şi asupra dansatoarei privirea aceea visătoare, duioasă şi blîndă care îl mai mirase odată pe arhidiacon. În acest timp, clopotele uitate se stinseră brusc, toate odată, spre marea dezamăgire a iubitorilor de dangăte care ascultau cu evlavie, de pe Pont-au-Change, clopotele şi care plecară uimiţi, cum pleacă un cîine căruia îi arăţi un os şi-i dai o piatră.

IV

ÁNÁΓKH

Într-o frumoasă dimineaţă a aceleiaşi luni martie, cred că sîmbătă 29, în ziua Sfîntului Eustaţiu, pe cînd se îmbrăca, tînărul nostru prieten, studentul Jeon Frollo du Moulin, observă că pantalonii, care conţineau punga, nu mai scoteau nici un sunet metalic :

— Biată pungă ! spuse el, scoţînd-o din buzunar. Cum, nici un gologan ?! Zarurile, ulcelele cu bere şi Venus ţi-au spintecat burta fără milă !

Cît eşti de goală, de zbîrcită şi de moale! Parcă ai fi sînul unei furii! Vă întreb, *messer* Cicero şi *messer* Seneca, ale căror cărţi scorojite le văd zăcînd pe lespezile pardoselii, la ce-mi foloseşte că ştiu, mai bine decît un şef al monetăriei sau decît un jidov de pe Pont-au-Changeurs, că un scud de aur cu coroană valorează treizeci şi cinci de monede a douăzeci de soli şi opt dinari parizieni fiecare, şi că un scud cu semilună valorează treizeci şi şase de monede a douăzeci şi cinci de soli şi şase dinari de Tours fiecare, dacă n-am o para chioară s-o joc pe-un şase-şase! Oh, consule Cicero, dintr-o asemenea pacoste nu poţi ieşi cu perifraze, cu *quemadmodum* [1] şi cu *verum enim vero* [2]!

Şi se îmbrăcă, mîhnit. Dar, pe cînd îşi lega încălţămintea, îi veni o idee pe care mai întîi o respinse; totuşi ideea îi reveni, şi Jehan îşi îmbrăcă jiletca pe dos, semn vădit al unei puternice lupte lăuntrice. În sfîrşit, îşi trînti fără milă boneta de pămînt şi exclamă:

— N-are decît! Fie ce-o fi! O să mă duc la frate-meu. O să m-aleg cu o morală, dar şi cu un taler.

Apoi îşi îmbrăcă grăbit haina cu umerii îmblăniţi, îşi culese boneta de pe jos şi ieşi ca un disperat.

Peste cîteva clipe mergea în jos pe strada Harpe, spre Cité. Trecînd prin faţa străzii Huchette, mireasma frigăruilor admirabile, care se învîrteau într-una, îi gîdilă aparatul olfactiv şi-l făcu să dăruiască o privire drăgăstoasă ciclopicului birt cu grătar, care i-a smuls într-o bună zi cizmaru-

[1] Prin ce mijloc? După cum (lat.).
[2] Da, în adevăr (lat.).

lui Calatagirone patetica exclamație: *Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda*[1]! Dar Jehan n-avea cu ce lua masa și, oftînd adînc, se înfundă sub gangul de la Petit-Châtelet, uriașă dublă-treflă de turnuri masive care păzea intrarea în Cité.

Și nu zăbovi măcar cît să arunce o piatră, în treacăt, cum era obiceiul, în nefericita statuie a lui Périnet Leclerc, cel ce dăduse pe mîna englezilor Parisul lui Carol al VI-lea, crimă pe care efigia lui, cu fața strivită de bolovani și mînjită de noroi, a ispășit-o vreme de trei veacuri în colțul străzilor Harpe și Buci, ca la un etern stîlp al infamiei.

După ce traversă Petit-Pont și străbătu strada Neuve-Sainte-Geneviève, Jehan de Molendino se pomeni în fața catedralei Notre-Dame. Și-atunci îl cuprinse iar șovăiala, făcîndu-l să se plimbe cîteva clipe în jurul statuii domnului Légris, repetîndu-și cu adîncă neliniște: „Morala e sigură, talerul e îndoielnic!“

Oprind un paracliser care tocmai ieșea din mînăstire, îl întrebă:

— Unde e domnul arhidiacon de Josas?

— Cred că e în chilia sa din turlă, spuse paracliserul, și nu vă sfătuiesc să-l deranjați acolo, dacă nu veniți cumva din partea cuiva de rangul papei sau al maiestății sale regale.

Jehan își plesni palmele:

— Drace! iată un prilej minunat să văd faimoasa chilie cu vrăjitorii!

Indemnat de gîndul acesta, trecu hotărît pe sub portița neagră și începu să urce scara în spirală

[1] Intr-adevăr, aceste birturi cu grătar sînt un lucru minunat (ital.).

a Sfîntului Gilles, care duce la etajele superioare ale turlei. „Am să văd! își spunea el în drum. Pe coșulețele Sfintei Fecioare! Ciudată mai trebuie să fie chilia asta, pe care cucernicul meu frate o tăinuiește ca pe *pudendum* [1]-ul său! Se zice că aprinde în ea cuptoare diavolești și că arde la foc mare piatra filozofală. La dracu! Mă doare-n cot de piatra filozofală și mi-ar plăcea mai mult să găsesc pe plita lui o omletă din ouă de Paști cu slănină decît cea mai mare piatră filozofală din lume!"

Ajuns pe galeria colonetelor, Jehan stătu să răsufle o clipă și înjură scara nesfîrșită, pomenind mii de cărute cu diavoli, apoi începu iar să urce, trecînd prin ușa îngustă a turlei dinspre nord, astăzi interzisă publicului. La cîtăva vreme după ce depășise cușca clopotelor, dădu peste un mic palier așezat într-o întăritură laterală a zidului, iar sub boltă văzu o ușă joasă, în ogivă, căreia meterezul scobit în față, în peretele circular al scării, lăsa să i se vadă broasca uriașă și puternica armătură de fier. Cei care ar avea astăzi curiozitatea să viziteze ușa aceasta o pot recunoaște după următoarea inscripție, săpată în litere albe pe zidul negru: O ADOR PE CORALIE, 1829. SEMNAT UGÈNE. *„Semnat"* face parte din text.

— Uf! exclamă studentul. Fără îndoială că-i aici.

Cheia se afla în broască. Ușa era la un pas. El o împinse încetișor și-și vîrî capul prin deschizătură.

Cititorul a răsfoit admirabilele lucrări ale lui Rembrandt, acest Shakespeare al picturii. Printre atîtea gravuri minunate, există mai ales o acvaforte care îl înfățișează, după cum se presupune,

---

[1] Cele de care te rușinezi (lat.).

pe doctorul Faust, și pe care nu poți s-o prive
fără să rămîi uimit. Gravura reprezintă o chi
întunecoasă. În mijlocul ei se află o masă cu ni
obiecte respingătoare, capete de mort, sfere, ala
bicuri, compasuri, pergamente hieroglifice. Doc
rul stă în fața mesei, îmbrăcat în mantia lui la
gă, fără mîneci ; pe cap poartă o bonetă îmb
nită, trasă pînă la sprîncene. Nu i se vede de
jumătate din trup. Aproape ridicat în jilțul s
uriaș, sprijinindu-și de masă pumnii crispați, do
torul Faust privește cu spaimă și curiozitate
mare cerc luminos, format din litere magice, ca
strălucește pe peretele din fund ca spectrul so
în camera neagră. Soarele acesta cabalistic pa
că tremură în fața ochilor și umple semiobscu
tatea chiliei cu scînteierea lui misterioasă. Priv
liștea e îngrozitoare și frumoasă.

Ceva destul de asemănător chiliei lui Faust
înfățișă și privirii lui Jehan cînd el își vîrî ca
prin ușa întredeschisă. Și aici se afla o odăiță
tunecoasă și abia luminată. Se aflau și aici un
toliu mare, o masă mare, compasuri, alambicu
schelete de animale spînzurate de tavan, o sf
rostogolindu-se pe podea, hipocefali de-a val
cu borcane în care tremurau foițe de aur, cap
de mort puse pe pergamente împestrițate cu
guri și litere, manuscrise mari, îngrămădite
deschise fără pic de milă pentru colțurile frag
ale pergamentelor, în sfîrșit, toate gunoaiele ș
ințeі și pretutindeni, peste harababura aceas
praf și pînze de păianjen ; dar nu exista nici
cerc luminos, nici un doctor în extaz privind st
lucitoarea viziune, așa cum vulturul privește s
rele.

Cu toate acestea, chilia nu era pustie. Așe
într-un jilț și aplecat peste masă, stătea un b

bat. Jehan, către care bărbatul se afla întors cu spatele, nu putea să-i vadă decît umerii și partea dinapoi a craniului, dar nu-i fu greu să recunoască țeasta chealǎ, căreia natura îi făcuse tonsura veșnică, de parcă ar fi vrut să marcheze printr-un simbol exterior irezistibila vocație clericală a arhidiaconului.

Jehan își recunoscu deci fratele. Dar ușa se deschisese atît de încet, încît dom Claude nu-i simți prezența. Curiosul student profită de faptul acesta ca să poată examina în voie chilia. La stînga jilțului, sub lucarnă, se afla un cuptor larg, pe care nu-l observase de la prima ochire. Raza de lumină intrată prin lucarnă străbătea o pînză de păianjen rotundă, care își desena cu mult gust vitraliul în ogiva ochiului de geam, iar în centrul lui stătea neclintită insecta-arhitect, ca un butuc al roții aceleia de dantelă. Pe cuptor erau îngrămădite de-a valma tot felul de vase, de fiole, vase de gresie, retorte de sticlă și serpentine de alambic. Oftînd, Jehan observă că printre ele nu se afla nici o tigaie de gătit. „Frumoasă colecție de cratițe !" gîndi el.

De altfel, în cuptor nu era foc, și părea chiar că nu mai fusese încins de multă vreme. Într-un ungher, printre ustensilele de alchimie, Jehan observă o mască de sticlă, pe care, fără îndoială, o folosea arhidiaconul ca să-și ferească fața cînd prepara vreo substanță periculoasă. Alături zăceau niște foale la fel de prăfuite, a căror parte de sus purta incrustate în aramă cuvintele acestea : SPIRA, SPERA.

După moda hermeticilor, pe pereți se mai aflau numeroase alte inscripții, unele scrise cu cerneală, altele zgîriate cu un vîrf de metal. Altminteri, litere gotice, ebraice, grecești și latine, ameste-

cate de-a valma, inscripţiile întinzîndu-se la întîmplare unele peste altele, cele mai proaspete ştergîndu-le pe cele mai vechi, şi toate încurcate unele în altele ca firele unui mărăciniş, ca suliţele într-o bătălie. Acolo se afla, într-adevăr, un amestec destul de confuz al tuturor filozofiilor, al tuturor gîndurilor, al tuturor înţelepciunilor omeneşti. Ici-colo, cîte una ieşea la iveală printre celelalte, cum iese drapelul printre lăncii. Cel mai adesea vedeai scurte devize latineşti sau greceşti, aşa cum le formula atît de bine evul mediu : *Unde ? Inde ? Homo homini monstrum. Astra, castra, nomen, numen* [1]. Μέγα βιβλιον μέγα κακόν.[2] *Sapere aude* [3]. *Flat ubi vult* [4] etc. ; uneori cîte un cuvînt lipsit de orice sens aparent : 'Αναγκοφαγία care ascundea poate vreo aluzie amară la viaţa de mînăstire, alteori o simplă maximă de disciplină clericală formulată într-un hexametru reglementar : *Coelestem dominum, terrestrem dicite domnum* [5]. Se mai aflau, de asemenea, *passim* [6] grimoare ebraice, din care Jehan, destul de slab şi la grecească, nu înţelegea nimic ; pretutindeni totul era străbătut de stele, de chipuri de oameni sau de animale şi de triunghiuri ce se întretăiau, ceea ce făcea ca pereţii mîzgăliţi ai chiliei să semene şi mai mult cu nişte foi de hîrtie pe care o maimuţă ar fi plimbat o pană plină cu cerneală.

De altfel, întreaga chilie avea un aspect general de părăsire şi dărăpănare, iar starea proastă a ustensilelor lăsa să se bănuiască faptul că alte

---

1 De unde ? De acolo ? Omul e monstru faţă de om. Stele, tabără, nume, înclinaţie (lat.).
2 Carte mare, porcărie mare (gr. veche).
3 Cutează să gîndeşti (lat.).
4 Suflă unde vrea (lat.).
5 Tatăl ceresc îl veţi avea stăpîn pe pămînt (lat.).
6 Ici şi colo (lat.).

preocupări îl distrăgeau încă de multă vreme pe maestru de la lucrările lui.

Totuși, maestrul, aplecat peste un manuscris enorm, împodobit cu picturi ciudate, părea frămîntat de o idee care-i tulbura mereu meditațiile. Cel puțin așa socoti Jehan, auzindu-l cum exclamă, cu pauzele unui visător care gîndește cu glas tare.

— Da, Manu spune și Zoroastru ne învață că soarele se naște din foc și luna din soare. Focul e sufletul marelui tot. Atomii lui elementari se revarsă și curg neîncetat asupra lumii în curenți nesfîrșiți. La punctul unde curenții aceștia se întretaie pe cer se produce lumina ; la punctele de întretăiere în pămînt, ei produc aur. Lumina, aurul, același lucru. Foc în stare concretă. Diferența de la vizibil la palpabil, de la fluid la solid, pentru aceeași substanță, de la abur la gheață, și nimic mai mult. Acestea nu sînt vise, sînt legea generală a naturii. Dar cum să faci ca să sustragi din știință taina acestei legi generale ? Cum ? Lumina aceasta care îmi inundă palma e aur ! Aceiași atomi dilatați după o anumită lege, trebuie doar să-i condensezi după o altă lege anumită ! Cum să faci ? Unii s-au gîndit să îngroape în pămînt o rază de soare. Averroes, da, Averroes este, Averroes a îngropat una sub primul stîlp din stînga al sanctuarului coranului, în marea moschee de la Cordoba, dar cavoul nu va putea fi deschis ca să se constate dacă a reușit operația decît peste opt mii de ani.

„Drace ! își spune Jehan. Cam mult de așteptat pentru un taler !“

— ...Alții au gîndit că ar fi mai bine să opereze asupra unei raze venite din Sirius, continuă

arhidiaconul, pierdut în gînduri. Dar e tare greu să obții raza aceasta pură, din cauza prezenței simultane a altor stele care se amestecă și ele în ea. Flamel socotește că e mai simplu să operezi asupra focului terestru. Flamel! Ce nume predestinat, *Flamma!* Da, focul. Iată tot. Diamantul e în cărbune, aurul în foc. Dar cum să-l scoți de-acolo? Magistrii afirmă că există anumite nume femeiești care au un farmec atît de dulce și de misterios, încît e de ajuns să le rostești în timpul operației... Să citim ce spune Manu: „Acolo unde femeile sînt onorate, divinitățile sînt vesele, iar acolo unde sînt disprețuite, zadarnic te mai rogi lui Dumnezeu. Gura unei femei e totdeauna neprihănită; ea e o apă curgătoare, o rază de soare. Numele unei femei trebuie să fie plăcut, dulce, imaterial, să se termine cu vocale lungi și să se asemene cuvintelor de binecuvîntare"... Da, înțeleptul are dreptate; într-adevăr, Maria, Sofia, Esmeral... Blestem! Mereu gîndul acesta!

Și închise cartea, cu violență.

Arhidiaconul își trecu mîna peste frunte ca să alunge parcă gîndul care îl obseda. Apoi luă de pe masă un cui și un ciocănaș pe a cărui coadă erau pictate ciudat niște litere cabalistice.

— De cîtăva vreme, spuse el, zîmbind amar, dau greș în toate experiențele mele! Ideea fixă mă stăpînește și-mi pîngărește creierul ca o treflă de foc. N-am putut măcar să descopăr taina lui Cassiodor, a cărui lampă ardea fără fitil și fără ulei. Și e un lucru simplu totuși.

— Drace! își șopti Jehan în barbă.

— ...O singură și nefericită idee, continuă preotul, e de ajuns deci să-l facă pe un om slab și nebun! Oh, cum ar mai rîde de mine Claude Per-

nelle, ea care n-a putut nici o clipă să-l abată pe Nicolas Flamel de la marea lui operă! Cum?! Țin în mînă ciocanul lui Zechiel! La fiecare lovitură pe care temutul rabin, în fundul chiliei lui, o dădea în cuiul acesta, cu ciocanul acesta, unul dintre dușmanii osîndiți de el, de s-ar fi aflat și la două mii de leghe, se înfunda de-un cot în pămîntul care îl înghițea. Însuși regele Franței a intrat pînă la genunchi în pavajul Parisului, fiindcă a ciocănit prostește, într-o seară, la ușa taumaturgului. Astea s-au petrecut acum aproape trei veacuri. Ei bine, eu am ciocanul și cuiul, și în mîinile mele sînt amîndouă niște unelte la fel de obișnuite ca un ciocan în mîna unui fierar. Și totuși nu trebuie decît să regăsesc cuvîntul magic pe care îl rostea Zeichel cînd lovea în cuiul lui.

„O nimica toată!“ gîndi Jehan.

— Hai să încercăm, continuă arhidiaconul cu însuflețire. Dacă reușesc, am să văd scînteia albastră țîșnind din capătul cuiului. *Emen hetan! Emen hetan!* Nu e asta. *Sigeani! Sigeani!* Deschidă cuiul acesta mormînt pentru oricine poartă numele de Phoebus!... Blestem! Mereu, din nou, veșnic aceeași idee!...

Și aruncă mînios ciocanul. Apoi se prăbuși în așa fel în jilț și pe masă, încît Jehan nu-l mai putu vedea de după uriașul spătar. Timp de cîteva minute, studentul nu-i mai zări decît pumnul crispat convulsiv pe o carte. Deodată, dom Claude se ridică, luă un compas și săpă tăcut pe perete, în litere capitale, acest cuvînt grecesc:

ΑΝΆΓΚΗ

„Frate-meu e nebun, își spuse Jehan în sinea

lui. Ar fi fost mult mai simplu să scrie *Fatum*[1]. Doar nu e toată lumea obligată să știe grecește."

Arhidiaconul se așeză din nou în jilț și-și prinse fruntea în palme, ca un bolnav care își simte capul greu și înfierbîntat.

Studentul își privi cu mirare fratele. El, care își deschidea inima tuturor, el, care nu respecta pe lume decît legea cea bună a naturii, el, care lăsa patimile să i se scurgă prin înclinații și la care lacul marilor emoții era totdeauna secat, într-atît de vajnic îi croia în fiecare dimineață noi șanțuri de scurgere, el nu știa cu cîtă furie dospește și fierbe marea aceasta a patimilor omenești cînd i se refuză orice ieșire, nu știa cum se adună ea, cum se umflă, cum se revarsă, cum sapă inima, cum izbucnește în gemete lăuntrice și în cutremurări tainice, pînă cînd își năruie digurile și își sparge albia. Învelișul auster și glacial al lui Claude Frollo, suprafața aceasta rece a virtuții povîrnite și inaccesibile îl înșelase totdeauna pe Jehan. Voiosul student nu se gîndise niciodată la toată lava clocotitoare, furioasă și profundă aflată sub fruntea de zăpadă a Etnei.

Nu știm dacă Jehan își dădu pe loc seama de toate acestea, dar, oricît de ușuratic era, el înțelese că văzuse ceea ce n-ar fi trebuit să vadă, că surprinsese sufletul fratelui său mai mare într-una din atitudinile lui cele mai secrete și că nu trebuia ca arhidiaconul să-și dea seama de asta. Văzînd că dom Claude stă la fel de încremenit ca la început, Jehan își trase încetișor capul și făcu puțin zgomot îndărătul ușii, ca un om care sosește și-și anunță sosirea.

— Intră ! strigă din chilie arhidiaconul. Te aș-

[1] Soartă, fatalitate (lat.).

teptam. Am lăsat dinadins cheia în uşă. Intră, maestre Jacques.

Studentul intră, curajos. Arhidiaconul, căruia o asemenea vizită nu-i era plăcută în locul acela, tresări în jilţ.

— Cum ! Tu eşti, Jehan ?

— Numele meu începe tot cu J, spuse studentul, arătîndu-şi faţa roşie, obraznică şi veselă.

Pe chipul lui dom Claude se aşternu o expresie severă :

— Ce cauţi aici ?

— Frate, răspunse studentul, silindu-se să ia o înfăţişare cuviincioasă, cucernică şi modestă şi răsucindu-şi boneta în mîini, cu un aer de nevinovăţie, am venit să-ţi cer....

— Ce ?

— Cîteva sfaturi, de care am mare nevoie.

Jehan nu îndrăzni să adauge cu glas tare : „Şi cîţiva bani, de care am şi mai mare nevoie". Sfîrşitul acesta al frazei rămase nerostit.

— Domnule, spuse arhidiaconul cu un ton rece, sînt foarte nemulţumit de dumneata.

— Vai ! suspină studentul.

Dom Claude făcu un sfert de rotire cu jilţul şi-l privi ţintă pe Jehan :

— Îmi pare bine că te văd.

Începutul era de temut. Jehan se pregăti pentru o lovitură tare.

— Jehan, primesc zilnic plîngeri împotriva ta. Ce înseamnă încăierarea în care l-ai bătut cu ciomagul pe micul viconte Albert de Ramonchamp?...

— Oh ! zise Jehan. O nimica toată ! Un ticălos de paj care se distra gonindu-şi calul prin băltoace ca să-i stropească cu noroi pe studenţi !

— Şi ce-i cu Mahiet Fargel, căruia i-ai sfîşiat

roba? continuă arhidiaconul. *Tunicam dechiraverunt*, cum sună plîngerea.

— Ei! făcu Jehan. O biată pelerinuță de Montaigu! Ce importanță are!

— Plîngerea spune *tunicam* și nu *cappettam*. Știi latinește?

Jehan nu răspunse.

— Da, urmă preotul, clătinînd din cap, iată unde au ajuns studiile și literele în ziua de azi. Limba latină abia dacă e înțeleasă, limba siriacă e necunoscută, limba greacă e atît de nesuferită, încît nu-i socotit drept ignoranță pentru cei mai savanți dacă sar un cuvînt grecesc fără să-l citească, și se spune: *Graecum est, non legitur* [1].

Studentul ridică cu hotărîre privirea.

— Domnule frate, îmi dai voie să-ți tălmăcesc în franceză curată cuvîntul grecesc scris pe perete?

— Care cuvînt?

ÀNÁΓKH

O ușoară roșeață înflori pe obrajii palizi ai arhidiaconului, ca rotocoalele de fum care vestesc tainicele zguduiri ale vulcanului. Studentul abia dacă o observă.

— Ei bine, Jehan, bîigui fratele mai mare, căznindu-se să vorbească, ce înseamnă cuvîntul acesta?

— FATALITATE. Dom Claude redeveni palid și studentul urmă cu nepăsare: Iar cuvîntul care se află deasupra, scris de aceeași mînă, 'Αναγνεια, înseamnă, *impuritate* Vezi că se știe grecește?

Arhidiaconul continuă să tacă. Lecția aceasta de greacă îl făcuse gînditor. Micul Jehan, care cunoștea toate șiretlicurile unui copil răsfățat, socoti momentul favorabil ca să-și riște cererea.

[1] Este pe grecește, deci nu se citește (lat.).

Deci, cu un ton nespus de blînd, începu :

— Bunul meu frate, mă urăști oare într-atît, încît să mă privești crunt pentru cîteva ticăloase de palme și pumni împărțiți în luptă dreaptă cîtorva băieți și puștani, *quibusdam marmosetis* ? Vezi, frățioare Claude, că se știe latinește ?

Dar toată ipocriza aceasta alintătoare nu avu efectul obișnuit asupra fratelui mai vîrstnic. Cerberul nu mușcă din turta de miere. Fruntea arhidiaconului nu se descreți de loc.

— Unde vrei să ajungi ? întrebă el pe un ton sec.

— Ei bine, să-ți spun de-a dreptul. Iată ! răspunse Jehan curajos. Am nevoie de bani.

La declarația aceasta nerușinată, fața arhidiaconului luă pe deplin expresia pedagogică și paternă.

— Știi, domnule Jehan, că fieful nostru de Tirechappe nu aduce, punînd laolaltă prestația anuală și renta celor douăzeci și una de case, decît treizeci și nouă de livre, unsprezece soli și șase dinari parizieni. E cu jumătate mai mult decît pe vremea fraților Paclet, dar nu e mult.

— Eu am nevoie de bani, spuse Jehan cu stoicism.

— Știi că tribunalul a hotărît că cele douăzeci și una de case cădeau în plin fief al episcopiei și că nu vom putea răscumpăra omagiul acesta decît plătindu-i părintelui episcop două mărci de argint aurit în preț de șase livre pariziene. Iar aceste două mărci, încă n-am izbutit să le agonisesc. Știi doar.

— Știu că am nevoie de bani, repetă Jehan pentru a treia oară.

— Și ce-ai vrea să faci cu ei ?

Întrebarea aceasta făcu să licărească o rază de speranță în ochii lui Jehan, care își reluă expresia pisicească și dulceagă.

— Zău, dragă frate Claude, nu m-aș adresa dumitale cu intenții rele. Nu-i vorba să fac pe craiul prin cîrciumi, cu gologanii dumitale, și nici să mă plimb pe străzile Parisului, gătit în brocart de fir, cu lacheul meu, *cum meo laquasio*. Nu, frate, îmi trebuiesc bani pentru o faptă bună.

— Ce faptă bună? întreabă Claude, oarecum mirat.

— Doi prieteni de-ai mei vor să cumpere scutece și îmbrăcăminte pentru copilul unei sărmane văduve care s-a călugărit. E vorba de-o milostenie. Totul o să coste trei florini, și-aș vrea să dau și eu partea mea.

— Cum îi cheamă pe cei doi prieteni ai tăi?

— Pierre l'Assommeur și Baptiste Croque-Oison [1].

— Hm! făcu arhidiaconul. Iată două nume care se potrivesc cu o faptă bună pe cît s-ar potrivi o bombardă pe-un altar.

Nici vorbă că Jehan alesese cît se poate de prost numele celor doi prieteni. Dar el își dădu prea tîrziu seama de asta.

— Și-apoi, continuă pătrunzătorul Claude, ce fel de îmbrăcăminte de copil e aceea care trebuie să coste trei florini? Și asta pentru copilul unei călugărițe? De cînd văduvele-călugărițe au copilași încă în fașă?

Jehan rupse încă o dată gheața:

— Ei bine, da! Am nevoie de bani astă-seară, ca să mă duc s-o văd pe Isabeau la Thierrye, la Val-d'Amour!

— Ticălos spurcat! strigă preotul.

[1] Petre Ucigașul și Baptiste Crapă-Giște.

— Ἀναγνεία, spuse Jehan.

Citatul, pe care studentul îl împrumutase, poate din răutate, de pe peretele chiliei, avu un efect ciudat asupra preotului. El își mușcă buzele, și mînia îi pieri sub roșeață.

— Pleacă de-aici ! îi spuse el apoi lui Jehan. Aștept pe cineva.

Studentul mai încercă să facă un efort :

— Frate Claude, dă-mi măcar un franc, să mănînc.

— Unde ai ajuns la decretalele lui Gratian ? îl întrebă dom Claude.

— Mi-am pierdut caietele.

— Unde ai ajuns cu literatura latină ?

— Mi s-a furat exemplarul lui Horațiu.

— Unde ai ajuns la Aristotel ?

— Pe legea mea, frate ! Care dintre părinții bisericești au spus că rătăcirile ereticilor au avut dintotdeauna ca punct de reper mărăcinii metafizicii lui Aristotel ? La naiba cu Aristotel ! Nu vreau să-mi sfîșii credința în metafizica lui.

— Tinere, vorbi iar arhidiaconul, la ultima intrare a regelui exista un gentilom, pe nume Philippe de Comines, care-și purta deviza brodată pe valtrapul calului ; aș vrea să cugeți puțin la deviza aceasta : *Qui non laborat non manducet* [1].

Studentul rămase o clipă tăcut, cu degetul la ureche, cu privirea ațintită în podea și cu o mutră cît se poate de necăjită. Deodată el se întoarse spre Claude, cu vioiciunea unei codobaturi.

— Așadar, bunul meu frate, nu vrei să-mi dai un franc parizian, să-mi cumpăr o coajă de pîine de la un brutar ?

— *Qui non laborat, non manducet.*

[1] Cine nu muncește, nu mănîncă (lat.).

La răspunsul acesta al neînduplecatului arhidiacon, Jehan își ascunse fața în palme, ca o femeie care plînge, și strigă cu o expresie de deznădejde :

— 'Οτοτοτοτοτοτοῖ!

— Ce înseamnă asta, domnule ? întrebă Claude, mirat de năzbîtia lui.

— Ce să însemne ? răspunse studentul, ridicînd spre Claude ochii săi obraznici în care își vîrîse pumnii ca să le împrumute roșeața plînsului. E pe grecește ! Un anapest de Eschil, care exprimă perfect durerea.

Și spunînd acestea, izbucni într-un hohot de rîs atît de caraghios și de nestăpînit, încît îl făcu să zîmbească și pe arhidiacon. De vină era Claude, nici vorbă : de ce-l răsfățase atîta pe băiat ?

— Oh, bunul meu frate Claude, începu iar Jehan, încurajat de zîmbet, privește-mi încălțămintea găurită ! Există oare pe lume coturni mai tragici decît încălțămintea a cărei pingea scoate limba ?

Arhidiaconul își redobîndi numaidecît asprimea dintîi.

— Am să-ți trimit alta nouă. Dar nu bani.

— Măcar un fråncuț parizian, frate, continuă Jehan, rugător. Am să-l învăț pe de rost pe Gratian, am să cred sincer în Dumnezeu, am să fiu un adevărat Pitagora în știință și virtute. Dar dă-mi un frănculeț, rogu-te ! Vrei să mă muște foamea, cu gura ei care se află aici, căscată în fața mea, mai neagră, mai plină de miasme, mai adîncă decît Tartarul sau decît nasul unui călugăr ?

Dom Claude își clătină fruntea zbîrcită :

— *Qui non laborat...*

Jehan nu-l lăsă să termine.

— Ei bine, strigă el, ducă-se naibii ! Trăiască veselia ! Am să mă bețivesc, am să mă bat, am să sparg ulcelele și-am să mă duc la femei !

Și zicînd acestea, dădu cu boneta de-a zvîrlita în zid și pocni din degete ca din castaniete.

Arhidiaconul îl privi cu un aer întunecat.

— Jehan, n-ai pic de suflet.

— În acest caz, după Epicurus, sînt lipsit de-un nu știu ce alcătuit din ceva care n-are nume.

— Jehan, trebuie să te gîndești serios să te îndrepți.

— Nu, zău, strigă studentul, privind cînd spre frate-său, cînd spre alambicurile cuptorului, va să zică totul are coarne aici, și ideile, și sticlele !

— Jehan, te afli pe o pantă foarte alunecoasă. Știi încotro mergi ?

— La cîrciumă ! spuse Jehan.

— Cîrciuma duce la stîlpul infamiei.

— E și el un felinar ca oricare altul, și poate că cu ăsta Diogene și-ar fi găsit omul.

— Stîlpul infamiei duce la spînzurătoare.

— Spînzurătoarea e o cumpănă, cu un om la un capăt și tot pămîntul la celălalt capăt. E frumos să fii om.

— Spînzurătoarea duce la iad.

— Iadul e un foc grozav.

— Jehan, Jehan, o s-o sfîrșești rău.

— Dar am început-o bine.

În clipa aceea, pe scară se auzi zgomot de pași.

— Tăcere ! spuse arhidiaconul, ducîndu-și degetul la buze. Iată-l pe maestrul Jacques. Ascultă, Jehan, adăugă el cu voce înceată, ferește-te să vorbești vreodată despre ce ai să vezi și ai să auzi aici. Ascunde-te repede sub cuptor și nu sufla.

Studentul se ghemui sub cuptor. Acolo îi veni o idee fericită.

— Ascultă, frate Claude, dă un florin ca să nu suflu.

— Tăcere ! Ţi-l făgăduiesc.

— Trebuie să mi-l dai.

— Atunci ia-l ! spuse arhidiaconul, aruncînd-i mînios punga.

Jehan se piti sub cuptor şi uşa se deschise

V

CEI DOI BĂRBAŢI ÎNVEŞMÎNTAŢI ÎN NEGRU

Personajul care intră avea o robă neagră şi o înfăţişare mohorîtă. Ceea ce-l izbi mai întîi pe prietenul nostru Jehan (care, după cum ne putem închipui, se aranjase în ungherul său în aşa fel, încît să poată vedea şi auzi totul, după bunul său plac) fu desăvîrşita tristeţe a veşmîntului şi a chipului acestui nou venit. Şi totuşi, pe faţa lui stăruia o oarecare blîndeţe, dar o blîndeţe de pisică sau de judecător, o blîndeţe dulceagă. Omul era foarte cărunt, zbîrcit, în vîrstă cam de vreo şaizeci de ani, clipea din ochi, avea sprîncene albe, buza atîrnînd în jos şi palme mari. Cînd Jehan văzu că nu era decît atîta, adică pesemne vreun medic sau vreun magistrat, şi că omul avea nasul foarte depărtat de gură, semn de prostie, se ghemui din nou în văgăuna lui, supărat că avea să stea vreme îndelungată într-o poziţie atît de neplăcută şi cu nişte oameni de loc atrăgători.

În acest timp, arhidiaconul nici nu se ridicase măcar să-şi privească oaspetele. Îi făcuse semn

să se așeze pe-un scăunel aflat lîngă ușă și, după cîteva clipe de tăcere care păreau să continue o meditație anterioară, îi spuse cu un ton oarecum ocrotitor :

— Bună ziua, maestre Jacques.

— Salut, maestre ! răspunsese omul negru.

În cele două feluri de a rosti pe de o parte acel *maestre Jacques*, pe de altă parte acest *maestre*, prin excelență, exista diferența dintre monseniore și domnule, dintre *domine* și *domne*. Era vădit o întîlnire între un doctor și un discipol.

— Ei bine, întrebă arhidiaconul, după o nouă tăcere pe care maestrul Jacques se feri s-o tulbure, ai reușit ?

— Vai, maestre, spuse celălalt, cu un zîmbet trist, suflu mereu. Cenușă, cîtă vrei. Dar nici un fir de aur.

Dom Claude făcu un gest de nerăbdare.

— Nu despre asta îți vorbesc, maestre Jacques Charmolue, ci despre procesul vrăjitorului dumitale. Nu se numește oare Marc Cenaine, chelar la Curtea de conturi ? Și-a recunoscut magia ? Ți-a reușit interogatoriul ?

— Vai, nu ! răspunse maestrul Jacques, cu același zîmbet trist. N-aveam mîngîierea asta. Omul e ca de piatră. Chiar dacă l-am fierbe la Tîrgul Purceilor, tot n-ar mărturisi. Totuși nu crutăm nimic ca să ajungem la adevăr. E scos din balamale de pe acum. Folosim toate ierburile Sfîntului Ioan, cum spune bătrînul comic Plautus :

Adversum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias [1].

[1] Împotriva (vinovatului folosim) țepii, fierul roșu, răstignirea pe cruce, lanțurile, vîna de bou, butucul, temnița, jugul, cătușele, juvățul (lat.).

Dar nimic nu ajută. Omul ăsta e teribil. Nu mai știu ce să fac.

— N-ai găsit nimic nou în casa lui ?

— Ba da, maestre ; scotocindu-i chimirul, am găsit pergamentul acesta. Sînt scrise pe el niște cuvinte pe care nu le înțelegem. Domnul procuror civil Philippe Lheulier știe totuși un pic de ebraică, pe care a învățat-o în procesul jidovilor de pe strada Kantersten, la Bruxelles.

Vorbind astfel, maestrul Jacques desfășură un pergament.

— Dă-mi-l, spuse arhidiaconul.

Și aruncînd-și privirea pe el, exclamă :

— Magie curată, maestre Jacques ! *Emen hetan* e strigătul strigoilor cînd sosesc la sabat. *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso* [1] e porunca prin care diavolul poate fi din nou zăvorît în iad. *Hax, pax, max*, e o formulă de medicină. O formulă împotriva mușcăturii de cîine turbat. Maestre Jacques, dumneata ești procuror al regelui la curtea bisericii ; pergamentul acesta e ceva groaznic !

— O să punem din nou omul la tortură. Iată ce-am mai găsit la Marc Cenaine, adăugă maestrul Jacques, scotocindu-se din nou în pungă.

Și scoase un vas de felul celor care acopereau cuptorul lui dom Claude.

— Ah ! exclamă arhidiaconul. Un creuzet de alchimie.

— Mărturisesc, spuse maestrul Jacques, zîmbind timid și stîngaci, că l-am încercat pe cuptor, dar n-am izbutit mai mult decît cu al meu.

Arhidiaconul începu să cerceteze vasul.

— Ce-i gravat aici ? *Och ! Och !* Cuvîntul care alungă puricii. Marc Cenaine e un ignorant ! Cred

---

[1] Prin el, cu el, în el (lat.).

și eu că n-o să facă aur cu asta ! E bun de pus în dormitorul de vară, și-atîta tot !

— Fiindcă veni vorba de greșeli, zise procurorul regelui, tocmai am studiat portalul de jos, înainte de a intra. Sfinția voastră e sigură că începutul lucrării de fizică figurează acolo, în partea dinspre Hôtel-Dieu, și că, din cele șapte siluete goale aflate la picioarele Sfintei Fecioare, aceea care are aripi la călcîie e Mercur ?

— Da, răspunse preotul. Așa scrie Augustin Nypho, doctorul italian ; iar el avea un demon bărbos, care îl învăța orice. De altfel, o să coborîm împreună și-am să-ți explic asta pe text.

— Mulțumesc, maestre, spuse Charmolue, înclinîndu-se pînă la pămînt. Ah, uitam ! Cînd doriți să pun mîna pe mica vrăjitoare ?

— Care vrăjitoare !

— Țiganca pe care o știți prea bine, cea care vine zilnic să danseze în piața din fața catedralei, cu toată opreliștea tribunalului ! Are o capră bîntuită de necuratul, cu coarne de diavol, care citește, scrie, știe matematici ca Picatrix, și ne-ar fi de-ajuns numai ea ca să spînzurăm toată țigănimea. Procesul e pregătit. O să fie gata curînd, zău așa ! E frumoasă dansatoarea, pe sufletul meu ! Și are cei mai frumoși ochi negri ! Două nestemate de Egipt ! Cînd începem ?

Arhidiaconul se făcuse nespus de palid.

— Am să-ți spun eu, bîigui el, cu glas abia auzit.

Apoi continuă, după un efort :

— Ocupă-te de Marc Cenaine.

— Fiți liniștit ! zîmbi Charmolue. O să pun să fie iar legat la patul de piele cînd mă reîntorc. Dar e un afurisit. Îl istovește pînă și pe Pierrat

Torterue, ale cărui mîini sînt mai zdravene decît ale mele. Cum spune bunul Plautus :

Nudus vinctus, centum pondo, es quando pendes per pedes [1].

Interogatoriul la troliu ! E tot ce-avem mai bun O să treacă și pe-acolo .

Dom Claude părea adîncit în gînduri sumbre. Și se întoarse spre Charmolue :

— Maestre Pierrat... maestre Jacques, vreau să zic, ocupă-te de Marc Cenaine !

— Da, da, dom Claude. Bietul om ! O să sufere ca Mummol. Ce idee, să se ducă la sabat ! Un chelar de la Curtea de conturi, care ar trebui să cunoască textul lui Carol cel Mare, *Stryga vel masca* [2] *!* În privința fetei, Smeralda cum îi zic ei, o să aștept porunca dumneavoastră. Ah, cînd o să trecem sub portal, o să-mi explicați și ce înseamnă grădinarul prost zugrăvit, care se vede cum intri în biserică. Nu-i cumva Semănătorul ? Ei, maestre, la ce vă gîndiți ?

Cufundat în gînduri, dom Claude nu-l mai asculta. Urmărindu-i privirea, Charmolue văzu că ochii arhidiaconului se ațintiseră fără voie pe o pînză mare de păianjen care tapisa lucarna. În clipa aceea, o muscă amorțită, căutînd soarele de martie, se aruncă în pînză și se prinse acolo. La clătinarea pînzei, un păianjen uriaș făcu o mișcare bruscă în afara celulei centrale, apoi, dintr-un salt, se repezi la musca pe care o îndoi cu cele două picioare dinainte, pe cînd trompa lui hidoasă îi scotocea capul.

— Biata muscă ! spuse procurorul regelui la curtea bisericii și ridică mîna cu gînd s-o salveze.

---

[1] Legat gol, cîntărești o sută de livre cînd atîrni spînzurat de picioare (lat.).

[2] Vrăjitoarea sau duhul (lat.).

Dar arhidiaconul, trezit parcă pe neaşteptate, îi reţinu braţul cu o violenţă convulsivă.

— Maestre Jacques, strigă el, lasă fatalitatea să-şi urmeze cursul !

Procurorul se întoarse speriat. I se părea că un cleşte de fier i-a prins braţul. Privirea preotului era fixă, rătăcită, aprinsă şi nu se dezlipea de micul grup oribil al muştei şi al păianjenului.

— Oh, da, rosti preotul, cu un glas care ai fi zis că-i iese din măruntaie, iată un simbol al totului. Ea zboară, e voioasă, abia s-a născut, şi caută primăvara, aerul, libertatea. Oh, da, dar se loveşte de fereastra fatală, păianjenul iese de-acolo, păianjenul hidos ! Biata dansatoare ! Biata muscă predestinată ! Maestre Jacques, dă-le pace ! E fatalitatea ! Vai, Claude, tu eşti păianjenul. Claude, şi tot tu eşti şi musca. Zburai spre ştiinţă, spre lumină, spre soare, n-aveai altă grijă decît să ajungi la aer liber, la marea lumină a adevărului veşnic ; dar, repezindu-te spre fereastra strălucitoare care dă spre cealaltă lume, spre lumea clarităţii, a înţelepciunii şi a ştiinţei, muscă oarbă, doctor nesăbuit, n-ai văzut subtila pînză de păianjen întinsă de soartă între lumină şi tine şi te-ai aruncat orbeşte în ea, biet nebun, şi-acum te zbaţi, cu capul spart şi cu aripile smulse, între ghearele de fier ale fatalităţii ! Maestre Jacques ! Maestre Jacques ! Dă pace păianjenului !

— Vă asigur că nu m-ating de el, spuse Charmolue, care îl privea fără să priceapă. Dar lăsaţi-mi braţul, vă rog, maestre ! Aveţi o mînă ca un cleşte.

Arhidiaconul nu-l auzi.

— Oh, nesăbuitule ! continuă el fără să slăbească din ochi lucarna. Şi chiar dacă ai fi putut să rupi pînza asta cumplită cu aripile tale de

musculiță, crezi că ai fi putut ajunge la lumină ? Vai ! Geamul aflat ceva mai încolo, obstacolul acesta străveziu, zidul de cristal mai tare ca bronzul, care separă toate filozofiile de adevăr, cum l-ai fi trecut ? O, deșertăciune a științei ! Cîți înțelepți nu vin zburînd, de departe, ca să-și zdrobească fruntea de el ! Cîte sisteme, amestecate de-a valma, se ciocnesc bîzîind de sticla aceasta veșnică !

Arhidiaconul tăcu. Ultimele idei, care îl readuseră pe nesimțite de la el însuși la știință, păreau că-l calmaseră. Jacques Charmolue îl făcu să-și recapete pe neașteptate sentimentul realității, punîndu-i întrebarea aceasta :

— Nu zău, maestre, cînd veniți să mă ajutați să fac aur ? Abia aștept să izbutesc.

Arhidiaconul clătină din cap, zîmbind amar :

— Maestre Jacques, citește-l pe Michel Psellus, *Dialogus de energia et operatione doemonum.* Ce facem noi, nu-i tocmai curat.

— Mai încet, maestre ! Și eu cred la fel, spuse Charmolue. Dar trebuie să faci puțină știință hermetică dacă ești un biet procuror al regelui la curtea bisericii, cu treizeci de taleri de Tours pe an. Numai să vorbim încet.

În clipa aceea un zgomot de fălci care mestecau venind de sub cuptor izbi auzul neliniștit al lui Charmolue.

— Ce-i asta ? întrebă el.

Era studentul, care, stînd foarte prost și plictisindu-se foarte în ascunzătoarea lui, izbutise să descopere acolo o coajă de pîine uscată și o bucată de brînză mucegăită și se apucase să le înfulece fără mofturi, drept consolare și prînz. Cum foamea îl scurma vîrtos, și zgomotul era vîrtos,

subliniind puternic fiecare îmbucătură, ceea ce dăduse de veste și-l alarmase pe procuror.

— E o pisică de-a mea, spuse grăbit arhidiaconul. Înfulecă vreun șoarece.

Explicația aceasta îl satisfăcu pe Charmolue.

— Într-adevăr, maestre, răspunse el, cu un zîmbet respectuos, toți marii filozofi și-au avut animalul lor. Știți ce spune Servius : *Nullus enim locus sine genio est* [1].

Dar dom Claude, care se temea de vreo nouă poznă de-a lui Jehan, îi aminti discipolului său că aveau de studiat împreună cîteva figuri de pe portal, și ieșiră amîndoi din chilie, spre marea ușurare a studentului, care începea să se teamă de-a binelea că genunchiul o să-i capete amprenta bărbiei.

VI

EFECTUL PE CARE ÎL POT PRODUCE ȘAPTE ÎNJURĂTURI ÎN AER LIBER

— *Te Deum laudamus* [2] ! exclamă jupîn Jehan, ieșind din văgăuna lui. Bine că s-au cărat cei doi huhurezi. *Och ! Och ! Aax, Pax ! Max !* Purici ! Cîini turbați ! Diavolul ! M-am săturat de discuția lor ! Îmi vîjîie capul ca un clopot. Și, pe deasupra, brînză mucegăită ! Haide să coborîm, să luăm chimirul fratelui mai mare și să preschimbăm toți gologanii în băutură !

[1] Fiecare loc își are zeul său protector (lat.).
[2] Lăudat fie Domnul ! (Lat.).

Jehan aruncă o privire duioasă şi admirativă în preţioasa pungă cu bani, îşi aranjă ţinuta, îşi lustrui încălţămintea, îşi scutură bietele mîneci îmblănite pline de cenuşă, fluieră un cîntec, se răsuci pe călcîie, se uită dacă nu mai era ceva de luat din chilie, ciuguli ici-colo, de pe cuptor, cîteva amulete de sticlă, bune de a fi dăruite în loc de giuvaeruri frumoasei Isabeau la Thierrye, apoi, în sfîrşit, împinse uşa pe care frate-său o lăsase deschisă, ca un ultim semn de bunăvoinţă, şi pe care el o lăsă tot deschisă, ca pe-o ultimă răutate, şi coborî scara circulară, ţopăind ca o păsărică.

În bezna scării spiralate se ciocni de ceva care se dădu la o parte bombănind şi bănui că era Quasimodo ; lucrul acesta i se păru atît de hazliu, încît coborî restul scării ţinîndu-se de burtă şi rîzînd. Cînd ieşi în piaţă, tot mai rîdea.

Afară, cînd dădu de pămînt, izbi cu piciorul în el.

— Oh, exclamă tînărul, caldarîm al Parisului bun şi cinstit ! Blestemată scară, care i-ar face să gîfîie şi pe îngerii de pe scara lui Iacob ! Unde mi-a fost capul de m-am dus să mă vîr în sfredelul ăsta de piatră care străpunge cerul, doar ca să mănînc nişte brînză mucegăită şi să văd clopotniţele Parisului printr-un ochi de geam ? !

Jehan făcu cîţiva paşi şi-i zări pe cei doi huhurezi, adică pe dom Claude şi pe maestrul Jacques Charmolue, contemplînd o sculptură a portalului. Apropiindu-se de ei în vîrful picioarelor, îl auzi pe arhidiacon spunîndu-i încet lui Charmolue :

— Guillaume de Paris a pus să fie gravat un Iov pe piatra asta de culoare lapis-lazuli, aurită

pe margini. Iov figurează pe piatra filozofală, care și ea trebuie încercată și chinuită, ca să devină desăvîrșită, cum spune Raymond Lulle: *Sub conservatione formae specificae salva anima*[1].

„Puțin îmi pasă, gîndi Jehan, punga-i la mine."

În clipa aceea auzi o voce puternică și sonoră rostind în spatele lui o serie nemaipomenită de înjurături.

— Fir-ar afurisit sîngele lui Dumnezeu! Și pîntecele lui Dumnezeu! Și măruntaiele! Și trupul lui Dumnezeu! Afurisit buricul lui Belzebut! Și numele papei! Coarne și tunete!

— Pe sufletul meu! exclamă Jehan. Ăsta nu poate să fie decît prietenul meu, căpitanul Phoebus!

Cuvîntul Phoebus ajunse la urechile arhidiaconului tocmai în clipa cînd îi explica procurorului regal dragonul care își ascunde coada într-o cadă din care se vede ieșind fum și un cap de rege. Dom Claude tresări, se întrerupse, spre marea uimire a lui Charmolue, se întoarse și-l văzu pe frate-său Jehan întîlnindu-se cu un zdrahon de ofițer la poarta locuinței familiei Gondelaurier.

Era, într-adevăr, domnul căpitan Phoebus de Châteaupers. Se rezemase de colțul casei logodnicei și înjura ca un păgîn.

— Pe legea mea, căpitane Phoebus, spuse Jehan, apucîndu-l de mînă, înjuri cu o vervă nemaipomenită.

— Coarne și tunete! răspunse căpitanul.

— Coarne și tunete dumitale! i-o întoarse studentul. Nu, zău, frumosule căpitan, de unde ți se trage potopul ăsta de cuvinte alese?

[1] Păstrîndu-și forma specifică, își salvează sufletul (lat.).

— Iartă-mă, camarade Jehan! strigă Phoebus, scuturîndu-i mîna. Calul pornit la galop nu se oprește brusc. Și eu înjuram la mare galop. Vin de la mironosițele astea, și cînd ies de-aici, gîtlejul mi-e totdeauna plin de înjurături; trebuie să le scuip, altminteri mă înăbuș, pîntece și tunete!

— Nu vrei să bem ceva? întrebă studentul.

Propunerea aceasta îl potoli pe căpitan:

— Cum să nu vreau, dar n-am gologani.

— Am eu!

— Ei! Să-i vedem!

Jehan puse punga sub ochii căpitanului, cu măreție și simplitate. Între timp, arhidiaconul, care-l lăsase buimac pe Charmolue, se apropiase de ei și se oprise la cîțiva pași, privindu-i atent pe amîndoi, fără ca tinerii să-și dea seama, într-atît îi absorbea contemplarea pungii cu bani.

Phoebus exclamă:

— O pungă în buzunarul tău, Jehan, e ca luna într-o găleată cu apă! O vezi, fără să fie. Nu e decît umbra ei. Pe legea mea! Pun rămășag că-i plină cu pietricele!

Jehan răspunse rece:

— Iată pietricelele cu care îmi garnisesc punga.

Și, fără să mai adauge un cuvînt, goli punga pe-un bolovan alături, cu gestul unui roman care își salvează patria.

— Doamne! mormăi Phoebus. Scuzi, arginți mari, arginți mici, mărunțiș de aramă, dinari parizieni, gologani cu vultur veritabili! Să-ți ia ochii, nu alta!

Jehan stătea demn și nepăsător. Cîțiva gologani se rostogoliseră în noroi; în entuziasmul său, căpitanul se aplecă să-i ridice. Jehan îl reținu.

— Vai, căpitane Phoebus de Châteaupers !

Phoebus numără banii și, întorcîndu-se solemn spre Jehan :

— Știi, Jehan, sînt douăzeci și trei de franci parizieni ! Pe cine ai prădat azi-noapte, pe strada Taie Bot ?

Jehan își dădu pe spate capul blond și cîrlionțat și spuse, mijindu-și ochii disprețuitor :

— Avem un frate arhidiacon și tîmpit.

— Pe cornul lui Dumnezeu ! exclamă Phoebus. De treabă om !

— Hai să bem ! spuse Jehan.

— Unde mergem ? întrebă Phoebus. La *Mărul Evei ?*

— Nu, căpitane. Hai la *Bătrîna Știință !* O bătrînă care taie cu ferăstrăul un mîner[1]. E un rebus. Mie îmi place.

— Dă-l încolo de rebus, Jehan ! Vinul e mai bun la *Mărul Evei*. Și-apoi, lîngă ușă, e o viță bătută de soare care mă înveselește cînd beau.

— Bine ! Fie și Eva, și mărul ei, zise studentul și, luîndu-l de braț pe Phoebus, urmă : Ascultă, dragă căpitane, ai spus mai adineauri strada Taie Bot. E un fel de-a vorbi foarte urît. Doar astăzi nu mai sîntem atît de barbari. Acum se zice strada Taie Beregata.

Cei doi prieteni porniră la drum spre *Mărul Evei*. Inutil să spunem că mai întîi adunară banii căzuți și că arhidiaconul îi urmărea.

Arhidiaconul îi urmărea, posomorît și cu mintea rătăcită. Îl avea oare în față pe Phoebus al cărui nume blestemat, după întîlnirea cu Gringoire, nu-i mai dădea pace ? Nu știa sigur, dar, oricum, era un Phoebus, și numele acesta magic

[1] Joc de cuvinte intraductibil : *Science* — știință ; *scieanse (scie ;* taie cu ferăstrăul — *anse :* mîner).

era de ajuns ca arhidiaconul să-i urmărească cu pași de lup pe cei doi nepăsători prieteni, ascultînd ce vorbesc și observîndu-le cele mai mici gesturi, cu o neliniște adîncă și atentă. De altfel, nimic mai lesne decît să auzi ce spuneau, căci ei vorbeau în gura mare fără să le pese că trecătorii află jumătate din ce-și povestesc. Vorbeau despre dueluri, despre femei, despre băutură, despre trăsnăi.

La cotul unei străzi le ajunse la urechi zgomotul unei tamburine venind dinspre o răspîntie vecină. Dom Claude îl auzi pe ofițer spunîndu-i studentului :

— Mii de trăsnete ! Să întindem pasul.

— De ce, Phoebus ?

— Mă tem să nu mă vadă țiganca.

— Țiganca ?

— Fata cu capra.

— Smeralda ?

— Întocmai, Jehan. Îi uit mereu afurisitul de nume. Să ne grăbim, să nu mă recunoască. N-aș vrea ca fata asta să-mi vorbească pe stradă.

— O cunoști, Phoebus ?

Aici, arhidiaconul îl văzu pe Phoebus rînjind, aplecîndu-se la urechea lui Jehan și spunîndu-i cîteva cuvinte în șoaptă. Apoi Phoebus izbucni în rîs și scutură din cap cu un aer triumfător.

— Adevărat ? întrebă Jehan.

— Pe sufletul meu ! spuse Phoebus.

— Astă-seară ?

— Astă-seară.

— Ești sigur că o să vină ?

— Ce, ești nebun, Jehan ? Te mai îndoiești de asta ?

— Căpitane Phoebus, ești un jandarm fericit !

Arhidiaconul auzi întreaga conversație. Dinții

îi clănțăniră. Un tremur vizibil îi străbătu tot corpul. Se opri o clipă, se sprijini de-un stîlp, ca un om beat, apoi o porni iar pe urmele celor doi pehlivani.

Cînd îi reîntîlni, ei vorbeau despre altceva. Îi auzi cîntînd cît îi ținea gura vechiul cîntec :

Calicii străzii, deocheați,
Mor ca viței spînzurați.

VII

CĂLUGĂRUL-URSUZ

Vestita cîrciumă la *Mărul Evei* era situată în cartierul Universității, la colțul străzii de la Rondelle cu strada du Bâtonnier. O sală mare, la parter, destul de încăpătoare și foarte joasă, cu o boltă al cărei arc central se rezema pe-un stîlp gros de lemn, vopsit în galben ; pretutindeni, mese ; căni lucioase, de cositor, agățate pe pereți; băutori cu duiumul, nelipsiți ; fete, din belșug ; un geamlîc spre stradă, o viță la intrare și, deasupra intrării, o tablă scîrțîitoare, pictată cu un măr și cu o femeie, ruginită de ploi și răsucindu-se după vînt pe-un fel de ax de fier. Soiul acesta de morișcă privind spre caldarîm era firma.

Se înnopta. Răspîntia era întunecată. Crîșma, plină de lumînări, strălucea de departe ca un atelier de fierărie în beznă. Se auzeau clinchete de pahare, chiote de chef, înjurături și certuri scăpate prin ferestrele sparte. Dincolo de aburul pe care căldura sălii îi împrăștia pe sticla geamlîcu-

lui, se vedeau mişunînd zeci de figuri nedeslușite, și din timp în timp, un hohot de rîs sonor răzbătea dintr-acolo. Trecătorii care mergeau la treburile lor treceau pe lîngă geamul zgomotos fără să se uite înăuntru. Dar, din cînd în cînd, vreun băiețaș în zdrențe se ridica pe vîrful picioarelor pînă la pervazul geamlîcului și le striga celor din cîrciumă vechea huiduială batjocoritoare cu care erau urmăriți pe atunci bețivii :

— La bețe, bețe, bețe, bețivanii !

Cu toate acestea, un om se plimba netulburat pe dinaintea zgomotoasei cîrciumi, privind mereu înăuntru și fără a se depărta mai mult decît se depărtează o santinelă de ghereta ei. Omul purta o mantie care îl acoperea pînă sub nas. Mantia aceasta atunci și-o cumpărase de la telalul de lîngă *Mărul Evei,* probabil ca să se apere de răcoarea nopților de martie și, poate, ca să-și ascundă veșmintele. Din timp în timp, el se oprea în fața geamlîcului aburit și prins într-o rețea de plumb, asculta, privea și bătea din picior.

În sfîrșit, ușa cîrciumii se deschise. Omul chiar asta părea că așteaptă. Doi mușterii ieșiră în stradă. Fîșia de lumină ce scăpa prin ușă le împurpură o clipă fețele voioase. Omul cu mantie își schimbă postul de observație, trecînd sub arcada unei porți de peste drum.

— Coarne și tunete ! exclamă unul din cei doi băutori. O să bată de șapte. E ora cînd am întîlnire.

— Îți spun, îl întrerupse celălalt, cu limba împleticită, îți spun că nu locuiesc pe strada Vorbelor *Urîte, indignus qui inter mala verba habitat*[1]. Locuința mea e pe strada Jean-Pain-Mollet, *in vico Johannis-Pain-Mollet.* Dacă mă contrazici,

[1] E nedemn cel ce stă în mijlocul vorbelor urîte (lat.).

ești mai încornorat decît un unicorn. Se știe că cine încalecă odată pe un urs nu se mai teme niciodată de nimic, dar dumneata ai nasul întors spre lăcomie, ca Sfîntul Jacques de l'Hôpital.

— Jehan dragă, ești beat turtă ! zise celălalt.

Jehan răspunse clătinîndu-se :

— Așa spui tu, Phoebus, dar e lucru dovedit că Platon semăna din profil cu un cîine de vînătoare.

Fără îndoială că cititorul i-a și recunoscut pe cei doi bravi prieteni ai noştri, căpitanul și studentul. Se pare că omul care îi pîndea din umbră îl recunoscuse și el, căci urmărea cu pași înceți zigzagurile pe care studentul îl silea pe căpitan să le facă ; acesta din urmă, mai rezistent la băutură, își păstrase cumpătul. Ascultîndu-i cu atenție, omul în mantie putu să prindă în întregime interesanta conversație pe care o redăm și noi :

— Ce dracu ! Încearcă odată să mergi drept, domnule bacalaureat. Știi că trebuie să te las. S-a făcut șapte. Am întîlnire cu o femeie.

— Atunci lasă-mă ! Văd stele și lănci de foc. Iar dumneata semeni cu fortăreața de la Dampmartin, care crapă de rîs.

— Pe negii mamei-mari, Jehan, prea aiurezi ! Ascultă, Jehan, ce gologani ți-au mai rămas ?

— Domnule rector, nu e nici o greșeală, mica măcelărie, *parva boucheria*.

— Jehan, dragă Jehan ! Știi că am întîlnire cu mititica la capul podului Saint-Michel, că nu pot s-o duc decît la Falourdel, codoașa podului, și că va trebui să plătesc odaia. Bătrîna, desfrînata cu mustăți albe, n-o să mă lase pe datorie. Jehan ! Te rog ! Am băut oare toată punga popii ? Nu ți-a mai rămas nici un franc ?

— Conștiința de a-ți fi cheltuit bine celelalte

ore e un drept și un condiment plăcut la masă.

— Burtă și mațe ! Isprăvește cu prostiile ! Spune-mi, Jehan, afurisitule, ți-a mai rămas vreun franc ? Dă-i, fir-ai să fii, sau te scotocesc, chiar de-ai fi lepros ca Iov și rîios ca Cezar !

— Domnule, strada Galiache e o stradă cu un capăt în strada Sticlăriei și cu celălalt în strada Țesătoriei.

— Ei, da, Jehan, dragul meu Jehan, bietul meu prieten, strada Galiache, bine, foarte bine. Dar, în numele cerului, vino-ți în fire. Nu-mi trebuie decît un franc parizian, pentru ora șapte.

— Liniște împrejur și atenție la cîntec :

Cînd șoarecii pisica vor mînca,
Va fi și regele senior d'Arras ;
Cînd marea, care-i mare și e lată,
Va fi, în plină vară, înghețată.
Atuncea peste gheața-i vom vedea
Cum ies din locul lor cei din Arras.

— Ei bine, student al Antichristului, fir-ai să fii spînzurat cu mațele mamei tale ! înjură Phoebus și-l îmbrînci pe studentul beat, care alunecă de-a lungul zidului și căzu moale pe caldarîmul lui Philippe-Auguste.

Dintr-un rest de milă frățească, milă care nu-i părăsește niciodată pe băutori, Phoebus îl rostogoli cu piciorul pe Jehan pe una din pernele săracului pe care providența le ține gata pregătite la colțul tuturor pietrelor indicatoare din Paris, iar cei bogați le pîngăresc numindu-le cu dispreț *grămezi de gunoi*. Căpitanul așeză capul lui Jehan pe o pantă de coceni de varză, și într-o clipă studentul începu să sforăie scoțînd sunete de bas profund. Totuși ciuda mai stăruia încă în inima căpitanului.

— Dacă te-o lua căruța diavolului, în trecere pe-aici, nu-i nici o pagubă! îi spuse el bietului învățăcel adormit și plecă.

Omul în mantie, care îl urmărea mereu, se opri o clipă în fața studentului lungit jos, ca și cum ar fi șovăit; apoi, oftînd adînc, porni iar pe urmele căpitanului.

Îl vom lăsa și noi, ca și ei, pe Jehan să doarmă sub privirea binevoitoare a stelelor și-i vom urmări pe cei doi, dacă cititorul dorește.

Cînd ieși în strada Saint-André-des-Arcs, căpitanul Phoebus observă că e urmărit. Întorcîndu-și din întîmplarea privirea, văzu un fel de umbră care se tîra în urma lui, de-a lungul zidurilor. Cînd el se opri, umbra se opri și ea. Cînd el porni din nou, umbra porni și ea. Lucrul acesta nu-l neliniști prea tare. „Puțin îmi pasă, gîndi el. N-am un ban în pungă."

În fața colegiului d'Autun, căpitanul se opri. În colegiul acesta își încropise el ceea ce numea „studii", și dintr-o veche obișnuință de școlar dat naibii, pe care și-o mai păstrase, nu trecea niciodată pe dinaintea fațadei fără să-i aducă statuii cardinalului Pierre Bertrand, sculptată la dreapta intrării, ocara de care se plînge cu atîta amar Priap în satira lui Horațiu: *Olim truncus eram ficulnus* [1]. Și făcea asta cu atîta îndîrjire, încît aproape că ștersese inscripția *Eduensis episcopus* [2]. Căpitanul se opri deci în fața statuii, ca de obicei. Strada era cu desăvîrșire pustie. În momentul cînd își încheia cu nepăsare șnururile nădragilor, stînd cu nasul în vînt, văzu umbra apropiindu-se de el cu pași înceți, atît de înceți încît avu tot timpul să observe că ea purta mantie și

[1] Odinioară eram un trunchi de smochin (lat.).
[2] Episcopul eduilor (lat.).

pălărie. Ajungînd lîngă el, umbra se opri și rămase mai neclintită decît statuia cardinalului Bertrand. Totuși își ațințise asupra lui Phoebus ochii săi, plini de lumina aceea tulbure care țîșnește noaptea din pupilele pisicilor.

Căpitanul era curajos și puțin i-ar fi păsat de-un tîlhar cu spada în mînă. Dar statuia aceasta care mergea, omul acesta pietrificat îl îngheță. Pe-atunci umblau prin lume tot felul de povești despre călugărul-ursuz, hoinar nocturn pe străzile Parisului, care îi veniră vag în minte. Căpitanul rămase deci cîteva clipe încremenit, apoi rupse în sfîrșit tăcerea, forțîndu-se să rîdă.

— Domnule, dacă ești un hoț, după cum trag nădejde, ai nimerit-o ca un cocostîrc care se dă la o coajă de nucă. Sînt fiul unei familii scăpătate, dragul meu. Adresează-te alături. În capela colegiului ăstuia există lemn din crucea adevărată, pusă în argintărie.

Mîna umbrei ieși de sub mantie și se lăsă pe brațul lui Phoebus cu încleștarea unei gheare de vultur. În același timp, umbra vorbi :

— Căpitane Phoebus de Châteaupers !

— Cum naiba ! se miră Phoebus. Îmi știi numele ?

— Nu-ți știu numai numele, continuă omul în mantie, cu o voce ca din mormînt. Ai o întîlnire în seara asta.

— Da, răspunse Phoebus, încremenit.

— La ora șapte.

— Peste un sfert de ceas.

— La Falourdel.

— Întocmai.

— La codoașa de pe podul Sfîntul Mihail.

— Al Sfîntului arhanghel Mihail, cum spune rugăciunea.

— Nelegiuitule ! mormăi spectrul. Cu o femeie?

— *Confiteor*[1].

— Pe care o cheamă...

— Smeralda, spuse Phoebus, voios.

Încetul cu încetul, el își redobîndise nepăsarea-i firească.

La auzul acestui nume, gheara umbrei scutură furioasă brațul lui Phoebus.

— Căpitane Pheobus de Châteaupers, minți !

Cine ar fi putut să vadă în clipa aceea fața aprinsă a căpitanului, saltul pe care el îl făcu înapoi cu atîta violență, încît se desprinse din cleștele care îl apucase, gestul trufaș cu care își duse mîna la garda spadei, iar în fața acestei mînii mohorîta neclintire a omului în mantie, cine ar fi putut să vadă toate acestea s-ar fi îngrozit. Era în ele ceva din lupta lui don Juan cu statuia.

— Crist și Satan ! strigă căpitanul. Iată un cuvînt pe care rar îl aud urechile unui Châteaupers ! N-ai îndrăzni să-l mai repeți !

— Tu minți, spuse nepăsătoare umbra.

Căpitanul scrîșni din dinți. În momentul acela uită și de călugărul-ursuz, și de fantome, și de superstiții, uită de toate. Nu mai vedea decît un bărbat și o insultă.

— Ah ! Va să zică așa ! bîigui el, sufocat de mînie.

Și-și trase spada din teacă; apoi, bîlbîindu-se, căci de furie tremuri ca și de spaimă, începu să strige :

— Aici ! Chiar acum ! Haide ! Săbiile ! Săbiile ! Să curgă sînge pe pavajul ăsta !

Totuși celălalt nu se clintea. Cînd își văzu adversarul în gardă și gata să fandeze, el spuse cu un glas în care vibra amărăciunea :

---

[1] Mărturisesc (lat.).

— Căpitane Phoebus, uiţi că ai o întîlnire.

Furiile unor oameni ca Phoebus sînt ca laptele fiert, pe care o picătură de apă rece îl dezumflă. Cuvintele rostite fură de ajuns ca să aplece spada care scînteia în mîna căpitanului.

— Căpitane, continuă omul, mîine, poimîine, peste o lună, peste zece ani, mă vei regăsi gata să-ţi tai gîtlejul ; dar mai întîi du-te la întîlnire.

— Într-adevăr, zise Phoebus, ca şi cum ar fi căutat să capituleze faţă de sine însuşi, la o întîlnire poţi da peste două lucruri plăcute : o spadă şi-o fată, dar nu văd de ce m-aş lipsi de unul pentru celălalt cînd le-aş putea avea pe amîndouă.

Şi îşi vîrî spada în teacă.

— Du-te la întîlnire, spuse din nou omul.

— Domnule, răspunse Phoebus, oarecum încurcat, îţi foarte mulţumesc pentru politeţea dumitale. De fapt, o s-avem timp şi mîine să ne ciopîrţim haina de la taica Adam. Îţi sînt recunoscător că-mi îngădui să mai petrec un sfert de ceas plăcut. Trăgeam nădejde să te culc în şanţ şi să mai şi ajung la vreme lîngă frumoasa mea, cu atît mai mult cu cît e bine să faci femeile să te aştepte în asemenea împrejurări. Dar dumneata pari destul de voinic, şi-i mai sigur să amîn partida pe mîine. Mă duc deci la întîlnire. La ora şapte, după cum ştii. Aici, Phoebus îşi scărpină urechea. Ei, drăcie, era să uit! N-am un ban ca să plătesc pentru cocioabă, şi bătrîna codoaşă o să vrea banii înainte. N-are încredere în mine.

— Iată bani pentru plată.

Phoebus simţi mîna rece a necunoscutului strecurîndu-i în palmă o monedă mare. Şi nu se putu împiedica să nu ia banii şi să nu strîngă mîna care i-i da.

— Pe cinstea mea ! exclamă el. Eşti un băiat de treabă !

— Cu o condiţie, zise omul. Dovedeşte-mi că m-am înşelat şi că dumneata spuneai adevărul. Ascunde-mă în vreun colţ de unde să pot vedea dacă femeia e într-adevăr aceea al cărei nume l-ai rostit.

— Oh, răspunse Phoebus, n-am nimic împotrivă. O să luăm odaia Sfînta Marta. Din cuşca de-alături o să poţi privi în voie.

— Atunci să mergem, spuse umbra.

— La ordinele dumitale, spuse căpitanul. Nu ştiu dacă n-oi fi cumva *messer Diabolus* în persoană. Dar astă-seară, să fim prieteni ! Mîine am să-ţi plătesc toate datoriile, şi de spadă, şi de pungă.

Porniră amîndoi cu paşi grăbiţi. După cîteva minute, zgomotul apei le dădu de veste că se aflau pe podul Saint-Michel, pe-atunci plin de case.

— Mai întîi te duc pe dumneata înăuntru, îi spuse Phoebus însoţitorului său, şi-apoi mă duc să-mi caut frumoasa, care trebuie că m-aşteaptă lîngă Petit-Châtelet.

Însoţitorul nu-i răspunse. De cînd mergeau alături, nu scosese un cuvînt. Phoebus se opri în faţa unei uşi joase şi bătu cu putere. O lumină se ivi în crăpăturile uşii.

— Cine-i acolo ? strigă un glas fonfăit.

— Corpul lui Dumnezeu ! Capul lui Dumnezeu ! Burta lui Dumnezeu ! răspunse căpitanul.

Uşa se deschise îndată, îngăduind celor doi drumeţi să vadă o femeie bătrînă şi o lampă veche, care tremurau amîndouă. Bătrîna, încovoiată din şale, îmbrăcată în zdrenţe, bîţîindu-şi capul străpuns de doi ochi mici, purta peste păr o otreapă

și era zbîrcită toată, și mîinile, și fața, și gîtul; buzele îi intrau sub gingii, iar în jurul gurii avea smocuri de fire albe din care pricină semăna cu un bot caraghios de pisică. Interiorul cocioabei era la fel de dărăpănat ca și bătrîna. Pereți văruiți, grinzi negre în tavan, o vatră ca vai de ea, pînze de păianjeni prin toate colțurile, în mijloc o turmă clătinătoare de mese și de scaune șchioape, un copil murdar, în cămașă, iar în fund o scară, sau mai degrabă o scăriță de lemn care ducea la un chepeng din tavan. Pătrunzînd în văgăuna aceasta, misteriosul însoțitor al lui Phoebus își ridică mantia pînă sub ochi. În acest timp căpitanul, înjurînd ca un sarazin, se grăbi *să facă să lucească soarele într-un taler de aur*, cum spune admirabilul nostru Régnier.

— Odaia Sfînta Marta, spuse el.

Bătrîna îl numi monseniore și vîrî talerul într-un sertar. Era piesa pe care omul cu mantia i-o dăduse lui Phoebus. Pe cînd ea stătea cu spatele, băiețașul pletos și zdrențăros care se juca în cenușă se apropie cu dibăcie de sertar, luă talerul și puse în locul lui o frunză uscată, ruptă dintr-o legătură de vreascuri.

Bătrîna le făcu semn s-o urmeze celor doi gentilomi, cum îi numea ea, și urcă scara din față. Ajunsă la etajul de sus, își puse lampa pe-o ladă, și Phoebus, ca un obișnuit al casei ce era, deschise o ușă care dădea într-un fel de coteț întunecat.

— Intră aici, dragul meu, i se adresă el însoțitorului său.

Omul cu mantia se supuse fără să-i răspundă un cuvînt. Ușa se închise în urma lui. Îl auzi apoi pe Phoebus trăgînd zăvorul și, după o clipă, coborînd scara împreună cu bătrîna. Lumina dispăruse.

VIII

UTILITATEA FERESTRELOR CARE DAU SPRE FLUVIU

Claude Frollo (căci bănuim că cititorul, mai inteligent decît Phoebus, n-a văzut în toată aventura aceasta nici un alt călugăr-ursuz în afară de arhidiacon), Claude Frollo orbecăi cîteva clipe prin văgăuna întunecoasă în care îl zăvorîse căpitanul. Era unul din ungherele acelea tăinuite pe care arhitecţii le fac uneori la punctul de întîlnire al acoperişului cu peretele de sprijin. Secţiunea verticală a acestei cuşti, cum bine o numise Phoebus, ar fi dat un triunghi. În rest, nu exista acolo nici fereastră, nici lucarnă, iar panta acoperişului nu te lăsa să stai în picioare. Claude se ghemui deci în praful şi în molozul care se fărîma sub el. Tîmplele îi ardeau. Pipăind cu mîinile în preajmă, găsi pe jos o bucată de geam spart pe care şi-o lipi de frunte şi a cărei răceală îi făcu bine.

Ce se petrecea în clipa aceea în sufletul întunecat al arhidiaconului ? Numai el şi Dumnezeu ar fi putut şti.

După care ordine fatală şi-i rînduia în minte pe Esmeralda , pe Phoebus, pe Jacques Charmolue, pe tînărul său frate atît de drag şi lăsat să zacă în noroi, sutana de arhidiacon, poate chiar bunul lui nume, tîrît la Falourdel, toate imaginile, toate întîmplările acestea ? N-aş putea spune. Dar e sigur că ele alcătuiau în mintea lui un grup îngrozitor.

Arhidiaconul aştepta de-un sfert de oră ; i se părea că îmbătrînise cu un veac. Deodată auzi scîrţîitul treptelor scării de lemn. Cineva urca.

Chepengul se deschise și se ivi o lumină. În ușa răpănoasă a cuștii exista o crăpătură destul de largă. Claude își lipi fața de ea. În felul acesta putea să vadă tot ce se petrece în odaia vecină. Mai întîi ieși din gaura chepengului bătrîna cu mutră de pisică, ținînd lampa în mînă; după ea, se ivi Phoebus, răsucindu-și mustața; apoi o a treia persoană, frumoasa și grațioasa Esmeralda. Preotul o văzu ieșind din pămînt, ca o apariție strălucitoare, și începu să tremure. Un nor îi împăienjeni vederea, tîmplele începură să i se zbată puternic, totul vîjîia și se învîrtea în jurul lui. Apoi nu mai văzu și nu mai auzi nimic.

Cînd își veni în fire, Phoebus și Esmeralda erau singuri, așezați pe lada de lemn, lîngă lampa datorită căreia arhidiaconul putu să vadă din plin chipurile lor tinere și patul zdrențăros din fundul cocioabei.

Lîngă pat se afla o fereastră al cărei geam, spart ca o pînză de păianjen ciuruită de ploaie, lăsa să se zărească prin ochiurile-i sfărîmate un colț de cer și luna culcată în zare pe o plapumă moale de nori.

Esmeralda era roșie, buimăcită și tremura toată de emoție. Lungile ei gene plecate îi umbreau obrajii de purpură. Ofițerul, spre care ea nu îndrăznea să-și ridice privirea, radia de bucurie. Fără să-și dea seama și cu un gest de-o stîngăcie fermecătoare, fata desena cu vîrful degetului, pe ladă, linii fără nici un sens și-și privea degetul. Picioarele nu i se vedeau, căci capra se ghemuise peste ele.

Căpitanul era îmbrăcat cît se poate de cochet; la guler și la manșete avea o mulțime de panglici; mare eleganță pe-atunci.

Prin vîjîitul sîngelui care îi zvîcnea în tîmple, dom Claude abia izbuti să audă ce-și spuneau.

(Nimic mai banal decît o conversație între doi îndrăgostiți. Un fel de *te iubesc* necontenit. Frază muzicală, foarte stearpă și insipidă pentru indiferenții care ascultă, cînd nu e împodobită cu cîteva *fioriturі* [1]. Dar Claude nu asculta ca un indiferent.)

— Oh ! spunea fata fără să-și ridice privirea. Nu mă disprețuiți, monseniore Phoebus. Simt că ceea ce fac e rău.

— Să te disprețuiesc, frumoasă copilă ? răspundea ofițerul cu un aer de galanterie superioară și distinsă. Eu să te disprețuiesc ? Doamne ! Și pentru ce ?

— Pentru că v-am urmat.

— În privința asta, frumoasa mea, nu ne înțelegem. Ar trebui nu să te disprețuiesc, ci să te urăsc.

Fata îl privi speriată :

— Să mă urîți ? ! Dar ce-am făcut ?

— Pentru că te-ai lăsat rugată atîta.

— Vai ! spuse ea. Venind aici, îmi calc un jurămînt... N-o să-mi mai regăsesc părinții... amuleta o să-și piardă puterea. Dar ce importanță are ? Ce nevoie mai am acum de tată și de mamă ?

Și, vorbind astfel, ea își aținti asupra căpitanului privirea ochilor mari, negri și umezi de bucurie și de duioșie.

— Să mă ia dracu dacă te-nțeleg ! exclamă Phoebus.

Esmaralda rămase tăcută o clipă, apoi o lacrimă îi pică din ochi, un suspin îi ieși de pe buze și zise :

— Vai, monseniore, vă iubesc.

În jurul fetei plutea o asemenea mireasmă de castitate, o asemenea vrajă de virtute, încît Phoe-

---

[1] Înflorituri (ital.).

bus nu se simți tocmai la largul lui alături de ea. Totuși ultimele ei cuvinte îi dădură curaj.

— Mă iubești ! rosti el cu mare emoție în glas și-și aruncă brațul pe după talia țigăncii, căci nu aștepta decît prilejul acesta.

Preotul îl văzu și încercă cu vîrful degetului ascuțișul unui pumnal pe care îl ținea ascuns în sîn.

— Phoebus, continuă țiganca, desprinzîndu-și încetișor mijlocul din mîinile tenace ale căpitanului — ești bun, ești generos, ești frumos. Dumneata m-ai salvat pe mine, care nu sînt decît o biată copilă pierdută printre țigani. De multă vreme visez un ofițer care să-mi salveze viața. Pe dumneata te visam, înainte de a te cunoaște, Phoebus al meu. Visul meu avea o uniformă frumoasă, ca a dumitale, o ținută măreață, o spadă. Te numești Phoebus ; ai un nume frumos. Îți iubesc numele, îți iubesc spada. Scoate-o din teacă, Phoebus, ca s-o văd.

— Copilă ! spuse căpitanul și, zîmbind, trase din teacă spada-i lungă.

Țiganca privi mînerul, lama, cercetă cu adorabilă curiozitate cifrul gărzii și sărută spada, zicînd :

— Ești spada unui viteaz. Îmi iubesc căpitanul.

Phoebus profită și de acest prilej ca să depună pe frumosul ei gît aplecat o sărutare care o făcu pe fată să se ridice, roșie ca o cireașă. În beznă, preotul scrîșni din dinți.

— Phoebus, spuse țiganca, lasă-mă să-ți vorbesc. Plimbă-te un pic, ca să te văd cît ești de înalt și să-ți aud pintenii sunînd. Ce frumos ești !

Căpitanul se ridică în picioare ca să-i facă pe plac, dojenind-o cu un zîmbet de satisfacție.

— Copilă mai ești ! Nu, zău, frumoaso, m-ai văzut în mare ținută ?

— Vai, nu ! răspunse ea.

— Atunci să vezi frumusețe !

Phoebus se așeză iar lîngă ea, dar mult mai aproape decît înainte.

— Ascultă, draga mea...

Țiganca îl lovi de cîteva ori, ușurel, cu mîna ei frumoasă peste gură, copilăroasă și nebunatică, plină de grație și de veselie.

— Nu, nu, n-am să te-ascult. Mă iubești ? Vreau să-mi spui dacă mă iubești.

— Mă mai întrebi dacă te iubesc, îngerul vieții mele ! exclamă căpitanul, îngenunchind pe jumătate. Trupul meu, sîngele meu, sufletul meu, toate sînt ale tale, totul e pentru tine. Te iubesc, și niciodată n-am iubit altă femeie în afară de tine.

Căpitanul repetase de-atîtea ori fraza aceasta, în atîtea împrejurări asemănătoare, încît o rosti pe nerăsuflate, fără să uite o silabă măcar. La declarația lui pătimașă, țiganca își înălță privirea-i plină de-o fericire îngerească spre tavanul murdar care ținea loc de cer.

— Oh ! murmură ea. Iată, în clipa asta mi-ar plăcea să mor !

Phoebus găsi „clipa" nimerită să-i fure un nou sărut, care porni să-l chinuiască în colțul său pe nefericitul arhidiacon.

— Să mori ! exclamă căpitanul. Ce tot spui, îngerașul meu ? Dacă tocmai acuma nu-i cazul să trăiești, atunci Jupiter nu-i decît o haimana ! Să mori cînd începe ceva atît de plăcut ! La naiba ! Ce glumă ! Să nu te mai aud vorbind așa. Ascultă, draga mea Similar... Esmeralda... Iartă-mă, dar ai un nume atît de sarazin, încît mă încurc mereu în el. E ca un mărăciniș care mă țintuiește locului.

— Doamne, rosti biata fată, și eu care credeam că numele meu e frumos, tocmai fiindcă e neobiș-

nuit! Dar dacă nu-ţi place, aş vrea să-mi spui Goton.

— Ah, să nu plîngem pentru atîta lucru, frumoasa mea! E un nume cu care trebuie să se deprindă omul, şi atîta tot. Cînd o să-l ştiu pe de rost, o să meargă de la sine. Ascultă deci, draga mea Similar, te iubesc cu patimă. Te iubesc cu adevărat, încît e o minune. Cunosc o mititică, moartă de ciudă din pricina asta...

Geloasă, fata îl întrerupse:

— Cine e?

— Ce ne pasă? spuse Phoebus. Mă iubeşti?

— Oh!... exclamă ea.

— Ei bine, asta-i tot. Ai să vezi cum te iubesc şi eu. Să mă ia Neptunus, tartorul dracilor, dacă n-o să te fac cea mai fericită fiinţă de pe lume. O s-avem o căsuţă drăguţă, a noastră, undeva... Şi-am să-mi pun arcaşii să-ţi defileze pe sub ferestre. Toţi sînt călări şi îi sfidează pe arcaşii căpitanului Mignon. Am printre ei unii înarmaţi cu lănci pentru cosit picioarele cailor duşmani; unii au arbalete cu cric de mînă, alţii au mici bombarde. O să te duc la marile parăzi ale parizienilor, la hambarele din Rully. E ceva măreţ. Optzeci de mii de capete înarmate; treizeci de mii de armuri albe, veste şi cămăşi de zale; şaizeci şi şapte de steaguri ale breslelor; stindardele parlamentului, ale camerei de conturi, ale vistieriei birurilor generale, speciale şi a monedelor. O bogăţie, ce mai! Am să te duc să vezi leii de la Palatul Regelui, care sînt fiare sălbatice. Toate femeile sînt moarte după ei.

De cîteva clipe, fata, absorbită de fermecătoarele ei gînduri, visa la sunetul glasului iubit, fără să mai asculte sensul cuvintelor.

— O, ai să fii fericită! continuă căpitanul, şi în acelaşi timp descheie binişor brîul ţigăncii.

— Ce faci? sări ea.

Violenţa gestului o trezise din visare.

— Nimic, răspunse Phoebus. Spuneam doar că va trebui să lepezi toaleta asta de nebunatică şi de colţ de stradă cînd vei fi cu mine.

— Cînd voi fi cu tine, Phoebus al meu! spuse fata cu duioşie.

Şi redeveni tăcută şi visătoare.

Încurajat de blîndeţea ei, căpitanul o prinse de talie, fără ca ea să se mai împotrivească, apoi începu să descheie încetişor corsajul bietei copile, şi-i smuci atît de tare bluziţa, încît preotul, gîfîind, văzu cum se iveşte de sub voal umărul gol al ţigăncii, frumos, rotund şi oacheş, ca luna cînd se iveşte în ceaţa zării.

Fata îl lăsa pe Phoebus să facă ce voia. Părea că nici nu-i observă mişcările. Ochii îndrăzneţului căpitan scînteiau.

Deodată, ea se întoarse spre el şi-i spuse cu o expresie de nesfîrşită dragoste:

— Phoebus, fă-mă să cunosc religia ta.

— Religia mea! exclamă căpitanul, izbucnind în rîs. Eu să te învăţ religia mea! Coarne şi tunete! La ce-ţi foloseşte religia mea?

— Pentru căsătoria noastră, răspunse fata.

Pe faţa căpitanului se aşternu o expresie de mirare, amestecată cu dispreţ, nepăsare şi patimă desfrînată.

— Ei, asta-i! făcu el. Dar cine vorbeşte de căsătorie?

Ţiganca păli şi coborî fruntea, tristă.

— Frumoasa mea iubită, continuă Phoebus, duios, ce sînt toate prostiile astea? Parcă e mare

lucru căsătoria! Devine cineva mai iubitor, dacă scuipă latinește în dugheana unui popă?

Vorbind așa, cu vocea lui cea mai dulce, se apropia tot mai mult de țigancă, mîinile lui mîngîietoare își reluaseră locul în jurul taliei atît de subțiri și de mlădioase a fetei, privirea i se aprindea din ce în ce, și totul arăta, că domnul Phoebus se apropie vădit de momentul acela cînd însuși Jupiter face atîtea prostii, încît bunul Homer e nevoit să cheme un nor în ajutorul lui.

În acest timp, dom Claude vedea tot. Ușa era făcută din doage de butoi pe de-a-ntregul putrezite, care se căscau larg, îngăduind privirii lui de pasăre de pradă să răzbată dincolo. Preotul acesta cu pielea oacheșă și cu umerii largi, osîndit pînă acum la aspra castitate monahală, tremura și fierbea în fața scenei de dragoste, de noapte și de voluptate. Tînăra și frumoasa fată lăsată în voia înflăcăratului căpitan îl făcea să-i curgă plumb topit prin vine. În el se petreceau niște lucruri cu totul neobișnuite. Privirile i se înfundau, cu o gelozie lascivă, sub toate copcile desfăcute ale corsajului fetei. Cine ar fi zărit în momentul acela chipul nefericitului arhidiacon lipit de stinghiile răpănoase, ar fi fost încredințat că vede un tigru privind din fundul unei cuști cum un șacal sfîșie o gazelă. Prin crăpăturile ușii, ochii îi licăreau ca niște lumînări.

Deodată, Phoebus smulse cu un gest fulgerător bluzița țigăncii. Biata copilă, care stătea palidă și visătoare, se trezi brusc. Ea se depărtă iute de îndrăznețul ofițer, privindu-și sînii și umerii goi; roșie, năucită și mută de rușine, ea își acoperi sînii cu brațele, încercînd să și-i ascundă. Fără flacăra care îi învăpăia obrajii, ai fi zis, văzînd-o atît de

tăcută și de nemișcată, că e o statuie a pudoarei. Pleoapele și le ținea tot plecate.

Gestul căpitanului scosese la iveală amuleta misterioasă pe care fata o purta la gît.

— Ce-i asta ? întrebă Phoebus, socotind că a găsit pretextul nimerit să se apropie iar de frumoasa ființă pe care o speriase.

— N-o atinge ! strigă ea cu însuflețire. E păzitoarea mea. Ea mă va ajuta să-mi regăsesc familia, dacă voi rămîne vrednică de asta. Oh, lasă-mă, domnule căpitan ! Mama ! Sărmana mea mamă ! Mamă, unde ești ? Ajutor ! Fie-ți milă, Phoebus ! Dă-mi bluzița !

Phoebus se trase înapoi și-i spuse rece :

— O, domnișoară, văd bine că nu mă iubiți !

— Nu-l iubesc ?! strigă nefericita copilă și, în același timp, se atîrnă cu brațele de gîtul căpitanului, silindu-l să se așeze lîngă ea. Eu nu te iubesc, Phoebus al meu ?! Răule, vorbești așa ca să-mi sfîșii inima ! Hai, ia-mă, ia-mă toată ! Fă ce vrei cu mine. Sînt a ta. Nu-mi pasă de amuletă ! Nu-mi pasă de mama ! Tu îmi ești mamă, fiindcă te iubesc ! Phoebus, Phoebus iubite, mă vrei ? Eu sînt, privește-mă. E micuța pe care nu vrei s-o alungi, care vine, care vine singură să te caute. Sufletul meu, viața mea, trupul meu, ființa mea, toate îți aparțin, căpitanul meu. Ei bine, nu ! Să nu ne căsătorim, dacă nu-ți e pe plac. Și-apoi, cine sînt eu ? O biată fată de pe stradă, pe cînd tu, Phoebus al meu, tu ești gentilom. Frumos lucru, într-adevăr ! O dansatoare să se mărite cu un ofițer ! Am fost nebună. Nu, Phoebus, nu, am să fiu ibovnica ta, jucăria ta, plăcerea ta, cînd vei voi, o fată care va fi a ta, căci numai pentru asta sînt făcută ; să fiu pîngărită, disprețuită, dezonorată, dar puțin îmi pasă, fiindcă am să fiu iubită. Am

să fiu cea mai mîndră și mai veselă dintre femei. Și cînd voi fi bătrînă sau urîtă, Phoebus, cînd n-o să mai fiu bună să te iubesc, monseniore, ai să mă rabzi și-atunci, ca să te slujesc. Altele îți vor broda eșarfe. Eu, slujnica, o să ți le îngrijesc. Ai să mă lași să-ți lustruiesc pintenii, să-ți perii tunica, să-ți curăț cizmele de călărie. Nu-i așa, Phoebus, că o să-ți fie milă de mine ? Pînă atunci, ia-mă ! Iată, Phoebus, tot ce vrei e al tău, numai iubește-mă ! Nouă, țigăncilor, nu ne trebuie decît atît, aerul și dragostea.

Vorbind astfel, ea își aruncă brațele în jurul gîtului lui Phoebus și-l privea de jos în sus, rugătoare, cu un frumos surîs înecat în lacrimi ; sînii ei gingași se frecau de tunica de postav și de găitanele aspre; ea își răsucea pe genunchii lui frumosul trup pe jumătate gol. Amețit, căpitanul își lipi buzele arzătoare de minunații ei umeri africani. Cu privirea pierdută în tavan, răsturnată pe spate, fata se înfiora fremătînd toată sub sărutul lui.

Deodată, deasupra capului lui Phoebus, ea văzu un alt cap, o figură lividă, verde, convulsivă, cu o privire ca de iad. Lîngă chipul acesta mai văzu o mînă care ținea un pumnal. Erau chipul și mîna preotului, care spărsese ușa și se afla acolo. Phoebus nu putea să-l vadă. La vederea înfricoșătoarei apariții, fata rămase încremenită, înghețată, mută, ca o porumbiță care-și înalță privirea în clipa cînd vulturul se uită în cuibul ei, cu ochii lui rotunzi.

Și nu izbuti să scoată măcar un țipăt. Văzu pumnalul coborînd spre Phoebus, apoi ridicîndu-se însîngerat.

— Blestem ! gemu căpitanul și se prăbuși.

Fata leșină.

În clipa cînd ochii i se închideau, cînd își pierduse aproape cu totul cunoștința, i se păru că simte

întipărindu-i-se pe buze o atingere de foc, un sărut mai arzător decît fierul înroșit al călăului.

Cînd își veni în simțiri, era înconjurată de soldații din strajă. Cîțiva dintre ei îl duceau de-acolo pe căpitan, scăldat în sînge. Preotul dispăruse. Fereastra din fundul odăii, care dădea spre apă, era larg deschisă și soldații tocmai luau de-acolo o mantie care se bănuia că fusese a ofițerului.

Fata auzi vorbindu-se în jurul ei :

— E o vrăjitoare care l-a înjunghiat pe căpitan.

CARTEA A OPTA

1

TALERUL PRESCHIMBAT ÎN FRUNZĂ USCATĂ

Gringoire și întreaga Curte a Miracolelor erau cuprinși de o neliniște de moarte. De-o lună de zile nu se mai știa nimic despre Esmeralda, lucru care îl mîhnea pe ducele de Egipt și pe prietenii săi vagabonzi, și nici despre capră, ceea ce îi sporea durerea lui Gringoire. Țiganca dispăruse într-o seară, și de-atunci nu mai dăduse nici un semn de viață. Toate cercetările fuseseră zadarnice. Cîțiva falși epileptici îi spuneau lui Gringoire, ca să-i facă în ciudă, că o întîlniseră în seara aceea pe lîngă Pont-Michel, cu un ofițer; dar soțul acesta după moda țigănească era un filozof neîncrezător și, de altfel, știa mai bine ca oricine cît de fecioară era soția lui. El putuse să-și dea seama ce pudoare de neclinit rezulta din cele două virtuți combinate, a talismanului și a țigăncii, și calculase matematic rezistența acestei castități la pătrat. În privința aceasta era deci liniștit.

De aceea nu putea să-și explice dispariția Esmeraldei, care îl îndurera adînc. Gringoire ar fi slăbit din pricina ei, dacă i-ar fi fost posibil. Din pricina dispariției uitase de toate, pînă și de gusturile lui literare, pînă și de marea lui lucrare *De figuribus regularibus et irregularibus* pe care so-

cotea s-o tipărească de îndată ce avea să facă rost de bani. (Căci el trăncănea într-una despre tipar, de cînd văzuse *Didascalon*-ul lui Hugues de Saint-Victor imprimat cu faimoasele caractere ale lui Vindelin de Spire.)

Într-o zi, pe cînd trecea mîhnit prin fața turnulețului justiției criminale, Gringoire văzu lume adunată la una din ușile Palatului de Justiție.

— Ce ce petrece înăuntru ? îl întrebă el pe un tînăr care tocmai ieșea.

— Habar n-am, domnule, răspunse tînărul. Cică e judecată o femeie care a ucis un jandarm. Fiindcă se pare că ar fi și o vrăjitorie la mijloc, episcopul și tribunalul bisericesc au intervenit în proces, iar frate-meu, care e arhidiacon de Josas, nu mai iese de-acolo. Doream să-i vorbesc, dar n-am putut pătrunde pînă la el, din cauza mulțimii, ceea ce mă necăjește grozav, căci am nevoie de bani.

— Vai, domnule, zise Gringoire, tare aș vrea să vi-i pot împrumuta eu, dar dacă nădragii mi-s găuriți, nu banii sînt de vină.

Poetul nu îndrăzni să-i spună tînărului că-l cunoștea pe frate-său arhidiaconul, pe la care nu mai trecuse de cînd cu scena din biserică, neglijență care îl stînjenea.

Studentul își văzu de drum și Gringoire se luă după mulțimea care urca scara Sălii Mari. Era convins că nu există nimic mai bun ca să-i alunge tristețea decît un proces criminal, într-atît sînt judecătorii, de obicei, de-o prostie care stîrnește veselia. Mulțimea în care se amestecase mergea și se înghiontea în tăcere. După un tropăit lent și insipid printr-un lung culoar mohorît care șerpuia prin palat ca și cum ar fi fost canalul intestinal al vechii clădiri, Gringoire ajunse lîngă o ușă joasă

ce dădea într-o sală, unde statura lui înaltă îi îngădui să vadă peste capetele în necontenită mişcare ale gloatei.

Sala era vastă și întunecoasă, ceea ce o făcea să pară și mai vastă. Amurgea, și ferestrele lungi, ogivale nu mai lăsau să pătrundă decît o rază palidă ce se stingea înainte de-a atinge bolta, enorm amestec de lemn sculptat ale cărui mii de figuri păreau că se mișcă nedeslușit în întuneric. Icicolo, pe mese, fuseseră aprinse cîteva lumînări care își răsfrîngeau razele pe capetele grefierilor îngropați în hîrțoage. Partea din față a sălii era ocupată de mulțime ; la dreapta și la stînga se aflau magistrații, așezați la mese ; în fund, pe o estradă, se aflau numeroşi judecători cu fețe împietrite și sinistre, ale căror ultime rînduri se pierdeau în beznă. Pereții erau presărați cu nenumărate flori de crin. Deasupra judecătorilor se deslușea vag un crucifix mare şi se vedeau pretutindeni sulițe și halebarde pe vîrfurile cărora pîlpîirea lumînărilor punea puncte de foc.

— Domnule, îl întrebă Gringoire pe un om de lîngă el, cine sînt persoanele acelea rînduite colo, ca episcopii în sobor ?

— Domnule, spuse vecinul, la dreapta se află consilierii Sălii Mari, iar la stînga consilierii de anchetă ; cei în robe negre sînt maeştri, cei în robe roșii messiri.

— Și colo, deasupra lor, continuă Gringoire, cine e grăsanul ăla roşcovan care asudă ?

— E domnul preşedinte.

— Și oile alea din spatele lui ? urmă Gringoire, care, după cum am mai spus, nu îndrăgea de loc magistratura, poate din pricina ciudei păstrate împotriva Palatului de Justiţie de cînd cu dramatica lui păţanie.

— Sînt domnii raportori ai Casei Regelui.

— Şi maimuţoiul din faţa lui ?

— E domnul grefier al curţii parlamentului.

— Şi la dreapta, crocodilul ăla ?

— E maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui.

— Şi la stînga, cotoiul ăla negru ?

— E maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii, cu domnii din tribunalul bisericesc.

— Nu zău, domnule, spuse Gringoire, şi ce fac toţi oamenii ăştia aici ?

— Judecă.

— Pe cine judecă ? Nu văd nici un acuzat.

— Judecă o femeie, domnule. Deocamdată nu poţi s-o vezi, fiindcă-i întoarsă cu spatele spre noi şi ne e ascunsă de mulţime. Uite-o colo, unde vezi un grup de halebarde.

— Ce au cu femeia ? întrebă Gringoire. Ştii cum o cheamă ?

— Nu, domnule. Abia am sosit şi eu. Bănuiesc doar că e vorba de vrăjitorie, fiindcă asistă la proces tribunalul bisericesc.

— Nu zău ! spuse filozoful nostru. O să-i vedem pe toţi magistraţii mîncînd carne de om. E şi ăsta un spectacol ca oricare altul.

— Domnule, observă vecinul, nu găsiţi că maestrul Jacques Charmolue pare foarte blînd ?

— Hm ! răspunse Gringoire. Nu mă încred într-o blîndeţe cu nările lipite şi cu buzele subţiri.

Aici, ceilalţi vecini îi siliră să tacă pe cei doi vorbăreţi. Se asculta o mărturie importantă.

— Monseniorilor, spunea în mijlocul sălii o bătrînă a cărei faţă dispărea într-atîta sub veşminte, încît ai fi zis că-i un morman de zdrenţe în mişcare, monseniorilor, lucrul e adevărat, pe cît e de

adevărat că eu sînt Falourdel, stabilită de patruzeci de ani la podul Saint-Michel și plătind la timp chiria și birurile, cu ușa peste drum de casa lui Tassin-Caillart, vopsitorul, care vine în susul apei. Sînt o biată babă acum, dar am fost fată frumoasă la vremea mea, monseniorilor ! Și de cîteva zile mi se tot spunea : „Falourdel, nu mai toarce atîta seara, căci diavolului îi place să scarmene cu coarnele lui fuiorul babelor. Călugărul-ursuz, care anul trecut sălășluia spre Temple, nu încape îndoială că anul ăsta dă tîrcoale prin Cité. Falourdel, ia seama să nu-ți bată la ușă." Într-o seară, pe cînd torceam, bate cineva la ușă. Întreb cine e. Intră doi bărbați, un negru și un ofițer frumos. Negrului nu i se vedeau decît ochii ca doi tăciuni aprinși. Restul, numai mantie și pălărie. Și-mi zic ei : „Odaia Sfintei Marta". „Asta e odaia mea de sus, domnilor, cea mai curată din cîte am." Și-mi dau un taler. Eu pun talerul în sertar și zic : „O să-mi cumpăr cu el burtă de la zahanaua Gloriette". Urcăm. Cînd ajungem în odaia de sus, pe cînd eu mă întorceam cu spatele, omul negru a pierit. Asta m-a cam mirat. Ofițerul, care era chipeș ca un boier de viță, coboară cu mine. Și iese. Dar n-apuc bine să torc un sfert de scul, cînd se întoarce cu o fată frumoasă, o păpușă care ar fi strălucit ca soarele dacă ar fi fost frezată. Fata avea cu ea un țap, un țap mare, negru sau alb, nu mai știu. Asta mă pune pe gînduri. Fata, nu-i treaba mea, dar țapul... Nu-mi plac animalele astea, fiindă au barbă și coarne. Seamănă a om și miroase a sîmbătă. Totuși nu zic nimic. Aveam talerul ! E drept, nu-i așa, domnule judecător ? Duc fata și căpitanul în odaia de sus și-i las singuri, adică cu țapul. Cobor și mă apuc iar de tors. Casa mea, trebuie să vă spun, are un parter și-un etaj, și că pe din dos dă spre flu-

viu, ca toate casele de pe pod, iar fereastra de la etaj, ca și cea de jos, se deschide spre apă. Așadar, m-am apucat să torc. Și nu știu de ce mă tot gîndeam la călugărul-ursuz pe care țapul mi-l tot amintea, și-apoi fata cea frumoasă era înțolită cam sălbatic. Deodată aud de sus cum țipă cineva, cum cade ceva pe podea și cum fereastra se deschide. Dau fuga la fereastra mea, care e dedesubt, și văd cum îmi trece pe dinaintea ochilor ceva negru care pică în apă. Era o stafie îmbrăcată în preot. La lumina lunii am văzut-o cît se poate de bine. Înota spre Cité. Atunci, tremurînd toată, am chemat straja. Domnii din patrulă intră, și chiar din prima clipă, fără să știe despre ce-i vorba, cum erau cam cu chef, m-au bătut. Le-am explicat. Urcăm, și ce găsim ? Biata mea odaie plină de sînge, căpitanul întins cît era de lung, cu un pumnal în gît, fata făcînd pe moarta, și țapul speriat. „Bun, mi-am zis eu, cincisprezece zile o să tot frec la podea. Și-o să trebuiască s-o rîcîi, și o să fie greu de tot." L-au dus de-acolo pe ofițer, bietul tînăr ! Și pe fată, mototolită ca vai de dea. Dar stați. Cel mai rău e că a doua zi, cînd am vrut să-mi iau talerul ca să-mi cumpăr burtă, am găsit în locul lui o frunză uscată.

Bătrîna tăcu. Un murmur de groază trecu prin public.

— Stafia, țapul, toate astea miros a vrăjitorie, spuse un vecin de-al lui Gringoire.

— Și frunza uscată ! adăugă altul.

— Fără doar și poate că e o vrăjitoare care are legături cu călugărul-ursuz, ca să-i prade pe ofițeri, vorbi un al treilea.

Cît despre Gringoire, nici el nu era departe de a socoti totul laolaltă ca fiind înspăimîntător și vrednic de crezare.

— Femeie Falourdel, rosti măreţ domnul preşedinte, nu mai ai nimic de spus justiţiei ?

— Nu, monseniore, răspunse bătrîna, doar că în raport casa mea a fost numită cocioabă strîmbă şi împuţită, ceea ce e o ocară. Casele de pe pod nu arată prea grozav, fiindcă sînt înţesate de lume, dar cu toate astea măcelarii ţin să locuiască în ele, ei care sînt oameni bogaţi şi au neveste frumoase, foarte curate.

Magistratul pe care Gringoire îl asemuise cu un crocodil se ridică :

— Linişte ! ceru el. Îi rog pe domnii să nu piardă din vedere că asupra acuzatei s-a găsit un pumnal. Femeie Falourdel, ai adus frunza uscată în care s-a transformat talerul dat de diavol ?

— Da, domnule, spuse ea, am găsit-o. Iat-o.

Un aprod îi înmînă frunza uscată crocodilului, care făcu un semn lugubru din cap şi o trecu preşedintelui, care o trimise procurorului regal la curtea bisericii, în aşa fel încît frunza făcu ocolul sălii.

— E o frunză de mesteacăn, spuse maestrul Jacques Charmolue. O nouă dovadă de vrăjitorie.

Un consilier luă cuvîntul.

— Martoră, doi bărbaţi au urcat o dată cu dumneata. Omul negru, pe care l-ai văzut mai întîi pierind şi apoi înotînd în Sena, îmbrăcat în veşminte preoţeşti, şi ofiţerul. Care din doi ţi-a dat talerul ?

Bătrîna se gîndi o clipă şi spuse :

— Ofiţerul.

În rîndurile publicului se stîrni rumoare.

„Ah ! gîndi Gringoire. Asta îmi clatină convingerea.“

În acest timp, maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, interveni din nou :

— Vă reamintesc, domnilor, că în depoziția luată la căpătîiul său, ofițerul asasinat, declarînd că, în momentul cînd omul negru îl acostase, lui îi trecuse vag prin minte că s-ar putea foarte bine să fie călugărul-ursuz, mai adăugă că stafia l-a îndemnat stăruitor să se întîlnească cu acuzata și, la observația lui, a căpitanului, că n-are bani, i-a dat un taler numitului ofițer ca să-i plătească femeii Falourdel. Deci talerul e o monedă a diavolului.

Observația aceasta concludentă păru să risipească toate îndoielile lui Gringoire și a altor sceptici din public.

— Domnii au dosarul pieselor, adăugă avocatul regelui, așezîndu-se, și pot consulta spusele lui Phoebus de Châteaupers.

La auzul acestui nume, acuzata se ridică. Pe deasupra mulțimii i se zărea capul. Gringoire, înspăimîntat, o recunoscu pe Esmeralda.

Țiganca era palidă ; părul ei, altă dată atît de grațios împletit și împodobit cu țechini, îi cădea răvășit pe umeri ; buzele îi erau vinete ; ochii, înfundați în orbite, te înspăimîntau.

— Phoebus ! rosti ea, rătăcită. Unde e ? O, domnilor ! Înainte de a mă ucide, fie-vă milă, spuneți-mi dacă mai trăiește !

— Taci, femeie ! răspunse președintele. Asta nu-i treaba noastră.

— Oh ! Fie-vă milă, spuneți-mi dacă mai e viu ! continuă țiganca, împreunîndu-și frumoasele ei mîini slăbite ; și se auziră lanțurile tremurînd de-a lungul rochiei.

— Ei bine, zise sec avocatul regelui, e pe moarte. Ești mulțumită ?

Nefericita recăzu pe scăunelul ei, fără glas, fără lacrimi, albă ca ceara.

Președintele se aplecă spre un om aflat la picioarele lui, care purta o bonetă aurie și-o robă neagră, un lanț de gît și o vargă în mînă.

— Aprod, introdu a doua acuzată.

Toate privirile se întoarseră spre o ușiță care, spre marea emoție a lui Gringoire, se deschise și lăsă să intre o capră frumoasă, cu coarnele și copitele poleite. Elegantul animal se opri o clipă în prag, întinzînd gîtul ca și cum s-ar fi aflat pe vîrful unei stînci și-ar fi avut în față zarea nesfîrșită. Deodată o zări pe țigancă și, sărind peste masa și peste capul unui grefier, ajunse din două salturi la genunchii ei. Apoi se așeză grațioasă pe picioarele stăpînei, cerșindu-i un cuvînt sau o mîngîiere ; dar acuzata rămase nemișcată și biata Djali n-avu parte nici măcar de-o privire.

— Ia te uită, e chiar ticălosul de animal ! zise bătrîna Falourdel. Le recunosc prea bine pe-amîndouă !

Jacques Charmolue interveni :

— Dacă domnii doresc, vom proceda la interogatoriul caprei.

Într-adevăr, Djali era a doua acuzată. Nimic mai firesc pe-atunci decît un proces de vrăjitorie intentat unui animal. În dările de seamă ale justiției din anul 1466 se găsește, printre altele, un amănunt curios cu privire la cheltuielile procesului intentat lui Brillet-Soulart și scroafei sale, *executați pentru nelegiuirea lor, la Corbeil*. Totul se află înscris acolo, costul gropilor pentru scroafă, cele cinci sute de brațe de vreascuri luate din Port-

Morsant, cele trei ocale de vin și de pîine, hrana de pe urmă a osînditei, împărțită frățește cu călăul, ba chiar și cele unsprezece zile de pază și de hrană a scroafei, a cîte opt dinari parizieni fiecare. Uneori se mergea și mai departe, dincolo de animale. Capitularele lui Carol cel Mare și ale lui Ludovic cel Bun aplicau pedepse grave fantomelor învăpăiate care își permiteau să apară în văzduh.

Între timp, procurorul curții bisericii strigase :

— Dacă demonul care posedă această capră și care a rezistat la toate slujbele pentru alungare stăruie în vrăjile lui, dacă înspăimîntă cu ele tribunalul, îl prevenim că vom fi siliți să cerem împotrivă-i ștreangul sau rugul.

Gringoire simți fruntea acoperindu-i-se de o sudoare rece. Charmolue luă de pe o masă tamburina cu clopoței a țigăncii și, întinzînd-o într-un anumit fel, întrebă capra :

— Cît e ceasul ?

Djali îl privi cu ochi inteligenți, ridică piciorul poleit și lovi cu el de șapte ori în podea. Era într-adevăr ora șapte. Un fior de spaimă străbătu mulțimea.

Gringoire nu se mai putu stăpîni.

— Se nenorocește ! strigă el cu glas tare. Vedeți bine că nu știe ce face.

— Tăcere, gloată din fundul sălii ! spuse acru aprodul.

Jacques Charmolue, mînuind în același fel tamburina, o făcu pe capră să execute multe alte năzbîtii, cu privire la zi, lună și an etc., la care cititorul a mai fost martor. Și, printr-o iluzie optică proprie dezbaterilor judiciare, aceiași spectatori care poate că aplaudaseră nu o dată pe la răspîntii

nevinovatele jocuri ale capriței Djali, ici, sub bolțile Palatului de Justiție, se înspăimîntau de ele. Hotărît lucru, capra era diavolul.

Lucrurile se înrăutățiră și mai abitir cînd procurorul regelui, golind pe podea un anumit săculeț de piele plin cu litere mobile, pe care capra îl avea la gît, Djali fu văzută scoțînd cu copita din alfabetul amestecat numele fatal : *Phoebus.* Vrăjile cărora le căzuse pradă căpitanul păreau neîndoielnic demonstrate și, în ochii tuturor, țiganca, încîntătoarea dansatoare care uimise de-atîtea ori trecătorii cu grația ei, nu mai era acum decît un vampir înspăimîntător.

De altfel, ea nu dădea nici un semn de viață. Nici drăgălașele năzbîtii ale sărmanei Djali, nici amenințările tribunalului, nici blestemele înăbușite ale publicului nu mai ajungeau pînă la ea.

Ca s-o trezească, trebui ca un sergent să o zgîlțîie fără milă, iar președintele să ridice solemn glasul.

— Fată, eși de neam țigănesc, dedată la vrăjit. În complicitate cu capra vrăjită, implicată în proces, în noaptea de 29 martie a acestui an ai lovit și înjunghiat cu pumnalul, în înțelegere cu puterile întunericului, cu ajutorul vrăjilor și al descîntecelor, un căpitan de arcași din escorta regelui, Phoebus de Châteaupers. Tot nu vrei să recunoști ?

— E îngrozitor ! strigă fata, ascunzîndu-și obrazul în palme. Phoebus, dragul meu ! Oh ! E un iad!

— Tot nu vrei să recunoști ? întrebă rece procurorul.

— Mă mai și întrebați ! spuse ea cu glas cumplit și se ridică, iar ochii îi scînteiau.

Președintele continuă direct :

— Atunci cum explici faptele de care ești acuzată ?

Ea răspunse cu glasul frînt :

— Am mai spus-o. Nu știu. Este un preot. Un preot pe care nu-l cunosc. Un preot infernal care mă urmărește !

— Asta e, zise judele. Călugărul-ursuz.

— O, domnilor ! Fie-vă milă ! Nu sînt decît o biată fiică...

— A Egiptului, completă judele.

Maestrul Jacques Charmolue luă cuvîntul, cu blîndețe :

— Dată fiind încăpățînarea dureroasă a acuzatei, cer punerea ei la tortură.

— Se admite, spuse președintele.

Nefericita se cutremură. Dar se ridică totuși la porunca halebardierilor și porni cu pași destul de hotărîți, precedată de Charmolue și de preoții tribunalului bisericesc, între două rînduri de halebarde, spre o ușă de mărime mijlocie care se deschise brusc și se închise în urma ei, ceea ce îi făcu mîhnitului Gringoire impresia unei guri oribile care o înghițise.

După dispariția țigăncii, se auzi un behăit jalnic. Era căprița care plîngea.

Audierea fu suspendată. Unui consilier care își îngăduise să observe că domnii erau obosiți și că ar avea prea mult de așteptat pînă la sfîrșitul torturii, președintele îi răspunse că un magistru trebuie să știe să se jertfească pentru îndatoririle sale.

— Ce neplăcută și supărătoare e nemernica asta, care te face să o supui la cazne cînd noi n-am luat încă masa ! spuse un bătrîn judecător.

II

URMAREA TALERULUI PRESCHIMBAT ÎN FRUNZĂ USCATĂ

După ce urcă și coborî cîteva trepte prin coridoare atît de întunecate, încît trebuiau luminate cu lampa în plină zi, Esmeralda, mereu înconjurată de alaiul ei lugubru, fu împinsă de sergenții palatului într-o încăpere sinistră. Încăperea, de formă rotundă, ocupa parterul unuia din marile turnuri care mai străpung încă, în veacul nostru, stratul de clădiri moderne cu care noul Paris l-a acoperit pe cel vechi. Cavoul acesta n-avea nici o fereastră, nici o altă deschidere în afară de ușa joasă și închisă cu o enormă tăblie de fier. Totuși lumina nu-i lipsea. În grosimea zidului era clădit un cuptor. Acolo ardea un foc zdravăn, care umplea cavoul cu lumina flăcărilor lui roșii, lipsind de orice strălucire o biată lumînare pusă într-un ungher. Grilajul de fier folosit pentru închiderea cuptorului era ridicat în momentul acela și nu lăsa să se vadă, la gura focarului care arunca văpăi pe zidul întunecat, decît capătul de jos al zăbrelelor, ca un șir de dinți negri, ascuțiți și rari, din care pricină întregul cuptor semăna cu botul unui balaur din basme care scuipă foc. La lumina ieșită de acolo, acuzata văzu de jur împrejurul încăperii niște unelte îngrozitoare, al căror rost nu-l pricepea. La mijloc zăcea o saltea de piele pusă aproape pe sol ; pe salteaua aceasta atîrna o chingă cu cataramă, legată de-o verigă de aramă pe care o mușca un monstru cîrn, sculptat în cheia de boltă. Clești, pense, fiare de plug late umpleau interiorul cuptorului și se roșeau de-a valma pe cărbuni. Lumina

însîngerată a focarului lumina în toată încăperea un amestec de lucruri îngrozitoare.

Iadul acesta se numea simplu *camera de tortură.*

Pe pat stătea întins alene Pierrat Torterue, schingiuitorul oficial. Ajutoarele lui, doi pitici cu fețe pătrate, cu sorțuri de piele, cu nădragi de pînză mișcau fiarele pe cărbuni.

Biata fată încercase zadarnic să-și recapete curajul. Pătrunzînd în camera aceasta, se cutremură de groază.

Sergenții din paza palatului se așezară de o parte, preoții tribunalului bisericesc de cealaltă parte. Un grefier, cele trebuitoare pentru scris și o masă se aflau într-un colț. Maestrul Jacques Charmolue se apropie de țigancă, cu un zîmbet foarte blînd :

— Dragă copilă, stărui deci să negi ?

— Da, răspunse ea cu glas stins.

— Atunci, vorbi iar Charmolue, o să fie tare neplăcut pentru noi să te interogăm cu mai multă insistență decît am dori. Fii bună și așază-te pe patul acesta. Jupîne Pierrat, fă-i loc domnișoarei și închide ușa.

Pierrat se ridică bombănind.

— Dacă închid ușa, o să mi se stingă focul.

— Atunci las-o deschisă, dragul meu, se învoi Charmolue.

În acest timp, Esmeralda rămăsese în picioare. Patul de piele pe care se zvîrcoliseră atîția nenorociți o înspăimînta. Groaza îi îngheța măduva în oase. Fata stătea acolo, încremenită de spaimă. La un semn al lui Charmolue, cele două ajutoare o luară și o culcară pe pat. Ei nu-i făcură nici un rău, dar cînd se atinseră de ea, cînd pielea patului o atinse, Esmeralda simți cum îi năvălește tot sîngele în inimă. Și aruncă o privire rătăcită în jurul

camerei. I se părea că vede cum se mişcă şi cum vin de pretutindeni spre ea, ca să i se caţăre pe trup, s-o muşte şi s-o ciupească toate uneltele acelea diforme de tortură, care, printre feluritele instrumente văzute pînă atunci, i se păreau că sînt ceea ce sînt liliecii, miriapodele şi păianjenii printre insecte şi păsări.

— Unde e medicul ?

— Aici, răspunse o robă neagră, pe care ea n-o observase pînă atunci.

Esmeralda se înfioră.

— Domnişoară, continuă glasul mîngîietor al procurorului la curtea bisericii, te întreb pentru a treia oară : stărui să negi faptele pentru care eşti acuzată ?

De data aceasta ea nu putu decît să facă un semn cu capul. Nu mai avea glas.

— Stărui ? spuse Jacques Charmoule. Atunci sînt tare mîhnit, dar trebuie să-mi fac datoria.

— Domnule procuror al regelui, zise brusc Pierrat, cu ce începem ?

Charmolue şovăi o clipă, cu aerul nehotărît al unui poet care caută o rimă.

— Cu gheata, spuse el, în sfîrşit.

Nefericita se simţi atît de părăsită de Dumnezeu şi de oameni, încît lăsă să-i cadă capul în piept, ca un lucru inert, lipsit de orice dram de vigoare.

Schingiuitorul şi medicul se apropiară de ea, amîndoi odată. În acelaşi timp, cele două ajutoare începură să scotocească în hidosul lor arsenal.

La zornăitul fiarelor îngrozitoare, biata copilă tresări ca o broască moartă şi care ar fi galvanizată.

— Oh ! murmură ea atît de încet, încît nimeni n-o auzi. O, Phoebus, dragul meu !

Apoi se cufundă iar în nemişcarea şi în tăcerea ei de marmură. Priveliştea aceasta ar fi sfîşiat orice

inimă în afară de inimile judecătorilor. S-ar fi zis că un biet suflet păcătos e judecat de Satana, la poarta roșie a iadului. Trupul nenorocit de care avea să se prindă groaznicul furnicar al ferăstraielor, roţilor şi scaunelor de tortură, ființa pe care aveau s-o mînuiască brațele aspre ale călăilor şi ale cleştilor era deci făptura aceasta blîndă, albă şi fragilă. Biet bob de mei osîndit de justiția omenească să fie măcinat de înspăimîntătoarele pietre ale torturii.

Între timp, mîinile aspre ale ajutoarelor lui Pierrat Torterue îi dezgoliseră cu brutalitate piciorul încîntător, piciorușul care de atîtea ori îi fermecase cu drăgălășenia şi frumusețea lui pe trecători, la răspîntiile Parisului.

— Păcat ! bombăni schigiuitorul, privind formele atît de grațioase şi de delicate.

Dacă arhidiaconul ar fi fost de față, cu siguranță că şi-ar fi amintit în clipa aceea de simbolul său cu păianjenul şi cu musca. Curînd, nefericita văzu, prin norul care i se aşternea peste ochi, apropiindu-se *gheata* ; curînd își văzu piciorul prins între scîndurile ferecate, dispărînd sub groaznicul aparat. Atunci spaima o făcu să-și recapete puterile.

— Scoateți-mi-o ! strigă ea cu însuflețire. Şi, ridicîndu-se despletită : Fie-vă milă !

Nefericita vru să se repeadă jos din pat, ca să se arunce la picioarele procurorului regal, dar, piciorul fiindu-i prins în blocul greu făcut din stejar şi fier, ea se prăbuşi peste gheată ca o albină cu plumb pe aripi.

La un semn al lui Charmolue, schingiuitorii o puseră din nou pe pat, şi două mîini mari potriviră peste mijlocul ei subțire cureaua care atîrna din tavan.

— Te întreb pentru ultima oară, mărturisești faptele de care ești învinovățită ? spuse Charmolue, cu o netulburată blîndețe.

— Sînt nevinovată.

— Atunci, domnișoară, cum explici ce ți s-a pus în seamă ?

— Vai, monseniore, nu știu !

— Așadar, negi.

— Totul.

— Începeți, îi spuse Charmolue lui Pierrat.

Pierrat răsuci mînerul cricului, gheata se strînse și nefericita scoase unul din țipetele acelea cumplite care nu pot fi descrise în nici o limbă omenească.

— Oprește ! îi porunci Charmolue lui Pierrat. Mărturisești ? o întrebă el pe țigancă.

— Totul ! striga nefericita. Mărturisesc ! Mărturisesc ! Fie-vă milă !

Înfruntînd tortura, ea nu-și calculase forțele. Biet copil a cărui viață fusese pînă atunci atît de veselă, atît de suavă, atît de dulce fusese doborît de prima durere.

— Omenia mă obligă să-ți spun, vorbi procurorul regelui, că, mărturisind, te-așteaptă moartea.

— Așa nădăjduiesc și eu, zise ea.

Și recăzu pe patul de piele, aproape moartă, frîntă în două, atîrnînd de cureaua legată peste piept.

— Sus, frumoaso, sprijină-te un pic ! spuse maestrul Pierrat, ridicînd-o. Parcă ai fi oaia de aur de la gîtul domnului Bourgogne.

Jacques Charmolue ridică glasul :

— Grefier, scrie. Tînără țigancă, mărturisești că ai luat parte la ospețe, sabaturi și blestemății ale iadului, cu larvele, mascații și vampirii ? Răspunde !

— Da, spuse ea, atît de încet, încît cuvintele i se pierdură în răsuflare.

— Mărturisești că ai văzut berbecul pe care Belzebut îl face să apară în văzduh ca să adune duhurile la sabat și care nu e văzut decît de vrăjitori ?

— Da.

— Mărturisești că te-ai închinat capetelor lui Bofomet, idolilor spurcați ai templierilor ?

— Da.

— Că ai avut legături cu diavolul sub forma unei capre domestice, adăugată la proces ?

— Da.

— În sfîrșit, recunoști și mărturisești că, cu ajutorul demonului și al strigoiului numit îndeobște călugărul-ursuz, în noaptea de douăzeci și nouă martie a acestui an ai lovit și ucis un căpitan numit Phoebus de Châteaupers ?

Ea își ridică spre magistrat ochii mari și ficși și răspunse, parcă fără să știe ce spune, fără să se cutremure și fără să se înfioare :

— Da.

Era vădit că totul se frînsese în ea.

— Scrie, grefier, spuse Charmolue.

Și, adresîndu-se schingiuitorilor :

— Deținuta să fie dezlegată și adusă la audiere.

Cînd deținuta fu *descălțată,* procurorul de la curtea bisericii îi cercetă piciorul încă amorțit de durere.

— Lasă, spuse el, nu-i cine știe ce rană. Ai țipat la timp. Ai mai putea încă să dansezi, frumoaso !

Apoi, întorcîndu-se spre acoliții săi din tribunalul bisericesc :

— Justiția e, în sfîrșit, luminată! Asta ușurează, domnilor! Domnișoara o să dea mărturie că am lucrat cu toată blîndețea posibilă.

III

SFÎRȘITUL TALERULUI PRESCHIMBAT ÎN FRUNZĂ USCATĂ

Cînd Esmeralda, palidă și șchiopătînd, reintră în sala de audiere, un murmur general de plăcere o întîmpină. Din partea publicului, murmurul însemna sentimentul nerăbdării satisfăcute, încercat la teatru după ultima pauză a piesei, cînd cortina se ridică și cînd, în sfîrșit, piesa începe. Din partea judecătorilor, însemna speranța că în curînd vor putea lua masa. Căprița behăi și ea de bucurie. Și vru să alerge spre stăpînă-sa, dar o priponiseră de o bancă.

Se înnoptase de-a binelea. Lumînările, al căror număr nu fusese sporit, aruncau o lumină atît de sărăcăcioasă, încît pereții sălii nu se mai deslușeau. Întunericul învăluia toate obiectele într-un fel de ceață din care abia dacă răsăreau cîteva fețe nepăsătoare de judecători. Vizavi de ei, la capătul lungii săli, se putea vedea un punct alb și nedeslușit, detașîndu-se pe fondul întunecat. Era acuzata.

Țiganca se tîrîse pînă la locul ei. Charmolue, după ce se instală măreț în scaun, se ridică și spuse

fără a lăsa să răzbată prea mult trufia succesului obținut :

— Acuzata a recunoscut totul.

— Fată țigancă, vorbi președintele, ți-ai recunoscut toate faptele de magie, de prostituție și de asasinat săvîrșite asupra lui Phoebus de Châteaupers ?

Esmeraldei i se strînse inima. Oamenii o auziră plîngînd în întuneric.

— Am recunoscut tot ce vreți, răspunse ea cu glas stins, dar ucideți-mă repede !

— Domnule procuror al regelui la curtea bisericii, spuse președintele, camera e gata să vă asculte rechizitoriul.

Maestrul Charmolue scoase la iveală un caiet cît toate zilele și începu să citească, cu gesturi largi și cu accentuarea exagerată a pledoariei, o cuvîntarea în latinește, în care toate dovezile procesului se eșafodau pe perifraze ciceroniene flancate de citate din Plaut, comicul său favorit. Regretăm că nu putem oferi cititorilor bucata aceasta remarcabilă. Oratorul o debita cu o gesticulație minunată. Nici n-apucase bine să-și termine introducerea, că sudoarea îi și năpădise fruntea și ochii din cap. Deodată, în mijlocul unei figuri de stil, procurorul se întrerupse și privirea lui, de obicei destul de blîndă, ba chiar destul de nătîngă, deveni fulgerătoare.

— Domnilor, strigă el (de data aceasta în franțuzește, căci n-avea cuvintele scrise în caiet), Satana e atît de amestecat în procesul acesta, încît iată-l că asistă la dezbaterile noastre și-și bate joc de măreția lor. Priviți !

Vorbind astfel, el arătă cu mîna spre căprița, care, cînd îl văzuse pe Charmolue gesticulînd, crezuse într-adevăr că trebuie să facă și ea la fel și

se așezase în coadă, imitînd cît putea mai bine, cu picioarele de dinainte și cu căpșorul ei bărbos, pantomima patetică a procurorului regal la curtea bisericii. Acesta era, după cum ne amintim, unul din talentele ei cele mai plăcute. Incidentul, ultima *dovadă*, avu mare efect. Picioarele capriței fură legate, iar procurorul își reluă firul elocvenței.

Cuvîntarea fu lungă, dar cu o încheiere admirabilă. Iată-i ultima frază ; să i se adauge însă glasul răgușit și gestul obosit al maestrului Charmolue :

— *Idea, Domini, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requiere, primo, aliquandam pecuniarum indemnitatem ; secundo, amendationem honorabilem ante portalium maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis ; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella seu in trivio vulgariter dicto la Grève, seu in insula exeunte in fluvio Sequanae, juxte pointam jardini regalis, executatae sint !* [1]

[1] Așadar, domnilor, vrăjitoria fiind dovedită, crima evidentă, intenția de crimă existentă, declarăm că, în numele sfintei biserici Notre-Dame din Paris, care are, împotriva acestei egiptiene, deplin drept de a-și exercita justiția pentru cele pămîntești și pentru cele cerești în această nepîngărită Cité, cerem, în virtutea acestora, întii o amendă bănească, în al doilea rînd o pocăință publică în fața porții celei mari a catedralei Notre-Dame : în al treilea, o hotărîre în puterea căreia această vrăjitoare, împreună cu capra ei, să fie executate, fie în piața îndeobște numită La Grève, fie în insula de pe fluviul Sena, lîngă capătul grădinii regale (lat.).

Procurorul îşi puse apoi iar bonetul pe cap şi se aşeză.

— *Eheu!* oftă Gringorie, adînc mîhnit. *Bassa latinitas!*

Un alt bărbat în robă neagră se ridică lîngă acuzată. Era avocatul ei. Judecătorii, flămînzi, începură să murmure.

— Avocat, fii scurt! zise preşedintele.

— Domnule preşedinte, începu avocatul, fiindcă pîrîta şi-a mărturisit crima, nu mai am să le spun decît un cuvînt domniilor lor. Iată un text din legea salică: „Dacă un vampir a mîncat un om şi s-a dovedit că aşa este, va plăti o amendă de opt mii de dinari, care fac două sute de monede de aur. Rog tribunalul să-mi condamne clienta la amendă.

— Text abrogat, spuse avocatul extraordinar al regelui.

— *Nego,* replică avocatul.

— La vot! interveni un consilier. Crima e neîndoielnică şi ora e tîrzie.

Se trecu la vot, chiar acolo, în sală. Judecătorii *votară cu boneta,* căci erau grăbiţi. Li se vedeau capetele acoperite descoperindu-se unul după altul, în întuneric, la întrebarea lugubră adresată în şoaptă de preşedinte. Biata acuzată părea că-i priveşte, dar ochii ei tulburi nu mai vedeau nimic.

Apoi nefericita auzi publicul mişcîndu-se, băncile ciocnindu-se, şi o voce ca de gheaţă rostind:

— Fată ţigancă, în ziua aleasă de regele, stăpînul nostru, la ora amiezii, vei fi dusă într-o cotiugă, în cămaşă, desculţă cu funia la gît, dinaintea marelui portal de la Notre-Dame, şi vei face mărturisire publică, cu o torţă de ceară de două livre în mînă; iar de-acolo vei fi dusă în Piaţa Grève, unde vei fi spînzurată şi sugrumată la

spînzurătoarea orașului; iar capra ta, așijderea; și vei plăti tribunalului trei lei de aur, ca despăgubire pentru crimele de tine săvîrșite și de tine mărturisite, pentru vrăjitorie, magie, desfrînare și ucidere asupra persoanei căpitanului Phoebus de Châteaupers. Domnul să-ți aibă sufletul!

— Oh, visez! murmură ea și simți cum niște mîini aspre o duceau de acolo.

IV

LASCIATI OGNI SPERANZA[1]

În evul mediu, cînd un edificiu era terminat, ocupa aproape tot atîta loc în pămînt cît și la suprafață. Dacă nu era cumva clădit pe piloți, ca Notre-Dame, un palat, o fortăreață, o biserică avea totdeauna un dublu fund. În catedrale, sub încăperea de sus scăldată în lumină și răsunînd de orgi și de clopote ziua și noaptea, se afla, într-o oarecare măsură, o altă catedrală subterană, joasă, obscură, misterioasă, oarbă și mută: cîteodată se afla acolo un mormînt. În palate, în castelele fortificate se afla o închisoare, uneori un mormînt, cîteodată amîndouă laolaltă. Clădirile acestea puternice, al căror mod de formare și de *vegetare* l-am explicat altundeva, nu aveau simple temelii, ci, ca să zicem așa, rădăcini care mergeau ramifi-

[1] Inscripție ce figurează la intrarea în Infern, în *Divina Comedie* a lui Dante. Textul complet al inscripției este: *Lasciati ogni speranza voi che entrate (Lăsați orice nădejde voi care intrați).*

cîndu-se în sol în odăi, în galerii, în scări, ca și construcția de sus. Astfel, bisericile, palatele, fortărețele aveau pămînt pînă la jumătatea trupului. Beciurile unui edificiu formau un al doilea edificiu în care coborai în loc să urci și care își avea etajele subterane sub grămada etajelor exterioare ale monumentului, asemenea pădurilor și munților ce se văd răsturnați în apa ca oglinda a unui lac, sub pădurile și munții de pe mal.

La fortăreața Saint-Antoine, la Palatul Justiției din Paris, la Luvru, edificiile subterane erau închisori. Înfundîndu-se în pămînt, etajele acestor închisori se îngustau și se întunecau. Și erau ca niște zone de eșalonare a nuanțelor groazei. Nici Dante n-a găsit ceva mai bun pentru infernul său. Pîlniile carcerelor duceau de obicei într-o înfundătură întunecoasă, ca un cazan, în care Dante l-a pus pe diavol, în care societatea îl punea pe osînditul la moarte. Din clipa cînd o ființă nefericită era îngropată acolo, adio lumină, aer, viață, *ogni speranza*. De ieșit, nu mai ieșea decît pentru spînzurătoare sau pentru rug. Cîteodată, acolo putrezea. Justiția omenească numea asta a *uita*. Între oameni și el, osînditul simțea cum îl apasă pe creștet o întreagă îngrămădire de pietre și de temniceri, iar închisoarea, masiva fortăreață, se preschimba într-un singur lacăt complicat, care îl zăvora în afara lumii vii.

Într-unul din fundurile acestea de cazan, în *ubli-etele* [1] săpate de sfîntul Ludovic, în aceste *in pace* de la Tournelle fusese dusă, de frica evadării, fără doar și poate, Esmeralda, osîndită la spînzurătoare, cu uriașul Palat al Justiției pe cap. Biată muscu-

---

[1] În text *oubliettes*, de la verbul *oublier* care înseamnă *a uita*.

liță, care n-ar fi fost în stare să clintească nici cea mai mică piatră !

Desigur, Providența și societatea fuseseră la fel de nedrepte : ca să frîngă o ființă atît de firavă, nu era nevoie de atîta belșug de nenorocire și de tortură.

Ea se afla acolo, pierdută în beznă, înmormîntată, îngropată, zidită. Cine ar fi putut s-o vadă în starea aceasta, după ce o văzuse rîzînd și dansînd în soare, s-ar fi cutremurat. Rece ca noaptea, rece ca moartea, fără nici o adiere de vînt în păr, fără nici un zgomot omenesc în urechi, fără un fir din lumina zilei în ochi, frîntă în două, strivită de lanțuri, ghemuită lîngă un urcior și o pîine, pe-o mînă de paie, în băltoaca formată sub ea din apa scursă de pe zidurile celulei, neclintită, aproape fără să răsufle, ea nici măcar nu mai suferea. Phoebus, soarele, amiaza, aerul liber, străzile Parisului, dansurile aplaudate, dulcile cuvinte de dragoste schimbate cu ofițerul, apoi preotul, codoașa, pumnalul, sîngele, tortura, spînzurătoarea. Toate acestea îi mai treceau prin minte, cînd ca o viziune fermecată și aurită, cînd ca un coșmar diform ; dar nu mai erau decît o luptă îngrozitoare și vagă, pierdută în bezne, sau o muzică depărtată, cîntată sus, pe pămînt, și care nu răzbătea în prăpastia unde căzuse nefericita.

De cînd se afla acolo. Esmeralda nici nu era trează, nici nu dormea. În nenorocirea ei, în celula ei, nu mai putea să deosebească trezia de somn, visul de realitate, și nici ziua de noapte. Împrăștiat vag în mintea ei, totul era amestecat, spart, plutitor. Ea nu mai simțea, nu mai știa, nu mai gîndea. Cel mult dacă visa. Niciodată o ființă omenească nu se apropiase atît de mult de neant.

Astfel, amorțită, împietrită, Esmeralda abia dacă luase în seamă, de vreo două sau trei ori, zgomotul unui chepeng care se deschisese undeva deasupra ei, fără să lase să intre măcar un fir de lumină, și prin care o mînă îi aruncase o coajă de pîine neagră. Vizita periodică a temnicerului era totuși singura legătură care îi mai rămăsese cu oamenii.

Un singur lucru îi izbea fără voia ei auzul : deasupra capului umezeala se filtra prin pietrele mucegăite ale bolții și, la răstimpuri egale, o picătură de apă se desprindea de acolo. Esmeralda asculta îndobitocită cum cădea picătura de apă în băltoaca de alături.

Stropul de apă căzut în băltoacă era singura mișcare existentă încă în jurul ei, singurul orologiu care marca timpul, singurul zgomot ajuns pînă la ea din tot zgomotul iscat la suprafața pămîntului.

Ca să spunem totul, ea mai simțea din cînd în cînd, în cloaca aceea de noroi și de bezne, ceva rece care îi trecea ici-colo pe picior sau pe braț, și-atunci se înfiora.

De cîtă vreme se afla acolo, nu știa. Își amintea de-o osîndă la moarte rostită undeva, împotriva cuiva ; își amintea apoi că fusese luată și că se trezise în beznă și în tăcere. Ea se tîrîse în mîini, și atunci verigile de fier îi tăiaseră glezna piciorului, iar lanțurile zornăiseră. Își dăduse seama că în jurul ei sînt numai ziduri, că sub ea se află o lespede acoperită de apă și o mînă de paie. Dar nici lampă, nici geam. Și atunci se așezase pe paiele acelea, iar uneori, ca să-și mai schimbe poziția, se muta pe treapta de jos a unei scări de piatră aflată în celulă.

Un timp, încercase să numere minutele negre pe care i le măsura picătura de apă, dar curînd truda aceasta jalnică a unui creier bolnav se întrerupsese de la sine în capul său și-o lăsase ca îndobitocită.

În sfîrşit, într-o zi sau într-o noapte (căci miezul nopţii şi amiaza aveau aceeaşi culoare în mormîntul acesta), Esmeralda auzi deasupra ei un zgomot mai puternic decît cel pe care îl făcea de obicei temnicerul cînd îi aducea pîinea şi urciorul. Şi, ridicînd capul, văzu o rază roşiatică trecînd prin crăpăturile spaţiului uşii sau al trapei aflate în bolta celulei. În acelaşi timp, ferecătura grea scîrţîi, chepengul scrîşni din balamalele lui ruginite, se învîrti, şi ea văzu un felinar, o mînă şi partea de jos din trupurile a doi bărbaţi, căci uşa era prea scundă ca să le poată zări şi capetele. Lumina îi făcu atît de rău, încît închise ochii.

Cînd îi redeschise, uşa era din nou închisă, felinarul fusese pus pe o treaptă a scării, un bărbat singur se afla în picioare, în faţa ei. O cagulă neagră îi cădea pînă la călcîie, o glugă de aceeaşi culoare îi acoperea faţa. Din făptura lui nu se vedea nimic, nici obrazul, nici mîinile. Părea un lung linţoliu negru, care stătea în picioare şi sub care se simţea mişcîndu-se ceva. Esmeralda privi fix cîteva minute soiul acesta de spectru. În acest timp, nici ea, nici el nu vorbeau. Ai fi zis că sînt două statui puse faţă în faţă. În cavou, doar două lucruri mai păreau că trăiesc : fitilul felinarului ce pîlpîia din pricina umezelii aerului, şi picătura de apă din bolta ce tăia pîlpîirea aceea neregulată cu plescăitul ei monoton, făcînd să tremure lumina felinarului în vălurele concentrice pe suprafaţa uleioasă a băltoacei.

În sfîrşit, deţinuta rupse tăcerea.

— Cine eşti ?

— Un preot.

Cuvîntul, tonul, sunetul vocii o făcură să tresară. Preotul continuă, rostind înăbuşit :

— Eşti gata ?

— Pentru ce ?
— Ca să mori.
— Oh ! exclamă ea. O să fie curînd ?
— Mîine.
Capul fetei, ridicat cu bucurie, se prăbuşi iar în piept.
— Mai e atît de mult ! murmură ea. Ce pierdeau dacă ar fi fost astăzi ?
— Eşti foarte nefericită ? întrebă preotul după o clipă de tăcere.
— Mi-e tare frig, răspunse ea.
Şi-şi prinse tălpile în palme, gest obişnuit la nenorociţii cărora le e frig şi pe care noi l-am mai văzut la pustnica de la Tour-Roland. Dinţii îi clănţăniră.
Pe sub glugă, preotul părea că-şi plimbă privirea prin celulă.
— Fără lumină ! Fără foc ! Fără apă ! E cumplit !
— Da, răspunse ea, cu aerul mirat pe care i-l dăduse nenorocirea. Lumina e a tuturor. De ce nu mi se dă decît întuneric ?
— Ştii de ce te afli aici ? vorbi iar preotul, după o nouă tăcere.
— Cred că am ştiut, spuse ea, trecîndu-şi degetele slabe peste sprîncene, ca pentru a-şi ajuta memoria, dar nu mai ştiu.
Şi deodată începu să plîngă ca un copil.
— Aş vrea să ies de-aici, domnule. Mi-e frig, mi-e frică, şi sînt nişte animale care-mi umblă de-a-lungul trupului.
— Atunci, urmează-mă.
Vorbind astfel, preotul o luă de braţ. Nefericita era îngheţată pînă în măduva oaselor, şi totuşi mîna lui i se păru rece.
— Oh, murmură ea, e mîna îngheţată a morţii !

Cine ești ?

Preotul își ridică gluga. Ea privi. Și văzu chipul sinistru care o urmărea de atîta vreme, capul de diavol care îi apăruse la Falourdel deasupra capului adorat al lui Phoebus al ei, ochii pe care îi văzuse strălucind ultima oară lîngă un pumnal.

Apariția aceasta, totdeauna funestă pentru ea și care o impinsese din nenorocire în nenorocire pînă la tortură, o trezi din amorțeală. Esmeraldei i se păru că vălul care se lăsase peste memoria ei se sfîșia. Toate amănuntele lugubrei aventuri, de la scena nocturnă la Falourdel și pînă la osîndirea ei la Tournelle, îi reveniră deodată în minte, nu vagi și confuze ca pînă atunci, ci deslușite, crude, limpezi, fremătătoare, cumplite. Chipul întunecat pe care-l avea în față îi reînvie amintirile pe jumătate șterse și aproape sugrumate de prea multă suferință, așa cum apropierea focului dă la iveală, proaspete, pe hîrtia albă, literele invizibile scrise acolo cu cerneală simpatică. Și Esmeraldei i se păru că toate rănile inimii i se redeschid și sîngerează deodată.

— Vai ! strigă ea, acoperindu-și ochii cu palmele și tremurînd din tot corpul. E preotul !

Apoi lăsă să-i cadă brațele inerte și rămase jos, cu capul plecat, cu privirea ațintită în pămînt, mută și continuînd să tremure.

Preotul o privea cu ochii unui uliu care s-a rotit multă vreme în înaltul cerului, în jurul bietei ciocîrlii pitite în grîu, îngustîndu-și în tăcere cercurile uimitoare ale zborului, năpustindu-se deodată, ca săgeata fulgerului, asupra prăzii, și ținînd-o aproape moartă de spaimă în gheare.

Ea începu să murmure cu glas abia auzit.

— Sfîrșește ! Gata ! Ultima lovitură !

Și își trase înspăimîntată capul între umeri, ca

mieluşelul care aşteaptă lovitura ucigătoare a măcelarului.

— Te îngrozesc deci ? spuse el, în sfîrşit.

Ea nu răspunse.

— Ţi-e groază de mine ? repetă el.

Buzele ei se strînseră ca şi cum ar fi zîmbit.

— Da, spuse ea, călăul îşi rîde de osîndit. Sînt luni de zile de cînd mă urmăreşte, mă ameninţă, mă înspăimîntă ! Fără el, Doamne, cît eram de fericită ! El m-a aruncat în prăpastia asta ! O, cerule ! El l-a ucis... el l-a ucis ! Phoebus al meu !

Apoi, izbucnind în plîns şi ridicîndu-şi ochii spre preot continuă :

— O, nelegiuitule ! Cine eşti ? Ce ţi-am făcut ? Mă urăşti, aşadar ? Vai ! Ce ai împotriva mea ?

— Te iubesc ! strigă preotul.

Lacrimile Esmeraldei conteniră brusc. Ea îl privi năucită. El căzuse în genunchi şi o învăluia într-o privire înflăcărată.

— Auzi ? Te iubesc ! strigă preotul din nou.

— Ce iubire ! rosti nefericita, înfiorîndu-se.

El vorbi iar :

— Iubirea unui suflet blestemat.

Rămaseră amîndoi cîteva clipe tăcuţi, striviţi sub greutatea emoţiilor, el înnebunit, ea năucită.

— Ascultă, spuse, în sfîrşit, preotul, şi un calm straniu puse iar stăpînire pe el. Ai să ştii totul. Am să-ţi spun ceea ce pînă astăzi abia dacă am îndrăznit să-mi spun mie însumi, cînd îmi întreb în taină conştiinţa, la ceasurile tîrzii din noapte cînd e atîta beznă pe lume, încît Dumnezeu pare că nu te mai vede. Ascultă. Înainte de a te întîlni eram fericit...

— Dar eu ! oftă ea uşor.

— Nu mă întrerupe. Da, eram fericit, credeam cel puţin că sînt. Eram neprihănit, aveam sufletul plin de-o lumină senină. Nici un cap nu se înălţa

mai mîndru și mai radios decît al meu. Preoții îmi cereau sfatul în privința castității, doctorii în privința doctrinei. Da, știința era totul pentru mine. Era o soră, și o soră îmi ajungea. Cu vîrsta, e adevărat, mi-au mai venit și alte idei. De multe ori trupul mi s-a înfiorat la trecerea unei forme de femeie. Puterea asta a sexului și a sîngelui de bărbat, pe care, adolescent nebun, crezusem că o înăbuș pentru toată viața, îmi zgudui de mai multe ori lanțul jurămintelor de fier ce mă țin ferecat, nenorocit, de lespezile reci ale altarului. Dar posturile, rugăciunile, studiul, chinuirea monahală îmi făcură din nou sufletul stăpîn peste trup. Și-apoi ocoleam femeile. De altfel, n-aveam decît să deschid o carte, pentru ca toate nălucirile spurcate ale minții să se împrăștie în fața splendorii științei. În cîteva clipe simțeam cum fug departe greoaiele lucruri pămîntești și mă regăseam calm, amețit și senin, în fața luminii liniștite a adevărului veșnic. Atîta vreme cît diavolul mi-a trimis, ca să mă atace, numai umbrele vagi ale femeilor care treceau risipite prin fața ochilor mei, în biserică, pe străzi, pe cîmpii, și care abia dacă îmi reapăreau în vis, le-am învins cu ușurință. Vai, dacă n-am rămas biruitor, de vină e Dumnezeu, care n-a dat omului puteri egale cu ale diavolului. Ascultă... Într-o bună zi...

Aici preotul se opri, și osîndita auzi ieșindu-i din piept gemete care păreau horcăieli și sfîșieri.

Dar după un timp el continuă :

— ...Într-o bună zi stăteam sprijinit de pervaz la fereastra chiliei. Ce carte citeam oare ? Ah, totul mi se învălmășește în cap ! Citeam. Fereastra dădea spre o piață. Deodată am auzit un zgomot de tamburină și de cîntec. Supărat că meditația îmi era astfel tulburată, am privit în piață. Ce-am vă-

zut, mai vedeau și alții în afară de mine, și totuși nu era o priveliște făcută pentru ochi omenești. Acolo, în mijlocul caldarîmului — era la amiază... soare puternic — o făptură dansa. O făptură atît de frumoasă, încît Dumnezeu ar fi preferat-o Fecioarei și și-ar fi ales-o drept mamă, și-ar fi dorit să se nască din ea, dacă ea ar fi existat cînd el s-a făcut om ! Avea ochi negri și splendizi. Cîteva fire din părul ei negru, în care bătea soarele, luceau ca niște fire de aur. Picioarele îi dispăreau în mișcarea lor ca spițele unei roți care se învîrtește cu repeziciune. În jurul capului, în cozile negre ale părului, ea avea plăcuțe de metal ce sclipeau în soare și-i puneau pe frunte o cunună de stele. Rochia ei presărată cu paiete avea scînteieri albăstrii și era împestrițată cu mii de sclipiri, ca o noapte de vară. Brațele ei mlădioase și brune i se legănau în jurul taliei ca două eșarfe. Forma trupului ei era de o uimitoare frumusețe. Oh, strălucitorul ei chip, care se desprindea luminos chiar în lumina soarelui !... Vai, fată, erai tu ! Uimit, amețit, fermecat, nu mă mai săturam privindu-te. Te-am privit atît, încît deodată m-am înfiorat de spaimă : am simțit că mă pîndea destinul.

Cu inima grea, preotul se mai opri o clipă. Apoi continuă :

— Pe jumătate fascinat, am încercat să mă agăț de ceva ca să-mi opresc prăbușirea. Mi-am amintit capcanele pe care Satana mi le mai întinsese pînă atunci. Făptura aflată în fața ochilor mei era de o frumusețe supraomenească, o frumusețe care nu poate veni decît de la cer sau de la iad. Ea nu era o simplă fată plămădită din nițică țărînă de-a noastră și abia luminată lăuntric de pîlpîitoarea rază a unui suflet femeiesc. Era un înger ! Dar un înger de tenebre, de flăcări, și nu de lumină. În

clipa cînd gîndeam astfel, am văzut lîngă tine o capră, o capră de sabat care mă privea rînjind. Soarele amiezii îi punea coarne de foc. Atunci am întrezărit capcana diavolului și nu m-am mai îndoit că tu veneai din iad, că veneai întru pierzania mea. Așa am crezut atunci.

Aici, preotul o privi în față pe deținută și adăugă rece :

— Și așa cred și acum. Totuși vraja lucra încetul cu încetul, dansul tău mi se învîrtea în creier, simțeam misteriosul fapt împlinindu-se în mine, tot ce-ar fi trebuit să vegheze îmi adormea în suflet ; și asemenea celor ce mor în zăpadă, îmi plăcea să mă las cuprins de somnul acesta. Deodată ai început să cînți. Ce puteam să fac, nenorocitul de mine ? Glasul îți era și mai fermecător decît dansul. Voiam să fug. Cu neputință. Eram țintuit, înrădăcinat locului. Mi se părea că marmura dalei mi se urcase pînă la genunchi. A trebuit să rămîn pînă la capăt. Îmi înghețaseră picioarele, îmi clocoteau tîmplele. În sfîrșit, poate că ți s-a făcut milă de mine : ai încetat să cînți și-ai dispărut. Răsfrîngerea orbitoarei viziuni, ecoul muzicii de vrajă s-au stins încetul cu încetul în ochii și-n urechile mele. Atunci m-am prăbușit în colțul ferestrei, mai țeapăn și mai nevolnic decît o statuie desprinsă de soclu. M-a trezit clopotul de vecernie. M-am ridicat și am fugit ; dar, vai ! în mine rămăsese ceva prăbușit, ceva care nu se mai putea ridica, un lucru ivit pe neașteptate și de care nu puteam fugi.

Preotul făcu încă o pauză, apoi continuă :

— Da, începînd din ziua aceea, în mine s-a ivit un om pe care nu-l cunoșteam. Am vrut să folosesc toate leacurile : mînăstirea, altarul, cărțile, munca. Nebunie zadarnică ! Oh, cum mai sună

știință a gol cînd se ciocnește de ea, cu deznădejde, un cap plin de patimi ! Știi, fată, ce vedeam mereu între carte și mine ? Pe tine, umbra ta, imaginea apariției luminoase care străbătuse într-o zi spațiul pe dinaintea mea. Dar imaginea aceasta nu mai avea aceeași culoare ; era sumbră, funebră, întunecată ca văzduhul negru care stăruie multă vreme în ochii imprudentului după ce a privit fix soarele. Neputînd să scap, auzindu-ți mereu cîntecul care îmi zumzăia în minte, văzîndu-ți mereu picioarele dansînd pe cartea mea de rugăciuni, simțindu-ți mereu, noaptea, în vis, forma alunecînd peste trupul meu, am dorit să te revăd, să te ating, să știu cine erai, să văd dacă te voi mai regăsi asemănătoare cu imaginea ideală rămasă în mine, să-mi frîng poate visul în fața realității. În orice caz, nădăjduiam că o impresie nouă va șterge prima impresie, pe care n-o mai puteam îndura. Te căutam. Te-am revăzut. Nenorocire ! Cînd te-am văzut de două ori, am vrut să te văd de-o mie de ori, să te văd mereu. Atunci — cum să te mai oprești pe panta aceasta a iadului ? — atunci mi-am pierdut mințile. Celălalt capăt al firului pe care mi-l legase de aripi, diavolul îl înnodase de piciorul tău. Am devenit nestatornic și rătăcitor ca tine. Te așteptam pe sub ganguri, te spionam la colțul ulițelor, te pîndeam de la înălțimea turlei mele. În fiecare seară reintram în mine, mai fermecat, mai deznădăjduit, mai înlănțuit de vrăji, mai pierdut ! Aflasem cine ești, o egipțiană, o țigancă, o zingara, și cum puteam oare să nu cred în farmece ? Ascultă. Speram că un proces mă va scăpa de vrăji. O vrăjitoare îl fermecase pe Bruno d'Ast, el a trimis-o pe rug și s-a lecuit. Știam asta. Am vrut să încerc leacul. Mai întîi am încercat să fac să nu ți se mai dea voie în piața din fața ca-

tedralei Notre-Dame, nădăjduind să te uit, dacă nu mai reveneai. Dar n-ai ținut seama de oprelişte. Ai revenit. Apoi mi-a dat prin gînd să te răpesc. Într-o noapte am încercat. Eram doi. Puseserăm mîna pe tine, cînd s-a amestecat ticălosul acela de ofițer. El te-a eliberat. El a deschis astfel drum nenorocirii pentru tine, pentru mine şi pentru el. În sfîrșit, nemaiştiind ce să fac, ce cale să apuc, te-am denunțat tribunalului bisericesc. Credeam că voi fi lecuit, ca Bruno d'Ast. Și mă gîndeam vag că un proces mi te va dărui mie, că în temniță te voi ține, te voi avea, că acolo nu vei mai putea să-mi scapi, că trecuse destulă vreme de cînd mă posedai, ca să te pot și eu poseda, la rîndul meu. Cînd faci răul, trebuie să-l faci pînă la capăt. În nelegiuiri, e nebunie curată să te oprești la jumătate! Ultima limită a păcatului are deliruri de bucurie! Un preot și-o vrăjitoare se pot topi de plăcere pe grămăjoara de paie dintr-o celulă! Te-am denunțat deci. Era pe vremea cînd te înspăimîntai de cîte ori mă întîlneai. Complotul pe care îl urzeam împotriva ta, furtuna pe care o îngrămădeam asupra capului tău izbucnea din mine, în amenințări și în fulgere. Totuși mai șovăiam încă. Planul meu avea unele părți înfricoșătoare care mă făceau să dau înapoi. Poate că aș fi renunțat la el, poate că hidosul gînd mi s-ar fi uscat în creier, fără să dea roade. Credeam că va depinde totdeauna de mine dacă să dau drumul sau să opresc procesul. Dar orice gînd rău e necruțător și vrea să devină faptă; acolo unde mă credeam atotputernic, fatalitatea era mai puternică decît mine. Vai! Vai! Ea te-a luat și te-a vîrît între cumplitele roți ale mecanismului construit de mine mișelește! Ascultă. Mă apropii de sfîrşit. Într-o zi, pe-o vreme însorită, văd trecînd prin fața mea un

bărbat care îți rostește numele, rîzînd ; în ochii lui am văzut desfrîul. Blestem ! L-am urmărit. Restul îl știi.

Preotul tăcu. Fata nu izbuti să spună decît atît :

— O, Phoebus al meu !

— Nu rosti numele acesta ! strigă preotul, apucînd-o cu violență de braț. Nu rosti numele acesta ! Oh, nefericiții de noi, numele acesta ne-a pierdut ! Sau, mai degrabă, ne-am pierdut unii pe alții, prin jocul de neînțeles al destinului ! Tu suferi, nu-i așa ? Îți e frig, întunericul te orbește, celula te învăluie, dar poate că în străfundul tău mai dăinuie vreo licărire de lumină, măcar iubirea copilărească pentru bărbatul acela sec care se juca cu inima ta ! Pe cînd eu port temnița înlăuntrul meu, înlăuntrul meu e iarnă, gheață, deznădejde, port noaptea în suflet. Știi oare ce-am îndurat ? Am asistat la procesul tău. Eram pe banca tribunalului bisericesc. Da, sub una din mantiile și glugile acelea preoțești se afla zbuciumul unui suflet blestemat. Cînd te-au adus, eram acolo ; cînd te-au interogat, eram acolo. Văgăună de lupi ! Vedeam crima mea, spînzurătoarea mea cum ți se înalță încet pe frunte. La fiecare martor, la fiecare dovadă, la fiecare pledoarie eram acolo ; am putut număra fiecare pas pe calea dureroasă ; eram acolo și cînd fiara aceea... Oh, nu prevăzusem tortura ! Ascultă. Te-am urmat în camera durerii. Te-am văzut dezbrăcată și prinsă, pe jumătate goală, de mîinile infame ale schingiuitorilor. Ți-am văzut piciorul, piciorul pentru care aș fi dat un imperiu numai ca să depun un singur sărut și-apoi să mor, piciorul sub care aș simți cu plăcere cum mi se strivește capul ; l-am văzut strîns în oribila gheată care preface membrele unei ființe vii într-un noroi însîngerat. O, nenorocitul de mine ! Pe cînd vedeam

asta, aveam sub veșmînt un pumnal cu care îmi brăzdam pieptul. Cînd ai țipat, mi l-am înfipt în carne ; cînd ai țipat a doua oară, îmi pătrundea în inimă ! Privește ! Cred că rana mai sîngerează încă.

Preotul își desfăcu sutana. Pieptul îi era într-adevăr sfîșiat ca de o gheară de tigru ; pe coaste avea o rană destul de largă și încă deschisă.

Deținuta se dădu înapoi cu groază.

— Ah ! exclamă preotul. Fată, ai milă de mine ! Te crezi nenorocită, vai, și nu știi ce e nenorocirea ! O ! Să iubești o femeie ! Să fii preot ! Să iubești cu toate furiile sufletului, să simți că ți-ai da, pentru cel mai mic zîmbet al ei, sîngele, inima, bunul nume, mîntuirea, nemurirea și veșnicia, viața aceasta și viața de apoi ; să regreți că nu ești rege, geniu, împărat, arhanghel, zeu, ca să-i pui un sclav mai de seamă la picioare ; s-o îmbrățișezi zi și noapte în visele și în gîndurile tale și s-o vezi îndrăgostită de-o tunică de soldat ! Și să nu-i poți oferi decît o biată sutană preoțească de care ei să nu-i fie decît frică și scîrbă ! Să fii față, cu gelozia și furia ta, cînd ea risipește pentru un biet fanfaron imbecil comori de dragoste și de frumusețe ! Să vezi trupul a cărui formă te arde, sînul care are atîta dulceață, carnea fremătînd și roșindu-se sub sărutările altuia ! O, cerule ! Să-i iubești piciorul, brațul, umărul, să visezi la vinele ei albastre, la pielea oacheșă, zvîrcolindu-te nopți întregi pe lespezile chiliei, și să vezi toate mîngîierile pe care le-ai visat pentru ea preschimbîndu-se în tortură ! Să nu izbutești s-o culci decît pe patul de piele ! Oh ! Iată adevărații clești înroșiți la focul iadului ! Fericit cel tăiat cu ferăstrăul între două scînduri, sau cel rupt în bucăți de patru cai ! Știi ce înseamnă supliciul acesta la care te supune nopți

îndelungate sîngele care îţi fierbe, inima care îţi plesneşte, capul care ţi se sfarmă, dinţii care îţi muşcă mîinile ? Schingiuitori înverşunaţi ce răsucesc într-una, ca pe-un grătar încins, un gînd de dragoste, de gelozie şi de deznădejde ! Fată, fie-ţi milă ! Încetează o clipă ! Îţi cer un pic de cenuşă peste cărbunii încinşi ! Şterge, rogu-te, sudoarea care îmi şiroieşte pe frunte ! Copilă, schingiuieşte-mă cu o mînă, dar mîngîie-mă cu cealaltă ! Fie-ţi milă, fată ! Fie-ţi milă de mine !

Preotul se zvîrcolea în apa de pe lespezi şi-şi izbea capul de colţurile treptelor de piatră. Fata îl asculta, îl privea. Cînd el tăcu, istovit şi gîfîind, ea repetă cu glas stins :

— O, Phoebus al meu !

— Te implor, strigă el, dacă ai inimă, nu mă respinge ! O, te iubesc ! Sînt un nenorocit ! Cînd rosteşti numele ăsta, nefericito, e ca şi cum mi-ai strivi între dinţi toate fibrele inimii ! Fie-ţi milă ! Dacă-mi vii din iad, merg cu tine acolo. Am făcut totul pentru asta. Iadul în care te vei afla tu, va fi raiul meu, să te văd pe tine îmi e mai plăcut decît pe Dumnezeu ! O ! Spune ! Nu mă vrei, aşadar ? În ziua cînd o femeie ar respinge o asemenea iubire, cred că s-ar clătina munţii. A ! Dacă ai vrea !... Cît de fericiţi am putea fi ! Am fugi — te-aş ajuta să fugi — ne-am duce undeva, am căuta locul cel mai însorit de pe pămînt, locul cu cei mai mulţi arbori, cu cerul cel mai albastru. Ne-am iubi, ne-am revărsa sufletele unul în altul, şi am avea o nepotolită sete de noi înşine, pe care am stinge-o împreună, neîncetat, în cupa nesecată a dragostei !

Ea îl întrerupse, izbucnind într-un hohot de rîs cumplit şi răsunător.

— Priveşte, părinte ! Ai sînge pe unghii !

Preotul rămase o clipă împietrit, privindu-și țintă mîna.

— Prea bine ! vorbi el, în sfîrșit, cu o stranie blîndețe. Insultă-mă, batjocorește-mă, doboară-mă! Dar vino, vino ! Să ne grăbim. Mîine e ziua. Spînzurătoarea din Piața Grève, știi ? E totdeauna gata. E îngrozitor ! Să te văd adusă în cotiuga aceea ! Fie-ți milă ! Niciodată n-am simțit ca acum cît de mult te iubesc. O, urmează-mă. O să ai timp să mă iubești, după ce te voi salva. O să mă urăști cît timp vei vrea. Dar vino ! Mîine ! Mîine ! Spînzurătoarea ! Supliciul tău ! Ah ! Scapă-mă ! Cruță-mă !

Și cu mintea rătăcită, îi prinse brațul, vrînd s-o ducă de-acolo.

Ea îl privi țintă.

— Ce s-a întîmplat cu Phoebus al meu ?

— Ah ! spuse preotul, lăsîndu-i brațul. Ești fără milă !

— Ce s-a întîmplat cu Phoebus ? repetă ea rece.

— E mort ! strigă preotul.

— Mort ! rosti ea, mereu ca de gheață și neclintită. Atunci de ce-mi mai spui să trăiesc ?

— Da, da, spuse el, ca și cum și-ar fi vorbit sieși, trebuie să fie mort. Pumnalul a pătruns adînc. Cred că i-am atins inima cu vîrful. Oh, eram eu pînă în vîrful pumnalului.

Fata se năpusti spre el ca o tigroaică înfuriată și-l împinse pe treptele scării cu o forță supraomenească :

— Pleacă, monstrule ! Pleacă, ucigașule ! Lasă-mă să mor ! Fie ca sîngele nostru, al amîndurora, să-ți stea ca o veșnică pată pe frunte ! Să fiu a ta, părinte ? Niciodată, niciodată ! Nimic n-o să ne unească, nici chiar iadul ! Du-te, blestematule ! Niciodată !

Preotul se împiedicase de treaptă. Își trase tăcut picioarele din faldurile sutanei, luă felinarul și începu să urce încet treptele care duceau la ușă. Apoi deschise ușa și ieși.

Deodată, fata îi văzu capul reapărînd. Avea o expresie înspăimîntătoare. Și, din prag, preotul îi strigă cu un horcăit de furie și de deznădejde :

— Îți spun că e mort !

Ea se prăbuși cu fața la pămînt ; și în celulă nu se mai auziră decît suspinele picăturii de apă care făceau blătoaca să tresară în beznă.

V

MAMA

Nu cred să existe pe lume ceva mai plăcut decît gîndurile trezite în sufletul unei mame la vederea pantofiorului copilului ei. Mai ales dacă e pantofiorul lui de sărbătoare, de duminică, de botez, pantofiorul brodat pînă la talpă, un pantofior cu care copilul n-a făcut încă nici un pas. Pantofiorul acesta are atîta grație și-i atît de micuț, într-atît nu poate să meargă, încît pentru mamă e ca și cum și-ar vedea copilul. Ea îi zîmbește, îl sărută, îi vorbește și se întreabă dacă e cu putință ca, într-adevăr, un picior să fie atît de mic ; și chiar dacă copilul lipsește, pantofiorul cel drăguț e de ajuns ca să readucă sub ochii mamei dulcea și gingașa făptură. Ea crede că îl vede, ba chiar îl vede întreg, viu, voios, cu mînuțele lui delicate, cu căpșorul rotund, cu buzele neprihănite, cu ochii

senini al căror alb e albăstrui. Dacă e iarnă, copilul e acolo, se tîrăşte pe covor, se suie cu greu pe un scăunel, şi mama tremură să nu se apropie de foc. Dacă e vară, el se tîrăște prin curte, prin grădină, smulge iarba dintre dale, se uită naiv la cîinii cei mari, fără teamă, se joacă cu cochilii de scoici, cu flori, şi-l face să bombăne pe grădinarul care găseşte nisip pe brazde şi pămînt pe alei. Totul rîde, totul strălucește, totul se joacă în preajmă, ca şi el, pînă la adierea vîntului şi la raza soarelui care i se zbenguie în voie prin buclele zvăpăiate ale părului. Pantofiorul îi arată mamei toate acestea și face să i se topească inima, așa cum focul topește ceara.

Dar cînd copilul e pierdut, mulțimea imaginilor de veselie, de vrajă, de duioșie care se îmbulzesc în jurul pantofiorului se preschimbă în tot atîtea lucruri cumplite. Frumosul pantofior brodat nu mai e decît o unealtă de tortură, care macină neîncetat inima mamei. Aceeași fibră vibrează, cea mai profundă și mai sensibilă dintre toate, dar în loc s-o mîngîie un înger, o ciupește un diavol.

Într-o dimineață, pe cînd soarele se înălța pe un cer albastru-siniliu, așa cum îi place lui Garofalo [1] ca să-și plaseze Coborîrea de pe cruce, pustnica de la Tour-Roland auzi un zgomot de roți, de cai și de fierărie în Piața Grève. Ea nu prea luă în seamă ; își înnodă părul peste urechi ca să nu mai audă și se așeză din nou să contemple în genunchi obiectul neînsuflețit pe care îl adora astfel de cincisprezece ani. Pantofiorul acela, după cum am mai spus, era pentru ea universul. Toate gîndurile i se închiseseră în el și n-aveau să mai iasă de-acolo

[1] *Benvenuto Tisi* zis *Garofalo*, după locul nașterii — pictor italian ale cărui principale opere se află la Ferrara (1481—1559).

decît în clipa morții. Cîte blesteme amare, cîte gemete înduioșătoare, cîte rugi și plînsete îndreptase ea spre cer din pricina drăgălașei jucării de atlaz roz, numai văgăuna întunecată de la Tour-Roland știa. Niciodată nu fusese revărsată mai multă deznădejde pe un lucrușor mai drăguț și mai grațios.

În dimineața aceea, durerea mamei părea că izbucnește și mai năvalnic decît de obicei ; de-afară, o auzeai jeluindu-se cu glas tare și monoton care-ți sfîșia inima :

— O, copila mea ! Copila mea ! Bietul meu copilaș scump ! Așadar, n-o să te mai văd niciodată ! S-a sfîrșit deci ! Și mie mereu mi se pare că totul s-a întîmplat ieri ! Doamne, Doamne, dacă mi-ai luat-o atît de repede, mai bine nu mi-o mai dăruiai ! Nu știi că pruncii sînt născuți din pîntecele noastre și că o mamă care și-a pierdut copilul nu mai crede în Dumnezeu ? Ah, ticăloasă am fost că am plecat în ziua aceea ! Doamne ! Doamne ! Dacă mi-ai răpit-o așa, înseamnă că nu m-ai privit niciodată pe cînd o încălzeam voioasă la focul meu, cînd ea rîdea sugîndu-și laptele, cînd îi săltam piciorușele pe piept, pînă la buzele mele ! Oh, dacă ne-ai fi privit, Doamne, ți-ar fi fost milă de bucuria mea și nu mi-ai fi răpit singura dragoste care îmi rămăsese în inimă ! Eram oare o ființă atît de netrebnică, Doamne, încît nu m-ai putut privi înainte de a mă osîndi ? Vai ! Vai ! Iată pantofiorul ; dar unde e piciorușul ? Unde e restul ? Unde e restul ? Unde e copilul ? Copila mea, copila mea, ce-au făcut cu tine ? Doamne, dă-mi-o înapoi ! Mi-am jupuit genunchii rugîndu-te vreme de cincisprezece ani, Doamne ! Nu e oare de ajuns ? Dă-mi-o înapoi, pentru o zi, pentru un ceas, pentru un minut, pentru un minut, Doamne, și-apoi

aruncă-mă pe mine în iad ! Ah, dacă aş şti unde atîrnă un colţ al veşmîntului tău, m-aş prinde cu amîndouă mîinile de el şi te-ai vedea silit să-mi înapoiezi copilul ! Oare nu ţi-e milă, Doamne, de pantofiorul ei drăguţ ? Poţi să osîndeşti la asemenea chinuri o biată mamă timp de cincisprezece ani ? Maica Domnului, Sfîntă Fecioară din ceruri ! Pe copilaşul meu Isus mi l-au luat, mi l-au furat, mi l-au mîncat într-o tufă, i-au băut sîngele, i-au fărîmat oasele ! Sfîntă Fecioară, fie-ţi milă de mine ! Copila mea ! O vreau pe copila mea ! Ce mă încălzeşte pe mine dacă ea e în rai ? Eu nu vreau un înger de-al tău, eu îmi vreau copilul ! Sînt o leoaică şi-mi vreau puiul. Oh ! Am să mă zvîrcolesc pe pămînt şi am să sparg piatra cu fruntea, şi-am să mă blestem, şi-am să te blestem, Doamne, dacă-mi ţii copilul acolo ! Vezi cum mi-am muşcat braţele, Doamne ! Oare bunul Dumnezeu n-are milă ? Oh, nu-mi da decît sare şi pîine neagră, numai s-o am pe fata mea, şi ea, soarele meu, să mă încălzească ! Vai, Doamne, nu sînt decît o netrebnică plină de păcate, dar copila mea mă făcea cucernică. Eram plină de credinţă, din dragoste pentru ea ; şi te vedeam prin zîmbetul ei ca printr-o poartă a cerului. Oh, de-aş mai putea măcar o dată, încă o dată, o singură dată să încalţ pantofiorul acesta pe piciorușul ei trandafiriu, aş muri, Maica Domnului, binecuvîntîndu-te ! Ah, cincisprezece ani ! Ea ar fi mare acum ! Nefericit copil ! Cum ! E adevărat deci că n-am s-o mai revăd nici în cer măcar, căci eu n-am să ajung acolo. Oh, ce nenorocire, cînd te gîndeşti că-i văd pantofiorul şi atît !

Biata femeie se aruncase peste pantofiorul care îi era alinare şi deznădejde de-atîţia ani, şi pieptul

i se sfîșia de plînsete ca în prima zi. Căci pentru o mamă care și-a pierdut copilul, e întotdeauna prima zi. Durerea aceasta nu îmbătrîneşte. Veşmintele de doliu n-au decît să se roadă și să se albească : inima rămîne neagră.

În clipa aceea, prin fața chiliei răsunară glasuri proaspete și voioase de copii. De fiecare dată cînd auzea sau cînd vedea copii, biata mamă se repezea în colțul cel mai întunecat al mormîntului ei, și-ai fi zis că vrea să-și înfunde capul în piatră ca să nu mai audă. De data aceasta însă, dimpotrivă, ea se ridică parcă tresărind şi ascultă cu nesaț. Unul din băiețași tocmai spunea :

— Astăzi au să spînzure o țigancă.

Cu saltul brusc al păianjenului pe care l-am văzut aruncîndu-se asupra unei muşte pe pînza tremurătoare, pustnica alergă la lucarna care dădea, după cum se știe, în Piața Grève. Într-adevăr, o scară fusese ridicată lîngă spînzurătoarea permanentă, și un ajutor de-al călăului aranja lanțurile ruginite de ploaie. În preajmă se adunaseră cîțiva oameni.

Grupul voios al copiilor se depărtase. Pustnica începu să caute cu ochii vreun trecător pe care să-l poată întreba. Chiar lîngă chilie ea zări un preot ; el se făcea că citeşte în cartea publică de rugăciuni, dar era mai puțin atent la strana cu zăbrele de fier decît la spînzurătoarea spre care arunca din cînd în cînd cîte o privire întunecată și fioroasă. Pustnica îl recunoscu pe domnul arhidiacon de Josas, om vrednic de respect.

— Părinte, îl întrebă ea, pe cine au să spînzure acolo ?

Preotul o privi şi nu-i răspunse ; ea repetă întrebarea. Atunci el zise :

— Nu ştiu.

— Erau pe-aici nişte copii care spuneau că-i vorba de o ţigancă, adăugă pustnica.

— Cred că da, adeveri preotul.

Atunci Pâquette la Chantefleurie izbucni într-un rîs de hienă.

— Soră, spuse arhidiaconul, atît de tare le urăşti pe ţigănci ?

— Cum să nu le urăsc ?! exclamă pustnica. Sînt nişte vampire, nişte hoaţe de copii ! Ele mi-au mîncat fetiţa, copilul meu, singurul meu copil ! Nu mai am inimă. Ele mi-au mîncat-o !

Pustnica era înspăimîntătoare. Preotul o privi cu răceală.

— E una, mai ales, pe care o urăsc şi pe care am blestemat-o, continuă ea. Una tînără, de vîrsta pe care ar fi avut-o fetiţa mea, dacă maică-sa nu mi-ar fi mîncat fiica. De cîte ori o văd pe vipera asta tînără trecînd prin faţa chiliei, îmi fierbe sîngele !

— Ei bine, soră, bucură-te, zise preotul, rece ca o statuie de pe un mormînt, chiar pe ea ai s-o vezi murind.

Şi, lăsîndu-şi fruntea în piept, se depărtă încet.

Pustnica îşi frînse braţele de bucurie.

— I-am prezis că o să urce acolo ! Mulţumesc, părinte ! strigă ea.

Şi începu să se plimbe cu paşi mari prin faţa zăbrelelor lucarnei, despletită, cu ochii înflăcăraţi, izbindu-se cu umărul de zid, cu aerul sălbatic al unei lupoaice închisă într-o cuşcă, flămîndă de multă vreme şi care simte că se apropie ora cînd i se va da hrana.

VI

TREI INIMI DE OAMENI FELURIT ALCĂTUITE

Totuşi Phoebus nu era mort. Oamenii de soiul lui nu mor cu una cu două. Cînd maestrul Philippe Lheulier, avocat extraordinar al regelui, îi spusese Esmeraldei : „*E pe moarte*", greşise sau glumise. Cînd arhidiaconul îi repetase osînditei : „*E mort*", de fapt nu ştia nimic, dar credea aşa, socotea că e aşa, nu se îndoia şi trăgea nădejde să fie aşa. L-ar fi durut prea tare să-i dea femeii iubite veşti bune despre rivalul său. În situaţia lui, oricine ar fi făcut la fel.

Asta nu însemna că rana lui Phoebus n-ar fi fost gravă, dar ea fusese mai puţin decît se lăuda arhidiaconul. Medicul, la care soldaţii de strajă îl duseseră în primul moment, se temuse opt zile pentru viaţa lui, şi chiar i-o spusese pe latineşte. Totuşi tinereţea ieşise biruitoare ; şi, aşa cum se întîmplă adeseori, în ciuda pronosticului şi diagnosticului, natura se distrase salvîndu-l pe bolnav, peste capul medicului. Phoebus fusese supus la primele interogatorii ale maestrului Philippe Lheulier şi ale anchetatorilor tribunalului bisericesc, lucru care îl plictisise cumplit. De aceea, într-o bună dimineaţă, simţindu-se mai bine, el îşi lăsase pintenii de aur drept plată pentru medic şi-o ştersese. Lucrul acesta, de altfel, nu tulburase cu nimic instruirea cazului. Justiţiei de pe atunci puţin îi păsa de claritatea şi de curăţenia unui proces criminal. Dacă acuzatul era spînzurat, restul nu o mai interesa. Judecătorii aveau destule dovezi împotriva Esmeraldei. Pe Phoebus îl crezuseră mort şi totul fusese în regulă.

La rîndul său, Phoebus nu fugise la capătul lumii. Se dusese pur şi simplu la compania lui, aflată în garnizoană la Queue-en-Brie, în Ile-de-France, la cîteva poşte de Paris.

La urma urmei, nu i-ar fi plăcut de loc să apară în persoană la proces. Îşi dădea vag seama că s-ar fi făcut de rîs. În fond, nici nu prea ştia bine ce să creadă despre întreaga întîmplare. Necucernic şi superstiţios ca orice ostaş care nu e decît ostaş, cînd se gîndea la întreaga aventură, îl cam nelinştea capra, felul ciudat în care o întîlnise pe Esmeralda, felul nu mai puţin ciudat în care ea îl lăsase să-i ghicească dragostea, calitatea ei de ţigancă şi, în sfîrşit, călugărul-ursuz. În toată povestea aceasta întrezărea mai multă magie decît dragoste, probabil o vrăjitoare şi, poate că pe diavol ; o comedie, în sfîrşit, sau, ca să vorbim ca pe atunci, un mister foarte neplăcut în care el juca un rol foarte stîngaci, rolul celui care primea loviturile, rolul calului de bătaie. Căpitanul era plouat de tot. Îl încerca soiul acela de ruşine pe care La Fontaine a definit-o atît de bine :

E ruşinat ca vulpea cînd de găină-i prinsă.

De altfel, spera ca procesul să nu facă prea mare vîlvă, iar numele lui, fiindcă el lipsea, să fie abia rostit, şi, în orice caz, să nu răzbată dincolo de pereţii tribunalului de la Tournelle. În privinţa aceasta nu se înşela, căci pe atunci nu exista o *Gazetă a Tribunalelor*, şi cum nu era săptămînă care să nu-şi aibă falsificatorul ei fiert, sau vrăjitoarea ei spînzurată, sau ereticul ei, la una din nenumăratele *justiţii* ale Parisului, lumea era atît de obişnuită s-o vadă la toate răspîntiile pe bătrîna Temis [1] feudală, cu braţele goale şi cu mînecile

[1] În antichitate, zeiţa dreptăţii ; era înfăţişată cu o balanţă în mînă.

suflecate, făcîndu-și meseria la furci, la scări și la stîlpii infamiei, încît aproape că n-o mai lua în seamă. Lumea bună de pe atunci abia dacă știa numele osînditului care trecea pe la colțul străzii ; cu ospățurile acestea grosolane, cel mult dacă se mai desfăta gloata de rînd. O excuție era un lucru la fel de obișnuit pe o uliță, ca și cuptorul brutarului sau abatorul măcelarului. Călăul nu era decît un fel de măcelar, cu o îmbrăcăminte ceva mai închisă.

Phoebus își liniști deci curînd sufletul în privința vrăjitoarei Esmeralda, sau Similar, cum îi spunea el, în privința loviturii de pumnal a țigăncii sau a călugărului-ursuz (puțin îi păsa a cui) și în privința deznodămîntului procesului. Dar de îndată ce inima i se eliberă în direcția aceasta, chipul lui Fleur-de-Lys se ivi iar în ea. Inima căpitanului Phoebus, ca și fizica de pe atunci, avea oroare de vid.

De altfel, Queue-en-Brie era o localitate foarte anostă, un sat de potcovari și de văcărițe cu palmele crăpate, un șir lung de cocioabe și de colibe care mărgineau ambele părți ale drumului mare pe distanță de o jumătate de leghe ; o plictiseală, în sfîrșit.

Fleur-de-Lys era penultima lui pasiune ; o fată frumoasă, o zestre încîntătoare. Într-o bună dimineață deci, complet vindecat și bănuind că, după două luni, procesul țigăncii trebuia să fi fost încheiat și uitat, îndrăgostitul cavaler sosi în ropotul calului la poarta locuinței Gondelaurier.

Phoebus nu dădu nici o atenție gloatei destul de numeroase care se înghesuia în piață, în fața portalului catedralei Notre-Dame ; amintindu-și că e luna mai, își închipui că trebuie să fie vreo procesiune, niscai Rusalii sau altă sărbătoare, și își legă

calul de veriga de la intrare, apoi urcă voios la frumoasa lui logodnică.

Ea era numai cu maică-sa.

Fleur-de-Lys mai avea încă la inimă scena vrăjitoarei, capra, alfabetul ei blestemat și îndelungata absență a lui Phoebus. Totuși, cînd își văzu căpitanul intrînd, găsi că arată la fel de bine, că are o tunică atît de nouă, o diagonală atît de lucitoare și un aer atît de pasionat, încît se roși de plăcere. Nobila domniță arăta ea însăși mai încîntătoare ca oricînd. Superbul ei păr blond era împletit de minune ; domnița purta o rochie de culoarea cerului, care le prinde atît de bine pe femeile cu pielea albă, cochetărie învățată de la Colombe, și avea în ochi tînjeala aceea amoroasă care le prinde și mai bine.

Phoebus, care în materie de frumusețe nu mai văzuse de cîtăva vreme decît țoapele din Queue-en-Brie, se simți amețit privind-o ceea ce îl făcu să pară atît de nerăbdător și de galant, încît pacea se încheie pe dată. Nici chiar doamna de Gondelaurier, așezată matern tot în jilțul ei mare, n-avu puterea să-l dojenească. Cît despre reproșurile lui Fleur-de-Lys, ele se stinseră toate în gungureli duioase.

Fata stătea lîngă fereastră, brodînd tot la peștera lui Neptun. Căpitanul se sprijini de spătarul scaunului, și ea îi adresă cu jumătate glas dojenile ei mîngîietoare.

— Ce-ai făcut în răstimpul celor două luni nesfîrșite, răutăciosule ?

— Îți jur că ești atît de frumoasă, încît ai scoate din minți și un arhiepiscop, îi răspunse Phoebus, stînjenit de întrebare.

Ea nu-și putea stăpîni zîmbetul :

— Bine, bine, domnule. Lasă-mi frumusețea și răspunde-mi. Chiar că pot să mă laud cu ea !...

— Ei bine, dragă verișoară, am fost chemat la garnizoană.

— Unde, mă rog ? Și de ce n-ai venit să-ți iei rămas bun ?

— La Queue-en-Brie.

Phoebus era încîntat că prima întrebare îl ajutase s-o ocolească pe-a doua.

— Dar e la cîțiva pași, domnule. Cum de n-ai venit să mă vezi măcar o dată ?

De rîndul acesta, Phoebus se simți încurcat serios :

— Fiindcă... slujba... și-apoi, încîntătoare verișoară, am fost bolnav.

— Bolnav ?! repetă ea, speriată.

— Da, rănit.

— Rănit !

Biata copilă se tulbură toată.

— Oh, nu te speria, spuse Phoebus, nepăsător, căci n-ai de ce. O ceartă, o lovitură de spadă ; ce poate să-ți pese ?

— Ce poate să-mi pese ? exclamă Fleur-de-Lys, ridicîndu-și frumoșii ei ochi plini de lacrimi. Ah, nu spui ce gîndești cînd vorbești așa. Ce-i cu lovitura de spadă ? Vreau să știu tot.

— Ei bine, draga mea, m-am certat cu Mahé Fédy, îl cunoști ? Locotenentul de la Saint-Germain-en-Laye, și ne-am tăiat fiecare cîte o bucățică de piele. Atîta tot.

Mincinosul căpitan știa foarte bine că o chestiune de onoare îl înalță totdeauna pe un bărbat în ochii unei femei. Într-adevăr, Fleur-de-Lys îl privea în față, pierdută de spaimă, de plăcere și de admirație. Și totuși nu era pe deplin liniștită.

— Măcar de-ai fi complet vindecat, Phoebus, dragul meu ! spuse ea. Nu-l cunosc pe Mahé Fédy al dumitale, dar e un om rău. Și din ce v-ați luat la harță ?

Aici Phoebus, a cărui imaginație creatoare lăsa mult de dorit, începu să nu mai știe cum să iasă din isprava-i vitejească.

— Oh, parcă mai știu eu ?... O nimica toată, un cal, un cuvînt ! Dragă verișoară, exclamă el, căutînd să schimbe vorba, ce-i cu zgomotul ăsta din fața catedralei ? (Și se apropie de fereastră.) O, Doamne, verișoară dragă, ce de lume s-a mai adunat în piață !

— Nu știu, spuse Fleur-de-Lys, se pare că o vrăjitoare își va mărturisi păcatele în dimineața asta, în fața catedralei, ca să fie apoi spînzurată.

Căpitanul era atît de convins că procesul Esmeraldei se terminase, încît nu prea se sinchisi de cuvintele fetei. Totuși îi mai puse o întrebare-două :

— Cum o cheamă pe vrăjitoare ?

— Nu știu, îi răspunse ea.

— Și ce se spune că a făcut ?

Ea ridică încă o dată din umerii ei albi.

— Nu știu.

— Oh ! Doamne Isuse, se amestecă mama, există atîția vrăjitori acum, încît sînt arși, cred, fără să li se mai știe numele. Mai degrabă ai putea să afli numele fiecărui nor de pe cer. La urma urmei, putem fi liniștiți. Le ține bunul Dumnezeu socoteala.

Aici, venerabila doamnă se opri și se duse la fereastră.

— Doamne ! spuse ea. Ai dreptate, Phoebus. E mare gloată. S-au suit, Domnul fie lăudat, pînă și

pe acoperişuri. Ştii, Phoebus ? Asta îmi aminteşte de vremea mea ! La intrarea regelui Carol al VII-lea, era lume la fel de multă. Nu mai ştiu în ce an. Cînd îţi povestesc asemenea lucruri, nu-i aşa, ţi se pare că sînt vechi de cînd lumea, iar mie mi se par de ieri, de-alaltăieri. O, era mult mai multă lume decît acum. Şi se urcaseră pînă şi pe meterezele de la Poarta Saint-Antoine. Regele o avea pe regină alături, pe acelaşi cal, şi după altețele lor veneau toate doamnele, călări pe aceiaşi cai cu nobilii. Îmi amintesc că se făcea mare haz, fiindcă lîngă Amanyon de Garlande, care era foarte mărunt, se afla sir de Matefelon, un cavaler de-o statură uriaşă, care ucisese o mulţime de englezi. Era într-adevăr frumos. Un alai al tuturor gentilomilor Franţei, cu flamurile lor roşii fluturînd în faţa ochilor. Unii aveau prapuri, alţii steaguri la lănci. Ce ştiu eu ? Sir de Calan, cu prapurul ; Jean de Châteaumorant cu steag la lance ; Sir de Coucy cu steag la lance şi mai bogat în falduri decît oricare altul, în afară de-al ducelui de Bourbon... Vai, ce trist e să te gîndeşti că toate astea au existat şi că acum nu mai sînt !

Cei doi îndrăgostiţi n-o ascultau pe respectabila văduvă. Phoebus se rezemase iar pe spătarul scaunului logodnicei, loc încîntător pe unde privirea lui desfrînată se strecura prin toate despicăturile gulerașului frumoasei Fleur-de-Lys. Bluza ei se desfăcea atît de cochet şi-l lăsa să vadă atîtea lucruri delicioase şi să bănuiască atîtea altele, încît Phoebus, orbit de pielea cu reflexe de mătase, îşi spunea în sinea lui : „Cum s-ar putea să iubeşti altceva decît o femeie cu pielea albă ?“ Amîndoi tăceau. Fleur-de-Lys îşi ridică din cînd în cînd spre el ochii încîntaţi şi blînzi, şi părul li se învălmăşea într-o rază de soare primăvăratică.

— Phoebus, şopti pe neaşteptate Fleur-de-Lys, peste trei luni trebuie să ne cununăm. Jură-mi că n-ai iubit niciodată altă femeie în afară de mine.

— Îţi jur, înger frumos! răspunse Phoebus, şi privirea lui pătimaşă se adăugă tonului sincer al vocii, ca s-o convingă pe Fleur-de-Lys.

În clipa aceea poate că şi el credea ce spune.

Între timp, buna mamă, încîntată că-i vede pe logodnici înţelegîndu-se atît de bine, ieşi din cameră pentru a se ocupa de vreo trebuşoară de-a casei. Phoebus băgă de seamă; singurătatea îi dădu atîta curaj aventurosului căpitan, încît îi iscă în creier nişte idei foarte ciudate. Fleur-de-Lys îl iubea, el îi era logodnic, ea se afla singură cu el, simţămintele nutrite odinioară pentru ea i se treziseră din nou, nu în toată prospeţimea, dar cu toată înflăcărarea; la urma urmei, nu-i cine ştie ce păcat să guşti din poame înainte de a se coace; nu ştiu dacă gîndurile acestea îi trecură prin minte, dar sigur e că Fleur-de-Lys se înspăimîntă deodată, văzîndu-i expresia privirii. Ea se uită în jur şi n-o mai văzu pe maică-sa.

— Doamne! spuse Fleur-de-Lys, roşie şi neliniştită. Mi-e tare cald!

— Într-adevăr, cred că amiaza nu-i departe, răspunse Phoebus. Soarele e supărător. Nu ne mai rămîne decît să tragem perdelele.

— Nu, nu, strigă biata fată, eu, dimpotrivă, am nevoie de aer.

Şi, ca o căprioară care simte răsuflarea haitei, se ridică, alergă la fereastră, o deschise şi se repezi pe balcon.

Phoebus, destul de contrariat, o urmă.

Piaţa din faţa catedralei Notre-Dame, spre care dădea balconul, după cum se ştie, avea în momentul acela o înfăţişare sinistră şi neobişnuită, care

schimbă brusc natura spaimai sfioasei Fleur-de-Lys.

O mulțime imensă, revărsîndu-se de pe străzile învecinate, umplea piața propriu-zisă. Micul zid, înalt cît să te rezemi de el și care împrejmuia piața, n-ar fi fost de ajuns ca s-o mențină liberă, dacă n-ar fi fost dublat de un rînd zdravăn de sergenți de pază și de archebuzieri cu armele în mîini. Grație pădurii acesteia de lănci și de archebuze, piața era goală. Intrarea era păzită de-o ceată de halebardieri cu insemnele episcopului. Porțile largi ale catedralei erau închise, ceea ce contrasta cu nenumăratele ferestre ale pieței, care, deschise pînă aproape de acoperișuri, lăsau să se vadă mii de capete înghesuite, aproape ca grămezile de ghiulele într-un parc de artilerie.

Suprafața acestei gloate era cenușie, murdară și pămîntie. Vădit lucru, spectacolul așteptat era unul din cele care aveau darul să scoată și să atragă stratul cel mai de jos al populației. Nimic mai dezgustător decît zgomotul făcut de furnicarul de bonete galbene și de plete murdare. În mulțime erau mai multe rîsete decît strigăte, mai multe femei decît bărbați.

Din cînd în cînd cîte o voce acră și pătrunzătoare străpungea vuietul general.

— Hei ! Mahiet Baliffre ! Acolo au s-o spînzure ?

— Dobitoaco, aici se pocăiește în fața lumii, în cămașă ! Și Dumnezeu o să-i strănute pe latinește în mutră ! Asta se face totdeauna aici, la amiază. Dacă ai chef de spînzurătoare, du-te la Grève.

— Mă duc pe urmă.

— Ia spune, Boucanbry, e-adevărat că n-a vrut duhovnic ?

— Se pare că da, Bechaigne.

— Ia te uită, păgîna !

— Domnule, aşa e datina. Bailli-ul palatului e obligat să-l predea pe răufăcător, gata judecat, pentru execuţie, domnului prévôt al Parisului, dacă e vorba de un laic ; dacă e un cleric, tribunalului episcopiei.

— Vă mulţumesc, domnule.

— Oh, Doamne ! spunea Fleur-de-Lys. Biata fiinţă !

Gîndul acesta îi umplea de durere privirea, pe care o plimba pe deasupra mulţimii. Căpitanul, mult mai preocupat de ea decît de adunătura aceasta de zdrenţe, îi mototolea drăgostos talia rochiei pe la spate. Ea se întoarse, zîmbind rugătoare :

— Te implor, lasă-mă, Phoebus ! Dacă vine mama, are să-ţi vadă mîna.

În clipa aceea, la orologiul de la Notre-Dame bătu rar amiaza. Un murmur de satisfacţie izbucni în mulţime. Ultimele vibraţii ale celei de a douăsprezecea bătăi abia se stingeau cînd toate capetele unduiră ca valurile sub adierea vîntului, iar pasajul, ferestrele şi acoperişurile vuiră de strigăte :

— Iat-o !

Fleur-de-Lys îşi duse palmele la ochi, ca să nu vadă.

— Frumoaso, îi spuse Phoebus, nu vrei să intri în casă ?

— Nu, răspunse ea ; și ochii, pe care îi închisese de frică, i se redeschiseră de curiozitate.

O cotiugă, trasă de un cal normand gălbui și puternic și înconjurată de călăreți în uniforme violete cu cruce albă tocmai intrase în piață prin strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Sergenții de pază îi deschideau cale in mulțime, cu lovituri puternice de matrace. Pe lîngă cotiugă călăreau cîțiva ofițeri de justiție și de poliție, ușor de recunoscut după costumele lor negre și după felul lor stîngaci de a se ține în șa. Maestrul Jacques Charmolue defila în fruntea lor.

În căruța nenorocirii se afla o fată, cu brațele legate la spate, fără preot lîngă ea. Fata era în cămașă. Părul ei lung și negru (pe atunci moda cerea să nu fie tunsă decît la picioarele spînzurătorii) cădea împrăștiindu-se pe sîni și pe umerii pe jumătate goi.

Prin părul acesta unduitor, mai lucios decît pana corbului, se vedea răsucindu-se și înnodîndu-se o funie groasă, cenușie și aspră, care îi jupuia claviculele gingașe și se rotea în jurul gîtului încîntător al bietei fete, ca o rîmă pe o floare. Sub funie strălucea o mică amuletă împodobită cu ștrasuri verzi, care îi fusese lăsată, fără îndoială, pentru că celor care au să moară nu li se refuză nimic. Spectatorii așezați la ferestre puteau zări în fundul cotiugăi picioarele goale ale fetei, pe care ea încerca să și le ascundă, mînată parcă de un ultim instinct feminin. La picioarele ei se afla o căpriță legată burduf. Osîndita își ținea cu dinții cămașa prost prinsă. S-ar fi zis că, în nenorocirea ei, tot mai suferă că este expusă astfel, aproape goală, în fața atîtor ochi. Dar vai ! Nu pentru asemenea fiori ne e dată pudoarea.

— Doamne Isuse ! strigă Fleur-de-Lys către căpitan. Ia te uită, vere dragă ! E păcătoasa de țigancă cu capra !

Și, vorbind astfel, se întoarse către Phoebus. El avea privirea ațintită asupra cotiugăi și era foarte palid.

— Care țigancă cu capra ? bîigui căpitanul.

— Cum, se miră Fleur-de-Lys, nu ți-o mai amintești ? !

Phoebus o întrerupse :

— Nu știu ce vrei să spui.

Și făcu un pas, dînd să intre în cameră. Dar Fleur-de-Lys, a cărei gelozie, odinioară atît de crîncen stîrnită de țiganca aceasta, se trezise, îi aruncă o privire pătrunzătoare și plină de neîncredere. În clipa aceea își amintea vag că auzise vorbindu-se despre un căpitan amestecat în procesul unei vrăjitoare.

— Ce ai ? îl întrebă ea pe Phoebus. S-ar zice că femeia asta te-a tulburat.

Phoebus se sili să rînjească.

— Pe mine ? Da de unde ! Asta-i bună !

— Atunci, rămîi, spuse ea, poruncitoare, să privim pînă la capăt !

Nefericitul căpitan nu mai avu încotro și trebui să rămînă. Îl mai liniștea un pic faptul că osîndita nu-și desprindea privirea din fundul cotiugăi. Era, fără nici o îndoială, Esmeralda. Ajunsă pe treapta cea mai de jos a ocarei și a nenorocirii, ea rămînea tot frumoasă ; ochii ei mari și negri păreau și mai mari din cauza obrajilor trași, profilul ei livid era pur și sublim. Esmeralda semăna cu ceea ce fusese, așa cum o Fecioară de Masaccio [1] seamănă cu o

---

[1] *Masaccio* (1401—1428), pictor italian, născut la Florența, ale cărui opere se remarcă prin colorit, desen și perspectivă.

Fecioară de Rafael : mai plăpîndă, mai firavă, mai slabă.

În rest, totul i se bălăbănea într-un fel oarecare şi, în afara pudoarei, ea lăsase totul la voia întîmplării, într-atît o doborîse uluirea și deznădejdea. La toate hopurile, trupul i se sălta din cotiugă, ca un lucru neînsufleţit sau frînt. Privirea îi era întunecată şi înnebunită. Sub pleoape i se mai zărea o lacrimă, dar nemişcată şi, ca să zicem aşa, de gheață.

Între timp, lugubrul alai străbătuse mulţimea printre strigăte de veselie şi gesturi de curiozitate. Ca să facem o descriere fidelă, trebuie să spunem totodată că, văzînd-o atît de frumoasă şi de deznădăjduită, pe mulţi, și nu dintre cei mai slabi, îi cuprinsese mila. Cotiuga intrase în piaţa catedralei.

În faţa portalului central, cotiuga se opri. Escorta se aşeză în front de o parte şi de alta. Mulţimea tăcu şi, în mijlocul tăcerii pline de solemnitate şi de nelinişte, cele două canaturi ale uşii mari se învîrtiră ca de la sine pe balamalele care scîrţîiră cu zgomot ascuţit. Atunci mulţimea văzu în toată lungimea ei catedrala, sumbră, îmbrăcată în doliu, abia luminată de cîteva lumînări ce pîlpîiau departe, pe altarul central, deschisă ca o gură de peşteră în mijlocul pieţei orbitor de luminoasă. Departe, în umbra absidei, se zărea o uriaşă cruce de argint, desfăşurată pe o pînză neagră ce cădea din boltă pînă în podea. Catedrala era pustie. Totuşi se vedeau mişcîndu-se nedeslușit cîteva capete de preoţi în stranele depărtate ale corului ; iar în momentul cînd uşa cea mare se deschise, dinăuntru izbucni un cînt grav, sonor şi monoton care arunca parcă în rafale, peste capul osînditei, fragmente de psalmi lugubri.

„...Non timebo millia populi circumdantis me : exsurge, Domine ; salvum me fac, Deus !

...Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.

...Infixus sum in limo profundi ; et non est substantia.“ [1]

În acelaşi timp, un alt glas, separat de cor, intona pe treapta altarului mare melancolica rugăciune de jertfă :

„Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in judicium non venit ; sed transit a morte in vitam.“ [2]

Cîntecul, pe care cîţiva bătrîni pierduţi în întunericul lor îl cîntau de departe pentru fiinţa aceasta frumoasă, plină de tinereţe şi de viaţă, mîngîiată de aerul călduţ al primăverii, scăldată de soare, era o slujbă a morţilor.

Mulţimea asculta în reculegere.

Nefericita, înspăimîntată, părea că-şi pierde vederea şi mintea în adîncurile obscure ale catedralei. Buzele ei albe se mişcau ca pentru rugă, şi cînd ajutorul călăului se apropie ca s-o ajute să coboare din cotiugă, o auzi repetînd cu voce încetă acest cuvînt : *Phoebus.*

I se dezlegară mîinile, fu coborîtă împreună cu capra, care fusese şi ea dezlegată şi care behăia de bucurie simţindu-se liberă ; apoi osîndita fu pusă să meargă desculţă pe caldarîmul tare, pînă la trep-

---

[1] Nu mă voi teme nici de o mie de duşmani ce m-ar înconjura ; vino, Doamne ; mîntuieşte-mă, Doamne !
Mîntuieşte-mă, Doamne, căci m-au năpădit apele pînă în sufletul meu.
Stau pînă în gît în mîlul adînc ; şi nici un sprijin nu am (lat.).

[2] Cine va asculta cuvîntul meu şi va crede în cel ce m-a trimis va avea viaţă veşnică şi nu va veni la judecată, ci va trece din moarte în viaţă (lat.).

tele portalului. Funia pe care o avea la gît se tîra după ea. Ai fi zis că e un șarpe care o urmărește.

Atunci cîntecul din biserică se întrerupse. O cruce mare de aur și un șir de lumînări se mișcară în întuneric. Se auziră sunînd halebardele elvețienilor îmbrăcați în veșminte împestrițate, și după cîteva clipe o lungă procesiune de preoți în stihare și de diaconi în patrafire, care veneau gravi, psalmodiind, spre osîndită, se desfășură în fața ochilor ei și ai mulțimii. Dar privirea osînditei se opri asupra celui care mergea în frunte, imediat după cel ce purta crucea.

— Oh ! șopti ea încet și înfiorîndu-se. E tot el ! Preotul !

Era, într-adevăr, arhidiaconul. În stînga lui păşea subcantorul, iar la dreapta, cantorul purtînd toiagul cuvenit slujbei. Arhidiaconul înainta cu capul dat pe spate, cu privirea fixă, cu ochii larg deschiși, cîntînd cu glas tare :

„De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam.

Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.“ [1]

În clipa cînd se ivi la lumină, sub înaltul portal în ogivă, înveșmîntat cu o largă mantie preoțească de argint, brodată cu o cruce neagră, arhidiaconul era atît de palid, încît mulți dintre cei de față îl asemuiră cu unul din episcopii de marmură îngenuncheați pe lespezile de pe mormintele din catedrală, care se ridicase și venise s-o primească în pragul mormîntului pe aceea ce trebuia să moară.

Ea, la fel de palidă și la fel ca o statuie, abia își dădu seama că i se pusese în mînă o lumînare grea

[1] Din mijlocul iadului strigat-am și ascultat-ai glasul meu. Și aruncatu-m-ai în adînc, în fundul mării, și apele năpădítu-m-au (lat.).

de ceară galbenă, aprinsă ; și nu ascultă glasul chelălăitor al grefierului citind funestul text al pocăinței publice ; cînd i se ceru să răspundă *Amen*, răspunse *Amen*. Ca să mai recapete un pic de viață și de putere, a trebuit să-l vadă pe preot cum le face semn paznicilor să se depărteze și cum vine singur spre ea. Atunci simți cum îi năvălește tot sîngele la cap, și un rest de indignare se reaprinse în sufletul ei amorțit și rece.

Arhidiaconul se apropie de ea încet. Chiar în această culme a nenorocirii, ea îl văzu plimbîndu-și peste goliciunea ei o privire în care scînteiau desfrînarea, gelozia și dorința. Apoi el îi spuse cu glas tare :

— Fată, i-ai cerut lui Dumnezeu iertare pentru păcatele și rătăcirile tale ?

Apoi se plecă la urechea ei și adăugă (spectatorii credeau că-i primește ultima spovedanie) :

— Mă vrei ? Te mai pot salva încă !

Ea îl privi fix :

— Piei, diavole, sau te denunț !

El schiță un zîmbet, un zîmbet îngrozitor :

— N-au să te creadă. N-ai să faci decît să mai adaugi un scandal la o crimă. Răspunde repede : mă vrei ?

— Ce-ai făcut cu Phoebus al meu ?

— E mort, spuse preotul.

În clipa aceea, nefericitul arhidiacon ridică fără să-și dea seama ochii și văzu la celălalt capăt al pieței, în balconul casei Gondelaurier, pe căpitan, în picioare, lîngă Fleur-de-Lys. Clătinîndu-se, el își trecu palma peste ochi, mai privi o dată, murmură un blestem, și fața i se schimonosi.

— Ei bine, mori și tu ! spuse el printre dinți. Nimeni n-o să te aibă. Apoi, ridicînd mîna asupra

ţigăncii, rosti un glas tare şi funebru: *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors*[1] *!*

Cu această formulă cumplită se încheiau de obicei asemenea sumbre ceremonii. Era semnalul convenit între preot şi călăi.

Mulţimea îngenunche.

— *Kyrie eleison*[2] *!* spuseră preoţii rămaşi sub ogiva portalului.

— *Kyrie eleison !* repetă mulţimea, cu murmurul acela care trece pe deasupra tuturor capetelor ca freamătul unei mări agitate.

— *Amen !* spuse arhidiaconul.

Apoi se întoarse cu spatele spre osîndită ; capul îi căzu în piept, mîinile i se încrucişară ; arhidiaconul intră în alaiul de preoţi şi, după o clipă, dispăru, cu crucea, lumînările şi stiharele, sub arcadele întunecate ale catedralei ; iar vocea lui sonoră se stinse treptat în altar, cîntînd acest verset al deznădejdii :

„*Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt*[3] *!*“

În acelaşi timp, sunetele intermitente ale halebardelor elveţienilor, stingîndu-se încetul cu încetul sub antrecolonamentele navei, păreau bătaia unui orologiu care suna ultimul ceas al osînditei.

În acest timp, porţile catedralei rămăseseră deschise, lăsînd să se vadă interiorul pustiu, trist, îndoliat, fără lumînări şi fără voci.

Osîndita stătea neclintită la locul ei, aşteptînd să facă ce doreau cu ea. Trebui ca unul din sergenţii de pază să-l anunţe pe maestrul Charmolue, care, în timpul acestei scene, se apucase să stu-

---

[1] Mergi acum, suflet chinuit, şi mila Domnului fie cu tine (lat.).

[2] Doamne miluieşte (gr.).

[3] Toate mările şi toate apele tale peste mine trecut-au (lat.).

dieze basoreliefful marelui portal reprezentînd, după unii, sacrificiul lui Abraham, iar după alții operația filozofală, figurînd soarele prin înger, focul prin vreascuri, alchimistul prin Abraham.

Sergentul îl smulse destul de greu din contemplare, dar, în sfîrșit, el se întoarse și, la semnul lui, doi bărbați îmbrăcați în galben, ajutoare ale călăului, se apropiară de Esmeralda ca să-i lege iar mîinile.

În momentul cînd trebui să se urce din nou în funesta cotiugă și să pornească spre ultimul popas, nefericita fu cuprinsă poate de vreo sfîșietoare părere de rău după viață. Ea își ridică ochii înroșiți și uscați spre cer, spre soare, spre norii de argint tăiați ici-colo de trapeze și de triunghiuri albăstrii, apoi și-i coborî în preajmă, pe pămînt, spre mulțime, spre case. Deodată, pe cînd omul galben îi lega coatele, ea scoase un strigăt nemaipomenit, un strigăt de bucurie. Colo, la balcon, în colțul pieței, îl zărise pe el, pe iubitul, pe stăpînul ei, pe Phoebus, cealaltă apariție a vieții sale ! Judecătorul mințise ! Preotul mințise ! Era chiar el, fără urmă de îndoială. Era acolo, frumos, viu, îmbrăcat în tunica lui strălucitoare, cu pana la cap, cu spada la șold !

— Phoebus ! strigă ea. Phoebus al meu !

Și vru să-și întindă spre el brațele tremurînd de dragoste și de fericire, dar brațele îi erau legate.

Atunci îl văzu pe căpitan încruntîndu-și sprîncenele, văzu fata frumoasă care se rezema de el privindu-l, cu gura disprețuitoare și cu ochii mînioși ; apoi Phoebus rosti cîteva cuvinte care nu ajunseră pînă la ea, și amîndoi dispărură repede pe după geamurile balconului care se închiseră.

— Phoebus ! strigă ea, pierdută. Și tu crezi oare ?

Un gînd monstruos i se ivise în minte. Își amintea că fusese condamnată pentru uciderea lui Phoebus de Châteaupers.

Pînă acum, Esmeralda îndurase totul. Dar această ultimă lovitură fusese prea necruțătoare. Şi biata fată se prăbuşi țeapănă pe caldarîm.

— Hai, spuse Charmolue, duceți-o la cotiugă și să isprăvim odată !

Nimeni nu observase pînă atunci, în galeria statuilor regilor, sculptată chiar deasupra ogivelor portalului, un spectator ciudat care privise pînă atunci totul cu atîta neclintire, cu un gît atît de întins, cu o față atît de diformă, încît, dacă n-ar fi fost îmbrăcămintea lui pe jumătate roșie, pe jumătate violetă, l-ai fi putut lua drept unul dintre monştrii de piatră prin a căror gură se scurg, de şase sute de ani, lungile jgheaburi ale catedralei. Spectatorul acesta nu scăpase nimic din cele petrecute de la amiază în fața portalului catedralei Notre-Dame. Și din primele clipe, fără ca nimănui să-i dea prin gînd să-l observe, el legase strîns de una din colonetele galeriei o funie groasă, cu noduri, al cărei capăt se tîra în jos, pe peron. După ce făcuse aceasta, el privise liniștit și fluierînd ori de cîte ori trecea vreo mierlă prin fața lui. Deodată, în clipa cînd ajutoarele călăului se pregătiră să execute porunca nepăsătoare a lui Charmolue, el păși peste balustrada galeriei și apucă frînghia cu tălpile, cu genunchii și cu palmele ; apoi mulțimea îl văzu lunecînd repede pe lungul fațadei, ca o picătură de ploaie de-a lungul unui geam ; îl văzu alunecînd spre cei doi călăi cu viteza unei pisici căzute de pe un acoperiș ; îl văzu doborîndu-i cu pumnii lui

uriași, ridicînd-o cu o mînă pe țigancă, așa cum își ridică un copil păpușa și, dintr-un salt, ajungînd în catedrală ; el o ținea pe fată deasupra capului și striga ca un glas nemaipomenit de puternic :

— Azil !

Toate acestea se petrecuseră atît de repede, încît, dacă ar fi fost întuneric, totul ar fi putut fi văzut la lumina unui fulger.

— Azil ! Azil ! repetă mulțimea, și zece mii de bătăi din palme făcură să strălucească de bucurie și de mîndrie unicul ochi al lui Quasimodo.

Zguduirea aceasta o făcu pe osîndită să-și revină din leșin. Ea ridică pleoapele, îl privi pe cocoșat, apoi le închise iar brusc, speriată parcă de salvatorul ei.

Charmolue rămase buimăcit, ca și călăii și întreaga escortă. Într-adevăr, în incinta catedralei Notre-Dame, osîndita era inviolabilă. Catedrala era un loc de refugiu ; în pragul ei, orice tribunal omenesc își pierdea puterea.

Quasimodo se oprise sub marele portal. Tălpile lui late păreau, pe lespezile bisericii, la fel de solide ca greii stîlpi romanici. Capul lui mare și pletos i se înfunda în umeri ca al leilor, care și ei au coamă și n-au gît. Cocoșatul o ținea pe fată, care palpita de spaimă, ridicată în mîinile lui bătătorite, ca pe o draperie albă ; dar o purta cu atîta grijă, încît ai fi zis că se teme să n-o spargă sau să n-o vatăme. Ai fi zis că o simte gingașă, delicată, prețioasă, făcută pentru alte mîini decît ale lui. Uneori părea că nu cutează s-o atingă nici cu suflarea. Apoi, deodată, el o strînse cu putere în brațe, la pieptul lui colțuros, ca pe un bun al său, ca pe o comoară, cum ar fi făcut mama acestei copile ; ochiul lui de pitic mon-

struos, coborît spre ea, o scălda în duioșie, în durere și în milă, și se ridica brusc, plin de fulgere. Atunci femeile rîdeau și plîngeau, mulțimea sărea în sus de entuziasm, căci în asemenea clipe Quasimodo își avea într-adevăr frumusețea lui. Era frumos, el, orfanul, copilul găsit, el, cel lepădat; și se simțea măreț și puternic, privea în față societatea aceasta din care era surghiunit, în care el intervenea atît de puternic, justiția aceasta a oamenilor căreia el îi smulsese prada, toți tigrii aceștia siliți să mestece în gol, toți zbirii, toți judecătorii, toți călăii, toată puterea aceasta a regelui pe care o biruise el, un nimic, cu puterea lui Dumnezeu.

Și-apoi era emoționantă ocrotirea aceasta acordată de o ființă atît de diformă unei făpturi atît de nefericite, era mișcător ca o condamnată la moarte să fie salvată de Quasimodo. Cele două mizerii extreme, a naturii și a societății, se întîlniseră și se ajutau între ele.

Apoi, după cîteva clipe de triumf, Quasimodo intră brusc în catedrală, cu povara lui. Mulțimea, iubitoare de isprăvi vitejești, îl căuta cu ochii sub nava întunecoasă, regretînd că fugise atît de repede de aclamații. Deodată fu văzut invindu-se iar la unul din capetele galeriei regilor Franței, traversînd-o în goană, ca ieșit din minți, ridicîndu-și comoara în brațe și strigînd :

— Azil !

Mulțimea izbucni din nou în aplauze. După ce străbătu galeria, el se afundă în interiorul catedralei. O clipă mai tîrziu apăru pe platforma superioară, tot cu țiganca în brațe, tot alergînd ca un nebun și strigînd într-una :

— Azil !

Iar mulţimea aplauda. În sfîrşit, se ivi şi a treia oară în vîrful turlei clopotului mare ; de acolo, părea că o arată cu trufie întregului oraş pe aceea pe care o salvase, şi vocea lui tunătoare, vocea lui atît de rar auzită, pe care el nu şi-o auzea niciodată, repetă de trei ori, cu frenezie, pînă la nori :

— Azil ! Azil ! Azil !

— Bravo ! Bravo ! striga la rîndul ei mulţimea, şi aclamaţia aceasta uriaşă avea să-i uimească, pe malul celălalt, pe oamenii adunaţi în Piaţa Grève şi pe pustnica de la Tour-Roland, care aştepta mereu, cu ochii aţintiţi la spînzurătoare.

CARTEA A NOUA

I

FEBRĂ

Cînd fiul său adoptiv tăia atît de brusc nodul fatal în care nefericitul arhidiacon o prinsese pe ţigancă şi se prinsese el însuşi, Claude Frollo nu se mai afla în catedrală. Reintrat în sacriste, el îşi smulsese stiharul, stifa şi stola, le aruncase pe toate pe braţele sacristanului încremenit, ieşise în fugă prin poarta secretă a mînăstirii, poruncise unui luntraş de la Terrain să-l treacă pe malul stîng al Senei şi se înfundase în uliţele deluroase ale cartierului Universităţii, neştiind încotro merge, întîlnind la fiecare pas grupuri de bărbaţi şi de femei care se grăbeau voioase spre podul Saint-Michel, cu speranţa că *vor sosi încă la timp* ca să vadă cum e spînzurată vrăjitoarea, palid, rătăcit, mai tulburat, mai orb şi mai speriat decît o pasăre de noapte scoasă din cuib şi urmărită de-o ceată de ştrengari în plină zi. Nu mai ştia unde se află, ce gîndeşte, dacă nu cumva visează. Se ducea, mergea, alerga, luînd-o pe orice stradă, la întîmplare, fără să aleagă, mînat înainte numai de gîndul la Piaţa Grève, la cumplita Piaţă Grève pe care o simţea vag în urma lui.

Astfel merse el de-a lungul colinei Sainte-Geneviève şi ieşi, în sfîrşit, din oraş prin Poarta

Saint-Victor. De acolo continuă să fugă atîta timp cît, întorcînd capul, putu să mai vadă incinta turnurilor Universității și casele rare ale foburgului ; dar cînd, în sfîrșit, o cută a terenului îi ascunse în întregime odiosul Paris, cînd putu să se creadă la o sută de leghe de el, în cîmp, în pustiu, se opri și i se păru că începe iar să respire.

Atunci i se îngrămădiră în minte gînduri înspăimîntătoare. Izbuti din nou să-și vadă clar în suflet și se înfioră. Se gîndi la nenorocita de fată care îl dusese la pierzanie și pe care el o dusese la pierzanie. Își plimbă privirea rătăcită peste dubla cale întortocheată pe care fatalitatea le călăuzise destinele pînă la punctul de întîlnire, unde îi împinsese fără cruțare unul împotriva altuia. Se gîndi la nebunia legămîntului preoțesc, la zădărnicia castității, a științei, a religiei, a virtuții, la inutilitatea lui Dumnezeu. Se afundă cît putu în gîndurile rele și, pe măsură ce se cufunda mai adînc, simțea cum irumpe în el un rîs de Satană.

Și sfredelindu-și astfel sufletul, rîse și mai amar cînd văzu ce loc larg pregătise natura acolo pentru patimi. Își răscoli în străfundul inimii toată ura, toată răutatea, și recunoscu, privind cu ochiul rece al medicului care examinează un bolnav, că ura, răutatea nu erau decît iubire viciată ; că iubirea, izvorul oricărei virtuți la om, se preschimbă în lucruri dezgustătoare în sufletul unui preot și că un om de felul lui, făcîndu-se preot, se făcea demon. Atunci rîse cumplit, și deodată păli din nou privind partea cea mai sinistră a patimii lui funeste, a iubirii aceleia arzătoare, veninoasă, plină de ură, nemiloasă, care

nu făcuse decît s-o ducă pe ea la spînzurătoare, și pe el la iad ; ea osîndită, el blestemat.

Apoi se porni iar pe rîs, gîndindu-se că Phoebus trăia, că, la urma urmei, căpitanul era viu, voios și mulțumit, că avea tunici mai frumoase ca oricînd și o nouă ibovnică pe care o ducea să vadă cum era spînzurată cea veche. Rîse și mai tare cînd se gîndi că, dintre toate ființele vii cărora el le dorise moartea, țiganca, singura pe care n-o ura, era și singura pe care izbutise s-o ducă la moarte.

Apoi, de la căpitan se gîndi la mulțime și se simți cuprins de-o gelozie uluitoare. Își zise că și mulțimea, întreaga mulțime, avusese sub ochi, în cămașă, aproape goală, femeia aceasta, pe care el o iubea. Își frînse brațele gîndindu-se că femeia aceasta, ale cărei forme întrezărite în umbră numai de el ar fi însemnat fericirea supremă, fusese oferită în plină zi, în plină amiază unei întregi mulțimi, îmbrăcată ca pentru o noapte de voluptate. Și plînse de furie pentru toate aceste taine ale iubirii profanate, murdărite, despuiate, veștejite pentru totdeauna. Plînse de furie închipuindu-și cîte priviri spurcate se bucuraseră la vederea cămășii prost legată, gîndindu-se că fata aceea frumoasă, crin feciorelnic, cupă a pudoarei și a plăcerilor de care el n-ar fi îndrăznit să-și apropie buzele decît tremurînd, fusese preschimbată într-un fel de strachină publică, din care cea mai josnică gloată a Parisului, hoții, cerșetorii, slugile, veniseră să soarbă d-a valma o plăcere nerușinată, spurcată și desfrînată.

Iar cînd căuta să-și închipuie fericirea pe care ar fi putut-o găsi pe pămînt dacă ea n-ar fi fost țigancă, dacă el n-ar fi fost preot, dacă Phoebus n-ar fi existat și dacă ea l-ar fi iubit ; cînd se

gîndea că și pentru el ar fi fost posibilă o viață senină și plină de dragoste, cînd se gîndea că în clipa aceea chiar existau ici-colo, pe pămînt, perechi fericite, pierdute în lungi convorbiri pe sub portocali, pe malul pîraielor, în pragul amurgului, a unei nopți înstelate, și că, dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi putut alcătui și el cu ea una din perechile acela binecuvîntate, inima i se topea de duioșie și de deznădejde.

Oh, ea ! E vorba de ea ! Ideea aceasta fixă îi revenea neîncetat, îl tortura, îi mușca creierul și-i sfîșia inima. Nu regreta, nu se pocăia ; tot ce făcuse, era gata să facă iar ; prefera s-o vadă în mîinile călăului decît în brațele căpitanului, dar suferea ; suferea atîta, încît uneori își smulgea smocuri întregi de păr, ca să vadă dacă nu încărunțise.

Și veni o clipă cînd îi fulgeră prin minte că poate chiar atunci lanțul hidos pe care îl văzuse de dimineață își strîngea nodul de fier în jurul gîtului ei atît de plăpînd și de grațios. La gîndul acesta, sudoarea îl năpădi prin toți porii.

Veni apoi altă clipă cînd, rîzînd drăcește de sine însuși, și-o închipui în același timp pe Esmeralda, așa cum o văzuse în prima zi, vie, senină, voioasă, gătită, dansînd, înaripată, armonioasă, și pe Esmeralda din ultima zi, în cămașă, cu ștreangul de gît, urcînd încet, desculță, scara colțuroasă a spînzurătorii ; și-și făuri în minte acest dublu tablou în așa fel, încît scoase un țipăt înspăimîntător.

Pe cînd uraganul acesta de disperare îl bîntuia, îi spărgea, îi smulgea, îi înduioșa, îi dezrădăcina totul în suflet, arhidiaconul privi natura din preajmă. La picioarele lui, cîteva găini scormoneau tufele, ciugulind ; cărăbușii de smalț se

jucau în soare; deasupra capului, cîteva cete de nori vineții goneau pe-un cer albastru; în zare, turla ascuțită a abației Saint-Victor străpungea cu obeliscul ei de ardezie curba colinei, iar morarul de pe dealul Copeaux privea fluierînd cum se învîrtesc aripile harnice ale morii. Toată viața aceea activă, organizată, liniștită, reprodusă în mii de forme în jurul lui, îi făcu rău. Și începu iar să alerge.

Astfel alergă peste cîmpuri, pînă către seară. Fuga lui de natură, de viață, de sine însuși, de om, de Dumnezeu, de tot dură întreaga zi. Uneori se trîntea cu fața la pămînt și smulgea cu unghiile grîul tînăr. Alteori se oprea pe vreo uliță de sat pustie, și gîndurile îi erau atît de chinuitoare, încît își prindea cu amîndouă mîinile capul, încercînd să și-l smulgă dintre umeri ca să și-l spargă de bolovani.

Pe la ceasul cînd soarele începe să coboare, arhidiaconul se cercetă din nou și se găsi aproape nebun. Furtuna care dăinuia în el din clipa în care pierduse speranța și voința de-a o salva pe țigancă nu-i mai lăsase în conștiință nici o idee sănătoasă, nici un gînd întreg. În furtuna aceasta îi zăcea rațiunea, nimicită aproape cu desăvîrșire. Nu mai avea în minte decît două imagini clare: Esmeralda și spînzurătoarea. În rest, totul era beznă. Aceste două imagini puse una lîngă alta îi înfățișau un grup înfiorător, și cu cît își concentra asupra lor bruma de atenție și de gîndire ce-i mai rămăsese, cu atît le vedea crescînd într-o progresie fantastică, pe una în grație, în farmec, în frumusețe, pe cealaltă în grozăvie; astfel încît, pînă la urmă, Esmeralda îi apărea ca o stea, iar spînzurătoarea ca un imens braț descărnat.

Demn de remarcat e faptul că, în tot timpul torturii acesteia, nu-i veni de loc ideea serioasă de a muri. Nefericitul, așa era făcut. Ținea la viață. Poate că dincolo de ea vedea într-adevăr iadul.

Între timp, lumina continua să scadă. Ființa vie care mai exista în el se gîndi vag să se întoarcă. Se credea departe de Paris, dar, orientîndu-se, văzu că nu făcuse decît să dea ocol incintei Universității. Săgeata de la Saint-Sulpice și cele trei ace înalte de la Saint-Germain-des-Prés depășeau orizontul spre dreapta. Se îndreptă într-acolo. Cînd îi auzi pe ostașii abatelui cerînd parola în jurul redutei crenelate de la Saint-Germain, se întoarse, apucă pe o potecă bătătorită între moara abației și leprozeria orașului, și peste cîteva secunde se pomeni pe liziera de la Pré-aux-Clercs. Pajiștea era faimoasă pentru gălăgia care domnea acolo zi și noapte ; era *hidra* bieților călugări de la Saint-Germain, *quod monachis Sancti Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidionum capita suscitantibus*[1]. Arhidiaconul se temea să nu se întîlnească cu vreunul din ei acolo ; se temea de orice față omenească ; ocolise Universitatea, burgul Saint-Germain și voia să intre iar pe străzi cît mai tîrziu cu putință. O ținu deci pe lîngă Pré-aux-Clercs, apucă pe cărarea pustie care îl despărțea de Dieu-Neuf și ajunse, în sfîrșit, la malul apei. Acolo, dom Claude găsi un luntraș care, pentru cîțiva dinari parizieni, îl duse pe Sena în sus, pînă la capătul insulei Cité, și-l lăsă pe limba aceea de pămînt părăsită unde cititorul l-a mai văzut pe Gringoire

[1] Care a fost șarpele monahilor din Saint-Germain-des-Prés, iscînd într-una noi pricini de răzmeriță printre călugări (lat.).

visînd şi care se prelungea dincolo de grădinile regelui, paralel cu insula Podarului Vacilor.

Legănarea monotonă a luntrei şi clipocitul apei îl amorţiseră pe nefericitul Claude. Cînd luntraşul se depărtă, el rămase în picioare, ca prostit, pe prundişul malului, privind înainte şi nemaizărind obiectele decît prin oscilaţiile măritoare pe care i le pricinuia un fel de delir fantasmagoric. Se întîmplă destul de des ca istovirea pricinuită de o mare durere să aibă efectul acesta asupra minţii.

Soarele se ascunsese după înaltul Turn Nesle. Sosise clipa amurgului. Cerul era alb, apa fluviului tot albă. Între aceste două întinderi alburii, malul stîng al Senei, pe care el îşi aţintise privirea, îşi proiecta masa întunecoasă şi, subţiat din ce în ce de perspectivă, se pierdea în negurile zării, ca o săgeată neagră. Malul era ticsit de clădiri cărora nu li se desluşea decît silueta sumbră, puternic reliefată de bezne pe fundalul clar al cerului şi al apei. Ici-colo, cîteva ferestre începeau să scînteieze ca nişte guri de jeratic. Obeliscul acesta negru şi imens, izolat astfel între cele două fîşii albe ale cerului şi apei, foarte lată în locul acela, îi făcu lui dom Claude o impresie ciudată, asemănătoare cu impresia pe care ar încerca-o un om care, culcat pe spate la poalele clopotniţei din Strasbourg, ar privi enorma turlă ascuţită înfigîndu-se deasupra capului său în penumbrele amurgului. Doar că aici dom Claude era în picioare, iar obeliscul culcat; dar cum fluviul, oglindind cerul, prelungea abisul dedesubtul lui, imensul promontoriu părea că ţîşneşte în gol la fel de cutezător ca orice turlă de catedrală; iar impresia era aceeaşi, ba avea în ea ceva ciudat şi mai profund, faptul că era

chiar clopotnița din Strasbourg înaltă de două leghe, un lucru uluitor, gigantic, de nemăsurat, un edificiu cum nici un ochi omenesc n-a mai văzut, un turn al lui Babel. Coșurile caselor, crenelurile zidurilor, crestele tăiate în acoperișuri, săgeata de la Augustini, Turnul Nesle, toate proeminențele acestea care știrbeau profilul colosalului obelisc, sporeau iluzia, făcînd să joace ciudat în fața ochilor contururile unei sculpturi stufoase și fantastice. În starea de halucinație în care se afla, Claude crezu că vede, că vede cu ochii lui vii, clopotnița iadului; miile de lumini împrăștiate pe toată înălțimea înfricoșătorului turn i se părură tot atîtea guri ale imensului cuptor dinlăuntru; vocile și zgomotele care scăpau prin ele i se părură țipete și horcăieli. Și-atunci i se făcu frică, își astupă urechile cu palmele ca să nu mai audă, se întoarse cu spatele ca să nu mai vadă și se depărtă cu pași mari de înfiorătoarea viziune.

Dar viziunea se afla în el.

Cînd ajunse iar pe străzi, trecătorii care se îmbulzeau la luminile din fața prăvăliilor i se părură un necontenit du-te-vino al spectrelor în jurul lui. În urechi îi bubuiau zgomote ciudate și năprasnice. Mintea îi era tulburată de fantezii cele mai neobișnuite. Nu mai vedea nici casele, nici pavajul, nici căruțele, nici bărbații și nici femeile, ci un haos de obiecte nedeslușite care se contopeau la margini unele cu altele. La colțul străzii Barillerie se afla dugheana unui băcan, a cărei parte de deasupra ușii era, după străvechea datină, împodobită de jur împrejur cu acele cercuri de tinichea de care atîrnă un cerc făcut din bucăți de lemn puse vertical, ce se ciocnesc în bătaia vîntului pocnind ca niște cas-

taniete. Lui Claude i se păru că aude ciocnindu-se în întuneric șirurile de schelete de la Montfaucon.

— Oh ! șopti el. Vîntul nopții le împinge pe unele împotriva altora și amestecă zgomotul lanțurilor cu zgomotul oaselor ! Și ea poate că e acolo, printre ele !

Năucit, nu mai știa încotro merge. După cîțiva pași se pomeni pe podul Saint-Michel. Acolo, la o fereastră de la parter, ardea o lumină. Dom Claude se apropie. Printr-un geamlîc crăpat văzu o încăpere murdară, care-i trezi în minte o amintire confuză. În încăperea aceea prost luminată de-o lampă chioară, un tînăr blond și rumen, cu fața voioasă, săruta hohotind de rîs, o fată gătită cu multă nerușinare. Iar lîngă lampă se afla o babă care torcea și cînta cu o voce behăitoare. Cum tînărul nu rîdea tot timpul, fragmente din cîntecul babei ajungeau din cînd în cînd la urechea lui dom Claude. Era ceva de neînțeles și groaznic :

Grève, latră, Grève, dă zor !
Toarce, furcă, hai, fuior !
Fă-i călăului de-afară
Ștreangul lui de cînepioară.
Grève, latră, Grève, dă zor !

Ștreang de cînepă frumos !
Semănați spre Vanvra-n jos
Lan de cînepă bogat.
Hoțul, hoțul n-a furat
Ștreangul ăsta minunat.

Latră, Grève, și dă-i zor mare
Ca s-o vezi pe tîrfa noastră
Pusă în spînzurătoare.
Ochii toți sînt le fereastră.
Latră, Grève, și dă-i zor mare !

Aici, tînărul rîdea și-o mîngîia pe fată. Baba era bătrîna Falourdel ; fata, o tîrfă de pe stradă ; tînărul, fratele lui, Jehan.

Dom Claude continuă să privească. Era și acesta un spectacol ca oricare altul.

Și-l văzu pe Jehan ducîndu-se la o fereastră din fundul încăperii, deschizînd-o, aruncînd o privire spre cheiul unde luceau, departe, mii de geamuri luminate, apoi îl auzi spunînd, pe cînd închidea fereastra :

— Pe sufletul meu ! Iată că se înnoptează. Oamenii își aprind opaițele și bunul Dumnezeu stelele.

Apoi Jehan se întoarse lîngă tîrfă și sparse sticla aflată pe masă, strigînd :

— S-a golit, a naibii ! Și nu mai am gologani ! Isabeau, viața mea, n-o să mai fiu mulțumit de Jupiter, decît atunci cînd ți-o preschimba țîțele tale albe în două butelci negre din care să sug zi și noapte vin de Beaune.

Gluma aceasta grozavă a făcu pe fată să rîdă, iar Jehan ieși.

Dom Claude abia dacă avu timp să se arunce la pămînt ca să nu fie întîlnit, privit în față și recunoscut de fratele său. Din fericire, ulița era întunecoasă și studentul beat. El îl zări totuși pe arhidiaconul întins pe jos, în noroi.

— Oh, exclamă el, iată unu care a chefuit strașnic astăzi !

Și-l mișcă cu piciorul pe dom Claude, care-și ținu răsuflarea.

— Beat mort, continuă Jehan, zău, e turtă. O adevărătă lipitoare desprinsă de pe un butoi. E chel, adăugă el, aplecîndu-se, e un bătrîn. *Fortunate senex*[1] !

[1] Fericit bătrîn (lat.)

Apoi dom Claude îl auzi depărtîndu-se şi zicînd :

— Oricum, raţiunea e lucru bun, şi frate-meu arhidiaconul e tare fericit că e înţelept şi că are gologani.

Arhidiaconul se ridică şi alergă cît putu spre Notre-Dame, ale cărei turle uriaşe le vedea ţîşnind în întuneric pe deasupra caselor.

În clipa cînd sosi, abia suflînd, în piaţa din faţa catedralei, se dădu înapoi şi nu îndrăzni să ridice ochii spre funesta clădire.

— Oh ! spuse el încet. Aşadar, e adevărat că un asemenea lucru s-a petrecut aici, astăzi, azi-dimineaţă chiar !

Totuşi avu curajul să privească biserica. Faţada era întunecată. În dosul ei, cerul scînteia de stele. Cornul lunii, care tocmai se înălţase la orizont, se oprise în clipa aceea pe vîrful turlei din dreapta şi părea cocoţat, ca o pasăre luminoasă, pe marginea balustradei decupată în trefle negre.

Poarta mînăstirii era încuiată. Dar arhidiaconul avea totdeauna la el cheia turlei în care îşi instalase laboratorul. Şi se folosi de ea ca să pătrundă în catedrală.

În biserică găsi o beznă şi o linişte de cavernă. După umbrele imense care cădeau de pretutindeni în fîşii largi, îşi dădu seama că doliul ceremoniei de dimineaţă nu fusese încă ridicat. Marea cruce de argint sclipea în adîncul beznei, presărată cu cîteva puncte scînteietoare, ca o Cale Lactee a acestei nopţi de mormînt. Ferestrele lungi ale corului îşi arătau, pe deasupra draperiei negre, marginea de sus a ogivelor, ale căror vitralii, străbătute de o rază de lună, nu mai aveau decît culorile îndoielnice ale nopţii, un fel de violet, de alb şi de albastru, nuanţă ce nu

poate fi întîlnită decît pe fețele morților. Zărind de jur împrejurul corului vîrfurile acestea gălbejite ale ogivelor, arhidiaconului i se păru că vede mitrele episcopilor damnați. Închise ochii și, cînd îi deschise iar, crezu că vede un cerc de fețe pale care îl priveau.

Și o luă la fugă de-a lungul bisericii. Atunci i se năzări că și biserica se clatină, se mișcă, se însuflețește, trăiește, că fiecare coloană mare se preschimbă într-un picior uriaș care bate pămîntul cu laba lui lată de piatră, și că imensa catedrală e doar un fel de elefant nemaipomenit, care suflă și umblă avînd stîlpii drept picioare, cele două turle drept trompe, iar imensa pînză neagră drept cioltar.

Astfel, febra sau nebunia atinse un asemenea grad, încît pentru nefericitul arhidiacon lumea exterioară nu mai era decît un fel de apocalips vizibil, pipăibil, înspăimîntător.

O clipă se simți ușurat. Înfundîndu-se pe sub părțile laterale ale bisericii, zări, în dosul unei îngrămădiri de stîlp, o licărie roșiatică. Și alergă într-acolo ca spre o stea. Dar nu era decît biata candelă care lumina zi și noapte cartea publică de rugăciuni a catedralei, sub zăbrelele ei de fier. Arhidiaconul se aruncă cu nesaț spre sfînta carte, nădăjduind să afle în ea mîngîiere sau îmbărbătare. Cartea era deschisă la pagina aceasta din Iov, peste care el își plimbă privirea fixă : „Și un duh trecu pe dinaintea feței mele, și auzii o răsuflare slabă, iar perii trupului mi se zburliră".

Citind rîndurile, el încercă senzația orbului cînd îl înțeapă toiagul pe care l-a ridicat de jos. Genunchii i se muiară, și dom Claude se prăbuși pe dale, gîndindu-se la fata care murise în ziua

aceea. Simţea trecîndu-i şi învolburîndu-i-se în creier fumuri monstruoase, încît i se părea că, în loc de cap, are unul din hornurile iadului.

Se pare că arhidiaconul rămase multă vreme în poziţia aceasta, fără să mai gîndească, prăbuşit şi fără vlagă în mîna diavolului. În sfîrşit, oarecari puteri îi mai reveniră şi se gîndi să-şi caute un refugiu în turn, lîngă credinciosul său Quasimodo. Se ridică şi, pentru că îi era frică, luă candela de la cartea de rugăciuni, ca să-şi lumineze calea. Săvîrşea un sacrilegiu, dar nu se mai uita la lucruri atît de mărunte.

Arhidiaconul urcă încet scara turlelor, cuprins de-o spaimă tainică, pe care misterioasa lumină a candelei lui urcînd atît de tîrziu, din meterez în meterez, în susul clopotniţei, pesemne că o transmitea şi rarilor trecători din piaţa catedralei.

Deodată simţi un aer proaspăt pe obraji şi se pomeni la uşa celei mai de sus galerii. Aerul era rece ; cerul îşi plimba norii ale căror valuri largi şi albe se revărsau unele peste altele, strivindu-se la colţuri şi semănînd cu dezgheţul unui fluviu iarna. Cornul lunii, naufragiat în mijlocul norilor, părea o navă cerească prinsă în gheţurile văzduhului.

Arhidiaconul coborî privirea şi contemplă o clipă, prin grilajul colonetelor care uneşte cele două turle, departe, printr-un văl de ceţuri şi de aburi, mulţimea tăcută a acoperişurilor Parisului, ascuţite, nenumărate, înghesuite şi mici ca valurile unei mări liniştite într-o noapte de vară.

Luna arunca o rază slabă care împrumuta cerului şi pămîntului o culoare ca de cenuşă.

În clipa aceea, orologiul îşi înălţă glasul său piţigăiat şi spart. Bătea miezul nopţii. Preotul

se gîndi la ora amiezii. Erau aceleaşi douăsprezece bătăi care reveneau.

— Oh ! îşi spuse el abia auzit. Ea trebuie să fie rece acum !

Deodată o pală de vînt îi stinse candela şi aproape în acelaşi timp el văzu apărînd în colţul opus a turlei o umbră, ceva alb, o formă, o femeie. Arhidiaconul tresări. Lîngă femeia aceea se afla o căpriţă, care îşi unea behăitul cu ultimul sunet al orologiului.

Dom Claude avu tăria s-o privească. Era ea.

Era palidă, era întunecată. Părul i se revărsa pe umeri, ca şi azi-dimineaţă. Dar nu mai avea ştreangul de gît şi nici mîinile legate. Era liberă, era moartă.

Era înveşmîntată în alb şi avea un văl alb pe cap.

Venea spre el încet, privind cerul. Capra supranaturală o urma. Arhidiaconul împietri, îşi simţi trupul prea greu ca să poată fugi. La fiecare pas al ei făcut înainte, el se dădea un pas înapoi şi atîta tot. Astfel, dom Claude intră sub bolta întunecată a scării. Îl îngheţa gîndul că şi ea ar fi putut să intre acolo ; dacă arătarea ar fi făcut asta, el ar fi murit de groază.

Ea ajunse, în sfîrşit, în faţa uşii scării, se opri cîteva clipe, privi ţintă în întuneric, dar fără să pară că-l vede pe preot, şi trecu mai departe. Lui i se păru că era ceva mai înaltă decît fusese pe cînd trăia ; văzu luna prin transparenţa rochiei ei albe ; îi auzi respiraţia.

După ce ea trecu, el începu să coboare din nou scara, cu aceeaşi încetineală ca a spectrului, crezîndu-se şi el spectru, cu ochii rătăciţi, cu părul zburlit, ţinînd încă în mînă candela stinsă ; şi, pe

cînd cobora treptele în spirală, auzi limpede un glas ce-i rîdea în urechi și-i repeta:

„Și un duh trecu pe dinaintea feței mele, și auzii o slabă răsuflare, iar perii trupului mi se zburliră."

II

COCOŞAT, CHIOR, ŞCHIOP

În evul mediu, și pînă sub Ludovic al XI-lea, oricare oraș avea locurile sale de azil. Aceste locuri de azil, în mijlocul potopului de legi penale și de jurisdicții barbare care înecau cetatea, erau un fel de insule înălțate deasupra nivelului justiției umane. Orice criminal care ajungea pe ele era salvat. Într-un cartier mărginaș se aflau aproape tot atîtea locuri de azil cîte locuri de spînzurătoare. Era abuzul de impunitate lîngă abuzul de suplicii, două rele care încercau să se corijeze una pe alta. Palatele regelui, locuințele prinților și, mai ales, bisericile aveau drept de azil. Uneori, dintr-un oraș întreg care trebuia repopulat, se făcea vremelnic loc de refugiu. Ludovic al XI-lea a făcut Parisul azil în 1467.

O dată ce punea piciorul în azil, criminalul era invulnerabil, dar trebuia să se ferească să iasă de-acolo. Un pas în afara sanctuarului îl arunca din nou în apă. Roata, spînzurătoarea, estrapada făceau pază bună în jurul locului de refugiu și-și pîndeau neîncetat prada, ca rechinii în jurul navelor. Au fost văzuți osîndiți care în-

cărunțeau astfel în vreo mînăstire, pe scara vreunui palat, în grădina vreunei abații, sub porticul vreunei biserici ; în felul acesta, azilul era o închisoare ca oricare alta. Se întîmpla uneori ca vreun decret solemn al parlamentului să violeze refugiul și să redea osînditul pe mîna călăului ; dar lucrul acesta se întîmpla rar. Parlamentele se speriau de episcopi, și cînd aceste două feluri de robe ajungeau să se atingă, roba magistraților se dovedea mai slabă decît sutana. Cîteodată totuși, ca în afacerea asasinatelor lui Petit Jean, călău al Parisului, în aceea a lui Emery Rousseau, ucigașul lui Jean Valleret, justiția trecea peste biserică și proceda la executarea verdictelor sale ; dar, în afară de cazul cînd exista vreun ordin al parlamentului, vai de cel ce viola cu brațul înarmat un loc de azil ! Se știe de ce moarte a avut parte Robert de Clermont, mareșal de Franța, și Jean de Châlons, mareșal de Champagne ; și totuși nu era vorba decît de-un oarecare Perrin Marc, băiatul unui zaraf, un ucigaș nemernic ; însă cei doi mareșali au spart porțile de la Saint-Méry. Așa a fost grozăvia.

În privința locurilor de refugiu exista atîta respect, încît, după spusele tradiției, uneori se bucurau de el pînă și animalele. Aymoin povestește că un cerb, hăituit de regele Dagobert, s-a refugiat lîngă mormîntul Sfîntului Denis, iar haita s-a oprit brusc locului, lătrînd.

De obicei, bisericile aveau o chilioară pregătită să-i primească pe cei care cereau azil. În 1407, Nicolas Flamel puse să clădească pentru ei, sub bolțile bisericii Saint-Jacques-de-la-Boucherie, o odaie care îl costă patru livre, șase soli, șaisprezece dinari parizieni.

La Notre-Dame exista în acest scop o chilie clădită imediat sub acoperişul părţilor laterale, sub bolţile exterioare de susţinere, cum te uiţi dinspre mînăstire, exact, în locul unde soţia actualului portar al turlelor şi-a făcut o grădină, care, faţă de grădinile suspendate ale Babilonului, e ca o lăptucă pe lîngă un palmier, ca o portăreasă pe lîngă Semiramida.

Aici o depusese Quasimodo pe Esmeralda, după cursa lui neînfrînată şi triumfală pe turle şi galerii. Cît timp durase cursa, fata nu-şi revenise în simţiri ; pe jumătate adormită, pe jumătate trează, ea nu mai simţea decît că urcă în văzduh, că pluteşte, că zboară, că e ridicată de ceva deasupra pămîntului. Din cînd în cînd, rîsul zgomotos şi glasul sonor al lui Quasimodo îi răsunau în urechi ; Esmeralda deschidea un pic ochii şi vedea sub ea, nedesluşit, Parisul cu miile lui de acoperişuri de ardezie şi ţigle, ca un mozaic roşu şi albastru, iar deasupra capului faţa înspăimîntătoare şi voioasă a lui Quasimodo. Atunci pleoapele i se închideau iar ; ea credea că totul se sfîrşise, că fusese executată în timpul leşinului şi că duhul diform care îi călăuzise soarta o luase în primire şi o ducea. Şi, neîndrăznind să-l privească, nu i se împotrivea. Dar cînd clopotarul, zburlit şi gîfîind, o depuse în chilia de refugiu, cînd mîinile lui mari îi dezlegară binişor funia care îi strivea braţele, ea încercă zguduirea aceea care îi trezeşte brusc pe pasagerii unei nave izbite de-o stîncă în miezul nopţii întunecoase. Gîndurile i se treziră şi ele şi-i reveniră unul cîte unul. Văzu că se afla în Notre-Dame, îşi aminti că fusese smulsă din mîinile călăului, că Phoebus era viu, că Phoebus n-o mai iubea ; fiindcă aceste două idei, din care una revărsa atîta amă-

răciune asupra celeilalte, i se înfățișară laolaltă sărmanei osîndite, ea se întoarse spre Quasimodo, care stătea în picioare în fața ei și de care îi era frică, și-i zise :

— De ce m-ai salvat ?

El o privi cu neliniște, căutînd parcă să ghicească ce-i spunea. Ea repetă întrebarea. Atunci el îi aruncă o privire nespus de tristă și fugi din chilie.

Ea rămase mirată.

După cîteva clipe, el se reîntoarse aducînd un pachet pe care i-l aruncă la picioare. Erau veșmintele depuse de femeile miloase, pentru ea, pe pragul catedralei. Atunci Esmeralda se privi, văzu că era aproape goală și se roși. Revenea la viață.

Quasimodo păru că simte și el ceva din pudoarea aceasta și, acoperindu-și ochii cu palma lui mare, se depărtă pentru a doua oară, dar fără să mai fugă.

Ea se grăbi să se îmbrace. Avea o rochie albă cu un văl alb. Un veșmînt de novice de la Hôtel-Dieu.

Abia terminase, cînd îl văzu pe Quasimodo revenind cu un coș sub un braț și cu o saltea sub celălalt braț. În coș se afla o sticlă, pîine și cîteva merinde. Cocoșatul puse jos coșul și spuse : „Mănîncă". Întinse salteaua pe dale și spuse : „Dormi". Îi adusese propria lui hrană, propriul lui așternut.

Țiganca ridică ochii spre el, cu gînd să-i mulțumească, dar nu putu să rostească nici un cuvînt. Bietul om era într-adevăr oribil. Ea își lăsă capul în piept, cu o tresărire de spaimă.

Atunci el îi spuse :

— Te înspăimînt. Sînt tare slut, nu-i așa ? Nu mă privi. Ascultă-mă numai. Ziua vei rămîne

aici, noaptea vei putea să te plimbi prin toată biserica. Dar să nu ieși din biserică nici ziua, nici noaptea. Vei fi pierdută. Te-ar ucide și eu aș muri.

Mișcată, ea ridică din nou privirea ca să-i răspundă. Dar el dispăruse. Și se pomeni iar singură, gîndindu-se la cuvintele ciudate ale acestei ființe aproape monstruoase, și izbită de sunetul vocii lui atît de răgușită și totuși atît de blîndă.

Apoi își cercetă chilia. Era o odăiță de vreo patru metri pătrați, cu o mică lucarnă și o ușă pe planul ușor înclinat al acoperișului făcut din pietre turtite. Numeroase jgheaburi cu chipuri de animale păreau că se pleacă în jurul ei și că întind gîturile ca s-o privească prin lucarnă. La marginea coperișului, ea zări partea de sus a mii și mii de hornuri pe unde se înălța sub ochii ei fumul tuturor focurilor din Paris. Tristă priveliște pentru o biată țigancă, pentru un copil găsit, pentru o condamnată la moarte, pentru o ființă nefericită, fără patrie, fără familie, fără cămin.

În clipa cînd gîndurile i se păreau, astfel, mai dureroase ca oricînd, simți un cap bărbos și păros atingîndu-i palmele și genunchii. Ea tresări (acum o înspăimînta orice) și privi în jur. Era biata căpriță, sprintena Djali, care scăpase, alergînd după ea, în momentul cînd Quasimodo împrăștiase brigada lui Charmolue, și care de vreo oră se alinta la picioarele ei fără să se aleagă cu o privire măcar. Țiganca o acoperi cu sărutări.

— Oh, Djali ! exclamă ea. Cum te-am uitat ! Așadar, tu tòt te gîndești la mine ! Oh, tu nu ești ingrată.

Și în același timp, ca și cum o mînă invizibilă i-ar fi înlăturat greutatea care de atîta vreme îi

înăbușea lacrimile în inimă, ea începu să plîngă, și pe măsură ce lacrimile îi curgeau, simțea cum, o dată cu ele, i se ducea și ce era mai apăsător și mai amar în durerea ei.

Cînd se înseră, cerul întunecat i se păru atît de frumos, luna atît de blîndă, încît făcu ocolul galeriei de sus, care înconjoară biserica. Și de la înălțimea aceea, pămîntul i se păru atît de calm, încît se simți oarecum mai ușurată.

III

SURD

A doua zi dimineață, trezindu-se, Esmeralda își dădu seama că dormise. Lucrul acesta ciudat o miră. Trecuse atîta vreme de cînd se dezobișnuise să mai doarmă ! O rază veselă a soarelui care tocmai răsărea intră prin lucarnă și veni să-i atingă fața. O dată cu soarele însă, ea văzu la lucarnă și un lucru care o înspăimîntă : nefericitul chip al lui Quasimodo. Involuntar, Esmeralda închise ochii, dar zadarnic, i se părea că tot mai vede, prin transparența pleoapelor ei trandafirii, masca aceea de pitic chior și știrb. Atunci, ținîndu-și ochii mereu închiși, ea auzi o voce aspră care îi spunea cu multă blîndețe :

— Nu te teme. Îți sînt prieten. Venisem să te văd dormind. Nu-ți fac nici un rău, nu-i așa, dacă vin să te văd dormind ? Ce poate să-ți pese că sînt aici, cînd ai ochii închiși ? Acum am să mă duc. Uite, m-am dat după zid. Poți să deschizi ochii.

Exista ceva şi mai jalnic decît cuvintele acestea, exista tonul cu care fuseseră rostite. Mişcată, ţiganca deschise ochii. Într-adevăr, el nu se mai afla la lucarnă. Esmeralda se duse acolo şi-l văzu pe bietul cocoşat, ghemuit într-un colţ al zidului, într-o atitudine dureroasă şi resemnată. Şi făcu un efort ca să poată învinge dezgustul profund pe care el i-l trezea.

— Vino, îi spuse ea, cu glas blînd.

După mişcările buzelor, Quasimodo crezu că ţiganca îl alungă, atunci se ridică şi se retrase şchiopătînd, încet, cu capul plecat, fără să îndrăznească măcar să-şi ridice spre fată privirea-i deznădăjduită.

— Hai, vino! îi strigă ea.

Dar el continuă să se depărteze. Atunci ea se năpusti afară din chilie, alergă după el şi-l luă de braţ. Simţind atingerea ei, Quasimodo tresări din tot trupul. Îşi ridică ochiul rugător şi, văzînd că Esmeralda îl trage lîngă ea, întreaga faţă îi străluci de bucurie şi de duioşie. Ea vru să-l silească să intre în chilie, dar el se încăpăţînă să rămînă în prag.

— Nu, nu, spuse el, bufniţa nu intră în cuibul ciocîrliei.

Atunci ea se ghemui graţioasă pe aşternut, cu capra la picioare, şi rămaseră amîndoi nemişcaţi cîteva clipe, privind tăcuţi, el atîta graţie, ea atîta urîţenie. În fiecare moment, ea descoperea la Quasimodo vreo diformitate în plus. Privirea i se plimba de la genunchii suciţi la spinarea gheboasă, la singurul lui ochi. Esmeraldei nu-i venea să creadă că poate să existe o făptură atît de prost alcătuită. Şi totuşi, din întreaga lui fiinţă se degaja

atîta tristețe și atîta blîndețe încît ea începu să se deprindă cu el.

Cocoșatul rupse primul tăcerea :

— Așadar, ziceai ca să mă-ntorc ?

— Da.

El înțelese semnul făcut cu capul.

— Vai !... continuă el, șovăind parcă să termine. Știi că... sînt surd.

— Bietul om ! exclamă Esmeralda, cu o expresie de milă binevoitoare.

El zîmbi dureros :

— Găsești că numai asta îmi mai lipsea, nu-i așa ? Da, sînt surd. Așa sînt eu făcut. E groaznic, nu ? Dumneata ești atît de frumoasă !

În glasul nefericitului exista un sentiment al propriei nenorociri atît de adînci, încît ea nu avu putere să-i spună nici un cuvînt. De altfel, el nici n-ar fi auzit-o. Cocoșatul continuă :

— Niciodată nu mi-am văzut slutenia ca acum. Cînd mă compar cu dumneata, mi-e tare milă de mine, biet monstru nefericit ce sînt ! Trebuie că-ți par un animal, nu-i așa ? Dumneata ești o rază de soare, o picătură de rouă, un cîntec de pasăre ! Eu sînt ceva îngrozitor, nici om, nici animal, un nu știu ce mai dur, mai călcat în picioare și mai diform decît o piatră !

Apoi începu să rîdă, și rîsul lui era tot ce putea fi mai sfîșietor pe lume.

— Da, sînt surd. Dar dumneata îmi vei vorbi prin gesturi, prin semne, am un stăpîn care îmi vorbește așa. Și-apoi voi ști repede ce dorești, după mișcarea buzelor, după privire.

— Ei bine, zîmbi Esmeralda, spune-mi de ce m-ai salvat.

Quasimodo o privi atent pe cînd vorbea:

— Am înțeles, răspunse el. Mă întrebi de ce te-am salvat. Ai uitat de ticălosul care a încercat să te răpească într-o noapte, un ticălos căruia chiar a doua zi i-ai dat ajutor la josnicul lor stîlp al infamiei ? Un strop de apă și un pic de milă, iată ce n-aș putea plăti de mi-aș da toată viața. Dumneata l-ai uitat pe ticălosul acela, dar el și-a amintit.

Ea îl asculta, adînc înduioșată. O lacrimă se ivi în ochiul clopotarului, dar nu pică. El păru că-și face un punct de onoare, împiedicînd-o să se prelingă.

— Ascultă, continuă Quasimodo cînd nu se mai temu că lacrima o să-i pice, avem aici turle înalte de tot, dacă ar cădea un om de acolo, ar muri înainte de a atinge pămîntul ; cînd vei dori ca eu să cad de pe ele, nu va fi nevoie să-mi spui nici un cuvînt, o privire îmi va fi de ajuns.

Apoi se ridică. Oricît de nefericită ar fi fost țiganca, făptura aceasta bizară tot mai trezea în ea o oarecare compătimire. De aceea îi făcu semn să mai stea.

— Nu, nu spuse el. Nu trebuie să rămîn prea mult timp. Nu mă simt în largul meu cînd mă privești. Numai din milă nu-ți întorci ochii. Mă duc undeva de unde am să te văd fără să mă vezi. O să fie mai bine așa.

Quasimodo scoase din buzunar un mic fluier de metal.

— Ia-l, spuse el, cînd vei avea nevoie de mine, cînd vei vrea să viu, cînd nu-ți va fi prea silă să mă vezi, suflă în el. Sunetul lui îl aud.

Apoi puse fluierașul pe podea și fugi.

IV

GRESIE ŞI CRISTAL

Zilele se scurgeau una după alta.

În sufletul Esmeraldei, liniştea revenea încetul cu încetul. Prea multă suferinţă, ca şi prea multă bucurie, întrece măsura şi durează puţin. Inima omului nu poate să rămînă multă vreme la o extremă. Ţiganca suferise atîta, încît nu-i mai rămînea de pe urma suferinţei decît mirarea.

O dată cu siguranţa, îi revenise şi nădejdea. Acum se afla în afara societăţii, în afara vieţii, dar simţea vag că poate n-ar fi cu neputinţă să reintre în ele. Era ca o moartă care ar păstra ca rezervă cheia mormîntului său.

Imaginile cumplite care o obsedaseră atîta vreme le simţea depărtîndu-se încetul cu încetul de ea. Toate arătările hidoase, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, i se ştergeau din minte, toate, pînă şi preotul.

Şi-apoi, Phoebus trăia, era sigură de asta, îl văzuse. Viaţa lui Phoebus însemna totul. După şirul de zguduiri funeste care făcuseră ca totul să se prăbuşească în ea, nu-şi mai regăsise dăinuind în suflet decît un lucru, un simţămînt : dragostea ei pentru căpitan. Căci dragostea e ca un arbore, ea creşte de la sine, îşi înfige rădăcini adînci în toată fiinţa noastră şi continuă să înverzească pe o inimă distrusă.

Şi, de neînţeles e că, cu cît patima aceasta e mai oarbă, cu atît e mai tenace. Ea nu e niciodată mai trainică decît atunci cînd n-are nici un motiv să fie aşa.

Nici vorbă că Esmeralda nu se gîndea fără amărăciune la căpitan. Nici vorbă că era groaznic faptul că și el fusese înșelat, că și el crezuse lucrul acela cumplit, că putea să conceapă o lovitură de pumnal venită de la aceea care și-ar fi dat o mie de vieți pentru el. Dar, în sfîrșit, nu trebuia să fie prea supărată pe el pentru asta : oare nu-și mărturisise chiar ea *crima* ? Nu cedase ea, ca o femeie slabă, în fața torturii ? Toată vina era a ei. Ar fi trebuit mai degrabă să lase să i se smulgă unghiile decît asemenea cuvinte. În sfîrșit, dacă l-ar fi putut vedea pe Phoebus o singură dată, un singur minut, nu i-ar fi trebuit decît un cuvînt, o privire ca să-i dezvăluie adevărul, ca să-l readucă la ea. Esmeralda nu se îndoia de asta. Și o mai zăpăceau încă o sumedenie de lucruri ciudate, legate de faptul că Phoebus fusese de față în ziua pocăinței publice, alături de acea tînără fată. Fără doar și poate, era sora lui. Explicație lipsită de rațiune, dar cu care ea se mulțumea, pentru că avea nevoie să creadă că Phoebus o iubea mereu și că n-o iubea decît pe ea. Nu-i jurase el oare ? Ce-i trebuia mai mult, naivă și credulă cum era ? Și apoi, în toată întîmplarea aceasta,. aparențele nu erau mai degrabă împotriva ei decît a lui ? Ea aștepta deci. Și spera.

Să mai adăugăm că biserica, această biserică uriașă care o învăluia din toate părțile, care o păzea, o salva, era ea însăși un calmant neîntrecut. Liniile solemne ale arhitecturii, atitudinea religioasă a tuturor lucrurilor care o înconjurau pe tînăra fată, gîndurile pioase și senine ce se desprindeau, ca să zicem așa, din toți porii pietrei aceleia acționau fără voie asupra ei.

Catedrala avea și zgomote, atît de binecuvîntate și de mărețe, încît făceau să ațipească bietul ei

suflet bolnav. Cîntecul monoton al celor ce oficiau slujbele, răspunsurile date de credincioşi preoţilor, uneori nearticulate, cîteodată tunătoare, armonioasa vibrare a vitraliilor, orga izbucnind ca o sută de trîmbiţe, cele trei clopotniţe zumzăind ca stupii unor albine uriaşe, toată orchestra aceasta peste care o gamă gigantică sălta, urca şi cobora, de la o mulţime de clopote la unul singur, îi surzeau memoria, imaginaţia, suferinţa. Clopotele, mai ales, o legănau. Ele exercitau asupra ei un fel de magnetism puternic, venind în valuri largi.

De aceea, fiecare dimineaţă o găsea mai liniştită, respirînd mai în voie, mai puţin palidă. Pe măsură ce rănile lăuntrice i se tămăduiau, graţia şi frumuseţea îi înfloreau din nou pe chip, dar mai senine şi mai odihnite. Esmeralda îşi redobîndea firea de altădată, o dată cu ceva din voioşia de odinioară, cu strîmbătura ei drăgălaşă, cu dragostea pentru căpriţă, cu plăcerea de a cînta, cu pudoarea de odinioară. Dimineaţa, ea avea grijă să se îmbrace în colţul chilioarei, de teamă ca nu cumva vreun om din podurile vecine s-o vadă prin lucarnă.

Cînd gîndul la Phoebus îi dădea răgaz, ţiganca se gîndea uneori la Quasimodo. El era singura legătură, singurul raport pe care îl mai avea cu oamenii, cu cei vii. Nefericita ! Ea se afla mai în afara lumii decît Quasimodo ! Şi nu înţelegea nimic din ciudatul prieten dăruit de soartă. Adeseori se mustra singură că nu nutrea o recunoştinţă care să-i acopere ochii, dar, hotărît lucru, nu putea să se deprindă cu bietul clopotar. Prea era slut.

Esmeralda lăsase pe podea fluierul dăruit de el. Aceasta nu-l împiedică pe Quasimodo să reapară din cînd în cînd, în primele zile. Ea se străduia din răsputeri să nu se întoarcă cu prea multă silă cînd el venea să-i aducă panerul cu provizii sau urciorul

cu apă, dar el observa totdeauna cea mai uşoară tresărire de acest fel şi pleca mîhnit.

Odată, el se ivi tocmai cînd ea o mîngîia pe Djali. Şi rămase cîteva clipe gînditor în faţa acestui grup graţios alcătuit de căpriţă şi de ţigancă. În sfîrşit, spuse clătinîndu-şi corpul greoi şi prost întocmit :

— Nenorocirea mea e că tot mai semăn prea mult a om. Aş fi vrut să fiu şi eu o lighioană, cum e căpriţa asta.

Ea îl privi mirată.

El răspunse privirii sale.

— Oh, ştiu eu prea bine de ce !

Şi plecă.

Altă dată, cocoşatul se înfăţişă la uşa chiliei (unde nu intra niciodată) în momentul cînd Esmeralda cînta o veche baladă spaniolă, ale cărei cuvinte nu le înţelegea, dar care îi rămăsese în urechi pentru că ţigăncile o legănaseră cu ea pe cînd era mică. La vederea chipului slut ce se ivise pe neaşteptate la mijlocul cîntecului, fata se întrerupse, cu un gest de spaimă involuntară. Nenorocitul clopotar căzu în genunchi pe prag şi-şi împreună, cu un aer rugător, palmele mari şi diforme.

— Oh ! exclamă el, îndurerat. Te implor, continuă şi nu mă alunga.

Ea nu vru să-l mîhnească şi, tremurînd toată, îşi reluă cîntecul. Treptat, spaima i se risipi şi Esmeralda se lăsă cu totul prinsă de melodia melancolică şi tărăgănată pe care o cînta. El rămăsese în genunchi, cu palmele împreunate a rugă, atent, abia respirînd, cu privirea aţintită în ochii strălucitori ai Esmeraldei. S-ar fi zis că-i auzea cîntecul în ochi.

Altă dată, cocoşatul veni la ea cu un aer stingher şi sfios,

— Ascultă, zise el anevoie, am să-ți spun ceva.

Ea îi făcu semn că-l ascultă. Atunci el începu să ofteze, deschise gura, păru o clipă gata să-i vorbească, apoi o privi, clătină din cap și se retrase încet, cu fruntea în palme, lăsînd-o pe țigancă uluită.

Printre personajele grotești sculptate în zid se afla una pe care el o îndrăgea îndeosebi și cu care părea adesea că schimbă priviri frățești. Odată, țiganca îl auzi spunîndu-i :

— Ah, de ce nu sînt și eu de piatră ca tine !

Într-o dimineață, Esmeralda înaintase pînă la marginea acoperișului și privea de acolo în piață pe deasupra acoperișului ascuțit de la Saint-Jean-le-Rond. Quasimodo se afla în spatele ei. Se așeza de bună voie astfel, ca s-o cruțe cît mai mult pe fată de neplăcerea de a-l vedea. Deodată, țiganca tresări, o lacrimă și un fulger de bucurie îi luciră în același timp în ochi și, îngenunchind pe marginea acoperișului, își întinse cu spaimă brațele spre piață, strigînd :

— Phoebus ! Phoebus ! Phoebus ! Vino ! Vino !

Vocea, fața, gestul, întreaga ei ființă aveau expresia sfîșietoare a unui naufragiat care face un semn deznădăjduit spre voioasa navă zărită departe, la orizont, într-o rază de soare.

Quasimodo se plecă spre piață și văzu că obiectul acestei duioase și delirante rugi era un bărbat tînăr, un căpitan, un frumos călăreț strălucind de arme și de podoabe, care trecea jucîndu-și calul în josul pieței și saluta o frumoasă și zîmbitoare doamnă așezată la un balcon. De altfel, ofițerul n-o auzea pe nefericita care îl striga, căci se afla prea departe.

Dar bietul surd auzea. Un geamăt adînc îi umflă pieptul. Și se întoarse. Inima îi era plină de toate

lacrimile pe care și le înăbușea ; pumnii crispați i se izbiră de cap, iar cînd și-i retrase, în fiecare dintre ei avea cîte un smoc de păr roșcat.

Țiganca nici nu-l vedea măcar. Cu voce înceată, scrîșnind din dinți, el spunea :

— Blestem ! Iată deci cum trebuie să fii ! Nu-i nevoie decît să fii frumos pe dinafară.

Între timp, Esmeralda rămăsese în genunchi și striga, cuprinsă de o agitație neobișnuită :

— Oh, iată-l că descalecă ! O să intre în casa aceea. Phoebus ! Nu mă aude ! Phoebus ! Cît e de rea femeia aceea, dacă îi vorbește în același timp cu mine ! Phoebus ! Phoebus !

Surdul o privea. Îi înțelegea pantomima. Ochiul bietului clopotar se umplea de lacrimi, dar el nu lăsa să-i scape nici una. Deodată, Quasimodo o apucă binișor de mînecă. Ea se întoarse. El voia să pară liniștit. Și-i spuse :

— Vrei să mă duc să ți-l caut ?

Ea scoase un strigăt de bucurie :

— O, du-te, du-te ! Dă fuga ! Repede ! Căpitanul acela ! Căpitanul ! Adu-mi-l ! Am să te iubesc !

Și îi îmbrățișă genunchii.

El nu se putu împiedica să nu clatine îndurerat din cap.

— Am să ți-l aduc, îi șopti apoi cu glas stins.

Și, întorcîndu-se se năpusti cu pași mari pe scară, sufocat de plîns.

Cînd ajunse în piață, nu mai văzu decît calul cel frumos, legat la poarta familiei Gondelaurier. Căpitanul tocmai intrase în casă.

Quasimodo își ridică privirea spre acoperișul catedralei. Esmeralda se afla acolo, în același loc, în aceeași poziție. El îi făcu un semn trist cu capul

şi se rezemă de-o piatră de la intrarea casei Gondelaurier, hotărît să aştepte ieşirea căpitanului.

În casa Gondelaurier era una din zilele acelea de gală care preced nunţile. Quasimodo văzu intrînd multă lume şi nu văzu ieşind pe nimeni. Din cînd în cînd el privea spre acoperiş. Ca şi el, ţiganca nu se clintea. Un rîndaş veni să dezlege calul şi-l duse în grajdul casei.

Întreaga zi se scurse astfel, cu Quasimodo lîngă stîlp, cu Esmeralda pe acoperiş, cu Phoebus, fără doar şi poate, la picioarele frumoasei Fleur-de-Lys.

În sfîrşit, veni şi noaptea ; o noapte fără lună, o noapte întunecoasă. Quasimodo îşi aţinti zadarnic privirea spre Esmeralda : curînd nu mai zări decît o umbră albă în amurg, apoi nimic. Totul se şterse, totul era negru.

Quasimodo văzu luminîndu-se de sus în jos, pe faţadă, ferestrele casei Gondelaurier. Văzu luminîndu-se una după alta şi celelalte ferestre din piaţă ; şi le văzu, de asemenea, stingîndu-se pînă la ultima. Căci rămase toată seara la postul său. Dar ofiţerul nu ieşea. Cînd ultimii trecători se întoarseră la casele lor, cînd toate ferestrele celorlalte case se întunecară, Quasimodo rămase absolut singur, cu desăvîrşire în beznă. Pe atunci piaţa din faţa catedralei Notre-Dame nu era luminată.

Totuşi, ferestrele casei Gondelaurier rămaseră luminate chiar după miezul nopţii. Nemişcat şi atent, Quasimodo văzu profilîndu-se pe vitraliile în mii de culori o mulţime de umbre vii care dansau. Dacă n-ar fi fost surd, pe măsură ce zgomotele Parisului adormit se stingeau, ar fi auzit din ce în ce mai clar, venind din interiorul casei Gondelaurier, un zgomot de petrecere, rîsete şi muzică.

Pe la ora unu din noapte, oaspeţii începură să plece. Învăluit în beznă, Quasimodo îi privea pe

toţi trecînd pe sub bolta intrării luminată de torţe. Nici unul dintre ei nu era căpitanul.

Cocoşatul era năpădit de gînduri triste. Uneori privea în gol, ca cei care se plictisesc. Nori negri, mari, grei, sfîşiaţi, crăpaţi atîrnau ca nişte hamacuri de voal negru sub arcada instalată a nopţii. Ai fi zis că-s pînzele de păianjen ale bolţii cereşti.

Într-unul din momentele acelea el văzu deschizîndu-se tainic uşa balconului a cărui balustradă de piatră se contura deasupra capului său. Fragila uşă de sticlă lăsă să treacă două persoane, apoi se închise fără zgomot în urma lor. Erau un bărbat şi o femeie. Cu mare greutate Quasimodo izbuti să recunoască în bărbat pe frumosul căpitan, şi în femeie, pe tînăra doamnă pe care o văzuse de dimineaţă urîndu-i bun sosit ofiţerului, de la înălţimea aceluiaşi balcon. Locul era complet întunecat şi o dublă perdea roşie, căzută peste uşă în clipa cînd ea se închisese, nu lăsa pe balcon nici un fir de lumină din interiorul casei.

Tînărul şi tînăra, pe cît putea să-şi dea seama surdul nostru, care nu auzea nici unul din cuvintele lor, păreau cuprinşi de farmecul unei foarte drăgăstoase intimităţi. Ea s-ar fi zis că-i îngăduise ofiţerului să-i cuprindă mijlocul cu braţele şi se împotrivea slab unui sărut.

De jos, Quasimodo asista la o scenă cu atît mai plăcută s-o priveşti, cu cît nu era făcută a fi privită. El contempla fericirea, frumuseţea aceasta, cu inima amară. La urma urmei, natura nu rămăsese fără glas în bietul cocoşat, iar coloana lui vertebrală, oricît de urît răsucită ar fi fost, fremăta la fel ca o oricărui alt om. Quasimodo se gîndea la partea nenorocită pe care i-o hărăzise lui providenţa, se gîndea că femeia, dragostea, voluptatea îi vor trece veşnic pe sub ochi şi că el nu va face

altceva decît să se uite la fericirea altora. Dar ceea ce îi sfîşia şi mai mult sufletul privind scena aceasta, ceea ce-l indigna și-l înciuda totodată era gîndul la suferința pe care ar îndura-o țiganca dacă ar vedea şi ea. Ce-i drept, noaptea era foarte întunecoasă, iar Esmeralda, dacă rămăsese la locul ei (și Quasimodo nu se îndoia de asta), se afla prea departe, și-abia putea el să-i zărească pe cei doi îndrăgostiţi din balcon. Aceasta îl consola.

Între timp, convorbirea celor doi se însuflețea din ce în ce. Tînăra părea că-l roagă pe ofițer să nu-i ceară nimic mai mult. Quasimodo nu deslușea din toate acestea decît frumoasele ei palme împreunate, zîmbetele amestecate cu lacrimi, privirile fetei ridicate spre stele, ochii căpitanului coborîţi cu ardoare asupra ei.

Din fericire, căci fata începuse să nu mai lupte decît slab de tot, ușa balconului se deschise brusc, o doamnă în vîrstă se ivi, frumoasa păru încurcată, ofițerul luă un aer înciudat, și toți trei intrară în casă.

Cîteva minute mai tîrziu, un cal tropoti sub bolta intrării și strălucitorul ofițer, învăluit în mantia lui de noapte, trecu fulgerător prin fața lui Quasimodo.

Clopotarul îl lăsă să ajungă la colțul străzii, apoi începu să alerge după el cu sprinteneala lui de maimuță, strigînd :

— Hei, căpitane !

Căpitanul se opri.

— Ce vrea cu mine ticălosul ăsta ? spuse el, zărind în întuneric silueta deşelată care alerga şchiopătînd.

Între timp, Quasimodo sosise lîngă el și apucase cu îndrăzneală frîul calului :

— Urmează-mă, căpitane, e cineva aici care vrea să-ţi vorbească.

— Pe cornul lui Mahomed ! bombăni Phoebus. Iată o pasăre slută şi zburlită pe care mi se pare c-am mai văzut-o undeva. Hei, jupîne, n-ai de gînd să laşi frîul calului ?

— Căpitane, răspunse surdul, nu mă întrebi cine ?

— Îţi zic să dai drumul calului, se răsti Phoebus, pierzîndu-şi răbdarea. Ce vrea nemernicul ăsta care se agaţă de surgiucul bidiviului meu ? Nu cumva iei calul meu drept o spînzurătoare ?

Departe de a lăsa frîul, Quasimodo se pregătea să-l silească pe ofiţer să se întoarcă din drum. Neputînd să înţeleagă de ce se împotrivea căpitanul, el se grăbi să spună :

— Vino, căpitane, o femeie te-aşteaptă. Şi adăugă anevoie : O femeie care te iubeşte.

— Ascultă, secătură, mă crezi obligat să merg la toate femeile care mă iubesc sau pretind numai că mă iubesc ? se stropşi căpitanul. Şi dacă, din întîmplare, ea seamănă cu tine, mutră de huhurez? Spune-i celei care te-a trimis că eu mă însor şi că ea să se ducă dracului !

— Ascultă, strigă Quasimodo, crezînd că va înfrînge cu un cuvînt ultima şovăire, vino, monseniore ! E ţiganca pe care o ştii !

Cuvîntul acesta făcu o adîncă impresie asupra lui Phoebus, dar nu impresia pe care o aştepta surdul. Ne amintim că Phoebus se retrăsese împreună cu Fleur-de-Lys cu cîteva clipe înainte ca Quasimodo s-o salveze pe osîndită din mîinile lui Charmolue. De atunci, cu prilejul tuturor vizitelor făcute la familia Gondelaurier, el se ferise să mai aducă vorba despre ţiganca a cărei amintire, la urma urmei, îi era foarte neplăcută, iar Fleur-de-

Lys, la rîndul ei, chibzuise că-i mai înţelept să nu-i spună că ţiganca trăia. Deci Phoebus o credea pe biata *Similar* moartă, mai bine de o lună sau două. Mai adăugăm că, de cîteva clipe, căpitanul se gîndea la întunericul profund al nopţii, la sluţenia nefirească, la vocea ca din mormînt a ciudatului mesager, se gîndea că miezul nopţii trecuse, că strada era pustie ca în seara cînd fusese acostat de călugărul-ursuz şi că bidiviul lui sforăia cînd dădea cu ochii de Quasimodo.

— Ţiganca ! exclamă el, aproape speriat. Ascultă, nu cumva vii de pe lumea cealaltă ?

Şi-şi duse mîna la mînerul spadei.

— Repede, repede ! spuse surdul, căutînd să tragă calul. Pe aici.

Phoebus îl lovi din răsputeri cu cizma în piept.

Ochiul lui Quasimodo scînteie. Cocoşatul făcu o mişcare ca pentru a se arunca asupra căpitanului. Apoi zise, stăpînindu-se să nu se năpustească :

— Ah, ferice de dumneata că e cineva care te iubeşte ! (Şi apăsă pe cuvîntul *cineva*, lăsînd frîul din mîini.) Pleacă !

Phoebus dădu pinteni calului, înjurînd. Quasimodo îl privi pierzîndu-se în bezna străzii.

— Oh ! îşi spunea bietul surd. Să refuzi asta !

Apoi se întoarse la Notre-Dame, îşi aprinse felinarul şi se urcă în turlă. Aşa cum gîndise el, ţiganca nu se clintise din loc. De cum îl zări, Esmeralda se repezi spre el.

— Singur ! exclamă ea, împreunîndu-şi îndurerată frumoasele-i mîini.

— N-am izbutit să-l mai găsesc, spuse cu răceală Quasimodo.

— Trebuia să-l aştepţi toată noaptea ! continuă ea, pornită.

El îi văzu gestul de mînie, îi înțelese dojana și zise, plecîndu-și fruntea :

— Altă dată am să-l pîndesc mai bine.

— Pleacă ! îi spuse ea.

El o părăsi. Esmeralda era nemulțumită de el. Quasimodo preferase să-l chinuiască ea decît s-o mîhnească el. Toată durerea și-o păstrase pentru sine.

Din ziua aceea, țiganca nu-l mai văzu. Cocoșatul nu mai venea la chilia ei. Cel mult dacă-i mai zărea în vîrful turlei chipul ațintit cu melancolie spre ea. Dar de îndată ce dădea cu ochii de el, Quasimodo dispărea.

Trebuie spus că pe fată nu prea o mîhnea lipsa aceasta voită a bietului cocoșat. În fundul inimii, chiar îi mulțumea. În privința aceasta, Quasimodo nu-și făcea iluzii.

Esmeralda nu-l mai vedea, dar simțea în jurul ei prezența unui duh ocrotitor. Proviziile îi erau împrospătate de-o mînă invizibilă în timp ce dormea. Într-o dimineață, ea găsi la fereastră o colivie cu păsărele. Deasupra chiliei se afla o sculptură care o înfricoșa. Esmeralda vădise frica aceasta de cîteva ori, de față cu Quasimodo. Într-o dimineață (căci toate lucrurile acestea se făceau în timpul nopții) ea n-o mai văzu. Sculptura fusese spartă. Cel care se urcase pînă acolo își primejduise viața.

Uneori, seara, ea auzea un glas ascuns sub streașina clopotniței cîntînd, ca pentru a o adormi, un cîntec trist și ciudat. Versurile erau fără rimă, așa cum le poate făuri un surd :

Nu-mi privi fața,
Tînără fată, inima privește-mi.
Adesea, inima flăcăului frumos e slută,
Există inimi care nu păstrează dragostea.

Tînără fată, bradul nu-i frumos,
El nu-i frumos ca plopul,
Dar își păstrează frunzele și iarna.

Vai! La ce bun s-o spun?
Ce nu-i frumos greșește că există,
Căci frumusețea cere frumusețe.
April cu spatele stă la ianuarie.

Desăvîrșită este frumusețea,
Desăvîrșită și atotputernică,
Ea e unicul lucru care nu poate exista decît întreg.

Toți corbii zboară numai ziua,
Iar bufnițele zboară numai noaptea,
Dar lebedele zboară zi și noapte.

Într-o dimineață, trezindu-se, Esmeralda văzu două vase pline cu flori pe fereastră. Unul era de cristal, foarte frumos și foarte strălucitor, dar crăpat. Vasul lăsase să se scurgă apa cu care fusese umplut, și florile din el se veștejiseră. Celălalt, un borcan de gresie, grosolan și comun, păstrase toată apa, iar florile din el erau proaspete și rumene.

Nu știu dacă Esmeralda a făcut-o cu intenție, dar ea luă buchetul ofilit și-l purtă toată ziua la sîn.

În ziua aceea, eu nu auzi glasul din turn cîntînd.

Dar fetei puțin îi păsa de asta. Ea își petrecea zilele alintînd-o pe Djali, pîndind poarta casei Gondelaurier, discutînd în șoaptă cu Phoebus și fărîmițîndu-și pîinea ca s-o dea rîndunelelor.

De altfel, ea nu-l mai vedea și nu-l mai auzea de loc pe Quasimodo. Bietul clopotar părea că dispăruse din biserică. Totuși, într-o noapte, pe cînd Esmeralda nu dormea și se gîndea la frumosul căpitan, îl auzi pe cocoșat suspinînd în apropierea chiliei. Speriată, fata se ridică și, la lumina lunii, văzu o grămadă informă, culcată dinaintea pragului ei. Era Quasimodo, care dormea acolo, pe piatră.

V

CHEIA DE LA POARTA ROȘIE

Între timp, zvonurile îi aduseră la cunoștință arhidiaconului felul miraculos în care fusese salvată țiganca. Cînd află aceasta, el nu-și mai dădu seama de simțămintele sale. Cu moartea Esmeraldei se obișnuise, își recăpătase liniștea, atinsese maximum de durere posibilă. Inima omenească (dom Claude cugetase la asemenea lucruri) nu poate cuprinde decît o anumită cantitate de deznădejde. Cînd buretele e îmbibat, marea trece pe deasupra lui fără ca nici o lacrimă să mai poată intra.

Cu moartea Esmeraldei, buretele fusese îmbibat, totul se sfîrșise pentru dom Claude pe lumea aceasta. Dar știind-o vie și pe ea, și pe Phoebus, reîncepeau torturile, zbuciumul, frămîntările, viața. Și Claude era sătul de ele.

Cînd află noutatea, el se încuie în chilia din mănăstire. Nu se mai arătă nici la conferințele capitu-

lare, nici la slujbe. Închise ușa tuturor, chiar și episcopului. Și rămase astfel zăvorît timp de cîteva săptămîni. Ceilalți îl socoteau bolnav. Și chiar era bolnav.

Ce făcea arhidiaconul închis în chilie ? Cu ce gînduri se zbătea nefericitul ? Dădea oare o ultimă luptă cu temuta lui patimă ? Făurea un plan de moarte pentru ea și de pierzanie pentru el ?

Jehan, fratele lui drag, copilul lui răsfățat, veni odată la ușă, bătu, înjură, se rugă, își spuse de zece ori numele. Claude nu deschise.

Își petrecea zile întregi cu fața lipită de geamurile ferestrei. De la fereastra aceea, situată în mînăstire, vedea chilioara Esmeraldei, o vedea adesea chiar pe ea cu căprița, cîteodată cu Quasimodo. Dom Claude remarcă micile atenții ale pocitaniei surde, ascultarea lui, felul lui delicat și supus de a se purta cu țiganca. Și își aminti, căci avea memorie bună, iar memoria e chinul geloșilor, își aminti privirea ciudată a clopotarului aruncată dansatoarei într-o anumită seară. Se întreba ce motiv putuse să-l împingă pe Quasimodo s-o salveze. Fu martorul miilor de scene mărunte petrecute între țigancă și surd, a cărui pantomimă, văzută de departe și comentată prin patima lui, i se păru foarte tandră. Dom Claude se temea de ciudățenia femeilor. Și-atunci simți trezindu-se vag în el o gelozie la care nu s-ar fi așteptat niciodată, o gelozie care îl făcu să roșească de rușine și de indignare. „Căpitanul, mai treacă-meargă, dar ăsta ? !" Gîndul acesta îl tulbura nespus.

Nopțile erau cumplite. De cînd o știa pe țigancă vie, ideile reci ale spectrului și ale mormîntului

care îl obsedaseră o zi întreagă se destrămară, și trupul îl îmboldea din nou. Arhidiaconul se zvîrcolea în pat, simțind-o atît de aproape pe fata oacheșă și tînără.

În fiecare noapte, imaginația lui delirantă i-o înfățișa pe Esmeralda în toate atitudinile care făcuseră să-i fiarbă cel mai mult sîngele în vine. O vedea întinsă peste căpitanul înjunghiat, cu ochii închiși, cu frumosul ei sîn acoperit de sîngele lui Phoebus, în clipa aceea de negrăită plăcere cînd el îi pecetluise buzele cu sărutul pe care nefericita, deși pe jumătate moartă, îl simțise cum o arde. O vedea despuiată de mîinile sălbatice ale schingiuitorilor, lăsînd să-i fie dezgolite și vîrîte în gheata cu șurub de fier piciorușul, glezna fină și rotundă, genunchiul suplu și alb. Îi vedea ca aievea genunchiul ca de fildeș rămas singur în afara oribilului aparat al lui Torterue. Și-o închipuia, în sfîrșit, pe tînăra fată în cămașă, cu ștreangul de gît, cu umerii goi, desculță, aproape goală, așa cum o văzuse în ultima zi. Imaginile acestea de voluptate îl făceau să-și crispeze pumnii și-l trecea un fior de-a lungul vertebrelor.

Într-o noapte, printre altele, ele îi înfierbîntară atît de cumplit în artere sîngele de bărbat neprihănit și de preot, încît dom Claude își mușcă perna, sări jos din pat, își aruncă un stihar peste cămașă și ieși din chilie, cu lampa în mînă, pe jumătate gol, cu ochii înflăcărați.

Arhidiaconul știa unde poate găsi cheia de la Poarta Roșie, care făcea legătura între mînăstire și biserică, și avea totdeauna la el, după cum se știe, o cheie a scării turlelor.

VI

URMARE LA CHEIA DE LA POARTA ROȘIE

În noaptea aceea, Esmeralda adormise în chilioara ei, dînd totul uitării, plină de speranțe și de gînduri dulci. Dormea de cîtăva vreme, visîndu-l ca totdeauna pe Phoebus, cînd i se păru că aude un zgomot în apropierea ei. Fata avea somnul ușor și neliniștit ca al păsărilor. Orice nimic o deștepta. De aceea deschise ochii. Noaptea era foarte întunecoasă. Totuși ea văzu la lucarnă o figură care o privea. O lampă lumina apariția aceea. În clipa cînd își dădu seama că Esmeralda o vede, năluca stinse lampa. Cu toate acestea, fata avu timp s-o zărească. Pleoapele i se închiseră iar de groază.

— Oh ! exclamă ea cu glas stins. E preotul !

Toată nenorocirea trecută îi reveni în minte ca un fulger. Esmeralda recăzu pe pat, înghețată.

O clipă mai tîrziu, ea simți de-a lungul trupului o atingere care o cutremură într-atît, încît o făcu să se ridice trează și furioasă în așternut.

Preotul tocmai se strecura lîngă ea și-o cuprindea cu brațele. Ea vru să țipe, dar nu putu.

— Pleacă, monstrule ! Pleacă, ucigașule ! rosti fata cu glas tremurător și înăbușit de mînie și de spaimă.

— Fie-ți milă ! Te rog ! șopti preotul, lipindu-și buzele de umerii ei.

Ea îi apucă țeasta pleșuvă cu amîndouă mîinile, îl apucă de puținul păr pe care îl mai avea și se căzni să-i îndepărteze sărutările, ca și cum ar fi fost mușcături.

— Fie-ți milă ! repetă nefericitul. Dacă ai ști ce e dragostea mea pentru tine ! E foc, plumb topit, o mie de cuțite în inima mea !

Și-i încleștă brațele cu o forță supraomenească Ea strigă pierdută :

— Dă-mi drumul sau te scuip în obraz !

El îi dădu drumul.

— Înjosește-mă, lovește-mă, fii rea ! Fă ce vrei ! Dar fie-ți milă ! Iubește-mă !

Atunci ea îl lovi cu o furie ca de copil. Își încorda frumoasele ei mîini ca să-i strivească fața.

— Pleacă, diavole !

— Iubește-mă ! Iubește-mă ! Ai milă ! striga bietul preot, tăvălindu-se peste ea și răspunzîndu-i cu mîngîieri la lovituri.

Deodată, Esmeralda îl simți mai puternic decît ea.

— Trebuie să sfîrșim odată ! scrîșni el printre dinți.

Ea era subjugată, tremura frîntă în brațele lui, la voia lui. Simțea o mînă lascivă rătăcindu-i de-a lungul trupului. Și, cu o ultimă sforțare, începu să strige :

— Ajutor ! Săriți ! Un vampir !

Dar nu venea nimeni. Doar Djali se trezise și behăia neliniștită.

— Taci ! spuse preotul, gîfîind.

Deodată, zbătîndu-se, tăvălindu-se pe jos, mîna țigăncii întîlni ceva rece și metalic. Era fluierul lui Quasimodo. Ea îl apucă și, cu o zvîrcolire de speranță, îl duse la buze și suflă în el cu toată puterea care îi mai rămăsese. Fluierul scoase un sunet clar, ascuțit, pătrunzător.

— Ce-i asta ? întrebă preotul.

Aproape în aceeași clipă, el se simți ridicat de un braț viguros ; chilia era întunecoasă și dom

Claude nu putea să vadă cine îl ținea așa, dar auzi niște dinți clănțănind de furie, iar în întuneric dăinuia atîta lumină cît să-i îngăduie să zărească lucindu-i deasupra capului lama lată a unui cuțit uriaș.

Preotul crezu că zărește silueta lui Quasimodo. Bănui că nu putea fi decît el. Își aminti că atunci cînd intrase se împiedicase de-un soi de pachet întins afară, dinaintea ușii. Totuși, cum noul venit nu scotea nici un cuvînt, nu știa ce să creadă. Și se aruncă asupra brațului care ținea cuțitul, strigînd :

— Quasimodo !

În clipa aceea de deznădejde, uită că Quasimodo era surd.

Cît ai clipi, preotul fu doborît la pămînt și simți un genunchi ca de plumb apăsîndu-i pieptul. După forma colțuroasă a genunchiului, el îl recunoscu pe cocoșat. Dar ce putea face ? Cum să fie și el, la rîndul lui, recunoscut ? Fiind noapte, surdul era orb.

Dom Claude era pierdut. Fata, fără milă, ca o tigroaică înfuriată, nu mișca un deget ca să-l salveze. Cuțitul se apropie de creștetul lui. Momentul era critic. Deodată, adversarul păru că șovăie.

— Să nu cadă sînge asupra ei ! mormăi el, înăbușit.

Era într-adevăr glasul lui Quasimodo. Preotul simți mîinile mari ale acestuia tîrîndu-l de picior afară din chilie. Acolo trebuia să moară. Din fericire pentru el, de cîteva clipe luna tocmai răsărise.

Cînd cei doi trecură pragul chiliei, lumina lunii căzu pe chipul preotului. Quasimodo îl privi pe preot în față, începu să tremure, îi dădu drumul și se trase cîțiva pași înapoi.

Țiganca, venită și ea în pragul chiliei, văzu cu mirare schimbarea bruscă a rolurilor. Acum preotul amenința, iar Quasimodo se ruga.

Copleşindu-l pe surd cu gesturi de mînie şi de mustrare, furios, preotul îi făcu semn să se retragă. Surdul îşi plecă fruntea, apoi se aşeză în genunchi în faţa uşii ţigăncii.

— Monseniore, rosti el cu voce gravă şi resemnată, după aceea veţi face ce vă place, dar mai întîi ucideţi-mă.

Vorbind astfel, el îi întinse preotului cuţitul. Scos din fire, preotul se repezi să-l ia, dar fata fu mai sprintenă decît el. Ea smulse cuţitul din mîinile lui Quasimodo şi începu să rîdă ca o nebună.

— Apropie-te ! -îi strigă ea preotului.

Cum ţinea lama ridicată, dom Claude rămase nehotărît. Cu siguranţă că fata l-ar fi lovit.

— N-o să îndrăzneşti să te mai apropii, laşule ! îi strigă ea.

Apoi adăugă cu o expresie necruţătoare şi ştiind bine că avea să străpungă cu mii de fiare înroşite inima preotului :

— Ah, ştiu că Phoebus nu e mort !

Cu o lovitură de picior, preotul îl doborî pe Quasimodo la pămînt, apoi se afundă tremurînd de furie sub bolta scării.

După plecarea lui, Quasimodo ridică fluieraşul care o salvase pe ţigancă.

— Se ruginea, îi spuse el, dîndu-i-l.

Apoi o lăsă singură.

Adînc tulburată de scena aceasta violentă, fata căzu istovită pe pat şi începu să plîngă cu hohote. Perspectiva devenea sinistră.

La rîndul său, preotul se întoarse pe dibuite în chilia lui.

Lucrul se împlinise ! Don Claude era gelos pe Quasimodo !

Şi-şi repetă cu un aer gînditor funestul legămînt.

— N-o s-o aibă nimeni.

I

LUI GRINGOIRE ÎI VIN MAI MULTE IDEI BUNE, LA RÎND, PE STRADA BERNARDINILOR

De cînd văzuse ce întorsătură luau lucrurile și că, pentru principalele personaje ale comediei acesteia va fi vorba neapărat de ștreang, de spînzurătoare și de alte neplăceri, Gringoire nu mai ținea de loc să se amestece în ea. Vagabonzii, printre care rămăsese, socotind că, la urma urmei, ei constituiau cea mai bună tagmă a Parisului, vagabonzii continuaseră să se intereseze de țigancă. Gringoire găsea asta foarte firesc din partea unor oameni care, ca și ea, n-aveau altă perspectivă decît Charmolue și Torterue și care nu călăreau, ca el, prin ținuturi imaginare, între cele două aripi ale Pegasului. Din vorbele lor aflase că soția cu urciorul spart se refugiase în Notre-Dame, și era foarte mulțumit. Dar nu se simțea de loc ispitit să se ducă s-o vadă. Se gîndea uneori la căpriță, și atîta tot. În rest, ziua făcea scamatorii ca să-și cîștige hrana, iar noaptea născocea de zor frazele unui memoriu împotriva episcopului de Paris, căci își amintea că fusese udat pînă la piele de roțile morilor acestuia și-i purta pică. De asemenea se mai ocupa de comentarea unei frumoase lucrări a lui Baudry le Rouge, episcop de Noyen și de Tournay, de *Cupa Petrarum*, ceea ce îi deschisese o mare poftă pen-

tru arhitectură; înclinaţia aceasta înlocuise în inima lui patima pentru hermetism, al cărui cavaler firesc era, de altminteri, căci exista o intimă legătură între hermetică şi arta clăditului. Gringoire trecuse de la dragostea pentru o idee la dragostea pentru forma ei.

Într-o zi el se oprise lîngă Saint-Germain-l'Auxerrois, la colţul unei case numită *For-l'Evêque*, aflată în faţa unei alte case numită For-le-Roi. La For-l'Evêque se afla o încîntătoare capelă din secolul al XIV-lea, al cărei capăt dădea în stradă. Poetul se afla într-unul din momentele acelea de plăcere egoistă, exclusivă, supremă, în care artistul nu vede altceva pe lume decît arta, iar lumea o vede în artă. Deodată el simţi o mînă punîndu-i-se grav pe umăr şi se întoarse. Era fostul său prieten, fostul său maestru, arhidiaconul.

Gringoire rămase mirat. Nu-l mai văzuse de mult pe arhidiacon, şi dom Claude era unul din oamenii aceia solemni şi pasionaţi a căror întîlnire tulbură totdeauna echilibrul unui filozof sceptic.

Arhidiaconul păstră cîteva clipe de tăcere, în care Gringoire putu să-l privească în voie. Dom Claude i se păru tare schimbat, palid ca o dimineaţă de iarnă, cu ochii în fundul capului, cu părul aproape alb. Preotul puse în sfîrşit capăt tăcerii, spunînd cu un ton liniştit, dar rece:

— Cum te mai simţi, maestre Gringoire?

— Cu sănătatea? răspunse Gringoire. De! S-ar putea zice aşa şi aşa. Totuşi, în general, bine. Nu fac abuz de nimic. Ştiţi, maestre, secretul sănătăţii, după Hippocrate, *id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint*[1].

---

[1] Se cuvine ca hrana, băutura, somnul, plăcerile dragostei să fie toate cu măsură (lat.).

— Așadar, n-ai nici un necaz, maestre Pierre ? continuă arhidiaconul, privindu-l fix pe Gringoire.

— Pe legea mea că nu.

— Și ce faci acum ?

— Ce vedeți, maestre. Examinez tăietura pietrei acesteia și felul în care e lucrat basorelieful.

Preotul începu să zîmbească, cu zîmbetul acela amar care nu clintește decît un colț al gurii.

— Și-ți face plăcere ?

— Raiul pe pămînt, nu alta ! exclamă Gringoire. Și aplecîndu-se spre sculpturi, cu aerul vrăjit al unuia care demonstrează fenomene vii : Nu găsiți oare, de pildă, că metamorfoza asta de *basse-taille* este executată cu multă iscusință, gingășie și răbdare ? Priviți coloneta aceasta. În jurul cărui capitel ați mai văzut vreodată frunze mai gingașe și mai frumos mîngîiate cu dalta ? Iată trei *rondes-bosses* de Jean Maillevin. Nu sînt cele mai bune opere ale acestui mare geniu. Totuși, naivitatea, blîndețea fețelor, voioșia atitudinilor și a drapajului, și hazul inexplicabil amestecat în toate efectele, fac ca figurinele să fie grozav de vesele și de delicate, poate chiar cam prea mult. Nu găsiți că e plăcut ?

— Ba da, spuse preotul.

— Și dacă ați vedea interiorul capelei ! continuă poetul, cu entuziasmul său vorbăreț. Pretutindeni sculpturi. Stufos ca un miez de varză ! Absida aparține unui gen atît de pios și de deosebit, cum n-am mai văzut altundeva !

Dom Claude îl întrerupse :

— Așadar, ești fericit ?

— Da, pe cinstea mea ! Mai întîi am iubit femeile, apoi animalele. Acum iubesc pietrele. Ele sînt la fel de plăcute ca animalele și ca femeile, dar sînt mai puțin perfide.

Preotul își duse mîna la frunte. Era gestul lui obișnuit.

— Așa e!

— Iată ce plăceri! spuse Gringoire.

Și, luîndu-l de mînă pe preotul care se lăsă în voia lui, îl duse sub foișorul scării de la For-l'Evêque.

— Iată o scară! De cîte ori o văd, sînt fericit. E scara cea mai simplă și mai aleasă din Paris. Toate treptele îi sînt tăiate oblic pe dedesubt. Frumusețea și simplitatea ei constau în părțile orizontale ale uneia și alte alteia, late cam de un picior sau așa ceva, împletite una cu alta, îmbucate, încleștate, înlănțuite, încastrate, întretăiate una în alta și prinse într-un fel cu adevărat trainic și plăcut.

— Și nu dorești nimic?

— Nu.

— Și nu regreți nimic?

— Nici nu regret, nici nu doresc. Mi-am rînduit viața.

— Ceea ce oamenii rînduiesc e tulburat de lucruri, spuse dom Claude.

— Eu sînt filozof pyronian [1] și țin totul în echilibru, răspunse Gringoire.

— Și cum îți cîștigi hrana?

— Mai fac încă, pe ici pe colo, epopei și tragedii; dar ce-mi aduce mai mult e meseria pe care mi-o cunoașteți, maestre. Duc în dinți piramide de scaune.

— Meserie grosolană pentru un filozof.

— Și acolo e vorba tot de echilibru, spuse Gringoire. Cînd te bîntuie o idee, o regăsești pretutindeni.

— Știu, răspunse arhidiaconul.

---

[1] Pe la Pyron, filozof sceptic grec (365—275 i.e.n.).

Apoi, după cîteva clipe de tăcere, dom Claude vorbi iar :

— Totuşi eşti destul de sărac.

— Sărac, da, dar nefericit, nu.

În clipa aceea se auzi un ropot de copite şi cei doi interlocutori văzură defilînd la capătul străzii o companie de arcaşi din garda regelui, cu lăncile ridicate şi cu ofiţerul în frunte. Cavalcada era strălucitoare şi făcea să răsune caldarîmul.

— Cum îl mai priviţi pe ofiţerul acela ! îi spuse Gringoire arhidiaconului.

— Fiindcă mi se pare că-l recunosc.

— Cum îl cheamă ?

— Cred că Phoebus de Châteaupers, spuse Claude.

— Phoebus ! Un nume rar. Mai există un Phoebus, conte de Foix. Îmi amintesc că am cunoscut o fată care nu jura decît pe Phoebus.

— Vino cu mine, spuse preotul. Am ceva de vorbit cu dumneata.

Din clipa cînd trecuseră ostaşii, o oarecare agitaţie răzbătea de sub învelişul glacial al arhidiaconului. Claude porni. Gringoire îl urmă, obişnuit să i se supună, ca orice om care avusese vreodată a face cu omul acesta autoritar. Ajunseră în tăcere pînă la strada Bernardinilor, care era destul de pustie. Acolo dom Claude se opri.

— Ce aveţi să-mi spuneţi, maestre ? îl întrebă Gringoire.

— Nu găseşti că îmbrăcămintea călăreţilor pe care i-am văzut adineauri e mai frumoasă decît a dumitale şi a mea ? întrebă arhidiaconul, părînd adîncit în gînduri.

Gringoire clătină din cap.

— Pe legea mea ! Prefer să port haina mea galbenă şi roşie decît solzii aceia de fier şi de oţel.

Grozavă plăcere trebuie să fie, cînd mergi, să te-auzi huruind, de parcă ai fi cheiul Fierăriei la vreme de cutremur !

— Așadar, Gringoire, nu i-ai invidiat niciodată pe flăcăii ăștia chipeși, îmbrăcați de război ?

— Pentru ce să-i invidiez, monseniore arhidiacon ? Pentru forța, pentru armura și pentru disciplina lor ? Filozofia și independența în zdrențe mi se par de-o mie de ori mai bune. Mai bine să fiu cap de muscă, decît coadă de leu.

— Asta e ciudat, spuse preotul, gînditor. O uniformă frumoasă, e totuși frumoasă.

Văzîndu-l pe gînduri, Gringoire îl lăsă și se duse să admire intrarea unei case vecine. De acolo se reîntoarse bătînd din palme :

— Dacă ați fi mai puțin preocupat de veșmintele frumoase ale războinicilor, domnule arhidiacon, v-aș ruga să vedeți poarta de colo. Am spus totdeauna că locuința seniorului Aubry are cea mai superbă intrare din lume.

— Pierre Gringoire, zise arhidiaconul. Ce-ai făcut cu mica dansatoare țigancă ?

— Cu Esmeralda ! Ce brusc schimbați discuția !

— Nu era soția dumitale ?

— Era, prin mijlocirea unui urcior spart. Sîntem însurați pe patru ani. Fiindcă veni vorba, adăugă Gringoire, privindu-l pe arhidiacon, cu un aer pe jumătate ironic, tot vă mai gîndiți la ea ?

— Și dumneata, domnule, nu te mai gîndești ?

— Un pic. Am atîtea de făcut !... Doamne, drăguță mai era căprița !

— Țiganca asta nu ți-a salvat oare viața ?

— Adevărat, pe Dumnezeul meu !

— Ei bine, ce-a devenit ? Ce-ai făcut cu ea ?

— De unde să știu eu ? Cred că au spînzurat-o.

— Crezi ?

— Nu sînt sigur. Cînd am văzut că aveau de gînd să spînzure oameni, m-am dat la o parte.

— Asta e tot ce știi despre ea?

— Stați puțin. Mi s-a spus că ea s-a refugiat la Notre-Dame și că acolo e în siguranță; asta mă bucură, dar n-am putut să aflu dacă și căprița a scăpat o dată cu ea, și asta-i tot ce știu.

— Am să-ți spun eu mai mult! strigă dom Claude, iar glasul lui, pînă atunci șoptit, rar și aproape înăbușit, deveni tunător. Ea s-a refugiat în Notre-Dame. Dar peste trei zile justiția o s-o ia de-acolo și-o să fie spînzurată la Grève. Există un ordin al parlamentului în privința aceasta.

— Neplăcută veste! spuse Gringoire.

Cît ai clipi din ochi, preotul redeveni rece și calm.

— Și cine naiba s-o fi distrat cerînd o asemenea reintegrare? Nu putea să lase în pace parlamentul? Ce-i rău dacă o biată fată se adăpostește sub bolțile catedralei, lîngă cuiburile de rîndunele?

— Există și diavoli pe lume, răspunse arhidiaconul.

— Treaba asta e aranjată drăcește, observă Gringoire.

După o clipă de tăcere, arhidiaconul vorbi din nou.

— Așadar, ea ți-a salvat viața?

— La bunii mei prieteni, vagabonzii. Era cît pe-aci să fiu spînzurat. Astăzi, lucrul ăsta i-ar mîhni.

— Și nu vrei să faci nimic pentru ea?

— Cum să nu vreau, dom Claude! Dar dacă dau de bucluc?

— Ce-ți pasă?

— Da, ce-mi pasă! Tare mai sînteți bun, maestre! Numai că eu am două lucruri mari începute.

Preotul se izbi peste frunte. Deși ținea să pară calm, cîte un gest violent îi trăda din cînd în cînd zbuciumul lăuntric.

— Cum poate fi salvată ?

Gringoire îi spuse :

— Maestre, am să vă răspund : *Il padelt*, ceea ce înseamnă pe turcește : *Dumnezeu e nădejdea noastră.*

— Cum poate fi salvată ? repetă Claude, gînditor.

La rîndul său, Gringoire se izbi peste frunte.

— Ascultați, maestre. Eu am imaginație. Am să găsesc soluția. Dacă i s-ar cere regelui grațierea ?

— Să i se ceară o grațiere lui Ludovic al XI-lea?

— De ce nu ?

— E ca și cum ai vrea să iei osul din gheara unui tigru.

Gringoire începu să caute alte soluții.

— Ei bine, iată ! Vreți să le adresez o cerere moașelor, cu declarația că fata e însărcinată ?

La această propunere ochii înfundați în orbite ai preotului scînteiară.

— Însărcinată ? Ticălosule ! Știi ceva în privința asta ?

Înfățișarea lui îl sperie pe Gringoire, care se grăbi să-i spună :

— Vai ! Nu eu ! Căsătoria noastră a fost un adevărat *foris maritagium* [1]. Eu am rămas pe dinafară. Dar, în sfîrșit, așa s-ar putea obține o amînare.

— Nebunie ! Ticăloșie ! Taci !

— N-aveți dreptate să vă supărați ! bombăni Gringoire. Se obține o amînare, asta nu dăunează nimănui, și de pe urma ei se aleg cu patruzeci de dinari parizieni moașele, niște biete femei sărace.

Preotul nu-l mai asculta.

---

[1] Căsătorie de formă (lat.).

— Trebuie, totuși, ca ea să iasă de acolo ! murmură el. Ordinul va fi executoriu în trei zile ! De altfel, chiar dacă n-ar exista ordinul, mai e Quasimodo ! Femeile au gusturi tare ciudate ! Apoi ridică glasul : Maestre Pierre, m-am gîndit bine, nu există decît o cale de salvare pentru ea.

— Care ? Eu nu văd.

— Ascultă, maestre Pierre, adu-ți aminte că îi datorezi viața. Am să-ți spun deschis ce gîndesc. Biserica e păzită zi și noapte. Nu sînt lăsați să iasă din ea decît ce ce au fost văzuți intrînd. Vei putea deci să intri. Vei veni. Am să te introduc la ea. Îți vei schimba îmbrăcămintea cu a ei. Ea o să ia costumul dumitale, dumneata o să-i iei rochia.

— Pînă aici merge, observă filozoful. Și-apoi ?

— Apoi ? Ea o să iasă cu hainele dumitale, dumneata ai să rămîi acolo cu ale ei. Poate că au să te spînzure, dar ea va fi salvată.

Gringoire își scărpină urechea, cu un aer foarte serios.

— Nu zău ! făcu el. O asemenea idee nu mi-ar fi venit niciodată de la sine.

La propunerea neașteptată a lui dom Claude, chipul deschis și blajin al poetului se întunecase brusc asemenea unei surîzătoare priveliști din Italia cînd o rafală nenorocită de vînt strivește un nor în fața soarelui.

— Ei bine, Gringoire ! Ce spui de calea aceasta ?

— Spun, maestre, că nu-i vorba că, *poate*, au să mă spînzure, ci că au să mă spînzure sigur.

— Asta nu te privește.

— Ei, drăcie ! făcu Gringoire.

— Ea ți-a salvat viața. Îți plătești o datorie.

— Mai sînt și multe altele pe care nu le plătim !

Arhidiaconul vorbea autoritar.

— Nu zău, dom Claude, răspunse poetul, mîhnit, ţineţi la idea asta şi n-aveţi dreptate. Nu văd de ce m-aş lăsa spînzurat în locul altuia.

— Ce te leagă atîta de viaţă ?

— Ah ! O mie de motive !

— Şi care, mă rog ?

— Care ? Aerul, cerul, dimineaţa, seara, clarul de lună, bunii mei prieteni, vagabonzii, rîsetele noastre cu tîrfele, studierea frumoaselor clădiri ale Parisului, trei cărţi groase de scris, din care una împotriva episcopului şi a morilor lui, ce ştiu eu ? Anaxagora spunea că trăieşte pe lume ca să admire soarele. Şi-apoi, eu am norocul să-mi petrec toate zilele, din zori şi pînă-n noapte, cu un om de geniu, adică cu mine, ceea ce e foarte plăcut.

— Minte neserioasă ! bombăni arhidiaconul. Ia spune, viaţa asta pe care ţi-o faci atît de încîntătoare, cine ţi-a păstrat-o ? Cui îi datoreşti faptul că respiri aerul, că vezi cerul şi că poţi încă să-ţi păstrezi mintea de ciocîrlie plină de năzbîtii şi de nebunii ? Unde ai fi acuma, fără ea ? Vrei, aşadar, să moară fata căreia îi datorezi viaţa ? Să moară ea, păpuşa asta frumoasă, blîndă, adorabilă, necesară pentru lumina lumii, mai divină decît Dumnezeu ? ! Iar tu, pe jumătate înţelept şi pe jumătate ţicnit, tu, o schiţă nereuşită a nu ştiu cărui lucru, tu, un soi de vegetal care umblă şi crede că gîndeşte, tu să continui să trăieşti, cu viaţa pe care i-ai furat-o, la fel de inutil ca o lumînare în plină amiază ? Hai, fie-ţi milă, Gringoire ! Fii şi tu mărinimos ! Începutul l-a făcut ea.

Preotul vorbea înflăcărat. Gringoire îl ascultă mai întîi cu un aer nehotărît, apoi se înduioşă

și sfîrși prin a face o strîmbătură tragică, întocmai ca un prunc cînd îl doare burta.

— Sînteți patetic, spuse el, ștergîndu-și o lacrimă. Ei bine! Am să chibzuiesc. Ciudată idee v-a mai venit! La urma urmei, continuă el după o clipă de tăcere, cine știe? Poate că n-au s-o spînzure. Încercarea moarte n-are. Cînd au să dea de mine în chilioara aia, gătit atît de caraghios, cu fustă și cu scufie, poate că au să izbucnească în rîs. Și-apoi, dacă mă spînzură, ei bine, moartea prin ștreang e și ea o moarte ca oricare alta sau, mai bine zis, nu-i o moarte ca oricare alta. E o moarte demnă de înțeleptul care a oscilat toată viața lui, e o moarte care nu-i nici laie, nici bălaie, ca spiritul adevăratului sceptic, o moarte pecetluită din plin cu pyronism și șovăire, o moarte care ține calea de mijloc între cer și pămînt și te lasă în suspensie. E o moarte de filozof, și poate că eu sînt hărăzit de soartă. E măreț să mori așa cum ai trăit.

Preotul interveni.

— Ne-am înțeles?

— Ce e moartea, la urma urmei? continuă Gringoire cu exaltare. O clipă grea, o vamă, trecerea de la puțin la nimic. Cînd cineva l-a întrebat pe Cercidas, megalopolitanul, dacă ar muri de bună voie, el i-a răspuns: „De ce nu?! căci după moarte îi voi vedea pe oamenii de seamă, pe Pitagora, printre filozofi, pe Hecataeus, printre istorici, pe Homer, printre poeți, pe Olimp, printre muzicieni".

Arhidiaconul îi întinse mîna.

— Așadar, s-a făcut! Ai să vii mîine?

Gestul acesta îl readuse pe Gringoire la realitate.

— Ah, pe legea mea, nu! rosti el cu tonul unui

om care se trezește. Să fii spînzurat! E prea absurd. Nu vreau.

— Atunci, adio! Și arhidiaconul adăugă printre dinți: Mai dau eu de tine!

„Nu vreau ca diavolul ăsta de om să mă regăsească", gîndi Gringoire, și alergă după dom Claude.

— Știți, domnule arhidiacon, fără supărare, ca între prieteni vechi! Dumnevoastră vă interesați de fata asta, adică de nevastă-mea, și e foarte frumos. Ați făurit un plan ca s-o scoateți cu bine din Notre-Dame, dar calea aleasă de dumneavoastră e grozav de neplăcută pentru mine, Gringoire. Dacă aș avea un alt eu! Vă anunț că mi-a venit chiar acum o idee grozavă. Ce-ați zice dacă aș avea un plan ca s-o scot din impas fără riscul ca gîtul meu să fie atins nici de cel mai mic ștreang? Nu v-ar fi de ajuns? E absolut necesar să fiu eu spînzurat, ca să fiți dumneavoastră mulțumit?

De nerăbdare, preotul își chinuia nasturii de la sutană.

— Gîrlă de cuvinte! Ce plan ai?

— Da, continuă Gringoire, vorbindu-și singur și atingîndu-și nasul cu degetul arătător, în semn de cugetare. Vagabonzii sînt flăcăi viteji. Tribul Egiptului o iubește. Ei au să se ridice la primul cuvînt. Nimic mai ușor! O lovitură. La adăpostul scandalului, o să fie răpită. Chiar mîine seară... Ei abia așteaptă.

— Planul! Spune-l! strigă preotul, zgîlțîindu-l.

Gringoire se întoarse măreț spre el.

— Dați-mi pace! Vedeți bine că-l caut! Apoi cugetă cîteva clipe, după care începu să-și aplaude ideea strigînd: Admirabilă! Reușită sigură!

— Planul ! repetă Claude cu mînie.

Gringoire era radios.

— Apropiaţi-vă, vă voi spune totul în şoaptă. E o contralovitură într-adevăr îndrăzneaţă şi care o să ne scoată pe toţi din încurcătură. Pe Dumnezeul meu ! Trebuie să recunoaşteţi că nu sînt prost. Apoi se întrerupse : Uitasem ! Căpriţa e şi ea cu fata ?

— Da. Să te ia dracu !

— Şi pe ea ar fi spînzurat-o, nu-i aşa ?

— Ce-mi pasă mie ?

— Da, ar fi spînzurat-o, doar au mai spînzurat o scroafă luna trecută. Drăguţului de călău îi face plăcere, fiindcă la sfîrşit mănîncă el carnea. S-o spînzure pe drăguţa mea Djali ! Pe biata mieluşea !

— Blestem ! strigă dom Claude. Tu eşti călăul. Ce plan de salvare ai găsit, ticălosule ? Trebuie să-ţi scot ideea din cap cu forcepsul ?

— Încetişor, maestre ! Iat-o.

Gringoire se aplecă la urechea arhidiaconului şi-i vorbi foarte încet, aruncînd priviri neliniştite de la un capăt la altul al străzii pe care nu trecea totuşi nimeni. Cînd isprăvi, dom Claude îi apucă mîna şi-i spuse rece :

— Bine. Pe mîine.

— Pe mîine, repetă Gringoire.

Şi pe cînd arhidiaconul se depărta într-o direcţie, el porni în cealaltă, spunîndu-şi cu jumătate glas : „Afurisită treabă, domnule Pierre Gringoire! Dar n-are a face. Doar nu-i scris, fiindcă eşti mic, să te sperii de-o ispravă mare. Biton a cărat în spinare un taur cît toate zilele ; codobaturile, pitulicele şi mărăcinarii sînt în stare să treacă oceanul în zbor."

II

FĂ-TE VAGABOND

Cînd intră în mînăstire, arhidiaconul îl găsi la ușa chiliei pe frate-său Jehan du Moulin, care îl aștepta și care își alungase plictiseala așteptării desenînd cu un cărbune pe zid profilul fratelui său mai mare, îmbogățit cu un nas enorm.

Dom Claude abia dacă îl privi. Alte lucruri îi umblau prin cap. Fața aceasta voioasă de derbedeu, a cărei strălucire înseninase de atîtea ori întunecatul chip al preotului, nu mai putea acum să împrăștie ceața care se îngroșa zi de zi peste sufletul lui corupt, viciat și lîncezit.

— Am venit să te văd, frate, spuse Jehan, timid.

Arhidiaconul nici nu se uită la el.

— Ei, și ?

— Frate, continuă ipocritul, ești atît de bun cu mine și-mi dai sfaturi atît de bune, încît mă întorc mereu la dumneata.

— Și-apoi ?

— Vai, frate, cîtă dreptate aveai cînd îmi spuneai : „Jehan ! Jehan ! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina.* [1] Jehan, fii înțelept, fii savant. Jehan, nu-ți pierde nopțile în afara colegiului, fără motiv serios și fără învoirea dascălului. Nu bate picarzii, *noli, Joannes, verberare picardos.* Nu putrezi ca un măgar analfabet, *quasi asinus illitteratus,* pe paiele școlii. Jehan, lasă-te pedepsit după voia dascălilor. Jehan, du-te în fiecare seară la biserică și cîntă acolo un antifon cu verset și

[1] Greșește învățătura învățătorului, greșește educația elevului (lat.).

rugă către stăpîna noastră prea slăvita Fecioară Maria". Vai, ce sfaturi minunate erau acestea !

— Și-apoi ?

— Frate, ai în față un om vinovat, un criminal, un ticălos, un desfrînat, un om nemaipomenit ! Dragă frate, Jehan a făcut din sfaturile dumitale paie și bălegar de călcat în picioare. Sînt pedepsit așa cum se cuvine pentru asta, și bunul Dumnezeu e grozav de drept. Cît timp am avut bani, am chefuit, mi-am făcut de cap și m-am veselit. Oh, desfrînarea, care e atît de plăcută cînd o privești din față, cît e de urîtă și de respingătoare cînd o privești din spate ! Acum nu mai am un franc chior, mi-am vîndut fața de masă, cămașa, prosopul, adio viață veselă ! S-a stins frumoasa candelă și nu mai am decît scîrbosul fitil de seu care îmi fumegă în nas. Fetele rîd de mine. Beau apă. Sînt chinuit de remușcări și de datornici.

— Atîta ? spuse arhidiaconul.

— Vai, frate scump, tare aș dori să încep o viață mai bună. Vin la dumneata, plin de căință. Sînt pocăit. Vin la spovedanie. Îmi trag pumni zdraveni în piept. Aveai multă dreptate cînd doreai să devin într-o bună zi licențiat și submonitor la colegiul Torchi. Iată că acum simt o măreață chemare pentru profesia asta, dar nu mai am cerneală și trebuie să-mi cumpăr ; nu mai am pene, și trebuie să-mi cumpăr ; nu mai am hîrtie, nu mai am cărți, trebuie să le cumpăr din nou. Pentru asta am nevoie de cîțiva gologani. Și vin la dumneata, frate, cu inima plină de căință.

— Asta-i tot ?

— Da, spuse studentul. Cîțiva bani.

— N-am.

Studentul zise atunci cu un aer grav și totodată hotărît :

— Ei bine, frate, îmi pare rău, dar trebuie să-ți spun că, pe de altă parte, mi s-au făcut oferte și propuneri foarte frumoase. Nu vrei să-mi dai bani ? Nu. În cazul ăsta am să mă fac vagabond.

Rostindu-și monstruoasele cuvinte, Jehan luă expresia unui Ajax care așteaptă să vadă fulgerul căzîndu-i în cap.

Arhidiaconul îi spuse rece :

— Fă-te vagabond !

Jehan îl salută cu o plecăciune adîncă și porni fluierînd pe scara mînăstirii.

În clipa cînd trecea prin curtea mînăstirii, pe sub geamul chiliei fratelui său, auzi fereastra deschizîndu-se, ridică nasul și văzu ivindu-se capul sever al arhidiaconului.

— Dracu să te ia ! îi strigă dom Claude, iată ultimii bani pe care îi mai capeți de la mine.

Și în același timp îi aruncă lui Jehan o pungă, care îi făcu studentului ditamai cucuiul în frunte și din pricina căreia Jehan porni supărat și mulțumit totodată, ca un cîine lovit cu oase pline de măduvă.

III

TRĂIASCĂ VESELIA

Cititorul n-a uitat poate că o parte din Curtea Miracolelor era împrejmuită de vechiul zid de apărare al orașului, căruia începuseră să i se părăginească încă de pe atunci o mulțime de turnuri. Unul din turnurile acestea fusese preschimbat în

local de plăceri de către vagabonzi. O cîrciumă se afla în beci, iar restul, la etajele de deasupra. Turnul era punctul cel mai însuflețit și deci cel mai hidos din întreg teritoriul vagabonzilor.

Zi și noapte zumzăia acolo un fel de stup monstruos. Noaptea, cînd prisosul calicimii dormea, cînd nu mai exista nici o fereastră luminată pe fațadele murdare ale pieței, cînd nu mai răzbătea nici un strigăt din aglomerările acestea de oameni, din furnicarele acestea de hoți, de tîrfe și de copii furați sau născuți din flori, turnul vesel era ușor de recunoscut după zgomotul pe care îl făcea, după lumina roșcată care, sclipind în același timp și la gurile beciului, și la ferestre, și la crăpăturile zidurilor roase de vreme, îi țîșnea, ca să zicem așa, prin toți porii.

Beciul era deci cîrciumă. Acolo coborai printr-o ușă groasă și pe o scară la fel de țeapănă ca un alexandrin clasic. Pe ușă, în loc de firmă se afla o minunată mîzgălitură înfățișînd niște bani noi și niște pui tăiați și avînd sub ei următorul calambur : *La sunătorii pentru răposați.*

Într-o seară, pe cînd se suna stingerea la toate turnurile de veghe ale Parisului, dacă sergenților de stradă le-ar fi fost dat să intre în temuta Curte a Miracolelor, ar fi băgat de seamă că în cîrciuma vagabonzilor gălăgia era mai mare decît de obicei, că se bea mai temeinic și se înjura mai vîrtos. Afară, în piață, grupuri mari discutau în șoaptă, ca atunci cînd se pune la cale ceva important. Ici-colo, cîte un golan ghemuit pe vine ascuțea pe caldarîm vreo lamă veche de fier.

Totuși, în cîrciumă, vinul și jocul izbuteau să-i distragă pe vagabonzi în așa măsură de la ideile care îi preocupau în seara aceea, încît, după cuvintele băutorilor, cu greu ai fi putut ghici despre

ce era vorba. Atîta doar că toți aveau un aer mai vesel decît de obicei și că lîngă picioarele fiecăruia se vedea lucind cîte o armă, fie un cosor, fie o secure, fie o spadă cu două tăișuri sau o veche archebuză cu cîrlig.

Încăperea, de formă rotundă, era foarte mare, dar mesele erau atît de înghesuite și băutorii atît de numeroși, încît tot ce se afla în cîrciumă, bărbați, femei, bănci, stacane de bere, cei ce beau, cei ce dormeau, cei ce jucau, cei sănătoși, schilozii păreau înghesuiți de-a valma într-o ordine la fel de armonioasă cîtă găsești într-un maldăr de cochilii de stridii. Pe mese ardeau cîteva lumînări de seu ; dar adevărata sursă de lumină a cîrciumii, cel care împlinea rolul candelabrului din sălile de spectacol, era focul. Beciul era atît de umed, încît ei nu lăsau niciodată să se stingă focul din cămin, nici chiar în toiul verii. În căminul imens cu partea dinafară sculptată, plin tot de lanțuri grele de fier și de unelte de bucătărie, ardea, așadar, unul din focurile acelea zdravene obținute dintr-un amestec de lemne și de turbă, care, noaptea, pe ulițele satelor, fac să se ivească pe pereții fațadei vreunei fierării spectrul atît de roșu al ferestrelor. Un dulău, stînd grav în cenușă, învîrtea în fața cărbunilor încinși, o frigare plină de cărnărie.

Cu toată învălmășeala, dacă priveai mai atent, puteai desluși în mulțimea aceea trei grupuri principale care se înghesuiau în jurul a trei personaje cunoscute cititorului. Unul din personajele acestea, înțolit într-un fel ciudat, în zdrențele orientale, era Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt și de Boemia. Tîlharul stătea pe o masă, cu picioarele încrucișate, cu un deget în aer, și împărtășea cu glas tare cunoștințele lui de magie albă și neagră mulțimii de gură-cască din jurul său. O altă gloată

se înghesuia în jurul vechiului nostru prieten, viteazul rege de Thunes, înarmat pînă-n dinți. Clopin Trouillefou, cu un aer foarte serios și cu voce înceată, rînduia golirea unei uriașe butii pline cu arme, larg deschisă în fața lui, din care se revărsau, ca merele și strugurii din cornul abundenței, mulțime de securi, spade, coifuri, cămăși de zale, platoșe, vîrfuri de lănci și de sulițe, săgeți pentru arcuri și arbalete. Și fiecare lua din grămadă, care un coif, care o spadă lungă, care o sabie cu mînerul în cruce. Pînă și copiii se înarmau. Puteai să vezi chiar și cîțiva cerșetori cu desăvîrșire ologi, ferecați în platoșe, strecurîndu-se printre picioarele băutorilor ca niște cărăbuși gigantici.

În sfîrșit, un al treilea grup, cel mai gălăgios, cel mai vesel și mai numeros, acoperea băncile și mesele în mijlocul cărora perora și înjura un glas pițigăiat, ieșit de sub o armură strivitoare, completată cu cască și cu pinteni. Individul care își înșurubase astfel o panoplie peste trup dispărea într-atîta sub veșmîntul lui de război, încît nu i se mai zăreau decît nasul obraznic, roșu, bîrligat, o șuviță de păr blond, o gură roză și doi ochi îndrăzneți. Cingătoarea îi era ticsită de pumnale lungi și scurte, o spadă mare îi atîrna la șold, o arbaletă ruginită zăcea la stînga, iar un urcior mare, cu vin, în fața lui, fără să mai punem la socoteală o femeie grasă și aproape goală, aflată la dreapta. Toate gurile din jurul lui rîdeau, înjurau și beau.

Să mai adăugăm vreo douăzeci de grupuri mai mici, plus fetele și flăcăii care serveau alergînd cu stacanele pe cap, plus jucătorii aplecați peste bile, peste țintar, peste zaruri, peste table, peste jocul pasionat de cărți ; să mai adăugăm certurile dintr-un colț, sărutările din altul, și vom avea o oarecare idee despre ansamblul acesta peste care

tremura lumina flăcărilor mari ce făcea să danseze pe pereții cîrciumii mii de umbre imense și grotești.

Cît despre zgomot, ai fi zis că te afli într-un clopot care bătea din răsputeri.

Tigaia în care sfîrîia o ploaie de grăsime umplea cu sfîrîitul ei neîntrerupt intervalele miilor de dialoguri ce se încrucișau de la un capăt la altul al încăperii.

În tot vacarmul acesta, în fundul cîrciumii, pe banca interioară a căminului, se afla un filozof care cugeta, cu picioarele în cenușă și cu ochii la tăciuni. Filozoful acesta era Pierre Gringoire.

— Haide, repede! Dați zor, să ne înarmăm! Peste un ceas pornim! le spunea Clopin Trouillefou argotierilor săi.

O fată fredona :

Noapte bună, tată, noapte bună, mamă!
Cei din urmă focul vor acoperi.

Doi jucători de cărți se certau.

— Valet! striga cel mai roșu la față dintre ei, arătîndu-i celuilalt pumnul. O să te tai cu trefla. O să poți înlocui valetul de treflă în jocul de cărți al monseniorului rege.

— Uf! urla un normand, ușor de recunoscut fiindcă vorbea pe nas. Stăm înghesuiți aici ca sfinții din Caillouville!

— Fiii mei! le spunea alor săi ducele de Egipt, vorbind în falset. Vrăjitoarele din Franța se duc la sabat fără mătură, fără să se ungă și fără cai, numai cu ajutorul cîtorva cuvinte magice. Vrăjitoarele din Italia au întotdeauna un țap care așteaptă la ușă. Toate sînt obligate să iasă pe horn.

Glasul tinerei pușlamale înarmate din creștet pînă în tălpi acoperea vacarmul.

— Bravo ! Bravo ! striga el. Astăzi mă lupt pentru prima oară ! Vagabond ! Pe pîntecele lui Crist, sînt vagabond ! Turnați-mi să beau ! Prieteni, mă numesc Jehan Frollo du Moulin și sînt gentilom. Părerea mea e că, dacă Dumnezeu n-ar fi jandarm, s-ar face tîlhar. Fraților, o să fie o expediție grozavă ! Sîntem niște viteji. Să asediem biserica, să spargem porțile, s-o scoatem de-acolo pe fata cea frumoasă, s-o scăpăm de judecători, s-o scăpăm de preoți, să dărîmăm mînăstirea, să-i dăm foc episcopului în episcopie ; o să le săvîrșim pe toate în mai puțin timp decît îi trebuie unui burgmaistru ca să înghită o lingură de supă ! Îl vom spînzura pe Quasimodo. Îl cunoașteți pe Quasimodo, domnițelor ? L-ați văzut gîfîind pe clopotul cel mare în ziua de Rusalii ? Pe cornul Tatălui ! E nemaipomenit de frumos ! Parcă ar fi un diavol călare pe-un dobitoc. Prieteni, ascultați-mă, sînt vagabond pînă în adîncul inimii, sînt argotier în suflet, sînt haimana din naștere. Am fost foarte bogat și mi-am păpat averea. Mama voia să mă facă ofițer, tata subdiacon, mătușa mea consilier la anchete, bunică-mea protonotar al regelui, sora bunicii vistiernic la magistratură. Eu m-am făcut vagabond. I-am spus asta tatii, care mi-a scuipat blestemul lui în obraz, mamei, care s-o pornit, babornița, să plîngă și să se smiorcăie ca buturuga asta pe grătarul vetrei. Trăiască veselia ! Sînt un adevărat nebun ! Crîșmăriță dragă, adu alt vin ! Mai am încă gologani să plătesc. Nu mai vreau vin de Suresnes. Îmi face rău la gîtiță. Decît să beau din el, mai bine fac gargară cu un coș de nuiele.

În acest timp, gloata îl aplauda hohotind de rîs și studentul striga :

— Oh ! Frumoase fructe ! Apoi începu să cînte, cu privirea pierdută parcă în extaz, cu glasul unui

canonic care intonează vecernii: *Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantantur! Sonant melliflua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!* [1]... Și se întrerupse: Hangița dacului, dă-mi să mănînc.

Urmă un moment de oarecare liniște în care timp se auzi, la rîndul ei, vocea pițigăiată a ducelui de Egipt, dăscălindu-și țiganii:

— ...Nevăstuica se numește Aduine, vulpea Picior Albastru sau Alergătorul Pădurilor, lupul Picior Cenușiu sau Picior Aurit, ursul Bătrînul sau Tata Mare. Scufa unui spiriduș te face nevăzut și te ajută să vezi lucrurile nevăzute. Orice broască rîioasă, ca să fie botezată, trebuie îmbrăcată în catifea roșie sau neagră, cu un clopoțel la gît și cu un clopoțel la picioare. Nașul o ține de cap, nașa de partea dinapoi. Demonul Sidragasum are puterea de a face fetele să danseze goale pușcă.

— Pe sfînta liturghie! îl întrerupse Jehan. Aș vrea să fiu demonul Sidragasum.

Între timp, la celălalt capăt al cîrciumii, vagabonzii continuau să se înarmeze, șușotind între ei.

— Biata Esmeralda! spunea un țigan.

— E sora noastră. Trebuie s-o scăpăm de-acolo.

— Tot la Notre-Dame e? întrebă un fals negustor ruinat, cu figură de evreu.

— Da, fir-ar să fie!

— Atunci, fraților, strigă falsul negustor, la Notre-Dame! Cu atît mai mult cu cît la altarul Sfinților Féréol și Ferrution există două statuete, una a Sfîntului Ioan Botezătorul, alta a Sfîntului

[1] Ce cîntări! Ce organe! Ce cantilene! Ce melodii se cîntă aici fără de sfîrșit! Răsună ca mierea organul imnurilor, prea dulcea melodie îngerească, minunata cîntare a cîntărilor! (Lat.)

Anton, cu totul de aur, făcînd împreună şaptesprezece mărci de aur şi cincisprezece sterline, iar piedestalele de argint aurit şaptesprezece mărci şi cinci uncii. Ştiu asta, căci sînt giuvaergiu.

În clipa aceea i se aduse lui Jehan mîncarea cerută. Şi el strigă, lăsîndu-se pe pieptul fetei de alături :

— Pe Sfîntul Voult-de-Lucques, numit de norod Sfîntul Goguelu, sînt pe deplin fericit ! Am în faţă un dobitoc care mă priveşte cu o mutră spînă de arhiduce. Uite unu, la stînga mea, care are dinţii atît de lungi, încît îi acoperă bărbia. Şi-apoi sînt ca mareşalul Gié la asediul Pontoisei : îmi ţin mîna dreaptă rezemată de un mamelon. Pe pîntecele lui Mahom, prietene, ai o mutră de negustor de mingi şi vii să te-aşezi lîngă mine ! Eu sînt nobil, amice. Negoţul nu se potriveşte cu nobleţea. Cară-te de aici ! Hei ! Voi de colo ! Nu vă mai bateţi ! Cum, Baptiste Crapă Gîşte, tu care ai un nas atît de frumos, vrei să-l rişti împotriva pumnului cît toate zilele al mojicului ăluia ? Dobitocule ! *Non cuiquam datum est habere nasum.* [1] Eşti într-adevăr divină, Jaqueline Roade-Urechi ! Păcat că n-ai păr. Hei, mă numsc Jehan Frollo, şi frate-meu e arhidiacon. Să-l ia dracu ! Tot ce vă spun e adevărat. Făcîndu-mă vagabond, am renunţat cu dragă inimă la jumătate dintr-o casă din paradis, făgăduită de frate-meu. *Dimidiam domum in paradisio.* Vă citez textul. Am un fief pe strada Tirechappe, şi toate femeile sînt amorezate de mine ; asta e adevărat pe cît e de adevărat că Sfîntul Eloy era un giuvaergiu de mîna întîia, că cele cinci meserii ale bunului oraş Paris sînt tăbăcarii, argăsitorii, curelarii, făcătorii de pungi şi cizmarii,

[1] Nu-i este dat oricui să aibă nas subţire (lat.).

și că Sfîntul Laurențiu a fost ars cu coji de ouă. Vă jur, fraților.

Că dacă vă spun vreo minciună
N-o să mai beau un an și-o lună !

Frumoasa mea, e clar de lună, uită-te pe colo, prin fereastra beciului, cum mototolește vîntul norii ! Așa fac și eu cu bluza ta. Fetelor, luați mucii copiilor și ai lumînărilor. Crist și Mahom ! Ce mănînc aici, Jupiter ? Hei, codoașo ! Părul care lipsește de pe capul tîrfelor tale mi l-a pus mie în omletă. Babo, mie îmi place omleta chealǎ, face-te-ar dracu cîrnă. Grozav han al lui Belzebut, unde tîrfele se piaptănă cu furculițe !

Acestea zise, Jehan își sparse de podea farfuria și începu să cîte cît îl ținea gura :

Și iacă, eu
Vă jur că n-am
Credință și nici lege
Nici foc, nici loc,
Nici Dumnezeu,
Nici rege !

Între timp, Clopin Trouillefou terminase împărțirea armelor. El se apropie de Gringoire, care părea pierdut într-o adîncă meditație, cu picioarele pe grătarul vetrei.

— Amice Pierre, spuse regele de Thunes, la ce naiba te gîndești ?

Gringoire se întoarse spre el, cu un zîmbet melancolic.

— Îmi place focul, seniore dragă. Nu pentru josnicul motiv că ne încălzește picioarele sau că ne fierbe ciorba, ci pentru că are scîntei. Cîteodată petrec ore întregi așa, privind scînteile. Și descopăr mii de lucruri în steluțele astea risipite pe

fundul negru al vetrei. Ele sînt nişte adevărate lumi.

— Să mă ia naiba dacă te-nţeleg! spuse vagabondul. Ştii cumva cît e ceasul?

— Habar n-am, răspunse Gringoire.

Clopin se apropie atunci de ducele de Egipt.

— Camarade Mathias, momentul e prielnic. Se zice că regele Ludovic al XI-lea e la Paris.

— Un motiv în plus ca să i-o smulgem pe surioara noastră din gheare, răspunse bătrînul ţigan.

— Vorbeşti ca un adevărat bărbat, Mathias, spuse regele de Thunes. De altfel, lucrăm repede. În biserică n-avem a ne teme de împotrivire. Canonicii sînt nişte iepuri, iar noi sîntem mulţi. Mîine, cînd vor veni s-o ia oamenii parlamentului, au să rămînă cu buzele umflate. Pe burta papei! Nu vreau s-o spînzure pe fata cea frumoasă.

Clopin ieşi din cîrciumă.

În acest timp, Jehan zbiera cu glas răguşit:

— Beau, mănînc, sînt beat, sînt Iupiter! Hei, Pierre Ucigaşul, dacă te mai holbeşti aşa la mine, îţi scutur nasul cu bobîrnace.

La rîndul lui, Gringoire, smuls din visare, privea scena aprigă şi gălăgioasă din preajmă, murmurînd printre dinţi:

— *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas* [1]. Vai, cîtă dreptate am că nu beau şi cît de bine spune Sfîntul Benedict: „*Vinum apostatare facit etiam sapientes*“ [2].

În clipa aceea Clopin intră şi strigă cu glas sonor:

— E miezul nopţii!

La cuvîntul acesta, care avu efectul ordinului dat unui regiment în repaus de a încăleca pe cai, toţi

[1] Desfrînat lucru e băutura şi mari tulburări face beţia (lat.).

[2] Lepădarea de vin chiar înţelepţeşte (lat.).

vagabonzii, bărbaţi, femei, copii, se năpustiră grămadă afară din cîrciumă, stîrnind un zgomot nemaipomenit de arme şi de fiare.

Luna intrase în nori.

Curtea Miracolelor era întunecată. Nu se mai zărea nici o lumină acolo. Şi totuşi era departe de a fi pustie. Se putea desluşi mulţime de bărbaţi şi femei care vorbeau în şoaptă. Li se auzea zumzetul şi se vedeau lucind în beznă tot felul de arme. Clopin se urcă pe un bolovan :

— Încolonarea, supuşi ai argoului ! Încolonarea, Egipt ! Încolonarea, Galileea !

Începură să se mişte în întuneric. Imensa mulţime părea că se aşază în coloană. După cîteva minute, regele de Thunes ridică iar glasul :

— Acum, tăcere, ca să traversăm Parisul ! Parola e : „Cerşetorii la petrecere !“ Torţele să nu fie aprinse decît la Notre-Dame. Înainte, marş !...

Zece minute mai tîrziu, călăreţii de strajă fugeau înspăimîntaţi din faţa unei lungi procesiuni de oameni negri şi tăcuţi care coborau spre Pont-au-Change, prin uliţele întortocheate care străbat în toate direcţiile masivul cartier al Halelor.

IV

UN PRIETEN NEÎNDEMÎNATIC

În noaptea aceea, Quasimodo nu dormea. Tocmai îşi făcuse ultimul rond prin biserică. În momentul cînd închisese porţile, nu observase că arhidiaconul trecuse pe lîngă el, părînd oarecum su-

părat că-l vede zăvorînd și punînd cu atîta grijă lacătele la uriașa armătură de fier ce dădea canaturilor largi soliditatea unui zid. Dom Claude părea și mai preocupat decît de obicei. Altminteri, de la întîmplarea nocturnă din chilie, el se purta într-una urît cu Quasimodo, dar degeaba îl bruftuluia, ba chiar îl lovise uneori, căci nimic nu clintea supunerea, răbdarea, resemnarea devotată a credinciosului clopotar. De la arhidiacon, el îndura orice, ocări, amenințări, lovituri, fără un cuvînt de reproș, fără să crîcnească. Cel mult dacă îl urmărea neliniștit cu privirea cînd dom Claude urca scara turlei, dar arhidiaconul se ferise el însuși să se mai arate în fața țigăncii.

În noaptea aceea deci, după ce aruncă o privire bietelor lui clopote atît de părăsite, Jacquelinei, Mariei, lui Thibault, Quasimodo se urcă pînă în vîrful turlei dinspre nord, și acolo, punîndu-și felinarul bine închis pe plumbul acoperișului, începu să privească Parisul. Noaptea, după cum am mai spus, era foarte întunecoasă. Parisul, care, ca să zicem așa, nu era luminat pe vremea aceea, înfățișa ochilor o îngrămădire confuză de imense mormane negre, tăiată pe alocuri de curba albicioasă a Senei. Quasimodo nu mai vedea lumină decît la fereastra unei clădiri depărtate, al cărei profil vag și sumbru se înălța cu mult deasupra acoperișurilor, spre Poarta Saint-Antoine. Și acolo se afla cineva care sta de strajă.

Lasînd să plutească spre zarea aceasta plămădită din ceață și întuneric privirea singurului său ochi, clopotarul simțea o neliniște lăuntrică de neexprimat. De cîteva zile era foarte atent. Vedea mereu oameni cu mutre sinistre dînd tîrcoale bisericii, cu ochii ațintiți spre locul de refugiu al tinerei fete. Quasimodo socotea că poate

se urzește vreun complot împotriva nefericitei refugiate. Își închipuia că lumea nutrește vreun simțămînt de ură împotriva ei, așa cum nutrea împotriva lui, și că s-ar fi putut curînd să se întîmple ceva. De aceea se aținea pe clopotnița lui, la pîndă, *visînd în odaia lui de vise*, cum spune Rabelais, cu ochiul cînd la chilie, cînd la Paris, făcînd pază sigură, ca un cîine credincios, cu mii de bănuieli în minte.

Deodată, pe cînd scruta marele oraș cu ochiul, căruia natura, printr-un soi de compensație, îi hărăzise atîta agerime, încît aproape că putea înlocui celelalte simțuri care îi lipseau, lui Quasimodo i se păru că silueta cheiului de la Vieille-Pelleterie are ceva neobișnuit, că există acolo o anumită mișcare, că linia parapetului, profilîndu-se neagră pe albeața apei, nu mai e dreaptă și liniștită, ca linia celorlalte cheiuri, ci se unduiește asemenea valurilor unui fluviu sau capetelor unei mulțimi în marș.

Lucrul acesta i se păru ciudat. Quasimodo deveni și mai atent. Mișcarea părea că se îndreaptă spre Cité. Altminteri, nici o lumină. Ea dăinui cîtva timp pe chei, apoi se scurse cu încetul, ca și cum cei ce treceau pătrundeau în insulă, apoi conteni de tot, și linia cheiului redeveni dreaptă și nemișcată.

Tocmai cînd Quasimodo își bătea capul să înțeleagă ce se petrece, i se păru că mișcarea se ivește iar pe strada Pieței Catedralei, care se prelungea în Cité perpendicular cu fațada de la Notre-Dame. În sfîrșit, oricît de deasă era bezna, clopotarul zări un cap de coloană ieșind din strada aceea și, cît ai clipi, în piață se ivi o mulțime din care, în beznă, nu puteai desluși decît că era o mulțime.

Priveliştea avea ceva de spaimă. Pesemne că procesiunea aceasta neobişnuită, care părea că ţine atîta să se ascundă în întunericul cel mai profund, păstra o tăcere la fel de profundă. Cu toate acestea, un oarecare zgomot, măcar un tropăit de picioare, nu se putea să nu iște. Dar un astfel de zgomot n-avea cum să ajungă pînă la bietul nostru surd, iar mulțimea imensă, pe care el abia o zărea, fără să audă nimic, se mișca și mergea totuși atît de aproape de el, încît îi făcea impresia unei gloate de morți, mută, impalpabilă, pierdută într-un abur. I se părea că vede înaintînd o ceață în care mișună oameni, că vede mișcîndu-se niște umbre în umbră.

Atunci temerile îl cuprinseră din nou, gîndul unei uneltiri împotriva țigăncii îi încolți în minte. Quasimodo simțea nedeslușit că se apropie o izbucnire violentă. În momentul acesta critic, el chibzuia cu o logică mai bună și mai rapidă decît te-ai fi putut aștepta de la un creier atît de prost alcătuit. Trebuia oare s-o trezească ? S-o ajute să evadeze ? Pe unde ? Străzile erau împresurate, biserica era mărginită de fluviu. Nici o luntre ! Nici o ieșire ! Nu-i rămînea decît o cale : să se lase ucis pe pragul catedralei, să reziste măcar pînă ce va sosi vreun ajutor, dacă avea să sosească, și să nu tulbure somnul Esmeraldei. Nefericita tot avea să fie trezită destul de curînd, ca să moară. După ce luă hotărîrea aceasta, Quasimodo începu să-și cerceteze ceva mai liniștit *inamicul.*

Mulțimea părea că sporește clipă de clipă în Piața Catedralei. Quasimodo bănui doar că, pesemne, ea făcea foarte puțin zgomot, deoarece ferestrele caselor de pe străzi și din piață rămîneau închise. Deodată, o lumină licări și, într-o

secundă, șapte sau opt torțe aprinse fură plimbate pe deasupra capetelor, scuturîndu-și în umbră mănunchiurile de flăcări. Atunci Quasimodo văzu clar că în piață mișuna o înfricoșătoare turmă de bărbați și de femei în zdrențe, înarmați cu coase, sulițe, baltage, ale căror mii de vîrfuri scînteiau. Ici-colo, s-ar fi zis că furcile negre pun coarne unor fețe hidoase. Clopotarul își reaminti vag de tot norodul acesta și i se păru că recunoaște toate capetele care, cu cîteva luni în urmă, îl salutaseră ca papă al nebunilor. Un bărbat cu torță într-o mînă și un matrac în cealaltă se urcă pe-o piatră și părea că ține un discurs. În același timp, ciudata oaste execută cîteva manevre, ca și cum și-ar fi instalat posturi în jurul catedralei. Quasimodo își luă felinarul și se coborî pe platforma dintre turle ca să vadă mai îndeaproape și să chibzuiască la mijloacele de apărare.

Ajuns în fața marelui portal de la Notre-Dame, Clopin Trouillefou își rînduise oastea în ordine de bătaie. Deși nu se aștepta la nici un fel de împotrivire, ținea, ca un general prevăzător, să păstreze o ordine care să-i permită să facă față, la nevoie, unui atac neprevăzut din partea străjilor sau a jandarmilor. Își desfășurase deci în așa fel brigada, încît văzută de sus și de la distanță, ai fi zis că e triunghiul roman al bătăliei de la Ecnome, capul de porc al lui Alexandru sau faimoasa pană a lui Gustav Adolf. Baza triunghiului se sprijinea pe fundul pieței, în așa fel încît să bareze intrarea străzii în fața catedralei ; una din laturi era îndreptată spre Hôtel-Dieu, cealaltă spre strada Saint-Pierre-aux-Boeufs. Clopin Trouillefou se plasase în frunte cu

ducele de Egipt, cu amicul nostru Jehan și cu cei mai curajoși dintre cerșetorii simulanți .

În orașele evului mediu, un atac de felul celui încercat acum de vagabonzi asupra catedralei Notre-Dame nu era de loc ceva rar. Pe atunci nu exista ceea ce numim astăzi *poliție*. În cetățile cu populație numeroasă, în capitale, mai ales, nu exista o putere centrală unică și care să rînduiască totul. Feudalitatea construise într-un fel ciudat marile comune. O cetate însemna reunirea unei sumedenii de seniorii, care o împărțeau în compartimente de toate formele și de toate mărimile. De aici, o sumedenie de poliții contradictorii, adică nici un fel de poliție. La Paris, de pildă, independent de cele o sută patruzeci și una de seniorii cu drept de dijmă, mai existau încă douăzeci și cinci cu drept de justiție și de dijmă, de la episcopul Parisului, care avea o sută cinci străzi, pînă la starețul de la Notre-Dame des Champs, care avea patru. Toți acești împărțitori ai dreptății feudale nu recunoșteau decît nominal suzeranitatea regelui. Toți aveau drept asupra drumurilor. Toți erau stăpîni în casa lor. Ludovic al XI-lea, neobositul lucrător care a început din plin dărîmarea edificiului feudal, continuată de Richelieu și de Ludovic a XIV-lea în folosul regalității, și terminată de Mirabeau în folosul poporului, Ludovic al XI-lea deci, încercase zadarnic să rupă rețeaua aceasta de seniorii care acoperea Parisul, aruncînd cu violență de-a curmezișul ei două sau trei ordine de poliție generală. Astfel, în 1465 dăduse ordin către locuitori ca, la căderea nopții, să aprindă lumini la ferestre și să închidă cîinii, pedepsindu-i cu spînzurătoarea pe nesupuși ; în același an poruncise ca seara ulițele să fie închise cu lanțuri de fier

și nimeni să nu poarte arme ofensive la vreme de noapte pe străzi. Dar, după scurt timp, toate aceste încercări de legislație comunală au fost date uitării. Cetățenii lăsară vîntul să stingă luminile de la ferestre și cîinii să hoinărească în voie ; lanțurile de fier nu fură întinse decît în stare de asediu ; oprelițtea de a purta pumnale nu aduse alte schimbări decît aceea a numelui *străzii Taie Botul* în *strada Taie Gîtul* ceea ce e un progres evident. Vechiul eșafodaj al jurisdicțiilor feudale rămăsese în picioare ; o imensă îngrămădire de *bailliages*[1] și de seniorii care se încrucișau peste oraș, stingherindu-se, încîlcindu-se, împletindu-se strîmb, încrucișîndu-se unele cu altele ; de aici inutil desiș de străji, substrăji și contrastrăji prin care treceau, cu mîna înarmată, jaful, tîlhăria și răzvrătirea. În neorînduiala aceasta deci, lovitura dată de o parte a calicimii asupra unui palat, a unei locuințe, a unei case, în cartierele cele mai populate, nu era un eveniment neobișnuit. În majoritatea cazurilor, vecinii nu se amestecau decît dacă jaful ajungea pînă la ei. Cei mai mulți își astupau urechile la împușcăturile muschetelor, trăgeau obloanele la ferestre, își baricadau porțile, lăsau lucrurile să se desfășoare cu sau fără strajă și a doua zi se spunea în Paris : „Azi-noapte, Etienne Barbette a fost prădat". „Mareșalul de Clermont a fost luat ostatic" etc. De aceea nu numai reședințele regale, Luvrul, Palatul, Bastilia, Tournelles, ci și simplele reședințe senioriale, le Petit-Bourbon, l'Hôtel de Sens, l'Hôtel d'Angoulême etc., aveau ziduri crenelate și foișoare de strajă deasupra porților. Bisericile se apărau cu sfințenia lor. Cîte unele totuși, printre care se număra Notre-Dame, erau fortificate.

[1] Teritorii administrate de *bailli.*

Abatele de la Saint-Germain-des-Prés era fortificat ca un baron, şi la el se afla mai multă aramă cheltuită pe bombarde decît pe clopote. Fortăreaţa lui se mai putea vedea încă în 1610. Astăzi, abia dacă a mai rămas biserica.

Dar să ne reîntoarcem la Notre-Dame.

Cînd primele măsuri fură îndeplinite, și trebuie spus, spre cinstea disciplinei vagabonzilor, că ordinele lui Clopin au fost executate în liniște și cu o precizie admirabilă, vrednicul șef al bandei se urcă pe parapetul pieței şi-şi înălţă glasul răgușit şi aspru, stînd cu faţa spre Notre-Dame și agitîndu-și torţa a cărei lumină, frămîntată de vînt și mai tot timpul acoperită de propriul ei fum, făcea să apară și să dispară dinaintea ochilor fațada roșcată a catedralei.

— Îţi vorbesc ţie, Louis de Beaumont, episcop al Parisului, consilier la curtea parlamentului, eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes, mare coësre, prinţ al dragonului, episcop al nebunilor, şi-ţi zic : Sora noastră, pe nedrept osîndită pentru vrăjitorie, s-a refugiat în biserica ta, tu i-ai dat azil şi scăpare ; dar curtea parlamentului vrea s-o ia de acolo şi tu te învoieşti la asta ; astfel încît ea ar fi spînzurată mîine la Grève dacă Dumnezeu şi vagabonzii n-ar fi aici. Venim, așadar, la tine, episcopule ! Dacă biserica ta e sacră, sora noastră e şi ea sacră ! Dacă sora noastră nu e sacră, nici biserica ta nu e. De aceea venim să ne dai fata, dacă vrei să-ţi salvezi biserica, sau ne vom lua fata şi-ţi vom jefui biserica. Şi asta va fi cu dreptate. Drept care îmi împlînt aici stindardul şi Domnul să te aibă în pază, episcop al Parisului !

Din nefericire, Quasimodo nu putu să audă cuvintele acestea rostite cu un fel de măreție sumbră şi sălbatică. Un vagabond îi aduse lui

Clopin stindardul, iar el îl împlîntă solemn între doi bolovani ai pavajului. Era o furcă de ai cărei dinți spînzura, însîngerată, o halcă de carne.

Acestea fiind săvîrșite, regele de Thunes își plimbă privirea peste oastea sa, gloată barbară ai cărei ochi străluceau aproape tot la fel ca și sulițele. Iar după ce tăcu o clipă, strigă :

— Înainte, flăcăi ! Fărîmătorii, la lucru !

Treizeci de bărbați robuști, cu mușchi puternici, cu fețe de lăcătuși, ieșiră din rînduri, cu ciocane, clești și răngi de fier pe umeri. Ei se îndreptară spre ușa principală a catedralei, urcară treptele și curînd fură văzuți ghemuiți sub ogivă, meșterind la ușă cu clești și cu pîrghii. O mulțime de vagabonzi îi urma, ca să-i ajute sau ca să-i privească. Cele unsprezece trepte ale portalului erau ticsite.

Totuși ușa rezista.

— Drace ! E solidă și încăpățînată ! spune unul.

— E bătrînă și are zgîrciurile tari, spunea altul.

— Curaj, fraților ! strigă Clopin. Pun rămășag pe capul meu contra unui papuc, că o să deschideți ușa, o să luați fata și o să despuiați altarul înainte de-a apucă să se trezească vreun paracliser. Iată, cred că broasca începe să se desfacă.

Clopin fu întrerupt de-un zgomot înspăimîntător care răsună în spatele lui. El se întoarse. O bîrnă uriașă picase din cer și strivise o duzină de vagabonzi pe treptele catedralei, apoi sărise pe pavaj cu un bubuit de tun, frîngînd ici-colo cîteva picioare în mulțimea cerșetorilor, care se depărtau țipînd de spaimă. Cît ai clipi, incinta rezervată a Pieței Catedralei era goală. Fărîmătorii, deși apărați de adînciturile portalului, părăsiră

ușa, iar Clopin însuși se retrase la o distanță respectabilă de biserică.

— Mare noroc am avut să scap ! strigă Jehan. I-am simțit adierea, fir-ar să fie. Dar Pierre Ucigașul a fost ucis.

E important de spus ce uimire amestecată cu spaimă se abătu, o dată cu bîrna, peste tîlhari. Timp de cîteva minute ei rămaseră cu ochii ațintiți în aer, mai speriați de bucata asta de lemn decît douăzeci de mii de arcași ai regelui.

— Satana ! bombăni ducele de Egipt. Asta miroase a vrăjitorie.

— Luna ne-a aruncat bușteanul, spuse Andry cel Roșu.

— Unde mai pui, vorbi François Chanteprune, că luna, după cum se zice, e prietena Fecioarei.

— Pe-o mie de papi ! strigă Clopin. Sînteți toți niște dobitoci !

Dar nici el nu știa cum să-și explice căderea bîrnei.

Totuși nu se zărea nimic pe fațada pînă la al cărei vîrf lumina torțelor nu ajungea. Grinda cea groasă zăcea în mijlocul Pieței Catedralei ; se auzeau gemetele nenorociților care primiseră prima lovitură și ale căror pîntece fuseseră spintecate de colțurile treptelor de piatră.

După primul moment de uimire, regele de Thunes găsi, în sfîrșit, o explicație, care li se păru plauzibilă alor săi.

— Pe botul lui Dumnezeau ! Oare se apără canonicii ? Atunci, să prădăm ! Să prădăm !

— Să prădăm ! repetă gloata, strigînd înfuriată „ura".

Și pe fațada catedralei se descărcară nenumărate arbalete și archebuze.

La detunătura lor, paşnicii locuitori ai caselor învecinate se treziră ; fură văzute deschizîndu-se mai multe ferestre în cadrul cărora se iviră scufe de noapte şi mîini cu lumînări aprinse.

— Trageţi în ferestre ! strigă Clopin.

Ferestrele se închiseră ca prin farmec, iar bieţii cetăţeni care abia avuseseră timp să arunce o privire speriată asupra acestei scene plină de lumini şi zarvă, se întoarseră galbeni de spaimă lîngă nevestele lor, întrebîndu-se dacă sabatul se ţinea acum în faţa catedralei Notre-Dame, sau dacă avea loc un asalt al burgunzilor, ca în '64. Bărbaţii se gîndeau la furt, femeile la viol, şi toţi tremurau.

— Să prădăm ! repetau argotierii.

Dar nu îndrăzneau să se apropie. Priveau biserica, priveau grinda căzută. Grinda nu se mişca. Biserica îşi păstra înfăţişarea calmă şi pustie, dar ceva neştiut îi îngheţa pe vagabonzi.

— La lucru, fărîmători ! strigă Trouillefou. Să fie spartă uşa.

Nimeni nu se clinti din loc.

— Barbă şi burtă ! ocărî Clopin. Iată nişte bărbaţi care se tem de-o grindă.

Un bătrîn fărîmător vorbi :

— Şefule, nu grinda ne dă de furcă, ci uşa, care e prea împănată cu drugi de fier. Cleştii n-ajută la nimic.

— Şi ce v-ar trebui ca s-o spargeţi ? întrebă Colpin.

— Ne-ar trebui un berbece.

Regele de Thunes alergă curajos la formidabilul buştean şi puse piciorul pe el.

— Iată unu ! strigă el. Canonicii ni l-au trimis. Şi, făcînd o plecăciune ironică spre biserică, adăugă : Mulţumesc, canonicilor !

Bravada aceasta avu un efect minunat, vraja grinzii fu ruptă. Vagabonzii își recăpătară curajul: curînd, grinda cea grea, ridicată ca un fulg de nouă sute de brațe zdravene, începu să lovească cu furie în ușa cea mare, pe care mai încercaseră s-o clintească din loc. Văzută astfel, la lumina slabă împrăștiată în piață de rarele torțe ale vagabonzilor, uriașa bîrnă mînuită de-o mulțime de bărbați care o repezeau din goană în biserică părea un animal monstruos cu o mie de picioare, atacînd cu capul plecat gigantul de piatră.

La izbitura grinzii, ușa pe jumătate metalică răsună ca o tobă imensă ; ea nu se crăpă, dar întreaga catedrală tresări, iar adîncurile clădirii bubuiră surd. În aceeași clipă, o ploaie de pietre mari începu să cadă de pe fațadă peste asediatori.

— Drace ! stigă Jehan. Turlele își scutură oare balustradele peste noi ?

Dar oamenii erau plini de zel, regele de Thunes dădea pildă ; hotărît lucru, episcopul era cel care se apăra ; ușa fu izbită cu și mai multă furie, în ciuda pietrelor ce zdrobeau țestele în dreapta și în stînga.

De remarcat că pietrele se prăvăleau una cîte una, dar se urmau îndeaproape. Vagabonzii simțeau cîte două o dată : una peste picioare, alta peste cap. Puțini dintre ei rămaseră teferi, iar un lung șir de morți și de răniți sîngera și abia respira sub tălpile asediatorilor, care, furioși, își reînnoiau neîncetat rîndurile. Bușteanul cel lung izbea ușa la răstimpuri egale, ca limba unui clopot, pietrele plouau cu nemiluita, ușa bubuia.

Cititorul a ghicit, fără doar și poate, că împotrivirea aceasta neașteptată, care îi scoase din

sărite pe vagabonzi, venea din partea lui Quasimodo.

Din nenorocire, întîmplarea îl ajutase pe vrednicul surd.

Cînd coborîse pe platforma dintre turle, lui Quasimodo i se învălmășeau gîndurile în cap. Clopotarul alergase cîteva minute de-a lungul galeriei, de colo-colo, ca un nebun, văzînd de sus mulțimea compactă a vagabonzilor gata să se năpustească asupra catedralei, cerîndu-i diavolului sau lui Dumnezeu s-o salveze pe țigancă.

O clipă se gîndise să se urce în turla de veghe dinspre amiază și să tragă clopotul de alarmă; dar pînă ar fi putut să pună clopotul în mișcare, pînă cînd glasul Mariei ar fi izbutit să scoată un singur vaier, n-ar fi avut oare timp asediatorii să spargă de zece ori ușa catedralei? Era tocmai clipa în care fărîmătorii înaintau spre ea cu uneltele lor. Ce putea să facă?

Deodată își aminti că zidarii lucraseră toată ziua la repararea zidului, a schelăriei și a acoperișului turlei meridionale. Gîndul acesta fu ca o lumină în mintea lui. Zidul era de piatră, acoperișul de plumb, schelăria de lemn. O schelărie uluitoare, atît de deasă, încît i se spunea *pădurea*.

Quasimodo alergă la turla aceea. Într-adevăr, încăperile de jos erau pline de materiale. Se aflau acolo grămezi de pietre pentru zidărie, foi de plumb în rulouri, vrafuri de scînduri, grinzi solide trecute prin joagăr, grămezi de moloz. Un întreg arsenal.

Timpul dădea ghes. Jos, cleștii și ciocanele lucrau de zor. Cu o putere înzecită de simțămîntul primejdiei, Quasimodo ridică una din grinzi, cea mai grea, cea mai lungă, o scoase printr-o lucarnă, apoi, apucînd-o de capătul ce ieșea în afara

turlei, o lăsă să lunece pe colţul balustradei care înconjoară platforma şi-i dădu drumul în gol. În căderea lui de la o sută şaizeci de picioare, uriaşul buştean, zgîriind zidul, spărgînd sculpturile, se învîrti de mai multe ori, ca o aripă de moară care ar porni-o singură prin văzduh. În sfîrşit, atinse pămîntul, strigătul cumplit se înălţă, şi buşteanul negru săltă pe caldarîm, semănînd ca un şarpe care sare.

Quasimodo îi văzu pe vagabonzi împrăştiindu-se la căderea buşteanului, cum se împrăştie cenuşa cînd suflă un copil în ea. Şi, profitînd de spaima lor, pe cînd ei îşi îndreptau privirile pline de spaimă spre bîrna picată din cer şi-i orbeau pe sfinţii de piatră cu salve de săgeţi şi de alice, Quasimodo îngrămădi tăcut bucăţi de moloz, bolovani, piatră de zidărie, pînă şi sacii cu uneltele zidarilor, pe marginea balustradei de unde se năpustise grinda.

De aceea, cînd atacanţii începură să izbească uşa cea mare, de sus se porni să cadă grindina de moloz, făcînd să li se pară că se dărîma biserica peste ei.

Cine l-ar fi putut vedea în momentul acela pe Quasimodo s-ar fi îngrozit. În afară de proiectilele înghesuite pe balustradă, mai cărase pe platformă şi un morman de pietre. De îndată ce bucăţile de moloz îngrămădite pe marginea dinafară se isprăviră, el luă din grămadă. Se apleca şi se ridica, se apleca şi se ridica într-una, cu o hărnicie de necrezut. Capul lui mare, de pitic monstruos, se pleca deasupra balustradei ; o piatră enormă cădea, apoi încă una, şi încă una. Din cînd în cînd, clopotarul urmărea cu privirea cîte o piatră mai deosebită, şi cînd ea ucidea din plin, el mormăia :

— Ha !

Totuşi vagabonzii nu se descurajau. Uşa cea

groasă, împotriva căreia se îndîrjeau, se clătinase pînă acum de vreo douăzeci de ori sub greutatea berbecului de stejar sporită cu forța a o sută de oameni. Panourile crăpau, cizelurile zburau în țăndări, balamalele se săltau pe axuri la fiecare zguduire, scîndurile se desfăceau, lemnul se prefăcea în pulbere printre nervurile fierului. Din fericire pentru Quasimodo, acolo se afla mai mult fier decît lemn.

Cocoșatul simțea totuși că ușa cea mare se clătina. Deși nu auzea, fiecare lovitură de berbece se repercuta în același timp în cavitățile bisericii și în măruntaiele lui. De sus, vedea vagabonzii triumfători și furioși, arătîndu-și pumnii spre fațada întunecoasă, și ar fi dorit să aibă, pentru el și pentru țigancă, aripile bufnițelor care fugeau zburînd în stoluri pe deasupra capului său.

Ploaia de moloz nu ajungea ca să-i respingă pe atacatori.

În momentul acela de spaimă, Quasimodo zări ceva mai jos decît balustrada de pe care îi strivea pe argotieri, două jgheaburi lungi de piatră, cu gura chiar deasupra ușii mari. Golul interior al acestor jgheaburi răspundea în pardoseala de piatră a platformei. Atunci cocoșatului îi veni o idee. Aduse în goană niște surcele din văgăuna lui de clopotar, puse peste surcelele acestea numeroase legături de scînduri și rulouri de plumb, muniție pe care n-o folosise încă, și, după ce aranjă cum trebuie rugul acesta în fața gurilor celor două jgheaburi, îi dădu foc cu felinarul.

În acest timp, fiindcă pietrele nu mai cădeau, vagabonzii încetaseră să mai privească în sus. Gîfîind ca o haită care atacă mistrețul în vizuina lui, tîlharii se înghesuiau gălăgioși în jurul ușii mari, strîmbată de berbece, dar rămasă încă în picioare,

și așteptau tremurînd marea lovitură care avea s-o spintece. Se întreceau care mai de care să se ațină mai aproape, ca să se poată năpusti primul cînd ușa avea să se deschidă în bogata catedrală, vast rezervor în care se îngrămădiseră vreme de trei secole toate bogățiile. Cu rîsete de bucurie și de poftă, își aminteau unii altora frumoasele cruci de argint, frumoasele stofe de brocart, frumoasele morminte de argint aurit, mărețele podoabe ale altarului, serbările uluitoare, Crăciunurile strălucind de torțe, Paștii însoriți, toate solemnitățile acestea splendide, cînd raclele, candelabrele, artofoarele, tabernacolele, raclele cu moaște acopereau altarele cu un înveliș de aur și de diamante. Nici vorbă, în clipa aceea fericită, dascălii cerșitului și cei cu plăgi false, savanții întru cerșit și tîlharii care puneau foc la tălpile victimelor se gîndeau mai puțin la eliberarea țigăncii decît la jefuirea catedralei. Ba mai degrabă am crede chiar că, pentru mulți dintre ei, Esmeralda nu era decît un pretext, dacă hoții ar avea nevoie de pretexte.

Deodată, în clipa cînd ei se grupau pentru un ultim asalt în jurul berbecelui, ținîndu-și fiecare răsuflarea și încordîndu-și mușchii ca să poată da cu toată puterea lovitura hotărîtoare, un urlet și mai înspăimîntător decît cel izbucnit și stins sub grindă se ridică din mijlocul lor. Cei care nu țipau, cei care mai trăiau încă priveau. Două șuvoaie de plumb topit cădeau din susul clădirii acolo unde gloata era mai deasă. Marea aceasta de oameni se prăbușise sub metalul clocotitor care făcuse în mulțime, în cele două locuri unde se prăvălise, două găuri negre și fumegînde, așa cum face apa fierbinte pe zăpadă. Acolo se vedeau muribunzi pe jumătate arși și răcnind de durere. Cele două șuvoaie principale împroșcau stropi din ploaia

aceasta cumplită, răspîndindu-se peste atacatori şi pătrunzînd în ţeste ca nişte burghie de flăcări. Un fel de foc strivitor îi ciuruia cu mii de ace pe ticăloşi.

Se auziră ţipete sfîşietoare. Vagabonzii, şi cei mai curajoşi, şi cei mai timizi, fugiră de-a valma, aruncînd buşteanul peste cadavre. Piaţa se goli pentru a doua oară.

Toţi ochii se ridicară spre înaltul catedralei. Ceea ce vedeau era extraordinar. Pe creştetul celei mai înalte galerii, mai sus decît vitraliul în formă de roză din mijlocul faţadei, ardea o flacără imensă care urca în vîrtejuri de scîntei printre cele două clopotniţe, o flacără imensă, dezordonată şi furioasă, din care vîntul smulgea din cînd în cînd cîte o fîşie o dată cu fumul. Sub flacăra aceasta, sub întunecata balustradă cu trefle de jeratic, două jgheaburi cu capete de monştri vărsau neîncetat ploaia arzătoare, al cărei şuvoi argintat se desprindea pe faţada inferioară învăluită în beznă. Pe măsură ce se apropiau de sol, cele două şuvoaie de plumb lichid se lăţeau în jerbe, ca apa care ţîşneşte din mulţimea de găuri a unei stropitoare. Deasupra flăcării, turlele enorme, cărora li se puteau vedea două faţade foarte distincte, una complet neagră, cealaltă roşie de tot, păreau şi mai mari din pricina umbrei uriaşe pe care o proiectau pînă la cer. Nenumăratele lor sculpturi cu diavoli şi dragoni aveau un aspect lugubru. Lumina neliniştită a văpăii le făcea să se mişte în faţa ochilor. Puteai să vezi şerpi fantastici care păreau că rîd, himere ce păreau că latră, salamandre care suflau în foc, iazme care strănutau în fum. Şi printre monştrii pe care văpaia şi zgomotul îi trezeau astfel din somnul lor de piatră, se afla unul care umbla şi care era văzut din cînd în cînd trecînd pe dinain-

tea rugului încins, ca un liliac prin fața unui opaiț.

Fără îndoială că farul acesta uriaș putea să-l trezească, în depărtări, pe pădurarul colinelor de la Bicêtre, înspăimîntat că vede clătinîndu-se peste tufele lui umbra gigantică a turlelor de la Notre-Dame.

Printre vagabonzi se așternu o tăcere plină de spaimă, în timpul căreia nu se auziră decît strigătele de alarmă ale canonicilor închiși în mînăstirea lor, mai neliniștiți decît caii dintr-un grajd în flăcări, zgomotul furiș al ferestrelor repede deschise și repede închise, agitația interioară din case și din Hôtel-Dieu, vîntul printre flăcări, ultimul horcăit al muribunzilor și plescăitul neîntrerupt al ploii de plumb pe caldarîm.

Între timp, vagabonzii mai de seamă se retrăseseră în gangul de la intrarea casei Gondelaurier și țineau sfat. Așezat pe o piatră, ducele de Egipt privea cu spaimă religioasă rugul supranutural care strălucea în aer la două sute de picioare înălțime. Clopin Trouillefou își mușca furios pumnii uriași.

— Cu neputință de pătruns ! spunea el printre dinți.

— O biserică veche și vrăjită ! bombănea bătrînul țigan Mathias Hungadi Spicali.

— Pe mustățile papei ! striga un cerșetor cărunt care fusese pe vremuri ostaș. Iată niște jgheaburi de catedrală care-ți scuipă plumb topit mai dihai decît meterezele de la Lectoure.

— Îl vedeți pe demonul care se plimbă de colo-colo, prin fața focului ? întrebă ducele de Egipt.

— Ei, drăcie ! exclamă Clopin. E blestematul de clopotar, e Quasimodo.

Țiganul clătină din cap .

— Vă spun eu că e duhul lui Sabnac, marele

marchiz, demonul fortificațiilor ; are înfățișare de ostaș înarmat și cap de leu. Uneori călărește pe-un cal hidos. El îi preschimbă pe oameni în pietre și-și clădește din ei turnuri. Are sub comanda lui cincizeci de legiuni. El e. Îl cunosc. Cîteodată e îmbrăcat într-un veșmînt frumos de aur, croit după moda turcească.

— Unde-i Bellevigne de l'Etoile ! întrebă Clopin.

— E mort, răspunse o vagaboandă.

Andry cel Roșu rîse cu un rîs idiot.

— Notre-Dame dă de lucru spitalului Hôtel-Dieu !

— Va să zică nu-i chip să spargem ușa ? strigă regele de Thunes, bătînd din picior.

Ducele de Egipt îi arătă trist cele două șuvoaie de plumb clocotit care brăzdau într-una fațada neagră, ca două lungi caiere de fosfor.

— S-au văzut biserici care se apărau singure, observă el, oftînd. Sfînta Sofia din Constantinopol, acum patruzeci de ani, a aruncat de trei ori la rînd semiluna lui Mahom, scuturîndu-și cupolele, care sînt capetele sale. Guillaume de Paris, care a clădit catedrala asta, era vrăjitor.

— Oare trebuie să ne cărăm jalnic, ca niște slugi de rînd ? spuse Clopin. S-o lăsăm acolo pe sora noastră, ca s-o spînzure mîine lupii ăștia acoperiți cu glugi ?

— Și sacristia în care zac căruțe întregi de aur, adăugă un vagabond, căruia ne pare rău că nu-i știm numele.

— Pe barba lui Mahom ! strigă Trouillefou.

— Să mai încercăm odată, vorbi vagabondul.

Mathias Hungadi clătină din cap.

— Pe ușă n-o să intrăm. Trebuie să dibuim

locurile unde armura vrăjitoarei e mai slabă. O gaură, o poartă tainică, o încheietură oarecare.

— Cine merge cu mine? întrebă Clopin. Mă întorc acolo. Dar ia ascultați, unde o fi studențașul Jehan, care era atît de ferecat în armura lui?

— E mort, fără îndoială, răspunse cineva. Nu i se mai aude rîsul.

Regele de Thunes se încruntă.

— Foarte rău! Sub toată fierăria aia bătea o inimă vitează. Dar maestrul Pierre Gringoire?

— Căpitane Clopin, spuse Andry cel Roșu, a șters-o pe cînd ne aflam abia la Podul Zarafilor.

Clopin bătu din picior.

— Ei, drăcie! El ne împinge încoace, și tot el o șterge cînd se încurcă treaba! Guraliv laș, cu un papuc în loc de cască!

— Căpitane Clopin! strigă Andry cel Roșu, care privea spre ulița din fața catedralei. Iată-l pe studențaș.

— Pluto fie lăudat! exclamă Clopin. Dar ce naiba tîrăște după el?

Într-adevăr, era Jehan, care alerga atît cît îi îngăduiau grelele veșminte de viteaz, și o scară lungă pe care o tîra voinicește pe caldarîm, mai ostenit decît o furnică înhămată la un fir de iarbă de douăzeci de ori mai lungă decît ea.

— Victorie! *Te Deum!* strigă studentul. Iată scara hamalilor din portul Saint-Landry.

Clopin se apropie de el.

— Copile, ce-ai de gînd să faci, fir-ar să fie, cu scara asta?

— Am găsit-o, răspunse Jehan, gîfîind. Știam unde era: sub șopronul casei locotenentului. E acolo o fată pe care o cunosc și care găsește că sînt frumos ca un Cupidon. M-am folosit de ea ca să am scara, și uite că am scara, Paștele lui Mahom!

Biata fată a venit să-mi deschidă, numai în cămașă.

— Bine, spuse Clopin, dar ce vrei să faci cu scara ?

Jehan îl privi cu un aer isteț și atotștiutor și-și pocni degetele ca pe niște castaniete. În clipa aceea era sublim. Pe cap purta unul din acele coifuri supraîncărcate din veacul al XV-lea, care îi înspăimîntau pe dușmani cu podoabele lor himerice. Al lui era împodobit cu zece ciocuri de fier, așa încît Jehan ar fi putut să pretindă pentru sine temutul epitet de *dexembolos* dat corăbiilor homerice ale lui Nestor.

— Ce vreau să fac cu ea, mărite rege de Thunes ? Vezi șirul acela de statui cu mutre de imbecili, acolo, deasupra celor trei portaluri ?

— Da. Ei, și ?

— Aia e galeria regilor Franței.

— Și ce mă interesează ? spuse Clopin.

— Așteaptă puțin ! La capătul galeriei există o ușă care nu-i niciodată închisă decît cu un ivăr. Cu scara asta mă urc acolo și sînt în biserică.

— Copile, lasă-mă pe mine să mă urc primul.

— Nu se poate, camarade, scara e a mea. Vino, ai să fii al doilea !

— Sugruma-te-ar Belzebut ! zise morocănosul Clopin. Eu nu vreau să fiu după nimeni.

— Atunci, Clopin, caută-ți o scară !

Jehan începu să alerge prin piață, trăgînd scara și strigînd :

— La mine, flăcăi !

Cît ai clipi, scara fu ridicată și rezemată de balustrada galeriei inferioare, deasupra unuia din portalurile laterale. Cu urale puternice, mulțimea vagabonzilor se înghesui la picioarele ei ca să se urce. Dar Jehan își menținu dreptul și puse pri-

mul piciorul pe trepte. Drumul era destul de lung. Galeria regilor Franței se află astăzi cam la șaizeci de picioare deasupra pavajului. Cele unsprezece trepte o înălțau și mai mult. Jehan urca încet, destul de stînjenit de armura lui grea, ținînd cu o mînă scara și în cealaltă o arbaletă. Cînd ajunse la mijlocul scării, aruncă o privire melancolică asupra bieților vagabonzi morți care umpleau peronul.

— Vai ! exclamă el. Iată o grămadă de leșuri vrednice de-al cincilea cînt al *Iliadei !*

Apoi continuă să urce. Vagabonzii îl urmară. Pe fiecare treaptă se afla cîte unul. Privind cum se înalță unduindu-se șirul acesta de spinări acoperite cu platoșe, ai fi zis că-i un șarpe cu solzi de oțel pornit să se ridice lipit de zidul bisericii. Jehan, care îi forma capul șuierător, completa iluzia.

Studentul ajunse în sfîrșit la balconul galeriei și sări peste el destul de sprinten, în aplauzele tuturor vagabonzilor. Astfel, stăpîn pe fortăreață, Jehan scoase un strigăt de bucurie, apoi se opri deodată ca împietrit. În dosul statuii unui rege îl zărise pe Quasimodo, ascuns în întuneric, cu ochii scînteietori.

Mai înainte ca un al doilea atacator să pună piciorul pe galerie, formidabilul cocoșat sări în fața scării, prinse fără a scoate o vorbă, cu mîinile lui puternice, cele două capete, le săltă în aer, le depărtă de zid, balansă un moment, în mijlocul urletelor de groază, scara lungă și mlădioasă ticsită de sus pînă jos de vagabonzi și, deodată, cu o forță supraomenească, aruncă ciorchinele acesta de oameni înapoi în piață. O clipă, cei mai curajoși dintre bărbați simțiră cum li se strînge inima. Scara, zvîrlită înapoi, rămase un moment dreaptă, în picioare, păru că șovăie, apoi oscilă și, brusc, descriind un înfricoșător arc de cerc cu raza de optzeci

de picioare, se prăbuşi la pămînt cu încărcătura ei de tîlhari, mai repede decît un pod mişcător căruia i s-ar rupe lanţurile. Urmă un imens blestem, apoi totul se stinse şi cîţiva nefericiţi mutilaţi ieşiră tîrîndu-se de sub mormanul de morţi.

Un vuiet de durere şi de uimire urmă după primele strigăte de triumf ale asediatorilor. Quasimodo, netulburat, cu amîndouă coatele rezemate de balustradă, privea, părînd un bătrîn rege pletos la ferestrele palatului său.

Jehan Frollo se găsea într-o situaţie critică. Se afla în galerie, singur cu temutul clopotar, despărţit de-ai săi printr-un zid vertical de optzeci de picioare. Cît timp Quasimodo se ocupase de scară, studentul alergase la uşa secretă pe care o credea deschisă. Dar n-o găsise aşa. Intrînd în galerie, surdul o încuiase în urma lui. Atunci Jehan se ascunse în dosul unui rege de piatră, nemaiîndrăznind să răsufle şi aţintindu-şi spre monstruosul cocoşat faţa înspăimîntată, ca bărbatul acela care, făcînd curte nevestei paznicului unei menajerii, s-a dus într-o seară la o întîlnire amoroasă, a sărit din greşeală alt zid şi s-a pomenit faţă în faţă cu un urs alb!

În primele clipe, surdul nu-i dădu nici o atenţie, dar pînă la urmă întoarse capul şi-şi încordă deodată spinarea. Îl zărise pe student.

Jehan se pregăti pentru o lovitură zdravănă, dar surdul rămase neclintit ; se întoarse doar spre student şi-l privi.

— Ho ! Ho ! făcu Jehan. Ce ai de te uiţi aşa la mine cu ochiul ăla chior şi melancolic ? (Pe cînd vorbea astfel, nemernicul tînăr îşi pregătea pe ascuns arbaleta.) Quasimodo, strigă el. Am să-ţi schimb porecla : o să ţi se zică orbul.

Lovitura porni. Săgeata cu pană şuieră şi se

înfipse în braţul stîng al cocoşatului. Quasimodo nu se sinchisi nici cît s-ar fi sinchisit regele Pharamond de-o zgîrietură. Duse mîna la săgeată, o smulse din braţ şi o frînse liniştit pe genunchiul său ciolănos. Apoi, mai mult lăsă să cadă decît aruncă la pămînt cele două frînturi. Dar Jehan nu mai avu timp să tragă a doua oară. După ce frînse săgeata, Quasimodo răsuflă zgomotos, sări ca o lăcustă şi căzu peste studentul a cărui armură se turti imediat de zid.

Atunci, în semiîntunericul în care plutea lumina torţelor se zări ceva îngrozitor.

Quasimodo apucase cu stînga braţele lui Jehan, care nu se mai zbătea, într-atît se simţea de pierdut. Cu dreapta, surdul îi desprindea una după alta, în tăcere, cu o încetineală sinistră, toate piesele armurii, spada, pumnalele, casca, platoşa, acoperitoarele braţelor. Ai fi zis că e o maimuţă care dezghioacă o nucă. Quasimodo îşi arunca la picioare, bucată cu bucată, cochilia de fier a studentului.

Cînd se văzu dezarmat, despuiat, slab şi gol în mîinile acestea cumplite, studentul nu încercă să-i vorbească surdului, ci începu să-i rîdă în obraz cu neruşinare şi să cînte, cu îndrăzneaţa lui nepăsare de băiat de şaisprezece ani, cîntecul pe atunci popular :

Frumos gătit mai e
Acest oraş Cambrai,
Marafin l-a jefuit...

Dar nu apucă să sfîrşească. Cei de jos îl văzură pe Quasimodo în picioare pe parapetul galeriei ţinîndu-l cu o singură mînă de picioare pe băiat şi învîrtindu-l deasupra hăului ca pe o praştie. Apoi se auzi un zgomot ca de ţeastă pocnită de un zid şi se văzu căzînd ceva, care se opri la o treime din

drum, prins de-o ieşitură a peretelui. Trupul care rămase agăţat acolo, frînt în două, cu şalele rupte, cu ţeasta golită, era mort.

Un ţipăt de groază se ridică printre vagabonzi.

— Răzbunare ! strigă Clopin.

— La jaf ! răspunse mulţimea. La asalt ! La asalt !

Apoi urmă un urlet prodigios în care se amestecau toate limbile, toate dialectele, toate accentele. Moartea bietului student stîrni o mînie plină de patimă în mulţimea care se simţea ruşinată şi furioasă că fusese ţinută în şah atîta vreme, în faţa unei biserici, de un cocoşat. Furia descoperi scări, înmulţi torţele şi, peste cîteva minute, Quasimodo, înnebunit, văzu înspăimîntătorul furnicar urcînd de pretutindeni la asaltul catedralei. Cei care n-aveau scări aveau funii cu noduri ; cei care n-aveau funii se căţărau pe reliefurile sculpturilor şi se prindeau unii de zdrenţele altora. Cu neputinţă să te împotriveşti fluxului de feţe înspăimîntătoare. Furia făcea să scînteieze chipurile fioroase ale atacatorilor ; frunţile lor pămîntii şiroiau de sudoare ; ochii fulgerau. Toate strîmbăturile, toate sluţeniile îl împresurau pe Quasimodo. Ai fi zis că o altă biserică îşi trimisese gorgonele, cîinii uriaşi, himerele, demonii, sculpturile cele mai fantastice să ia cu asalt Notre-Dame. Părea că un strat de monştrii vii s-ar fi urcat peste monştrii de piatră ai faţadei.

Între timp, în piaţă se aprinseseră mii de torţe. Scena aceasta haotică, ascunsă pînă atunci în întuneric, se luminase brusc. Piaţa din faţa catedralei strălucea şi-şi arunca lumina pînă la cer. Rugul aprins pe platforma înaltă ardea într-una, iluminînd pînă departe oraşul. Gigantica siluetă a celor două turle, desfăşurată sus, peste acoperişurile Pa-

risului, scobea o largă pată de umbră în lumina aceasta. Orașul părea că se trezise. Departe sunau clopotele de alarmă ; vagabonzii urlau, gîfîiau, înjurau, urcau, iar Quasimodo, neputincios împotriva atîtor dușmani, tremura de grija țigăncii, văzînd fețele furioase apropiindu-se din ce în ce de galerie, cerea cerului să săvîrșească o minune, își frîngea brațele deznădăjduit.

V

ODAIA RETRASĂ ÎN CARE ÎȘI FACE RUGĂCIUNILE DOMNUL LUDOVIC DE FRANȚA

Cititorul poate n-a uitat că, înainte de-a zări ceata nocturnă a vagabonzilor, Quasimodo, cercetînd Parisul de la înălțimea turlei sale, nu văzuse lucind decît o lumină care înstela un geam la etajul cel mai de sus al unei clădiri înalte și întunecate de lîngă Poarta Saint-Antoine. Clădirea aceea era Bastilia. Steaua era lumînarea lui Ludovic al XI-lea, care se afla de două zile la Paris, urmînd să plece peste alte două zile la citadela lui din Montilz-lès-Tours. El își făcea totdeauna numai rare și scurte apariții în bunul oraș Paris, unde nu simțea în jurul lui destule trepte, spînzurători și arcași scoțieni.

În ziua aceea, regele venise să se culce la Bastilia. Marea lui odaie de la Luvru, lungă de vreo zece metri, în care se aflau marele cămin împodobit cu douăsprezece lighioane și treisprezece profeți și marele lui pat de unsprezece picioare pe douăsprezece, nu prea îi plăcea. Bunul rege se cam

pierdea în toate mărimile acestea și prefera Bastilia, cu o odăiță și un pat simplu. Și-apoi, Bastilia era mai întărită decît Luvrul.

Odăița pe care regele și-o rezervase în faimoasa închisoare de stat era și destul de vastă și ocupa etajul cel mai de sus al unei turle făcînd parte din turnul mare. Încăperea era rotundă și tapisată cu rogojini de pai lucios ; tavanul avea bîrne împodobite cu flori de crin din carton aurit, cu spații colorate între ele ; pereții erau căptușiți pînă la jumătate cu lemnărie lucrată artistic, presărată cu rozete de cositor alb și pictată într-o nuanță de vernil, obținută din sulfură de arsenic și indigo fin. Odăița n-avea decît o fereastră, o lungă ogivă zăbrelită cu sîrmă de aramă și cu drugi de fier, dar întunecată de niște frumoase vitralii colorate, cu stemele regelui și ale reginei, care costau douăzeci și doi de soli.

Nu există acolo decî o intrare, o ușă modernă, cu boltă joasă, împodobită pe dinăuntru cu o tapiserie, iar pe dinafară cu unul din acele panouri din lemn de Irlanda, lucrare fragilă de dulgherie, curios executată, cum se mai vedeau încă cu duiumul acum o sută cincizeci de ani prin casele vechi. „Deși urîțesc și încurcă locul, spune Sauval cu disperare, totuși bătrînii nobili nu vor să se despartă de ele și le păstrează în ciuda tuturor."

În camera aceasta nu vedeai nimic din mobila apartamentelor obișnuite, nici bănci, nici scînduri puse pe capre, nici scaune, nici scăunele obișnuite în formă de lăzi, nici scăunele frumoase susținute de stîlpișori și de contra stîlpișori a patru soli bucata. Nu se vedea decît un jilț pliant, cu brațe, foarte măreț ; lemnul jilțului era pictat cu trandafiri pe fond roșu ; partea de piele, roșie, era garnisită cu ciucuri lungi de mătase și punctată cu

mii de ținte de aur. Singurătatea acestui jilț dădea de înțeles că o singură persoană avea dreptul să șadă jos în odaie. Lîngă jilț și foarte aproape de fereastră se afla o masă acoperită cu un covor lucrat cu chipuri de păsărele. Pe masă, o mapă murdărită de cerneală, cîteva pergamente, cîteva pene și o cupă mare de argint cizelat. Ceva mai încolo, un încălzitor, un scaun pentru rugăciuni din catifea roșie, împodobit cu bumbi de aur. În sfîrșit, în fundul odăiței un pat simplu din damasc galben și stacojiu, fără nimic lucios și fără găitane, doar cu ciucuri. Patul acesta, faimos fiindcă adăpostise somnul sau insomnia lui Ludovic al XI-lea, mai putea fi încă privit acum două sute de ani la un consilier de stat, unde a fost văzut de bătrîna doamnă Pilou, celebră în *Cyrus* sub numele de *Arricidie* și de *Morala vie*.

Așa arăta camera numită „odaia retrasă în care își face rugăciunile domnul Ludovic de Franța".

În clipa în care l-am introdus pe cititor în ea, odaia era foarte întunecată. Stingerea sunase de o oră, se înnoptase și, în toată încăperea, nu se afla, ca să le lumineze pe cele cinci personaje diferit grupate, decît o lumînare de ceară cu flacăra pîlpîitoare, pusă pe-o masă.

Primul personaj asupra căruia cădea lumina era un senior, superb înveșmîntat, cu pantaloni pînă la genunchi, cu o haină strîmtă și lungă de culoare roșie în dungi argintii, și cu o bluză cu umeri largi de postav de aur, cu desene negre. Acest splendid costum, pe care juca lumina, părea că reflectă razele în toate cutele lui. Bărbatul care îl purta își avea pe piept armoriile brodate în culori vii : un pui de căprioară însoțit, în partea de jos, de-o căprioară în mers ; armoria avea în dreapta o ramură de măslin, în stînga un corn de cerb. Bărbatul

purta la brîu o spadă bogată al cărei mîner de argint aurit era cizelat ca o creastă de coif și avînd în vîrf o coroană de conte. Bărbatul părea rău din fire, trufaș și-și ținea capul sus.

La prima privire i se citea pe față trufia ; la a doua, șiretenia.

Personajul acesta, cu capul descoperit, cu un caiet lung în mînă, stătea în picioare la spatele jilțului ; pe jilț, într-o poziție dizgrațioasă, încovoiat, cu genunchii unul peste altul, cu cotul pe masă, ședea un personaj foarte prost îmbrăcat. Într-adevăr, închipuiți-vă, pe jilțul bogat, din piele de Cordova, doi genunchi colțuroși, două coapse slabe îmbrăcate sărăcăcios într-o țesătură de lînă neagră, un tors acoperit cu un surtuc de barchet și avînd o blană căreia i se vedea mai mult pielea decît părul ; în sfîrșit, ca să încununeze totul, o pălărie veche și unsuroasă din cel mai prost postav negru, bordată cu un cordon circular făcut din mici figurine de plumb. Dacă mai adăugăm și calota soioasă care abia dacă lasă să scape un fir de păr, am descris tot ce se putea deslusi din personajul așezat în jilț. Personajul își ținea fruntea atît de aplecată în piept, încît nu i se zărea nimic din fața umbrită în afară de vîrful nasului, pe care cădea o rază de lumină și care, de bună seamă, era lung. După slăbiciunea mîinii lui zbîrcite se ghicea că personajul e bătrîn. Acesta era Ludovic al XI-lea.

La cîțiva pași înapoia celor doi discutau în șoapte doi bărbați îmbrăcați după moda flamandă ; aceștia nu erau atît de pierduți în umbră, încît spectatorii de la reprezentația misterului lui Gringoire să nu poată recunoaște în ei pe cei doi principali soli flamanzi, pe Guillaume Rym, agerul pensionar al orașului Gand, și pe Jacques Coppenole, popu-

larul ciorăpar. Ne amintim că amîndoi erau amestecați în politica secretă a lui Ludovic al XI-lea.

În sfîrșit, în fund de tot, lîngă ușă, stătea în picioare în întuneric, nemișcat ca o statuie, un bărbat voinic și îndesat, încins milităreşte, cu steme pe bluză, și a cărui față pătrată, străpunsă de doi ochi holbați, tăiată de-o gură imensă, ascunzîndu-și urechile sub două lungi streșini de păr lins, fără frunte, semăna totodată și a dulău, și a tigru.

Toți erau cu capetele descoperite, în afară de rege.

Seniorul aflat lîngă rege dădea citire unui soi de memoriu nesfîrșit, pe care maiestatea sa părea că-l ascultă cu atenție. Cei doi flamanzi șușoteau între ei.

— Pe cinstea mea ! bombănea Coppenole. Am obosit tot stînd în picioare. Oare nu-i nici un scaun pe-aici ?

Rym răspunse cu un gest negativ, însoțit de un zîmbet neliniștit.

— Pe cinstea mea ! începu iar Coppenole, foarte necăjit că trebuia să vorbească atît de încet. Tare am chef să m-așez pe jos, picior peste picior, așa cum fac în prăvălia mea.

— Ferește-te s-o faci, jupîne Jacques !

— Mda, jupîne Guillaume ! Deci aici nu se poate sta decît în picioare !

— Sau în genunchi, spuse Rym.

În clipa aceea se auzi glasul regelui. Amîndoi tăcură.

— Cincizeci de soli robele valeților noștri, și douăsprezece livre hainele slujbașilor coroanei noastre ! Ei, aș ! Arunci aurul cu tonele. Ești nebun, Olivier ?

Vorbind astfel, bătrînul ridicase capul. La gît i se vedea lucind cochilia de aur a colierului Sfîntul

Mihail. Luminarea îi lumina din plin profilul descărnat și posac. Regele smulse hîrtiile din mîinile celuilalt.

— Ne ruinezi ! strigă el, plimbîndu-și peste caiet ochii înfundați în orbite. Ce sînt toate astea ? Ce-avem nevoie de-o casă atît de luxoasă ? Doi capelani plătiți cu cîte zece livre lunar fiecare, și un paracliser cu o sută de soli ! Un valet de cameră cu nouăzeci de livre pe an ! Patru slujitori care servesc la masă, cu cîte o sută douăzeci de livre anual fiecare ! Un grataragiu, un ciorbagiu, un specialist în sosuri, un bucătar, un om cu aprovizionarea, două slugi pentru vitele care cară proviziile, cu cîte zece livre lunar fiecare ! Doi băieți la bucătărie, cu cîte opt livre ! Un portar, un cofetar, un brutar, doi căruțași, fiecare cu cîte șaizeci de livre pe an ! Și potcovarul, o sută douăzeci de livre. Și vistierul banilor noștri, o mie două sute de livre, și controlorul, cinci sute ! Ce știu eu ? E o adevărată nebunie ! Lefurile slugilor noastre jefuiesc Franța ! Toate bogățiile Luvrului se vor topi în focul acestor cheltuieli. O să ne vindem și vesela. Și la anul, dacă Dumnezeu și Sfînta Fecioară (aici își scoase pălăria) ne mai dăruiesc zile, o să ne bem infuzia într-o cană de cositor !

Spunînd acestea, regele își aruncă privirea spre cupa de argint care strălucea pe masă. Apoi, după ce tuși, continuă :

— Jupîne Olivier, prinții, care domnesc ca regi și împărați peste seniorii întinse, nu trebuie să lase risipa luxului să le intre în casă ; căci, de-aici, focul acesta cuprinde întreaga țară. Așadar, jupîne Olivier, ia seama la ce ți-am spus. Cheltuielile noastre cresc an de an. Lucrul acesta ne displace. Pînă în '79, cum naiba de n-au trecut de treizeci și șase de mii de livre ? În '80 au atins patruzeci și trei de

mii şase sute nouăsprezece livre — ţin minte cifra — în '81, şaizeci şi şase de mii şase sute optzeci de livre, iar anul ăsta, pe legea mea, au să atingă optzeci de mii de livre! Dublate în patru ani! E monstruos!

Regele se opri gîfîind, apoi continuă cu mînie:

— Nu văd în jurul meu decît oameni care se îngraşă din slăbiciunea mea! Îmi sugeţi talerii prin toţi porii!

Toţi tăceau. Era una din mîniile acelea care sînt lăsate să treacă. El continuă:

— La fel şi cu cererea asta în latineşte a seniorilor Franţei, pentru restabilirea de către noi a ceea ce ei numesc marile sarcini ale coroanei. Adevărat că-s sarcini! Sarcini care strivesc! Ah, domnilor, spuneţi că nu sîntem rege ca să domnim *dapifero nullo, buticulario nullo*[1]! O să vă arătăm noi, fir-ar să fie, dacă sîntem rege sau nu!

Aici, el zîmbi, plin de simţămîntul puterii sale; proasta dispoziţie i se mai domoli; regele se întoarse spre flamanzi:

— Vezi, cumetre Guillaume? Marele pitar, marele cupar, marele şambelan, marele seneşal nu fac nici cît cel mai mărunt valet. Reţine asta, cumetre Coppenole: ei nu folosesc la nimic. Cum stau aşa, fără folos, în preajma regelui, parcă ar fi cei patru evanghelişti din jurul cadranului de la marele orologiu al palatului, pe care Philippe Brille l-a făcut ca nou. Sînt auriţi, dar nu arată ora! Iar acul se poate lipsi de ei.

Regele căzu pe gînduri o clipă, apoi adăugă clătinîndu-şi capul bătrîn:

— Ho, ho! Pe Sfînta Fecioară, eu nu sînt Philippe Brille şi n-am să-i auresc iar pe marii vasali.

[1] Fără stolnic, fără paharnic (lat.).

Sînt de aceeași părere cu regele Eduard : „Salvați norodul și ucideți-i pe seniori". Continuă, Olivier.

Personajul astfel numit luă iar caietul în mînă și începu să citească cu glas tare.

— ...„Lui Adam Tenon, slujbaș la paza sigiliilor de la căpitănia Parisului, pentru argintul, modelul și gravatul sus-numitelor sigilii care au fost făcute din nou, pentru că cele de mai înainte, din pricina vechimii și șubrezeniei lor, nu mai puteau sluji cum se cuvine, douăsprezece livre pariziene. Lui Guillaume Frère, suma de patru livre, patru soli parizieni, pentru osteneală și ca plată fiindcă a hrănit și alimentat porumbeii celor două hulubării de la Hôtel des Tournelles, în lunile ianuarie, februarie și martie ale acestui an ; și fiindcă a dat pentru asta șapte sesterțe de ovăz. Unui călugăr cordelier, pentru spovedania unui ucigaș, patru soli parizieni."

Regele asculta în tăcere. Din cînd în cînd tușea. Atunci își ducea cupa la gură și bea, strîmbîndu-se, cîte o înghițitură.

— „Iar în acest an au fost făcute, prin ordonanță a justiției, cu sunet de trîmbiță la răspîntiile Parisului, cincizeci și șase de strigări. Socoteala nefăcută încă. Pentru scotocitul și căutatul în anumite locuri, atît în Paris cît și-n alte părți, a banilor care se zicea că ar fi fost ascunși acolo, dar nu s-a aflat nimic, patruzeci și cinci de livre pariziene."

— Să îngropi un taler ca să scoți un gologan ! spuse regele.

— ...„Fiindcă a reparat, la Hôtel des Tournelles, șase panouri de sticlă albă în locul unde e cușca de fier, treisprezece soli. Fiindcă a făcut și livrat, din porunca regelui, în ziua monștrilor, patru blazoane cu armele sus-zisului senior, împodobite de jur îm-

prejur cu trandafiri, șase livre. Pentru două mîneci la tunica veche a regelui, douăzeci de soli. Pentru o cutie cu unsoare de uns cizmele regelui, cincisprezece dinari. Un coteț nou pentru purceii negri ai regelui, treizeci de livre pariziene. Un număr de pereți despărțitori, podele și chepenguri, făcute pentru a închide leii de lîngă Saint-Paul, douăzeci și două de livre."

— Iată niște animale care costă scump, spuse Ludovic al XI-lea. Dar asta nu contează ! E o cheltuială demnă de un rege. Am acolo un leu mare și roșcat care mi-e drag pentru drăgălășeniile lui. L-ai vîndut, jupîne Guillaume ? Prinții trebuie să aibă animale din acestea mirifice. Nouă, regilor, cîinii trebuie să ne fie lei și pisicile tigrii. Coroanei i se potrivește ce e mare. Încă de pe vremea păgînilor, a lui Jupiter, cînd poporul dăruia templelor o sută de boi și o sută de mioare, împărații dăruiau o sută de lei și o sută de vulturi. Lucrul acesta era sălbatic, dar și tare frumos. Regii Franței au avut dintotdeauna asemenea răgete în jurul tronului. Totuși mi se va recunoaște că eu cheltuiesc mai puțin decît ei și că sînt mai modest în privința leilor, a urșilor și a leoparzilor. Zău, jupîne Olivier, țineam să le spunem asta prietenilor noștri flamanzi.

Guillaume Rym făcu o plecăciune adîncă, pe cînd Coppenole, cu înfățișarea lui ursuză, părea unul din urșii pomeniți de maiestatea sa. Regele însă nu băgă de seamă lucrul acesta. Tocmai își muiase buzele în cupă și scuipa băutura spunînd :

— Puah ! Afurisită infuzie !

Olivier continuă să citească :

— „Pentru hrana unui derbedeu de rînd, închis de șase luni în chilia abatorului, pînă se va hotărî ce să se facă cu el, șase livre, patru soli."

— Ce-i asta ? îl întrerupse regele. Să hrănești ce trebuie spînzurat ! Pe Dumnezeul meu ! N-o să mai dau un ban pentru hrana lui. Olivier, înțelege-te în privința asta cu domnul d'Estouteville și faceți, începînd chiar de astă-seară, pregătirile pentru cununia amorezatului cu o spînzurătoare. Continuă !

Olivier făcu un semn cu degetul mare la paragraful *derbedeu de rînd* și trecu mai departe.

— „Lui Henriet Cousin, maestru-călău al Justiției Parisului, suma de șaizeci de soli parizieni, fixată și ordonanțată pentru el de monseniorul prévôt al Parisului, fiindcă a cumpărat, din porunca sus-zisului senior prévôt, o spadă mare, servind la executarea persoanelor osîndite de justiție pentru vinile lor, pe care spadă a întregit-o cu teacă și cu toate cele trebuitoare ; și, de asemenea, a pus să fie dreasă și călită din nou spada cea veche, care se plesnise la execuția lui messire Ludovic de Luxemburg, după cum s-a putut constata..."

Regele îl întrerupse.

— De ajuns. Aprob suma cu dragă inimă. La asemenea cheltuieli nu mă uit. Banii ăștia nu i-am regretat niciodată. Continuă !

— „Pentru facerea unei cuști noi..."

— Ah ! spuse regele, apucîndu-se cu amîndouă mîinile de brațele jilțului. Știam eu că am venit pentru ceva la Bastilia. Așteaptă, jupîne Olivier. Vreau să văd eu însumi cușca. O să-mi citești cît a costat în timp ce eu o voi examina. Domnilor flamanzi, veniți s-o vedeți. E ceva deosebit.

Apoi se ridică, se rezemă de brațul celui cu care vorbise, îi făcu semn celui care stătuse ca un mut în picioare, în fața ușii, să pornească înaintea lui, iar celor doi flamanzi să-l urmeze, și ieși din încăpere.

La uşa odăiţei, grupul regal se completă cu ostaşi îmbrăcaţi în armuri grele de fier şi cu paji subţiri care purtau făclii, şi merse cîtva timp în interiorul turnului întunecat, străpuns de scări şi de coridoare pînă şi în grosimea zidurilor. Căpitanul Bastiliei se afla în frunte şi făcea să se deschidă porţile în faţa regelui bolnav şi adus de spate, care păşea tuşind.

La fiecare portiţă, toate capetele erau nevoite să se plece, în afară de cel al bătrînului încovoiat de vîrstă.

— Hm! spunea el printre gingii, căci nu mai avea dinţi. Sîntem gata pentru poarta mormîntului. La poartă joasă, trecător încovoiat.

În sfîrşit, după ce trecură printr-o ultimă uşiţă atît de încărcată cu lacăte şi zăvoare, încît fu nevoie de un sfert de ceas ca să fie deschisă, intrară într-o sală în ogivă, înaltă şi încăpătoare, înăuntrul căreia, la lumina făcliilor, se zărea un cub mare şi masiv de zid, fier şi lemn. Interiorul cubului era gol. Aceasta era una din faimoasele cuşti pentru deţinuţii de stat, denumite *fetiţele regelui*. În pereţii ei se aflau două sau trei mici ferestre, atît de des zăbrelite cu gratii groase de fier, încît geamul nu se mai vedea. În loc de uşă, avea o lespede mare şi turtită, ca la morminte, o poartă din acelea care nu folosesc decît ca să intri. Numai că, aici, mortul era un om viu.

Regele începu să se plimbe cu paşi rari în jurul micii construcţii, cercetînd-o cu grijă, pe cînd jupîn Olivier îl urma citind cu glas tare memoriul.

— „Pentru facerea unei cuşti mari de lemn, din bîrne groase, lemnărie pentru pereţi şi grinzi pentru căpriori, lungă de nouă picioare, lată de opt şi înaltă de şapte picioare între cele două pardoseli, netezite şi nituite cu nituri groase de fier,

care a fost așezată într-o încăpere aflată într-unul din turnurile fortăreței Saint-Antoine, în care cușcă e pus un deținut, din porunca regelui, seniorul nostru, un prizonier care locuia mai înainte într-o cușcă veche, șubredă și dărăpănată. Au fost folosite, la sus-zisa cușcă nouă, nouăzeci și șase de bîrne orizontale și cincizeci și două de bîrne în picioare, zece grinzi pentru căpriori a șaptesprezece picioare lungime ; și au fost folosiți nouăsprezece dulgheri pentru a curăți, a fasona și a potrivi sus-zisul lemn în curtea Bastiliei timp de douăzeci de zile..."

— Inimă de stejar destul de frumoasă, spuse regele, izbind cu pumnul în lemnărie.

— ...„În cușca aceasta au intrat, continuă celălalt, două sute douăzeci nitruri mari de fier, de nouă picioare și de opt, plus unele de mărime mijlocie, cu rotile, plăcuțe găurite și opritori servind sus-ziselor nituri, cîntărind tot sus-zisul fier trei mii șapte sute treizeci și cinci de livre ; în afară de opt colțari mari de fier servind la atașarea sus-zisei cuști, cu scoabe și cuie cîntărind împreună două sute optsprezece livre de fier, fără să mai socotim fierul gratiilor de la ferestrele camerei în care a fost pusă cușca, drugii de fier de la ușa camerei, și alte lucruri..."

— Atîta fier, exclamă regele, ca să cuprindă ușurința unei minți !

— ...„Totul face trei sute șaptesprezece livre, cinci soli și șapte dinari."

— Paști și Dumnezei ! exclamă regele.

La înjurătura aceasta favorită a lui Ludovic al XI-lea, ceva păru că se trezește în interiorul cuștii; se auziră lanțuri care rîcîiau cu zgomot podeaua, și o voce slabă, ieșită ca din mormînt:

— Sire ! Sire ! Iertare !

Cel care vorbise astfel nu putea fi văzut.

— Trei sute şaptesprezece livre, cinci soli şi şapte dinari! repetă regele.

Jalnicul glas ieşit din cuşcă îi îngheţase pe toţi cei de faţă, chiar şi pe jupînul Olivier. Numai regele părea că nu-l auzise. La porunca lui, jupîn Olivier reîncepu să citească, iar maiestatea sa continuă să inspecteze cu răceală cuşca.

— ...„În afară de aceasta, s-a plătit unui zidar care a făcut găurile pentru pus gratiile la ferestre şi podea în încăperea unde se afla cuşca, pentru că podeaua n-ar fi putut ţine cuşca din cauza greutăţii ei, douăzeci şi şapte de livre, paisprezece soli parizieni..."

Glasul începu iar să geamă.

— Iertare, sire! Vă jur că domnul cardinal d'Angers a săvîrşit trădarea, nu eu.

— Zidarul e scump! spuse regele. Continuă Olivier.

Olivier continuă:

— ...„Unui dulgher, pentru ferestre, culcuş, scaun găurit şi alte lucruri, douăzeci de livre, doi soli parizieni..."

Glasul continua şi el:

— Vai, sire! Nu mă ascultaţi? Vă jur că nu eu am scris lucrul acela monseniorului de Guyenne, ci monseniorul cardinal Balue!

— Dulgherul e scump! observă regele. Asta e tot?

— Nu, sire. „Unui geamgiu, pentru geamurile sus-zise încăperi, patruzeci şi şase soli, opt dinari parizieni..."

— Fie-mă milă de mine, sire! Nu-i de ajuns că toate bunurile mele au fost date judecătorilor, ve-

sela mea domnului de Torcy, biblioteca mea maestrului Pierre Dariolle, tapiseriile mele guvernatorului du Roussillon ? Sînt nevinovat. De paisprezece ani dîrdîi într-o cușcă de fier. Fie-vă milă, sire ! Veți regăsi toate astea în cer.

— Cît e totalul, jupîne Olivier ? întrebă regele.

— Trei sute șaizeci și șapte de livre, opt soli și trei dinari parizieni.

— Sfîntă Fecioară ! exclamă regele. Iată o cușcă de ocară !

Și, smulgînd caietul din mîinile lui jupîn Olivier, începu să socotească el însuși pe degete, cercetînd cînd hîrtia, cînd cușca. În acest timp se auzeau hohotele de plîns ale deținutului. În întuneric, glasul lui suna lugubru și cei de față se priveau pălind.

— Paisprezece ani, sire ! Sînt paisprezece ani ! Din aprilie 1469. În numele sfintei Maici a lui Dumnezeu, sire, ascultați-mă ! În tot acest timp v-ați bucurat de căldura soarelui. Oare eu, păcătosul, n-o să mai văd niciodată lumina zilei ? Iertare, sire ! Fiți milostiv ! Îndurarea e un minunat har regesc și ea frînge imboldurile mîniei. Maiestatea voastră crede cumva că, la ceasul de pe urmă, e o mare mulțumire pentru un rege să nu fi lăsat nici o ofensă nepedepsită ? De altfel, sire, nu eu am trădat-o pe maiestarea voastră, ci domnul d'Angers. Am la picior un lanț greu, cu o ghiulea mare de fier la capăt, mult mai grea decît ar fi nevoie. Vai, sire ! Fie-vă milă de mine !

— Olivier, spuse regele, clătinînd din cap, observ că mi se pune la socoteală douăzeci de soli banița de ipsos, care nu costă decît doisprezece. Ai să refaci memoriul.

Și, întorcîndu-se cu spatele spre cușcă, dădu să iasă din cameră. După lumina tot mai slabă a făcliilor și după zgomotul pașilor, nefericitul deținut

își dădu seama că regele pleca și începu să strige deznădăjduit :

— Sire ! Sire !

Dar ușa se închise și el nu mai văzu nimic și nu mai auzi decît vocea răgușită a paznicului, care îi cînta în urechi cîntecul :

Jupîn Jean Balue
Nu mai are nici
O episcopie.
Domnul de Verdun
Nici el nu mai are :
Au zburat aici
Care mai de care.

Regele urca tăcut spre odaia de rugăciuni, și alaiul îl urma, îngrozit de ultimele gemete ale osînditului. Deodată, maiestatea sa se întoarse spre guvernatorul Bastiliei.

— Ascultă, spuse el, era cineva în cușca aceea ?

— Vai, sire ! făcu guvernatorul, uimit de întrebare.

— Cine ?

— Domnul episcop de Verdun.

Regele știa mai bine decît oricare altul. Dar avea o manie.

— Ah ! exclamă el cu un aer naiv, de parcă atunci s-ar fi gîndit prima dată la lucrul acesta. Guillaume de Harancourt, prietenul domnului cardinal de Balue. Un drac de episcop !

După cîteva clipe, ușa odăiței se redeschise, apoi se închise iar după cele cinci personaje pe care cititorul le-a văzut înăuntru la începutul acestui capitol și care își reluară locurile, discuțiile cu jumătate glas și pozițiile.

Cît lipsise regele, pe masă fuseseră puse cîteva misive, cărora chiar el le rupea pecețile. Apoi se

apucă să le citească în grabă una după alta și-i făcu semn lui *jupîn Olivier*, care părea că îndeplinește pe lîngă el funcția de ministru, să ia o pană și, fără să-i împărtășească conținutul misivelor, începu să-i dicteze în șoaptă răspunsurile, pe care acesta le scria, îngenunchiat destul de incomod în fața mesei.

Guillaume Rym privea.

Regele vorbea atît de încet, încît flamanzii nu înțelegeau nimic din cele ce dicta, în afară de unele frînturi, ici-colo, izolate și puțin inteligibile, ca de pildă : ... Să întrețină locurile rodnice prin negoț și cele sterpe prin manufacturi... Arătați-le monseniorilor englezi cele patru bombarde ale noastre, Londra, Brabant, Bourg-en-Bresse, Saint-Omer... Artileria e cauza pentru care războiul se face acum mai cu chibzuință... Domnului de Bressuire, prietenul nostru... Oștile nu se întrețin fără tributuri... etc.

Într-un rînd, regele ridică glasul :

— Paști și Dumnezei ! Domnul rege al Siciliei își pecetluiește scrisorile cu ceară galbenă, ca un rege al Franței. Poate că greșim îngăduindu-i asta. Nobilul meu văr de Bourgogne nu îngăduia să se folosească armorii pe fond roșu. Măreția dinastiilor se asigură păstrînd integritatea prerogativelor. Notează asta, cumetre Olivier.

Altă dată :

— Oh ! făcu el. Mare mesaj ! Ce ne cere fratele nostru împăratul ? Apoi, parcurgînd cu ochii scrisoarea și întrerupîndu-și cititul cu exclamații : Sigur ! Germaniile sînt atît de mari și de puternice, încît abia îți vine să crezi. Dar noi nu uităm vechea zicală : „Cel mai frumos comitat e Flandra ; cel mai frumos ducat e Milan ; cel mai frumos regat e Franța“. Nu-i așa, domnilor flamanzi ?

De data aceasta, Coppenole se înclină împreună cu Guillaume Rym. Patriotismul cioräparului era satisfăcut.

O ultimă misivă îl făcu pe Ludovic al XI-lea să se încrunte.

— Ce-i asta ? strigă el. Plîngeri și reclamații împotriva garnizoanelor noastre din Picardia? Olivier, scrie-i imediat domnului mareșal de Rouault. Că disciplina a slăbit. Că jandarmii de gardă, nobilii vasali, arcașii liberi și elvețienii fac nenumărate rele norodului. Că ostașul, nemulțumindu-se cu bunurile aflate în casele plugarilor, îi silește, lovindu-i aprig cu ciomegele sau cu baltagele, să se ducă la oraș după vin, după pește, după tîrguieli de băcănie, și mai fac și alte silnicii. Că regele știe asta. Că noi înțelegem să ne ferim norodul de neplăceri, furturi și jafuri. Că asta e voința noastră, pe Sfînta Fecioară ! Că, printre altele, nu ne e de loc plăcut ca vreun lăutar, bărbier sau valet de război să fie îmbrăcat ca un prinț, în catifele și mătăsuri, și să poarte inele de aur. Că deșertăciunile acestea îi sînt urîte lui Dumnezeu. Că noi ne mulțumim, noi care sîntem gentilomi, cu o tunică de postav de șaisprezece soli cotul de Paris. Că domnii mîrlani pot foarte bine să se coboare și ei pînă acolo. Cereți și porunciți. Domnului de Rouault, prietenul nostru. Bine.

Regele dictă scrisoarea aceasta cu glas tare, cu ton hotărît și frază cu frază. În momentul cînd isprăvea, ușa se deschise și lăsă să intre un nou personaj care se năpusti înspăimîntat în odaie, strigînd :

— Sire ! Sire ! O răzmeriță a poporului în Paris !

Chipul grav al lui Ludovic al XI-lea se contractă, dar ceea ce era vizibil în emoția lui trecu ca un

fulger. Regele se stăpîni și spuse cu o severitate calmă :

— Cumetre Jacques, intri foarte brusc.

— Sire ! Sire ! E o răscoală ! începu iar cumătrul Jacques, gîfîind.

Regele, care se ridicase, îl înhăță zdravăn de braț și-i spuse la ureche, așa fel încît să nu-l audă decît el, cu o mînie stăpînită și privind pieziș spre flamanzi :

— Taci din gură sau vorbește încet !

Noul venit înțelese și începu să-i povestească înspăimîntat, pe cînd regele îl asculta calm ; în acest timp Guillaume Rym îl făcea atent pe Coppenole, îndemnîndu-l să observe chipul și îmbrăcămintea noului venit, capișonul lui îmblănit, *caputia forrata*, epitoga [1] lui scurtă, *epitogia curta*, roba lui de catifea neagră, care arătau că e președinte al Curții de conturi.

Abia apucase personajul acesta să-i dea regelui cîteva lămuriri, că Ludovic al XI-lea exclamă hohotind de rîs :

— Nu, zău ! Vorbește tare, cumetre Coictier ! De ce vorbești așa de încet ? Sfînta Fecioară știe că noi n-avem nimic de ascuns față de bunii noștri prieteni flamanzi.

— Dar, sire...

— Vorbește tare !

„Cumătrul Coictier“ amunți de mirare.

— Așadar, continuă regele, vorbește, domnule, s-a iscat o tulburare în sînul gloatei din bunul nostru oraș Paris ?

— Da, sire.

— Îndreptată, după cum spui, împotriva domnului bailli al Palatului de Justiție ?

[1] Manta peste togă, la romani ; bucată de stofă atîrnată pe umăr la roba magistraților.

— Așa se pare, sire, răspunse *cumătrul*, care se bîlbîia, uimit însă de brusca și inexplicabila schimbare survenită în gîndurile regelui.

Ludovic al XI-lea urmă :

— Unde i-a întîlnit straja pe răzvrătiți ?

— În drum de la Curtea Miracolelor spre Podul Zarafilor. I-am întîlnit eu însumi pe cînd veneam aici, la porunca maiestății voastre. I-am auzit pe unii strigînd : „Jos bailli-ul palatului !“

— Și ce învinuire îi aduc ?

— Ah, zise cumătrul Jacques, învinuirea că e senior.

— I-auzi !

— Da, sire. Sînt tîlhari de la Curtea Miracolelor. E mult de cînd se tot plîng de bailli-ul Palatului de Justiție, căruia îi sînt vasali. Nu mai vor să-l recunoască nici ca împărțitor al dreptății, nici ca mai-mare al drumurilor.

— Da, da, făcu regele, cu un zîmbet de satisfacție pe care se căznea zadarnic să și-l ascundă.

— În toate jalbele lor către parlament, continuă cumătrul Jacques, ei pretind că n-au decît doi stăpîni, pe maiestatea voastră și pe Dumnezeul lor, care este, cred, diavolul.

— Ha ! Ha ! izbucni regele.

Și începu să-și frece mîinile, rîzînd cu rîsul acela lăuntric care face să strălucească obrajii. Nu putea să-și ascundă bucuria, deși încerca uneori. Nimeni nu mai înțelegea nimic, nici chiar „jupîn Olivier“. Apoi regele rămase o clipă tăcut, cu un aer gînditor, dar mulțumit.

— Sînteți mulți ? întrebă el deodată.

— Da, sigur, sire, răspunse cumătrul Jacques.

— Cîți ?

— Cel puțin șase mii.

Regele nu se putu împiedica să nu spună :

— Bun ! Și continuă : Sînt înarmați ?

— Cu coase, sulițe, archebuze, cazmale. Tot felul de arme foarte violente.

Regele nu păru de loc neliniștit de toată înșiruirea aceasta. Cumărtul Jacques se crezu dator să mai adauge :

— Dacă maiestatea voastră nu trimite imediat ajutor, bailli-ul e pierdut.

— Vom trimite, răspunse regele cu falsă seriozitate. Bun ! Sigur că vom trimite. Domnia sa e prietenul nostru. Șase mii ! Dîrji mai sînt ticăloșii ăștia ! E o îndrăzneală nemaipomenită și sîntem foarte mîniați din pricina asta. Dar avem oameni puțini, noaptea asta, în jurul nostru. O să fie timp mîine dimineață.

Cumătrul Jacques exclamă din nou :

— Imediat, sire ! Pînă mîine, feuda bailli-ului poate fi de douăzeci de ori jefuită, senioria violată și bailli-ul spînzurat. Pentru Dumnezeu, sire ! Nu amînați pe mîine dimineață !

Regele îl privi în față.

— Ți-am spus mîine dimineață.

Era una din privirile la care nu se putea replica.

După o nouă tăcere, Ludovic al XI-lea spuse iar cu glas tare :

— Cumetre Jacques, dumneata trebuie să știi : care era... Regele se corectă : Care este jursidicția feudală a bailli-ului ?

— Sire, bailli-ul palatului are strada Calandre pînă la strada de l'Herberie, Piața Saint-Michel și locurile îndeobște numite les Mureaux, aflate lîngă biserica Notre-Dame des Champs (aici Ludovic al XI-lea își săltă borul pălăriei), care clădiri sînt

în număr de treisprezece, plus Curtea Miracolelor, plus Leprozeria denumită Banlieu, plus întreaga şosea care începe la Leprozerie şi se sfîrşeşte la Poarta Saint-Jacques. Peste toate aceste locuri diferite, el are drept de stăpînire a drumurilor, drept de justiţie înaltă, mijlocie şi joasă în chip de senior deplin.

— Mda ! mormăi regele, scărpinîndu-şi urechea stîngă cu mîna dreaptă. Asta face o bucată din oraşul meu ! Ah, domnul bailli *era* rege peste toate acestea !

De data asta, Ludovic al XI-lea nu se mai corectă, ci continuă gînditor, ca şi cum ar fi vorbit cu sine însuşi :

— Mai uşurel, domnule bailli ! Ţineai între dinţi o frumoasă bucăţică din Parisul nostru ! Deodată izbucni : Paşti şi Dumnezei ! Ce-i cu toţi oamenii ăştia care se pretind stăpîni ai drumurilor, împărţitori ai dreptăţii, seniori şi stăpîni în casa noastră, care scot bani de pe urma oricărui drum şi au tribunal şi călău la fiecare răspîntie în mijlocul poporului nostru, în aşa fel încît, după cum grecul credea că are atîţia zei cîte fîntîni, iar persanul cîte stele vedea pe cer, francezul socoteşte că are atîţia regi cîte spînzurători vede. Pe Dumnezeul cel viu ! Lucrul acesta e rău şi confuzia îmi displace. Tare aş vrea să ştiu dacă, prin graţia lui Dumnezeu mai există la Paris vreun alt stăpîn al drumurilor în afară de rege, o altă justiţie în afară de a parlamentului nostru, un alt împărat în afară de noi în împărăţia aceasta ? Pe legea sufletului meu ! Va trebui să vină ziua cînd nu va mai exista în Franţa decît un rege, un senior, un judecător, un tăietor de capete, după cum în rai există numai un Dumnezeu.

Regele își săltă și mai mult pălăria și continuă, tot gînditor, cu aerul și tonul unui vînător care își ațîță și-și îndeamnă haita :

— Bine, poporul meu ! Curaj ! Frînge-i pe falșii seniori ! Fă-ți treaba ! Pe ei ! Pe ei ! Jefuiește-i ! Spînzură-i ! Pradă-i !... Ah ! Vreți să fiți regi, boierilor ! Înainte, popor ! Înainte !

Aici se întrerupse brusc, își mușcă buza ca pentru a-și retrage gîndurile pe jumătate scăpate, își aținti pe rînd privirea pătrunzătoare asupra fiecăruia din cele cinci personaje care îl înconjurau, apoi, apucîndu-și deodată cu amîndouă mîinile pălăria și privind-o îndeaproape, spuse :

— Oh ! Te-aș arde, dacă ai ști ce se află în capul meu !

Apoi, plimbîndu-și iar de jur împrejur privirea atentă și neliniștită, ca a unei vulpi care intră pe furiș în vizuină, adăugă :

— N-are a face ! Îl vom ajuta pe domnul bailli. Din păcate n-avem decît puțină oaste aici, ca să țină piept la atîta norod. Trebuie să așteptăm pînă mîine dimineață. Se va face ordine în Cité și vor fi spînzurați fără crutare toți cei ce vor fi prinși.

— Fiindcă veni vorba, sire, de zăpăceala primelor momente am uitat să vă spun că straja a prins doi din șleahtă, rămași în urmă, spuse cumătrul Coictier. Dacă maiestatea voastră dorește să-i vadă sînt aici.

— Dacă vreau să-i văd ? exclamă regele. Cum ?! Paști și Dumnezei ! Uiți asemenea lucru ? Dă fuga, tu, Olivier ! Du-te de-i adu !

Jupîn Olivier ieși și se întoarse aproape imediat cu cei doi prinși, înconjurați de arcași din gardă. Primul, beat și nedumerit, cu o față mare și idioată, era îmbrăcat în zdrențe și mergea îndoindu-și ge-

nunchiul și tîrîndu-și piciorul. Al doilea avea o față gălbejită și zîmbitoare pe care cititorul o cunoaște.

Regele îi examină o clipă fără să scoată un cuvînt, apoi i se adresă brusc celui dintîi.

— Cum te cheamă ?

— Gieffroy Pincebourde.

— Meseria.

— Vagabond.

— Ce căutai în răzmerița asta blestemată ?

Vagabondul îl privi pe rege și-și legănă brațele cu un aer năuc. Avea unul din capetele acelea prost alcătuite în care inteligența stă aproape la fel de bine ca lumina sub mucarniță.

— Habar n-am, spuse el. Ei mergeau și mergeam și eu.

— Nu vă duceați să-l atacați și să-l prădați ca niște nelegiuiți pe seniorul vostru, bailli-ul palatului ?

— Știu că mergeau ca să ia ceva de la cineva. Atîta tot.

Un soldat îi arătă regelui un cosor luat de la vagabond.

— Recunoști arma asta ? întrebă regele.

— Da, e cosorul meu. Sînt cultivator de viță de vie.

— Și-l recunoști pe omul acesta drept tovarășul tău ? adăugă Ludovic al XI-lea, arătîndui-l pe celălalt prins.

— Nu. Nu-l cunosc.

— De ajuns, zise regele. Și făcîndu-i un semn cu degetul personajului tăcut, despre care i-am spus cititorului că stătea neclintit lîngă ușă, urmă : Cumetre Tristan, iată un om pentru dumneata.

Tristan l'Hermite se înclină, apoi dădu o poruncă pe șoptite la doi arcași, care îl luară de acolo pe bietul vagabond.

Între timp, regele se apropiase de al doilea prizonier, pe care îl treceau toate căldurile.

— Cum te cheamă ?

— Pierre Gringoire, sire.

— Meseria ?

— Filozof, sire.

— Cum îți permiți, coate-goale, să te duci să-l impresori pe prietenul nostru, domnul bailli al palatului, și ce-ai de spus despre răzmerița asta populară ?

— Nu luam parte la ea, sire.

— Ascultă, tîlharule, n-ai fost prins de strajă împreună cu ticăloșii ceilalți ?

— Nu, sire, e o greșeală. E un ghinion. Eu fac tragedii, sire. Rog pe maiestatea voastră să m-asculte. Eu sînt poet. Melancolia oamenilor din breasla mea mă împinge să umblu noaptea pe străzi. Astă-seară tocmai treceam pe-acolo. Absolut din întîmplare. M-au arestat din greșeală. În ceea ce privește vijelia aceasta obștească, n-am nici o vină. Maiestatea voastră vede că vagabondul nu m-a recunoscut. Vă implor, maiestate...

— Taci ! porunci regele între două înghițituri de infuzie. Ne împui capul.

Tristan l'Hermite se apropie și, arătîndu-l cu degetul pe Gringoire, spuse :

— Putem să-l spînzurăm și pe el, sire ?

Erau primele cuvinte pe care le rostea.

— Da ! încuviință regele, nepăsător. Nu văd nimic rău în asta.

În clipa aceea, filozoful nostru era mai verde decît o măslină. După aerul rece și indiferent al regelui, el văzu că nu mai există scăpare decît în ceva deosebit de patetic, și se prăbuși la picioarele

lui Ludovic al XI-lea, strigînd și gesticulînd cu disperare :

— Sire, binevoiască maiestatea voastră să mă asculte. Sire, nu izbucniți în tunete pentru o făptură atît de neînsemnată ca mine. Trăsnetul cel mare al lui Dumnezeu nu se abate pe-o lăptucă. Sire, sînteți un monarh august, atotputernic, aveți milă de-un biet om cinstit și căruia i-ar fi mai greu să stîrnească o răscoală, decît unei bucăți de gheață să scoată scîntei ! Prea milostiv monarh, blîndețea e virtutea leului și a regelui. Vai ! Asprimea nu izbutește decît să înspăimînte mințile, rafalele puternice ale crivățului nu-l pot face pe trecător să-și lepede haina ; soarele, dăruindu-i razele lui încetul cu încetul, îl încinge în așa fel, încît îl silește să se dezbrace pînă la cămașă. Sire, măria voastră e soarele. Vă jur, suveranul meu, stăpîn și senior, că nu fac parte dintre vagabonzi, hoți și nelegiuiți. Răscoala și jafurile nu fac parte din alaiul lui Apolo. Nu eu sînt acela care s-ar repezi spre norii ce se sparg în larma răzmeriței. Eu sînt un vasal credincios al maiestății voastre. Aceeași grijă pe care o are bărbatul pentru cinstea nevestei, același simțămînt pe care îl are fiul pentru dragostea tatălui, trebuie s-o aibă un bun vasal pentru gloria regelui său ; el trebuie să se spetească pentru gloria seniorului, să-și dea sufletul, slujindu-l. Orice altă patimă l-ar cuprinde n-ar fi decît furie nesăbuită. Iată, sire, maximele potrivite situației mele. Deci nu mă socotiți răzvrătit și tîlhar fiindcă am veșmintele roase în coate. Dacă sînteți îndurător cu mine, sire, o să-mi rod pantalonii la genunchi rugîndu-mă lui Dumnezeu, seara și dimineața, pentru maiestatea voastră. Vai ! Nu sînt foarte bogat, e drept. Ba chiar sînt cam sărac. Dar asta nu mă face să fiu păcătos. Știe oricine că averile

mari nu se dobîndesc prin scrieri și că cei mai pricepuți scriitori de cărți bune n-au totdeauna un foc ca lumea, la vreme de iarnă. Avocățimea ia toate grăunțele și nu lasă decît paiele pentru celelalte meserii științifice. Despre mantia găurită a filozofilor există patruzeci de proverbe neîntrecute. Oh, sire ! Îndurarea e singura flacără care poate lumina înlăuntrul unui suflet mare. Îndurarea stă în fruntea tuturor celorlalte virtuți. Fără ea, am fi niște orbi care îl caută orbecăind pe Dumnezeu. Milostivirea, care e totuna cu îndurarea, aduce dragostea supușilor, cea mai puternică pază a domnitorului. Ce vă poate supăra pe maiestatea voastră, la care toată lumea se uită ca la o lumină orbitoare, că mai există pe pămînt un biet filozof nenorocit, bălăcindu-se în beznele năpăstuirii, cu buzunărașul gol lovindu-i pîntecul scobit ? De altfel, sire, eu sînt cărturar. Marii suverani și-au făcut o perlă la coroană din ocrotirea cărturarilor. Hercule nu disprețuia titlul de Musaget. Matias Corvin îl sprijinea pe Jean de Montroyal, podoaba matematicilor. Și nu se potrivește de loc să ocrotești cartea și să-i spînzuri pe cărturari. Ce pată ar fi însemnat pentru Alexandru, dacă ar fi poruncit să fie spînzurat Aristotel ! Fapta asta n-ar fi fost o aluniță care să-i înfrumusețeze obrazul faimei, ci o bubă rea care i l-ar fi slutit. Sire, eu am compus un foarte oportun epitalam pentru prințesa de Flandra și pentru preamăritul monsenior, prințul moștenitor. Asta n-ar face-o unul care îndeamnă la răzvrătire. Maiestatea voastră vede că nu sînt un învățăcel de rînd; că am studiat foarte mult și că sînt înzestrat cu multă elocvență firească. Fiți îndurător cu mine, sire ! Făcînd asta, veți săvîrși o faptă plăcută Sfintei Fecioare, și vă jur că gîndul la spînzurătoare mă înspăimîntă cumplit!

Vorbind astfel, deznădăjduitul Gringoire săruta picioarele regelui, pe cînd Guillaume Rym îi spunea încet lui Coppenole :

— Face bine că se tîrăşte pe jos. Regii sînt ca Jupiter din Creta : n-au urechi decît la picioare.

Iar cioräparul, fără să-i pese de Jupiter din Creta, îi răspunse cu un zîmbet fățiș, cu ochii țintă la Gringoire :

— Oh, ce bine e ! Parcă-l aud pe cancelarul Hugonet cerîndu-mi îndurare.

Gringoire se opri, în sfîrşit, nemaiputînd să răsufle, şi-şi înălță tremurînd capul spre rege, care îşi curăța cu unghia o pată de pe genunchi. Apoi maiestatea sa începu să bea din cupa cu infuzie. Altminteri, regele nu scotea o vorbă, şi tăcerea lui îl tortura pe Gringoire. În sfîrşit, Ludovic al XI-lea îl privi.

— Ce mai gură-spartă ! spuse el. Apoi, întorcîndu-se spre Tristan l'Hermite, adăugă : Dă-i drumul !

Gringoire căzu pe spate, înspăimîntat de bucurie.

— Liber ! mormăi Tristan. Maiestatea voastră n-ar vrea să-l țin un pic la colivie ?

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, crezi oare că pentru asemenea păsări facem noi colivii de trei sute şaizeci şi şapte de livre, opt soli şi trei dinari? Dă-i drumul chiar acum lui coate-goale ăsta (Ludovic al XI-lea avea o slăbiciune pentru expresia *coate-goale* care, împreună cu *Paşti şi Dumnezei,* alcătuia fondul voioşiei sale) şi dați-l afară cu cîțiva ghionți zdraveni !

— Uf ! suspină Gringoire. Mare e regele nostru!

Şi, de teama unui contraordin, se năpusti spre uşa pe care Tristan i-o deschise cu destulă neplăcere. Ostaşii ieşiră cu el, împingîndu-l înainte cu

— *Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis*[1], continuă medicul.

— Paști și Dumnezei !

— În trei zile, asta ar putea curăța un om.

— Sfîntă Fecioară ! exclamă regele. Și leacul, cumetre ?

— Mă gîndesc la el, sire.

Coictier îl puse pe Ludovic al XI-lea să scoată limba, clătină din cap, se strîmbă și, deodată, în mijlocul acestor schimonoseli, spuse :

— Pe viul Dumnezeu, sire, trebuie să vă spun că există o slujbă de încasator al drepturilor regale, care e liberă, și că eu am un nepot.

— Îi dăruiesc slujba aceasta nepotului tău, cumetre Jacques, răspunse regele, numai scoate-mi focul din piept.

— Maiestatea voastră, care e atît de milostivă, continuă medicul, n-o să refuze să mă ajute la clăditul casei mele din strada Saint-André-des Arcs.

— Hm ! făcu regele.

— Nu mai am un ban, continuă medicul, și-ar fi într-adevăr păcat să-mi rămînă casa fără acoperiș. Nu pentru casă, care e simplă și obișnuită, ci pentru picturile lui Jehan Fourbault, care îi acoperă pereții. E acolo o Diană zburdînd în aer, atît de bine făcută, atît de duioasă și gingașă, cu mișcări atît de nevinovate, cu capul coafat atît de frumos și împodobit cu o semilună, cu carnea atît de albă, încît îi ispitește pe cei care o privesc cu prea multă curiozitate. Și mai e și o Ceres. Și ea e o zeiță frumoasă. Stă pe niște snopi de grîu și e gătită cu o ghirlandă grațioasă din spice împletite cu barba-caprei și cu alte floricele. Nu există pe lume ceva mai plin de dra-

[1] Pulsul e precipitat, gîfîitor, puternic, neregulat (lat.).

lovituri zdravene de pumni, ceea ce Gringoire îndură ca un adevărat filozof stoic.

De cînd fusese anunțată răzmerița împotriva bailli-ului, buna dispoziție a regelui se vădea în toate. Milostenia aceasta neobișnuită era un semn evident. În colțul său, Tristan l'Hermite părea un dulău posomorît care a văzut, dar n-a căpătat nimic.

În acest timp, regele bătea voios cu degetul în brațul jilțului marșul de la Pont-Audemer. Ludovic al XI-lea era un domnitor prefăcut, dar se pricepea mai bine să-și ascundă necazul decît bucuria. Manifestările exterioare de bucurie la orice veste bună îl duceau uneori foarte departe ; astfel, la moartea lui Carol Temerarul, l-au dus pînă la a dărui balustrade de argint bisericii Saint-Martin de Tours, iar la urcarea sa pe tron, pînă la a uita să poruncească înmormîntarea tatălui său.

— Sire ! exclamă deodată Coictier. Ce se aude cu criza acută a bolii pentru care maiestatea voastră a trimis după mine ?

— Oh, spuse regele, într-adevăr, sufăr mult, cumetre. Îmi țiuie urechile și niște greble de foc îmi zgîrie pieptul.

Coictier apucă mîna regelui și începu să-i pipăie pulsul, cu o expresie de om priceput.

— Privește, Coppenole, spuse Rym în șoaptă. Iată-l între Coictier și Tristan. Asta îi e toată curtea. Un medic pentru el și un călău pentru ceilalți.

Pipăind pulsul regelui, Coictier lua un aer din ce în ce mai alarmat. Ludovic al XI-lea îl privea cu oarecare neliniște. Coictier se întuneca văzînd cu ochii. Singura moșioară a bietului om era sănătatea șubredă a regelui. Și-o storcea cît putea.

— Oh ! E, într-adevăr, grav.

—Nu-i așa ? făcu regele, neliniștit.

goste decît ochii ei, mai rotund decît picioarele ei, mai nobil decît aerul ei, mai bine drapat decît fusta ei. E una din frumusețile cele mai nevinovate și mai desăvîrșite din cîte a făurit penelul.

— Călăule ! bombăni Ludovic al XI-lea. Unde vrei să ajungi ?

— Îmi trebuie un acoperiș peste picturile acestea. sire, și, cu toate că nu costă cine știe cît, nu mai am bani.

— Și cît costă acoperișul tău ?

— Păi... un acoperiș de aramă împodobit cu figuri și poleit cu aur costă două mii de livre, cel mult...

— Ah ! Ucigașul ! strigă regele. Nu-mi smulge nici un dinte care să nu fie un diamant.

— Am acoperișul ? întrebă Coictier.

— Da ! Du-te dracului, dar vindecă-mă.

Jacques Coictier făcu o plecăciune adîncă și spuse :

— Sire, am un leac anume, care vă va salva. Vă voi aplica pe șale marele apărător, compus din alifie de ceară, untdelemn și migdale, humă colorată, albuș de ou, ulei și oțet. Veți continua cu infuzia, și răspundem pentru maiestatea voastră.

O lumînare aprinsă poate atrage în jurul ei mai multe musculițe. Văzîndu-l pe rege dispus la dărnicie și socotind momentul prielnic, jupîn Olivier se apropie de el :

— Sire...

— Ce mai e ? întrebă Ludovic al XI-lea.

— Sire, știe maiestatea voastră că maestrul Simon Radin a murit ?

— Ei, şi ?
— Păi era consilier regal al justiţiei vistieriei.
— Ei, şi ?
— Sire, locul lui e vacant.

Vorbind astfel, de pe chipul trufaş al lui jupîn Olivier pieri expresia de mîndrie pentru a face loc uneia de umilinţă. Acesta e singurul schimb pe care îl poate face o faţă de curtean. Regele îl privi drept în ochi şi spuse cu un ton sec :

— Înţeleg. Apoi continuă : Jupîne Olivier, mareşalul de Boucicaut avea o vorbă : „Darul numai de la rege poate veni, pescuitul numai în mare se poate face". Văd că împărtăşeşti părerea domnului de Boucicaut. Şi-acum, ascultă aici. Noi avem memorie bună. În '68 te-am făcut valetul nostru personal ; în '69, comandant al castelului podului Saint-Cloud, cu leafă de o sută de livre de Tours (dumneata le vroiai pariziene). În noiembrie '73, prin hrisoave către Georgeole, te-am numit şef al pazei pădurii de la Vincennes, în locul lui Gilbert Acle, scutier ; în '75, mai-mare peste pădurea din Rouvray-lez-Saint-Cloud, în locul lui Jacques Maire, în '78 am avut mărinimia să-ţi dăruiesc, prin scrisori sigilate cu dublă pecete de ceară verde, o rentă de zece livre pariziene, pentru dumneata şi soţia dumitale, rentă asigurată de piaţa negustorilor de la şcoala Saint-Germain ; în '79, te-am făcut mai-marele pădurii Sénart, în locul bietul Jehan Daiz ; apoi căpitan al castelului din Loche ; apoi guvernator la Saint-Quentin ; apoi căpitan al podului de la Meulan, de unde ai primit dreptul de a te numi conte. Din cinci soli, amedă plătită de orice bărbier care rade în zi de sărbătoare, trei sînt ai dumitale, iar restul îmi revine mie. Am binevoit să-ţi schimb nu-

mele din *Le Mauvais*[1], care semăna prea mult cu înfățișarea dumitale. În '74, ți-am dăruit, spre marea neplăcere a noblimii noastre, armoriile în mii de culori, care îți fac pieptul ca de păun. Paști și Dumnezei ! Tot nu ești sătul ? Pescuitul tot nu ți se pare destul de frumos și de miraculos ? Și nu te temi cumva că s-ar putea ca un somn în plus să-ți răstoarne luntrea ? Trufia o să te piardă, cumetre. Pe urma trufiei, pășesc totdeauna ruina și ocara. Gîndește-te la asta și taci.

Cuvintele regelui, rostite cu asprime, aduseră din nou obrăznicia pe chipul înciudat al lui jupîn Olivier.

— Bun, murmură el aproape tare, se vede cît de colo că regele e bolnav astăzi, fiindcă îi dă tot medicului.

Departe de a se mînia de necuviința aceasta, Ludovic al XI-lea adăugă cu oarecare blîndețe :

— Știi, uitasem că te-am mai făcut și ambasador la Gand, pe lîngă Doamna Marie. Da, domnilor, continuă regele, întorcîndu-se spre flamanzi, dumnealui a fost ambasadorul meu. Hai, cumetre, spuse el, adresîndu-se jupînului Olivier, să nu ne supărăm, că doar sîntem prieteni vechi. Iată că e tîrziu. Ne-am terminat treburile. Bărbierește-mă.

Cititorii noștri cu siguranță că au recunoscut mai de mult în *jupîn Olivier* pe cumplitul Figaro pe care providența, mare autoare a atîtor drame, l-a amestecat cu atîta artă în lunga și sîngeroasa comedie a lui Ludovic al XI-lea. Nu e aici locul potrivit pentru a înfățișa pe larg figura aceasta ciudată. Bărbierul regelui avea trei nume. La curte i se spunea politicos Olivier le Daim ; în

[1] Cel rău.

popor, Olivier Diavolul. Adevăratul său nume era Olivier le Mauvais.

Olivier le Mauvais rămase deci neclintit, îmbufnat pe rege și privindu-l pieziș pe Jacques Coictier.

— Da, da, medicul ! spunea el printre dinți.

— Ei, da, medicul, continuă Ludovic al XI-lea cu o bunăvoință neobișnuită, medicul are mai multă trecere decît tine. E simplu. A pus stăpînire pe noi fiindcă are tot corpul nostru, iar tu ne ții numai de bărbie. Hai, bietul meu bărbier, vei avea alt prilej. Ce-ai zice tu și ce s-ar fi ales din slujba ta dacă eram un rege ca Chilpéric, care obișnuia să-și țină barba cu o mînă ? Hai, cumetre, fă-ți meseria. Bărbierește-mă. Du-te și adu ce-ți trebuie.

Văzînd că regele lua lucrurile în glumă și că nu era chip măcar să-l supere, Olivier ieși bombănind să-i execute poruncile.

Regele se ridică, se apropie de fereastră și, deodată, deschizînd-o cu o agitație neobișnuită, exclamă bătînd din palme :

— Da, iată o vîlvătaie pe cer, la Cité. Arde bailli-ul. Nu poate să fie altceva. Ah, bunul meu popor, iată că m-ajuți, în sfîrșit, la dărîmarea seniorilor ! Apoi întorcîndu-se spre flamanzi: Domnilor, veniți să vedeți. Nu-i lumină de foc ?

Cei doi din Gand se apropiară.

— E un foc mare, spuse Guillaume Rym.

— Oho ! adăugă Coppenole, ai cărui ochi scînteiară deodată. Asta îmi amintește de arderea casei lui Hymbercourt. Trebuie că-i răscoală serioasă acolo.

— Credeți, jupîne Coppenole ? (Și privirea lui Ludovic al XI-lea era aproape la fel de veselă ca a ciorăparului.) Nu-i așa că o să fie greu să-i facem față ?

— Pe crucea lui Dumnezeu, sire! Maiestatea voastră își va știrbi multe companii de războinici pentru asta.

— A, pentru mine e altceva, spuse regele. Dacă aș vroi...

Cioräparul răspunse cu îndrăzneală:

— Dacă răscoala asta e ce bănuiesc eu, degeaba ați vroi, sire!

— Cumetre, spuse Ludovic al XI-lea, cu două companii din garda mea și cu o salvă de bombarde nu-i greu să birui o gloată de oameni de rînd.

Cu toate semnele pe care i le făcea Guillaume Rym, ciorăparul părea hotărît să-i țină piept regelui:

— Sire, și elvețienii erau oameni de rînd. Domnul duce de Bourgogne era un mare gentilom și puțin îi păsa de gloată. La bătălia de la Grandson, sire, el striga: „Ostași de la tunuri! Trageți în țopîrlani!" Și-l înjura pe Sfîntul Gheorghe. Dar judele Scharnachtal se năpusti asupra frumosului duce cu măciuca și cu norodul său și, la ciocnirea cu țăranii îmbrăcați în piei de bivol, strălucitoarea armată burgundă se sparse ca un geam izbit de-o piatră. Au fost acolo sumedenie de cavaleri uciși de mojoci; iar domnul de Château-Guyon, cel mai mare senior din Burgundia, a fost găsit mort, cu bidiviul lui sur, într-o mică pajiște mlăștinoasă.

— Prietene, începu regele, dumneata vorbești de-o bătălie. Aici e vorba de-o răzmeriță. Și-o să-i vin de hac oricînd voi avea chef să-mi încrunt sprînceana.

Celălalt îi răspunse nepăsător:

— Se prea poate, sire. În cazul ăsta, înseamnă că n-a sosit încă ceasul poporului.

Guillaume Rym socoti că e de datoria lui să intervină.

— Jupîne Coppenole, îi vorbeşti unui rege puternic.

— Ştiu, răspunse grav ciorăparul.

— Lasă-l să vorbească, prietene Rym, spuse regele. Îmi place felul acesta deschis de a vorbi. Tatăl meu, Carol al VII-lea zicea că adevărul e bolnav, iar eu credeam că e mort şi că nu-şi găseşte duhovnic. Jupîn Coppenole îmi arată că greşeam. Apoi, punînd prieteneşte o mînă pe umărul lui Coppenole : Aşadar, ce ziceai, jupîne Jacques ?...

— Zic, sire, că poate aveţi dreptate, fiindcă ceasul poporului n-a sosit încă la voi.

Ludovic al XI-lea îl privi cu ochii săi pătrunzători.

— Şi cînd va sosi ceasul acela, jupîne ?

— Îl veţi auzi bătînd.

— La care orologiu, dacă nu-i cu supărare ?

Cu gesturile lui liniştite şi rustice, Jacques Coppenole îl făcu pe rege să se apropie de fereastră.

— Ascultaţi, sire. Există aici un turn de pază, un clopot de alarmă, turnuri, oameni din popor, ostaşi. Cînd clopotul de alarmă va suna, cînd tunurile vor bubui, cînd turnul se va prăbuşi cu mare vuiet, cînd mulţimea şi ostaşii vor răcni şi se vor ucide între ei, înseamnă că va bate ceasul acela.

Faţa lui Ludovic al XI-lea deveni sumbră şi gînditoare. Regele rămase o clipă tăcut, apoi lovi uşurel cu palma, ca atunci cînd mîngîi crupa calului de luptă, zidul gros al turnului de pază.

— Ba de loc ! spuse el. Nu-i aşa că n-o să te prăbuşeşti uşor, buna mea Bastilie ? Şi întorcîndu-se cu o mişcare bruscă spre îndrăzneţul fla-

mand : Ai văzut vreodată o răscoală, jupîne Jacques ?

— Am și făcut, spuse ciorăparul.

— Cum faci ca să stîrnești o răscoală ? întrebă regele.

— De ! răspunse Coppenole. Nu-i prea greu. Există o sută de feluri. Mai întîi trebuie să fie o nemulțumire în oraș. Lucrul acesta nu-i de loc rar. Și-apoi, mai e și firea locuitorilor. Cei din Gand sînt ușor de răzvrătit. Ei îndrăgesc totdeauna pe fiul prințului, și niciodată pe prinț. Ei bine, într-o dimineață, să zicem, intră cineva în prăvălia mea și-mi spune : „Moș Coppenole, uite așa și pe dincolo, principesa de Flandra vrea să-și salveze miniștrii, marele bailli dublează birul", sau altceva, ce doriți. Eu îmi las lucrul, ies din ciorăpărie, mă duc în stradă și strig : „La jaf" ! Totdeauna se găsește pe-aproape vreun butoi spart. Mă urc pe el și strig primele cuvinte care îmi vin pe limbă, ce am pe inimă ; și cînd ești din popor, sire, totdeauna ai ceva pe inimă. Atunci gloata se adună, încep strigătele, sună clopotul de alarmă, norodul e înarmat din dezarmarea ostașilor, oamenii din piață li se alătură și se pornește !... Și-o să fie totdeauna așa, cît timp vor exista seniori în seniorii, orășeni în orașe, țărani la țară.

— Și împotriva cui vă răzvrătiți voi astfel ? întrebă regele. Împotriva bailli-ilor ? Împotriva seniorilor voștri ?

— Uneori. Depinde. Cîteodată și împotriva ducelui.

Ludovic al XI-lea se duse să se așeze în jilț și spuse zîmbind :

— Aici n-au ajuns decît la bailli !

În clipa aceea, Olivier le Daim intră în încăpere. Era urmat de doi paji care purtau uneltele de bărbierit ale regelui; dar pe Ludovic al XI-lea îl izbi faptul că Olivier venise însoțit, între alții, de domnul prévôt al Parisului și de cavalerul pazei, care păreau consternați. Hainul bărbier avea și el un aer de mîhnire, deși era mulțumit în sinea lui. El luă cuvîntul:

— Sire, cer iertare maiestății voastre pentru vestea foarte tristă pe care i-o aduc.

Întorcîndu-se brusc, regele zgîrie rogojina de pe jos cu picioarele jilțului.

— Ce vrei să spui?

— Sire, continuă Olivier le Daim, cu expresia răutăcioasă a omului care se bucură că va da o lovitură cruntă, răscoala nu e pornită împotriva bailli-ului palatului.

— Atunci împotriva cui e?

— Împotriva voastră, sire.

Bătrînul rege se ridică în picioare, drept ca un tînăr.

— Explică-te, Olivier! Explică-te! Și ține-ți bine capul, cumetre, căci îți jur pe crucea Sfîntului Lô că, dacă mă minți cumva, sabia care a tăiat gîtul domnului de Luxemburg nu-i atît de slabă, încît să nu ți-l reteze și pe-al tău!

Jurămîntul era cu totul neobișnuit. Ludovic al XI-lea jurase numai de două ori în viața lui pe crucea Sfîntului Lô.

Olivier deschise gura să răspundă.

— Sire...

— În genunchi! îl întrerupse regele cu violență. Tristan, veghează asupra omului acestuia!

Olivier îngenunchie și spuse rece:

— Sire, o vrăjitoare a fost osîndită la moarte de curtea parlamentului vostru. Ea s-a refugiat la

Notre-Dame. Poporul vrea s-o scoată de-acolo cu forța. Domnul prévôt și domnul cavaler al pazei, care vin de la răscoală, sînt de față ca să dezmintă, dacă eu nu spun adevărul. Poporul asediază Notre-Dame.

— Așa ! rosti regele încet, palid și tremurînd de mînie. Notre-Dame ! O asediază în catedrala ei pe Sfînta Fecioară, pe buna mea stăpînă ? Ridică-te, Olivier. Ai dreptate. Îți dau funcția lui Simon Radin. Ai dreptate. Pe mine mă atacă. Vrăjitoarea e sub ocrotirea bisericii, biserica e sub ocrotirea mea. Și eu care credeam că e vorba de bailli ! Răscoala e împotriva mea.

Atunci, reîntinerit de mînie, regele începu să umble cu pași mari. Nu mai rîdea, era cumplit, se plimba de colo-colo, vulpea se preschimbase în hienă. Ludovic al XI-lea părea atît de sufocat, încît nu mai putea să vorbească. Buzele i se mișcau și pumnii descărnați i se crispau. Deodată își ridică fața : ochii lui duși în fundul capului păreau plini de lumină, iar vocea îi răsună ca o trîmbiță.

— Pune mîna pe ei, Tristan ! Pune mîna pe tîlharii ăștia ! Du-te, Tristan, prietene ! Ucide ! Ucide !

Cînd mînia i se mai potoli, regele se așeză iar în jilț și spuse cu o furie rece și concentrată :

— Vin' aici, Tristan ! Lîngă noi, în Bastilia, se află cele cincizeci de pîlcuri ale vicontelui de Gif, ceea ce face trei sute de cai. Îi vei lua. De asemenea, mai e compania arcașilor aflată la ordinele noastre de sub comanda domnului de Châteaupers. O vei lua. Ești prévôt al mareșalilor, ai oamenii cuveniți, îi vei lua. La Hôtel Saint-Pol vei găsi patruzeci de arcași din noua gardă a domnului prinț moștenitor. Îi vei lua, și cu toți

ăştia vei alerga la Notre-Dame. Ah, domnilor golani din Paris, vă aruncaţi aşa, împotriva coroanei Franţei, a sfinţiei Sfintei Fecioare şi a liniştei ţării ! Nimiceşte, Tristan ! Nimiceşte, şi să nu-ţi scape unul, decît pentru Montfaucon !

Tristan se înclină.

— Prea bine, sire ! Apoi adăugă, după o clipă de tăcere : Cu vrăjitoarea, ce să fac ?

Întrebarea aceasta dădu de gîndit regelui.

— Ah ! exclamă el. Vrăjitoarea ? Domnule d'Estouteville, poporul ce vrea să-i facă ?

— Sire, răspunse prévôt-ul Parisului, îmi închipui că, de vreme ce poporul vrea s-o smulgă pe vrăjitoare din Notre-Dame, înseamnă că impunitatea ei îl supără şi că vrea s-o spînzure.

Regele păru că se gîndește adînc, apoi i se adresă lui Tristan l'Hermite :

— Ei bine, cumetre, nimicește poporul și spînzur-o pe vrăjitoare.

— Asta e, îi șopti Rym lui Coppenole. Pedepsești poporul fiindcă vrea, și faci ce vrea el.

— Am înțeles sire, răspunse Tristan. Dacă vrăjitoarea mai e la Notre-Dame, s-o iau, în ciuda dreptului de azil ?

— Paști și Dumnezei ! Drept de azil ? spuse regele, scărpinîndu-și urechea. Trebuie totuși ca femeia asta să fie spînzurată.

Apoi, împins parcă de o idee subită, se prăbuși în genunchi în fața jilțului, își scoase pălăria, o puse pe jilț și, privind cucernic una din amuletele de plumb care o împodobeau, spuse, cu palmele împreunate :

— Notre-Dame de Paris, buna mea stăpînă, iartă-mă. N-am să fac decît de data asta. Trebuie s-o pedepsesc pe criminală. Te asigur, Maică Fe-

cioară, buna mea stăpînă, că e o vrăjitoare nevrednică de binevoitoarea ta ocrotire. Ştii, Maica Domnului, că mulţi prinţi prea cucernici au încălcat privilegiul bisericilor, întru slava lui Dumnezeu şi nevoile statului. Sfîntul Hugues, episcop de Englitera, i-a îngăduit regelui Eduard să ia un vrăjitor din biserică. Sfîntul Ludovic de Franţa, stăpînul meu, a încălcat pentru acelaşi lucru biserica Sfîntului Paul, iar domnul Alfons, fiu al regelui Ierusalimului, a încălcat chiar biserica Sfîntului Mormînt. Iartă-mă deci de data aceasta, Notre-Dame de Paris ! N-o să mai fac altă dată şi-o să-ţi dăruiesc o statuie frumoasă, de argint, asemănătoare cu cea pe care am dăruit-o anul trecut pentru Notre-Dame d'Ecouys. Amin !

Regele se înclină, se ridică, îşi puse pălăria pe cap şi-i spuse lui Tristan :

— Grăbeşte-te, cumetre. Ia-l pe domnul de Châteaupers cu dumneata. Pune să sune clopotul de alarmă. Striveşte răscoala. Spînzur-o pe vrăjitoare. Am zis. Şi aştept ca urmărirea executării să fie făcută de dumneata ! Îmi vei da raportul. Hai, Olivier, la noapte n-am să mă culc. Rade-mă.

Tristan l'Hermite se înclină şi ieşi. Atunci regele, concediindu-i cu un gest pe Rym şi pe Coppenole, le spuse :

— Domnul să vă aibă în pază, bunii mei prieteni flamanzi. Duceţi-vă de vă odihniţi puţin. Noaptea e înaintată, sîntem mai aproape de zori decît de seară.

Cei doi flamanzi se retraseră ; cînd ajunseră în odăile lor, conduşi de comandantul Bastiliei, Coppenole îi spuse lui Guillaume Rym :

— Hm ! M-am săturat de regele ăsta care tot

tușește! L-am văzut pe Charles de Bourgogne beat, și era mai puțin rău decît Ludovic al XI-lea bolnav.

— Jupîne Jacques, răspunse Rym, asta fiindcă pe regi vinul îi înrăiește mai puțin decît infuzia.

VI

CERȘETORII LA PETRECERE

Ieșind de la Bastilia, Gringoire coborî pe strada Saint-Antoine cu viteza unui cal scăpat din grajd. Ajuns la Poarta Baudoyer, se îndreptă glonț spre crucea de piatră care se înălța în mijlocul pieței, ca și cum ar fi putut deslusi în întuneric chipul omului îmbrăcat în negru și cu glugă pe cap care stătea pe treptele crucii.

— Dumnevoastră sînteți, maestre? întrebă Gringoire.

Personajul negru se ridică.

— Moarte și patimă! Mă faci să fierb, Gringoire! Straja de pe turnul Saint-Gervais a strigat ora unu și jumătate după miezul nopții.

— Oh, vorbi Gringoire, nu-i vina mea, ci a străjii și a regelui! Abia am scăpat de-o mare primejdie; era cît pe ce să fiu spînzurat. Par predestinat pentru asta.

— Dai greș în toate, spuse celălalt. Dar hai, repede! Ai parola?

— Închipuiți-vă, maestre, că l-am văzut pe rege. De la el vin. Poartă nădragi de dimie. E o întreagă aventură.

— Oh! Gîrlă de cuvinte! Ce mă priveşte pe mine aventura ta? Ai parola de trecere a vagabonzilor?

— O am. Fiți liniștit. *Cerşetorii la petrecere.*

— Bine. Altfel n-am putea pătrunde pînă la biserică. Vagabonzii barează străzile. Din fericire, se pare că au dat de împotrivire. Poate că vom mai ajunge încă la timp.

— Da, maestre. Dar cum intrăm în Notre-Dame?

— Am cheia turlelor.

— Și cum ieșim de acolo?

— În spatele mînăstirii există o portiță care dă în Terrain, și de acolo, pe apă. Azi-dimineață am luat cheia și am legat o luntre la mal.

— Cît pe-aci să fiu spînzurat, începu iar Gringoire.

— Hai repede, să mergem! spuse celălalt.

Şi coborîră amîndoi, cu pași mari, spre Cité.

VII

CHÂTEAUPERS ÎN AJUTOR!

Cititorul își amintește poate situația critică în care l-am lăsat pe Quasimodo. Bravul surd, asaltat din toate părțile, pierduse, dacă nu orice curaj, cel puțin orice speranță de scăpare, nu pentru el însuși, căci nu se gîndea de loc la el, ci pentru țigancă. Și alerga înnebunit pe galerie. Notre-Dame avea să fie cucerită de vagabonzi. Deodată, un

ropoț puternic de copite umplu străzile vecine și, împreună cu un lung șir de torțe și cu o coloană deasă de călăreți cu lăncile și frîiele în voie, zgomotele acestea furioase năvăliră în piață ca un uragan :

— Franța ! Franța ! Ucideți calicimea ! Châteaupèrs în ajutor ! Comandamentul ! Comandamentul ! Franța !

Vagabonzii înspăimîntați se întoarseră pe loc.

Quasimodo, care nu auzea, văzu săbiile goale, torțele, vîrful lăncilor, toată călărimea aceasta în fruntea căreia îl recunoscu pe căpitanul Phoebus, văzu impasul vagabonzilor, spaima unora, tulburarea celor mai buni dintre ei, și recăpătă de pe urma acestui ajutor neașteptat atîta forță, încît îi aruncă afară din biserică pe primii asediatori care pătrunseseră în galerie.

Erau într-adevăr trupele regelui, care soseau.

Vagabonzii se luptară vitejește. Se apărară cu disperare. Prinși din flanc, de pe strada Saint-Pierre-aux-Beoufs, și din spate, de pe strada Pieței Catedralei, înghesuiți spre catedrală, pe care o mai asediau încă și pe care o apăra Quasimodo, asediatori și asediați totodată, ei se aflau în situația neobișnuită în care s-a aflat apoi, la faimosul asediu al orașului Torino, în 1640, între prințul Toma de Savoia, pe care îl asedia, și marchizul de Leganez, care îl bloca, contele Henri d'Harecourt, *Taurinum obsessor idem et obsessus* [1], după cum spune epitaful său.

Lupta fu cumplită. La carne de lup, dinte de cîine, cum spune părintele Mathieu. Călăreții regelui, în mijlocul cărora Phoebus de Châteaupers

[1] Asediatorul Turinului, el însuși asediat (lat.).

se lupta vitejește, erau fără cruțare, și ce scăpa de spadă, cădea sub junghere. Vagabonzii, slab înarmați, spumegau și mușcau. Bărbați, femei, copii se aruncau pe crupele și la pieptul cailor, se agățau de ei ca niște pisici, cu dinții și cu ghearele de la mîini și picioare. Alții izbeau cu torțele în capetele arcașilor. Alții înțepau cu căngi de fier gîturile călăreților și-i trăgeau spre ei. Iar pe cei ce cădeau, îi făceau bucăți.

Printre ei putea fi văzut mai ales unul cu o coasă lată și lucioasă, care cosi multă vreme picioarele cailor. Omul era înfricoșător. Cînta pe nas un cîntec și-și mișca neîncetat coasa înainte și înapoi. La fiecare lovitură, lăsa în jurul lui un cerc uriaș de picioare tăiate. Cosașul acesta se vîra unde era călărimea mai deasă, încet, liniștit, legănîndu-și capul și gîfîind sacadat, întocmai ca un cosaș pornit de-a lungul unui lan. Cosașul era Clopin Trouillefou. O salvă de archebuze îl doborî la pămînt.

Între timp, ferestrele se deschiseseră din nou. Auzind strigătele de luptă ale oamenilor regelui, vecinii se amestecau și ei, și de la ferestrele etajelor ploua cu gloanțe asupra vagabonzilor. Piața Catedralei era plină de un fum gros, brăzdat de focurile muschetelor. Prin fumul acesta se deslușea vag fațada bisericii Notre-Dame și a spitalului Hôtel-Dieu, dărăpănat, cu cîțiva bolnavi palizi și slăbănogi care priveau de la înălțimea acoperișului plin de lucarne.

În sfîrșit, vagabonzii se dădură bătuți. Oboseala, lipsa armelor bune, spaima surprinderii, focurile de muschete de la ferestre, asaltul brav al oamenilor regelui, toate îi doborîră și, forțînd liniile asediatorilor, o rupseră la fugă în toate direcțiile, lăsînd mormane de morți în Piața Catedralei.

Cînd Quasimodo, care nu încetase nici o clipă lupta, văzu înfrîngerea aceasta, căzu în genunchi și înălță brațele spre cer ; apoi, amețit de bucurie, porni în goană și urcă zburînd parcă spre chilia pe care o apărase cu atîta vitejie. Acum nu mai avea decît un gînd : să îngenuncheze în fața aceleia căreia îi salvase pentru a doua oară viața.

Dar cînd intră, găsi chilia goală.

CARTEA A UNSPREZECEA

I

PANTOFIORUL

În clipa cînd vagabonzii asaltaseră biserica, Esmeralda dormea.

Curînd, zarva din ce în ce mai mare din jurul catedralei și behăitul neliniștit al căpriței trezite înaintea ei o deșteptară din somn. Esmeralda se ridicase în așternut, ascultase, privise, apoi, înspăimîntată de licăririle torțelor și de zgomot, se repezise afară din chilie și se dusese să vadă ce se întîmplă. Înfățișarea pieței, vederea mulțimii care se agita acolo, haosul atacului nocturn, gloata hidoasă ce sălta ca un cîrd de broaște, doar pe jumătate zărită în beznă, orăcăitul mulțimii răgușite, cele cîteva torțe roșii care alergau și se încrucișau în întuneric ca focurile de noapte pe fața cețoasă a mlaștinilor, toată această priveliște îi făcu impresia unei misterioase bătălii dusă între fantomele sabatului și monștrii de piatră ai bisericii. Îmbuibată încă din copilărie cu superstițiile tribului țigănesc, primul ei gînd fu că surprinsese ființele stranii ale nopții săvîrșind maleficii. Și atunci fugi înspăimîntată să se ascundă în chilia ei, cerînd culcușului un coșmar mai puțin groaznic.

Încetul cu încetul, primele valuri ale spaimei se împrăștiară totuși ; după zgomotul din ce în ce mai

puternic, și după multe alte semne reale, ea se simți împresurată nu de spectre, ci de ființe omenești. Atunci spaima, fără a-i spori, i se preschimbă. Esmeralda se gîndi la posibilitatea unei răscoale populare în scopul de a o smulge din locul de refugiu. Ideea de a-și pierde încă o dată viața, speranța, pe Phoebus, idee întrevăzută mereu în viitor, adîncul neant al slăbiciunii ei, imposibilitatea de a fugi, lipsa de sprijin, părăsirea și izolarea în care se afla, toate gîndurile acestea și multe altele încă o năpădiră. Esmeralda căzu în genunchi, cu capul pe așternut, cu palmele împreunate pe cap, înfiorată de neliniște și, cu toate că era țigancă, idolatră și păgînă, începu să plîngă cu hohote, cerînd îndurare bunului Dumnezeu al creștinilor, și să se roage Maicii Domnului, care o găzduia. Căci, chiar dacă nu crezi în nimic, există clipe în viață cînd împărtășești totdeauna religia templului aflat la îndemînă.

Esmeralda rămase multă vreme astfel prosternată, mai mult tremurînd, e-adevărat, decît rugîndu-se, înghețată de suflul din ce în ce mai apropiat al mulțimii furioase, neînțelegînd nimic din dezlănțuirea de afară, ignorînd ce se urzea, ce se făcea, ce vroiau, dar presimțind un sfîrșit înfricoșător.

Și iată că în mijlocul neliniștii, auzi pași apropiindu-se de ea. Esmeralda se întoarse. Doi bărbați, dintre care unul purta un felinar, intrară în chilie. Ea scoase un țipăt slab.

— Nu te teme, spuse un glas care nu-i era necunoscut, sînt eu.

— Care eu ? întrebă ea.

— Pierre Gringoire.

Numele acesta o liniști. Esmeralda ridică privirea și îl recunoscu într-adevăr pe poet. Dar lîngă

ei se afla un personaj negru și acoperit din creștet pînă în tălpi, a cărui tăcere o izbi.

— Ah, continuă Gringoire cu un ton de repros, Djali m-a recunoscut înaintea dumitale !

Într-adevăr, căprița nu așteptase ca Gringoire să-și spună numele. Îndată ce poetul intrase, ea și începuse să se frece drăgăstoasă de genunchii lui, acoperindu-l cu mîngîieri și cu fire albe, căci era tocmai la vremea năpîrlitului. Gringoire o mîngîie și el.

— Cine e cu dumneata ? întrebă țiganca încet.

— Fii liniștită, răspunse Gringoire, e un prieten al meu.

Apoi punînd felinarul jos, filozoful se ghemui pe podea și strigă entuziasmat, strîngînd-o pe Djali în brațe :

— Oh, e un animal drăguț, cu siguranță mai remarcabil prin curățenie decît prin mărime, dar isteț, subtil și învățat ca un gramatician ! Ia să vedem. Djali, n-ai uitat nici unul din frumoasele tale numere ? Cum face jupîn Jacques Charmolue ?...

Omul negru nu-l lăsă să termine, ci, apropiindu-se de Gringoire, îl împinse cu asprime de umăr. Gringoire se ridică.

— Adevărat, spuse el, am uitat că sîntem grăbiți. Dar ăsta nu-i un motiv, maestre, să zoriți așa oamenii. Draga mea copilă, viața ta e în primejdie, ca și a lui Djali. Vor să vă ia de-aici. Noi vă sîntem prieteni și am venit să vă salvăm. Urmați-ne.

— Adevărat ? exclamă ea, nespus de tulburată.

— Da, foarte adevărat. Vino repede !

— Foarte bine, bîigui fata. Dar prietenul dumitale de ce nu vorbește ?

— Eh ! zise Gringoire. Fiindcă taică-său și maică-sa au fost oameni ciudați și l-au făcut tăcut din fire.

Esmeralda trebui să se mulţumească cu explicaţia aceasta. Gringoire o luă de mînă, omul negru apucă felinarul şi porni înainte. Fata se lăsă dusă. Capra îi urmă zburdînd, atît de veselă că-l revăzuse pe Gringoire, încît îl făcea mereu să se împiedice împungîndu-i picioarele cu coarnele.

— Aşa-i viaţa, spunea filozoful de fiecare dată cînd era cît pe-aci să se răstoarne, adeseori cei mai buni prieteni ne fac să cădem !

Fugarii coborîră repede scara turlelor, străbătură biserica năpădită de întuneric şi de singurătate, şi răsunînd toată de vuietul de afară, ceea ce însemna un contrast înfricoşător, şi ieşiră în curtea mănăstirii prin Poarta Roşie. Mînăstirea fusese părăsită, canonicii se refugiaseră la episcopie ca să se roage laolaltă ; curtea era goală, cîteva slugi înspăimîntate se ghemuiau prin ungherele întunecoase. Fugarii se îndreptară spre poarta care dădea, din curte, în Terrain. Omul negru o deschise cu cheia pe care o avea la el. Cititorii ştiu că locul numit Terrain era o limbă de pămînt împrejmuită de un zid în partea dinspre Cité şi că ţinea de Notre-Dame ; cu limba aceasta de pămînt se termina insula spre răsărit, în spatele catedralei. Fugarii găsiră locul acesta cu desăvîrşire pustiu. Acolo, şi zarva se auzea mai puţin. Vuietul asaltului vagabonzilor ajungea la ei mai învălmăşit şi mai scăzut. Vîntul răcoritor care urmează firul apei clătina cu un zgomot destul de desluşit frunzele singurului copac plantat pe Terrain. Şi totuşi se aflau încă foarte aproape de pericol. Clădirile cele mai apropiate erau episcopia şi biserica. În episcopie, vădit lucru, domnea o mare neorînduială. Imensa clădire întunecată era brăzdată de lumini care alergau de la o fereastră la alta, ca într-un morman de hîrtie arsă în a cărui cenuşă mohorîtă scînteile vii mai

fac încă mii de salturi ciudate. Alături, uriașele turle ale catedralei, văzute astfel din spate, cu lunga navă pe care se înălțau, profilîndu-se negre în lumina roșie și vastă ce umplea piața din fața lor, semănau cu proptelele grătarelor gigantice de la focul unor ciclopi.

Ceea ce se vedea din Paris dănțuia în fața ochilor, de pretutindeni, într-un amestec de umbră și de lumină. Rembrandt are asemenea fundale de tablou.

Omul cu felinarul se îndreptă spre capătul limbii de pămînt. Acolo, lîngă malul apei, se aflau resturile roase de carii ale unei uluci din bîrne zăbrelită cu șipci, de care o viță joasă își agăța cîteva joarde, firave și rășchirate ca degetele unei mîini întinse. Înapoia ei, în umbra acestui grilaj, era ascunsă o mică luntre. Omul îi făcu semn lui Gringoire și fetei să se urce în luntre. Capra îi urmă. Omul coborî ultimul, apoi tăie priponul, împinse luntrea de la mal cu o prăjină și, apucînd două vîsle, se așeză în partea dinainte, vîslind din răsputeri spre larg. Sena curgea foarte repede în locul acela și omul avu de furcă pînă să se depărteze de capătul insulei.

Cînd se urcă în luntre, prima grijă a lui Gringoire fu să-și pună capra pe genunchi. El luă loc în partea dinapoi, iar fata, căreia necunoscutul îi inspira o neliniște de neînțeles, se așeză strîns lipită de poet.

Cînd filozoful nostru simți luntrea clătinîndu-se, bătu din palme și o sărută pe Djali între coarne.

— Oh ! exclamă el. Iată-ne pe toți patru salvați. Și adăugă, cu o expresie de gînditor profund : Cîteodată, lucrurile mari sînt duse la bun sfîrșit datorită fie soartei, fie șireteniei.

Luntrea plutea încet spre țărmul drept. Fata îl privea cu o spaimă tainică pe necunoscutul care acoperise cu grijă lumina felinarului. Îl zărea în întuneric, la capătul luntrei, ca pe un spectru. Gluga, mereu trasă peste ochi, era ca o mască, și de fiecare dată cînd, vîslind, depărta brațele de care atîrnau niște mîneci largi și negre, ai fi zis că vezi două aripi mari de liliac. Altminteri, necunoscutul nu scosese o vorbă, aproape că nu respirase. În luntre nu se isca nici un zgomot în afară de cel al mișcării vîslelor, amestecat cu clipocitul nenumăratelor cute ale apei de-a lungul ambarcației.

— Pe sufletul meu! exclamă deodată Gringoire. Sîntem sprinteni ca niște ascalafi! Păstrăm o tăcere de pitagoricieni sau de pești! Paști și Dumnezei, prieteni, tare aș vrea să-mi vorbească cineva. Glasul omului e o muzică pentru urechea omenească. Nu eu am spus asta, ci Dydim din Alexandria, și sînt cuvinte ilustre. Sigur, Dydim din Alexandria nu-i un filozof oarecare. O vorbuliță, copila mea, spune-mi, rogu-te, o vorbuliță. Nu, zău, știai să faci o mutrișoară drăguță și neobișnuită; o mai faci și acum? Știi, draga mea, că parlamentul are toate drepturile asupra locurilor de azil și că te păștea o mare primejdie în chilioara dumitale de la Notre-Dame? Vai, micuța colibri își făcuse cuibul în botul crocodilului. Maestre, iată că iese iar luna. De nu ne-ar zări cineva! Salvînd-o pe domnișoara, facem o faptă lăudabilă, și totuși am fi spînzurați în numele regelui, dacă ne-ar prinde. Vai! Faptele omenești pot fi privite în două feluri. Sînt înfierat eu pentru că ești lăudat tu. Cutare îl admiră pe Cezar și-l defăimează pe Catilina. Nu-i așa, maestre? Ce spuneți de filozofia asta? Eu am filozofia instinctului, a naturii, *ut apes geome-*

triam[1]. Nu, zău ! Nu-mi răspunde nimeni ? Morocănoşi mai sînteţi amîndoi. Sînt nevoit să vorbesc singur. În tragedie, numim asta monolog. Paşti şi Dumnezei ! Vă anunţ că l-am văzut pe regele Ludovic al unsprezecelea şi că am reţinut de la el înjurătura asta ! Paşti şi Dumnezei deci ! Din Cité se aud mereu răcnete îngrozitoare. Avem un rege bătrîn, urît şi rău şi acoperit tot cu blănuri. Îmi e dator gologanii pentru epitalamul meu, şi era cît p-aci să pună să mă spînzure astă-seară, ceea ce m-ar fi supărat grozav. E zgîrcit cu oamenii talentaţi. Ar trebui să citească cele patru cărţi ale lui Salvien de Cologne *Adversus avaritiam*[2]. Într-adevăr, e un rege încuiat faţă de cărturari şi săvîrşeşte cruzimi foarte barbare. E un burete care suge bani, aşezat peste popor. Agoniseala lui e splinişoara care se umflă din slăbiciunea celorlalte membre. De aceea plîngerile împotriva vremurilor grele devin murmure împotriva regelui. Sub domnia acestui blînd şi cucernic domnitor, furcile crapă de spînzuraţi, butucii putrezesc de-atîta sînge, puşcăriile plesnesc ca burţile prea pline. Regele ăsta are o mînă care ia şi una care spînzură. E procurorul monseniorului Bir şi al domniţei Spînzurătoare. Cei mari sînt despuiaţi de demnităţile lor, iar cei mici sînt mereu copleşiţi de noi apăsări. E un prinţ care întrece măsura. Mie nu-mi place monarhul ăsta. Dar dumneavoastră, maestre ?

Omul negru îl lăsă să trăncănească pe guralivul poet, continuînd să lupte împotriva curentului puternic şi îngust care desparte prora cartierului Cité de pupa insulei Notre-Dame, numită astăzi insula Sfîntul Ludovic.

— Fiindcă veni vorba, maestre, începu iar Gringoire pe neaşteptate, cînd am ajuns la Piaţa Ca-

[1] Ca albina, simţul geometriei (lat.).
[2] Împotriva zgîrceniei (lat.).

tedralei, prin mulțimea aceea de vagabonzi turbați, cuvioșia-voastră l-a observat cumva pe bietul omuleț, căruia surdul tocmai îi strivea creierii de rampa galeriei regilor ? Eu nu văd bine de departe și nu l-am putut recunoaște. Nu știți cumva dumneavoastră cine putea să fie ?

Necunoscutul nu răspunse nici un cuvînt. Dar încetă brusc să vîslească, brațele îi căzură ca frînte, fruntea i se plecă în piept și Esmeralda îl auzi gemînd amarnic. La rîndul ei, țiganca tresări. Mai auzise cîndva gemete ca acestea.

Luntrea, lăsată în voie, se abătu cîteva clipe, dusă de apă. Dar omul negru își reveni, în sfîrșit, apucă iar lopețile și începu să vîslească în contra curentului. După ce trecu de cotul insulei Notre-Dame, luntrea se îndreptă spre debarcaderul de la Port-au-Foin.

— Ah ! spuse Gringoire. Iată colo palatul Barbeau. Iată, maestre, priviți grupul de acoperișuri negre care face unghiuri ciudate colo, deasupra grămezii de nori joși, mîzgăliți, murdari și ațoși, unde luna e strivită de tot și împrăștiată ca gălbenușul unui ou cu coaja spartă. E un palat frumos. Acolo se află o capelă încununată cu o mică boltă plină de podoabe bine tăiate. Deasupra puteți vedea clopotnița, găurită cu mare finețe. Și mai e și o grădină plăcută, formată dintr-un heleșteu, un loc pentru păsărele, un loc cu ecou, o alee cu ulmi, un labirint, un adăpost pentru fiarele sălbatice, și o sumedenie de alei stufoase, foarte dragi lui Venus. Și mai e un pezevenghi de copac căruia i se spune *desfrînatul*, fiindcă a slujit plăcerilor unei prințese vestite, cu un conetabil de Franța, galant și rafinat. Vai, noi, ăștia, bieții filozofi, sîntem, pe lîngă un conetabil, cam ce e o brazdă de verze și de ridichi pe lîngă grădina Luvrului. Dar ce-are a face, la

urma urmei ! Viața omenească, și pentru cei mari și pentru noi, e alcătuită din bine și rău. Durerea se află veșnic lîngă bucurie, spondeul lîngă dactil. Maestre, trebuie să vă spun povestea asta a palatului Barbeau. S-a sfîrșit într-un mod tragic. Era în 1319, sub domnia lui Filip al V-lea, cel mai lung rege al Franței. Morala istoriei arată că ispitele trupești sînt vătămătoare și rele. Să nu ne uităm prea mult la femeia vecinului, oricît de gîdiloase ne-ar fi simțurile față de frumusețea ei. Preacurvia e un gînd foarte desfrînat. Adulterul înseamnă curiozitate față de plăcerea altuia... Oho ! Iată că acolo s-a dublat zarva !

Într-adevăr zgomotul din jurul catedralei creștea. Fugarii ascultară. Se auzeau destul de limpede strigăte de victorie, o sută de făclii, care făceau să scînteieze căștile ostașilor, se împrăștiară pe fațada bisericii, la toate înălțimile, pe turle, pe galerii, pe sub stîlpii de susținere. Făcliile păreau că sînt în căutarea cuiva ; curînd ajunseră pînă la fugari strigătele depărtate :

— Țiganca ! Vrăjitoarea ! La moarte cu țiganca!

Nefericita își lăsă fruntea în palmă și necunoscutul începu să vîslească cu furie spre mal. În acest timp, filozoful nostru cugeta, strîngînd capra în brațe și depărtîndu-se încetișor de lîngă țigancă, pe cînd ea se strîngea tot mai tare lîngă el, ca lîngă singurul adăpost care îi mai rămăsese.

De bună seamă că Gringoire se simțea într-o încurcătură cumplită. Se gîndea că și capra, *după legile în vigoare*, ar fi spînzurată, dacă ar fi prinsă, și că ar fi mare păcat, biata Djali ! Că două osîndite agățate astfel de el însemnau cam mult, că, în sfîrșit, însoțitorul lui abia aștepta ca țiganca să-i rămînă în grijă. Între gîndurile acestea se dădea o puternică luptă, în care, ca Jupiter din *Iliada*,

Gringoire cumpănea rînd pe rînd ţiganca şi capra: şi le privea cînd pe una, cînd pe alta, cu ochii umezi de lacrimi, spunînd printre dinţi:

— Nu pot totuşi să vă salvez pe-amîndouă.

O smucitură îi dădu de veste că luntrea ajunsese la mal. Vuietul sinistru umplea mereu cartierul Cité. Necunoscutul se ridică, se apropie de ţigancă şi vru să-i ia braţul, ca s-o ajute să coboare. Ea îl respinse şi se agăţă de mîneca lui Gringoire, care, la rîndul lui, preocupat de capră, aproape că o respinse. Atunci Esmeralda sări singură din luntre. Era atît de tulburată, încît nu mai ştia ce face, nu mai ştia unde să se ducă. Şi rămase o clipă încremenită, privind curgerea apei. Cînd îşi mai reveni puţin, văzu că se afla singură în port, cu necunoscutul. Se pare că Gringoire se folosise de momentul debarcării ca s-o şteargă cu capra, în grămada de case a străzii Grenier-sur-l'eau.

Biata ţigancă se cutremură văzîndu-se singură cu omul acela. Vru să vorbească, să strige, să-l cheme pe Gringoire, dar limba îi înţepenise în gură şi nici un sunet nu-i scăpă de pe buze. Deodată ea simţi mîna necunoscutului cuprinzînd-o pe a ei. Era o mînă rece şi puternică. Dinţii îi clănţăniră, faţa i se făcu mai palidă decît raza lunii care o lumina. Necunoscutul nu spuse un cuvînt, ci începu să urce cu paşi mari spre Piaţa Grève, ţinînd-o de mînă. În clipa aceea, Esmeralda simţi vag că destinul e o forţă irezistibilă. Cum nu mai avea puteri, se lăsă dusă, mai mult alergînd decît mergînd. În locul acela, cheiul urca. Fetei i se părea totuşi că se coboară pe un povîrniş.

Esmeralda privi în toate părţile. Nici un trecător. Cheiul era cu desăvîrşire pustiu. Ea nu mai auzea zgomot, nu mai simţea oameni mişcîndu-se decît în tumultuosul şi învăpăiatul car-

tier Cité, de care n-o despărțeau decît un braț al Senei și unde își auzea numele laolaltă cu strigătele de moarte. Restul Parisului se afla răspîndit în jurul ei prin mari blocuri de întuneric.

În acest timp necunoscutul o ducea mereu, păstrînd aceeași tăcere și cu aceeași iuțeală. Esmeralda nu regăsi în memorie nici unul din locurile pe care le străbătea. Trecînd prin fața unei ferestre luminate, ea făcu un efort, se încordă brusc și strigă :

— Ajutor !

Omul care locuia acolo deschise fereastra, se ivi în cămașă, cu o lampă în mînă, se uită pe chei cu un aer buimac, rosti cîteva cuvinte pe care fata nu le auzi și trase oblonul. Era ultima licărire de speranță care se stingea.

Necunoscutul nu scoase un sunet ; o ținea strîns și începu să meargă și mai repede. Ea nu i se împotrivi și-l urmă, frîntă.

Din cînd în cînd, Esmeralda își mai aduna un pic puterile și spunea cu o voce întretăiată de zdruncinăturile drumului și de oboseala goanei :

— Cine ești ? Cine ești ?

Dar el nu-i răspunse.

Astfel, ținînd-o mereu de-a lungul cheiului, ajunseră într-o piață mare, slab luminată de lună. Era Piața Grève. În mijlocul ei se zărea un fel de cruce neagră, în picioare. Era spînzurătoarea. Fata o recunoscu și-și dădu seama unde se află. Omul se apropie, se întoarse spre ea și-și ridică gluga.

— Oh ! bîigui ea, împietrită. Știam prea bine că tot el e !

Era preotul, care, datorită unui efect de lumină a lunii, părea fantoma lui. La lumina acesta se pare că nu vezi decît spectrele lucrurilor.

— Ascultă, îi spuse el, și ea se cutremură la auzul vocii funeste, pe care n-o mai auzise de multă vreme.

Preotul continuă să vorbească. Rostea cuvintele scurt, sacadat, gîfîitor, cu glas tremurat, ceea ce vădea un profund zbucium lăuntric.

— Ascultă. Sîntem aici. Asta e Piața Grève. Am ajuns la capăt. Am să-ți vorbesc. Destinul ne hărăzește unul altuia. Eu am să hotărăsc în privința vieții tale ; tu, în privința sufletului meu. Iată o piață și un întuneric dincolo de care nu se vede nimic. Ascultă-mă deci... Dar mai întîi nu-mi mai pomeni de Phoebus al tău.

Spunînd acestea, preotul umbla de colo-colo, ca un om care nu poate sta locului, și-o tîra după el.

— Să nu-mi pomenești de el ! Vezi ? Dacă îi rostești numele, nu știu ce-am să fac, dar va fi cumplit.

Zicînd acestea, preotul rămase țintuit locului, ca un corp care își regăsește centrul de gravitate. Dar cuvintele lui dovedeau aceeași adîncă frămîntare. Glasul îi era din ce în ce mai șoptit.

— Nu întoarce capul. Ascultă-mă. E un lucru serios. Mai întîi, iată ce s-a petrecut. N-o să rîdă nimeni de asta, îți jur. Dar ce-ți spuneam ? Adu-mi aminte. Ah ! Există un ordin al parlamentului care te redă eșafodului. Te-am scăpat din mîinile lor. Dar iată-i că te urmăresc. Privește.

Preotul își întinse brațul spre Cité. Percheziţiile păreau, într-adevăr, că continuă. Larma se apropia. Turnul casei locotenentului, situat peste drum de Grève, răsuna de zgomote și era înțesat de lumini ; se vedeau soldați cu torțe pe malul opus, alergînd și strigînd :

— Țiganca ! Unde e țiganca ? Moarte ! Moarte !

— Vezi bine că ei te urmăresc și că eu nu mint. Eu te iubesc. Nu deschide gura, mai degrabă nu-mi vorbi, dacă ai de gînd să-mi spui că mă urăști. Sînt hotărît să nu mai aud asta. Acum te-am salvat. Lasă-mă întîi să termin. Pot să te salvez pentru totdeauna. Am pregătit totul. Rămîne doar să vrei tu. Cum vei vroi așa voi putea.

Se întrerupse brusc.

— Nu, nu asta trebuie spus.

Apoi alergînd și silind-o și pe ea să alerge, căci nu-i dădea de loc drumul, merse glonț spre spînzurătoare și, arătîndu-i-o cu degetul, îi spuse rece :

— Alege între noi doi.

Ea se smulse din mîinile lui și căzu la picioarele spînzurătorii, îmbrățișînd reazemul acesta funebru. Apoi își întoarse pe jumătate frumosul ei cap și-l privi peste umăr pe preot. S-ar fi zis că-i o Sfîntă Fecioară la picioarele crucii. Preotul rămase nemișcat, cu degetul mereu ridicat spre spînzurătoare, păstrîndu-și gestul, ca o statuie.

În sfîrșit, țiganca îi spuse :

— De ea îmi e mai puțin groază decît de dumneata.

Atunci el își lăsă brațele să-i cadă încet și privi în pămînt, zdrobit de mîhnire.

— Dacă pietrele astea ar putea vorbi, șopti el, ar spune : „Iată un om tare nefericit".

Apoi vorbi din nou. Fata, îngenuncheată în fața spînzurătorii și înecată în lungul ei păr, îl lăsă să vorbească fără a-l întrerupe. Vocea îi era tînguitoare și blîndă, contrastînd dureros cu asprimea disprețuitoare a trăsăturilor feței :

— Eu te iubesc. Ah ! Asta e totuși foarte adevărat. Așadar, nu se vede nimic din focul care îmi arde inima, vai, fată, zi și noapte, da, zi și noapte ! Oare asta nu merită nici un pic de milă ? E o dra-

goste de zi și noapte, își spun, e o tortură. Ah, prea sufăr mult, biata mea copilă! E un lucru vrednic de milă, te asigur. Vezi că-ți vorbesc blînd. Tare aș vrea să nu-ți fie silă de mine. În sfîrșit, un bărbat n-are nici o vină dacă iubește o femeie. Oh, Doamne! Cum! N-o să mă ierți, deci, niciodată? Ai să mă urăști totdeauna?! Așadar, s-a sfîrșit! Asta mă face rău, vezi tu, și cumplit față de mine însumi. Nici măcar nu te uiți la mine! Poate că te gîndești la altceva, pe cînd eu îți vorbesc în picioare și înfiorat la hotarul veșniciei noastre, a amîndurora! Mai ales, nu-mi vorbi de ofițer! Cum?! Eu m-aș arunca la genunchii tăi, ți-aș săruta nu picioarele, căci n-ai vrea, ci pămîntul de sub tălpi, aș plînge ca un copil, mi-aș smulge din piept, nu cuvinte, ci inima și măruntaiele, ca să-ți spun că te iubesc, și totul ar fi zadarnic, totul! Și totuși n-ai în suflet decît duioșie și bunătate, răspîndești cea mai minunată blîndețe, ești pe de-a-ntregul suavă, bună, milostivă și fermecătoare. Vai, tu nu ești rea decît cu mine. Ah, ce soartă!

Preotul își ascunse fața în palme. Esmeralda îl auzea plîngînd. Pentru prima oară. Astfel, în picioare și zguduit de plîns, era mai nenorocit și mai rugător decît în genunchi. După ce plînse așa un timp, după ce se zvîntară primele lacrimi, preotul continuă:

— Văd! Nu-mi mai găsesc cuvintele. Și mă gîndisem bine, totuși, la ce aveam să-ți spun. Acum tremur și mă înfior, mă pierd în clipa hotărîtoare, simt ceva suprem care mă învăluie și mă bîlbîi. Oh, am să mă prăbușesc pe caldarîm dacă nu ți-e milă de mine, milă de tine. Nu ne osîndi pe amîndoi. Dacă ai ști cît te iubesc! Ce inimă am și eu! Ah, toate virtuțile m-au părăsit, ce lepădare disperată de mine însumi! Sînt doctor și batjocoresc

știința ; sînt gentilom și-mi sfîșii numele ; sînt preot și-mi fac din cartea de rugăciuni pernă pentru desfrîu, scuip în obrazul Dumnezeului meu ! Toate astea pentru tine, care m-ai vrăjit ! Ca să fiu mai vrednic de iadul tău ! Și tu, care nu-l vrei pe cel blestemat ! Oh ! Să-ți spun tot, și mai mult încă, ceva cît se poate de groaznic. Oh ! Cît se poate de groaznic !...

Rostind cuvintele din urmă, avea un aer cu desăvîrșire rătăcit. Preotul tăcu o clipă, apoi vorbi rar, parcă pentru sine, și cu voce puternică.

— Cain, ce-ai făcut cu fratele tău ?

Din nou tăcere. Apoi preotul continuă :

— Ce-am făcut, Doamne ? L-am adăpostit, l-am crescut, l-am hrănit, l-am iubit, l-am adorat și l-am ucis ! Da, Doamne, iată că țeasta i-a fost strivită în fața mea, fiind izbită de lăcașul tău, și eu sînt de vină, din pricina femeii acesteia, din pricina ei...

Privea cu ochi rătăciți. Vocea începu să i se stingă. Preotul mai repetă de cîteva ori, fără să-și dea seama, cu pauze destul de lungi, ca un clopot care își prelungește ultima vibrație :

— Din pricina ei... Din pricina ei...

Apoi limba nu mai articulă nici un sunet perceptibil, dar buzele continuară să i se miște. Deodată el căzu din picioare, ca un lucru care se dărîmă, și rămase jos, încremenit, cu capul pe genunchi.

O ușoară atingere a fetei, care își retrăgea piciorul de sub el, îl trezi. Preotul își trecu încet palma peste obrajii scofîlciți și își privi cîteva clipe cu mirare degetele ude.

— Cum ? ! murmură el. Am plîns !

Apoi, întorcîndu-se deodată spre țigancă, îi spuse cu o tulburare de nedescris :

— M-ai privit cu nepăsare cum plîngeam ! Copilă, știi că lacrimile acestea sînt lavă ? E adevărat deci că omul pe care-l urăști nu te mișcă de fel. Dacă m-ai vedea murind, tu ai rîde. Ah ! Eu însă nu vreau să te văd murind. Un cuvînt ! Un singur cuvînt de iertare ! Nu-mi spune că mă iubești, spune-mi numai că vrei, atîta îmi va fi de ajuns și te voi salva. Dacă nu... ah, vremea trece ! Te implor pe tot ce e sfînt, nu aștepta să redevin de piatră ca spînzurătoarea care te cere și ea. Gîndește-te că țin în mînă amîndouă destinele noastre, că sînt nebun, ceea ce e cumplit, că pot lăsa totul să cadă și că sub noi e o prăpastie fără fund, nefericito, în care prăbușirea mea o va urmări pe a ta o veșnicie întreagă ! Un cuvînt bun, spune-mi numai un cuvînt, numai un cuvînt !

Ea deschise gura să-i răspundă. El se repezi la genunchii ei ca să-i culeagă cu adorație cuvîntul, poate înduioșat, pe care avea să-l rostească. Ea îi spuse :

— Ești un ucigaș !

Preotul o luă în brațe cu furie și începu să rîdă cu un rîs îngrozitor.

— Da, sînt un ucigaș, spuse el, și te voi avea ! Nu mă vrei sclav, mă vei avea stăpîn. Te voi avea ! Am o vizuină unde te voi tîrî. Mă vei urma, va trebui să mă urmezi, altminteri te dau pe mîna lor! Trebuie sau să mori, frumoaso, sau să fii a mea, să fii a preotului apostat, a ucigașului ! Și încă din noaptea asta, auzi ? Hai, fii veselă ! Sărută-mă, nebuno ! Mormîntul sau patul meu !

Ochii îi scînteiau de pofte desfrînate și de furie. Gura lui lascivă înroșea gîtul fetei. Ea i se zbătea în brațe. El o acoperea de sărutări pătimașe.

— Nu mă mușca, monstrule ! strigă ea. Oh, călugăr fioros și spurcat ! Lasă-mă ! Am să-ți smulg părul murdar și cărunt și-am să ți-l arunc smocuri-smocuri în obraz.

El roși, păli, apoi îi dădu drumul și o privi ca un aer sumbru. Ea se crezu învingătoare și continuă :

— Îți spun că sînt a lui Phoebus al meu, că pe Phoebus îl iubesc, că Phoebus e frumos ! Tu, preotule, ești bătrîn, ești urît ! Cară-te de-aici !

Preotul scoase un răcnet cumplit, ca nenorocitul căruia i se aplică fierul roșu.

— Atunci mori ! spuse el, scrîșnind.

Ea îi văzu privirea înfricoșătoare și vru să fugă El o prinse iar, o zgudui, o aruncă la pămînt și porni cu pași mari spre colțul de la Tour-Roland, tîrînd-o după el pe pavaj de mîinile ei frumoase. Ajuns acolo, se întoarse spre ea :

— Te întreb pentru ultima oară dacă vrei să fii a mea !

Ea îi răspunse, hotărîtă :

— Nu !

Atunci el strigă cu glas puternic :

— Gudule ! Gudule ! Iată țiganca ! Răzbună-te.

Fata se simți brusc înhățată de cot și privi : un braț descărnat ieșise dintr-o lucarnă scobită în zid și o ținea cu o mînă de fier.

— Ține-o bine ! spuse preotul. E țiganca fugită. Nu-i da drumul. Mă duc să caut sergenții. Ai să vezi cum au s-o spînzure.

Dinlăuntrul zidului, un rîs gutural răspunse acestor cuvinte sîngeroase :

— Ha ! Ha ! Ha !

Ţiganca îl văzu pe preot depărtîndu-se în fugă spre podul Notre-Dame. Dintr-acolo se auzeau tropote de cai.

Fata o recunoscu pe pustnica cea rea. Gîfîind de groază, ea încercă să scape; se răsuci, făcu mai multe mişcări bruşte, de agonie şi de disperare, dar cealaltă o ţinea cu o putere de necrezut. Degetele osoase şi slabe o învineţeau, i se înfigeau în carne şi-i cuprindeau braţul. Ai fi zis că mîna pustnicei era nituită de mîna ei. Era mai mult decît un lanţ, mai mult decît un ştreang, mai mult decît un inel de fier: era un cleşte înzestrat cu gîndire şi viaţă, care ieşea dintr-un zid.

Istovită, ţiganca se prăbuşi lîngă perete şi atunci spaima de moarte o cuprinse. Ea se gîndi la frumuseţea vieţii, la tinereţea ei, la priveliştea cerului, a naturii, la dragoste, la Phoebus, la tot ce se depărta şi la tot ce se apropia, la preotul care o denunţa, la călăul care avea să vină, la spînzurătoarea aflată acolo. Atunci simţi spaima urcîndu-i-se pînă la rădăcina părului şi auzi rîsul lugubru al pustnicei care îi spunea încet:

— Ha! Ha! Ha! Ai să fii spînzurată!

Aproape moartă, Esmeralda se întoarse spre lucarnă şi văzu printre gratii chipul de fiară al celeilalte.

— Ce ţi-am făcut? întrebă ea aproape fără simţire.

Pustnica nu-i răspunse, ci începu să mormăie cu o intonaţie cîntătoare, mînioasă şi batjocoritoare:

— Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului! Fiică a Egiptului!

Nefericita Esmeralda lăsă să-i cadă capul în piept, înţelegînd că n-avea a face cu o fiinţă omenească.

Deodată pustnica exclamă, ca și cum avusese nevoie de tot acest timp pentru ca întrebarea țigăncii să-i ajungă la creier :

— Ce mi-ai făcut, zici ? Ah, ce mi-ai făcut tu, țiganco ! Ascultă ! Aveam un copil, eu. Auzi ? Aveam un copil ! Un copil îți spun. O fetiță drăgălașă. Agnés a mea, continuă ea, rătăcită și sărutînd ceva în întuneric. Ei bine, auzi, fiică a Egiptului ? Mi-au luat copilul, mi-au furat copilul, mi l-au mîncat. Iată ce mi-au făcut.

Fata răspunse ca mielul din fabulă :

— Vai, pe vremea aceea eu poate că nici nu eram născută !

— Ba da, continuă pustnica, trebuie să fi fost născută. Erai. Ea ar avea vîrsta ta acum ! Așa ! De cincisprezece ani sînt aici, de cincisprezece ani sufăr, de cincisprezece ani mă rog, de cincisprezece ani mă dau cu capul de pereți. Îți spun că țigăncile mi-au furat-o, înțelegi ? Și că au mîncat-o cu dinții lor. Ai inimă ? Atunci închipuiește-ți ce înseamnă un prunc care se joacă, suge, doarme ! O ființă atît de nevinovată ! Ei bine, asta mi-au luat, asta mi-au ucis ! Dumnezeu o știe prea bine ! Astăzi e rîndul meu, vreau să mănînc o țigancă. Oh, ce-aș mai mușca din tine, dacă nu m-ar împiedica gratiile. Am capul prea mare. Biata micuță ! În timp ce dormea. Și dacă ele au trezit-o pe cînd o luau, degeaba o fi strigat, eu nu eram acolo ! Ah, mamelor țigănci, voi mi-ați mîncat copilul ! Veniți să-l vedeți pe-al vostru.

Pustnica începu să rîdă sau să scrîșnească din dinți, căci amîndouă aceste lucruri erau asemănătoare pe fața ei furioasă. Începeau să se ivească zorile. O rază cenușie lumina vag scena aceasta și spînzurătoarea din piață se deslușea tot mai limpede. De cealaltă parte, dinspre podul Notre-Dame,

bietei osîndite i se părea că aude apropiindu-se tropotul călăreților.

— Doamne, strigă ea, împreunîndu-și palmele și căzînd în genunchi, despletită, pierdută, înnebunită de groază, doamnă, fie-vă milă ! Auziți-i că vin. Eu nu v-am făcut nimic ! Vreți să mă vedeți murind de moartea aceasta îngrozitoare, sub ochii dumneavoastră ? Sînt sigură că puteți avea milă. E prea groaznic. Lăsați-mă să fug. Dați-mi drumul ! Fie-vă milă ! Nu vreau să mor așa !

— Dă-mi înapoi copilul ! spuse pustnica.

— Milă ! Fie-vă milă !

— Dă-mi înapoi copilul !

— În numele cerului, dați-mi drumu !

— Dă-mi înapoi copilul !

Și, de data aceasta, fata se prăbuși, istovită, frîntă, cu privirea sticloasă, ca de mort.

— Vai ! bîigui ea. Vă căutați copilul, iar eu îmi caut părinții.

— Dă-mi-o înapoi pe micuța mea Agnès ! continuă Gudule. Nu știi unde e ? Atunci mor. Am să-ți spun. Eram o prostituată, aveam un copil, mi-au luat copilul. Țigăncile mi l-au luat. Vezi bine că trebuie să mori. Cînd maică-ta va veni să te ceară, eu am să-i spun : „Mamă, uită-te la spînzurătoare ! Sau dă-mi înapoi copilul." Știi unde e fetița mea ? Stai să-ți arăt ceva. Uite-i pantofiorul, tot ce mi-a mai rămas de la ea. Știi unde îi e perechea ? Dacă știi, spune-mi, și chiar dacă se află la celălalt capăt al lumii, am să mă duc să-l caut, mergînd în genunchi.

Vorbind astfel, pustnica îi arătă țigăncii, cu celălalt braț scos prin lucarnă, pantofiorul brodat. Se luminase îndeajuns ca să poți deslusi forma și culorile obiectului aceluia.

— Arată-mi pantofiorul, spuse țiganca, tremurînd. Doamne ! Doamne !

Și în același timp, cu mîna pe care o avea liberă, deschise repede săculețul împodobit cu pietre false, verzi, pe care îl purta la gît.

— Hai, bombăni Gudule, scotocește-ți talismanul drăcesc !

Dar deodată ea se întrerupse, începu să tremure din tot trupul și strigă cu un glas venit din străfundul inimii :

— Fiica mea !

Țiganca scosese din punguță un pantofior absolut la fel cu celălalt. De pantofiorul acesta era legat un pergament pe care stătea scris :

„Perechea cînd îi vei găsi,
Măicuța-n brațe te-o primi".

În mai puțin de-o clipă, pustnica izbuti să confrunte cei doi pantofiori și să citească inscripția, apoi își lipi de gratiile lucarnei fața strălucind de-o bucurie cerească și strigă :

— Fiica mea ! Fiica mea !

— Mamă ! răspunse țiganca.

Aici, renunțăm să mai zugrăvim scena.

Între ele se aflau zidul și gratiile de fier.

— Oh ! zidul ! strigă pustnica. Oh, s-o văd și să n-o pot îmbrățișa ! Dă-mi mîna ta ! Mîna ta !

Fata își trecu brațul prin lucarnă, pustnica se repezi și-și lipi buzele de el, rămînînd astfel prăbușită în sărut, fără alt semn de viață decît hohotul de plîns care îi scutura din cînd în cînd trupul. Șiroaie de lacrimi îi curgeau din ochi, în tăcere, în întuneric, ca o ploaie de noapte. Biata mamă își revărsa în valuri, pe mîna adorată, neagra și adînca fîntînă a lacrimilor aflate în ea, și în care

toată durerea i se scursese, picătură cu picătură, vreme de cincisprezece ani.

Deodată ea se ridică, își înlătură de pe frunte lungile șuvițe încărunțite și, fără să spună un cuvînt, începu să zguduie cu amîndouă mîinile gratiile chiliei, mai furioasă decît o leoaică. Gratiile rezistau însă. Atunci pustnica se duse să ia dintr-un ungher al chiliei un bolovan care îi servea drept pernă și-l aruncă cu atîta putere, încît una din gratii se frînse scoțînd mii de scîntei. O a doua lovitură dărîmă de-a binelea vechea cruce de fier care baricada lucarna. Apoi, cu amîndouă mîinile, pustnica rupse pînă la capăt și îndepărtă rămășițele ruginite ale gratiilor. Sînt clipe cînd mîinile unei femei au o putere supraomenească.

După ce-și croi drum liber, îi trebui mai puțin de un minut ca să-și prindă fata de mijloc și s-o tragă în chilie.

— Vino ! Să te readuc din abis ! murmură ea.

Cînd fiica sa fu în chilie, pustnica o așeză încetișor jos, apoi o ridică iar și, purtînd-o în brațe ca și cum ar fi fost micuța ei Agnès, începu să umble de colo-colo prin odăița îngustă, beată de fericire, turbată, veselă, strigînd, cîntînd, sărutîndu-și fata, vorbindu-i, izbucnind în rîs, izbucnind în lacrimi, toate odată și nebunește.

— Fata mea ! Fata mea ! spunea mama. Fata mea e lîngă mine ! Iat-o ! Bunul Dumnezeu mi-a readus-o. Hei, oameni buni ! Veniți cu toți încoace! E careva pe aici să vadă că fata mea e lîngă mine ? Doamne Isuse, cît e de frumoasă ! Cincisprezece ani m-ai făcut să aștept, Doamne, dar ca să mi-o redai frumoasă. Așadar n-au mîncat-o țigăncile ! Cine a spus asta ? Fetița mea ! Fetița mea ! Sărută-mă ! Ce bune sînt țigăncile ! Tare îmi sînt dragi! Ești chiar tu. De asta-mi tresărea inima de cîte ori

treceai. Și eu credeam că de ură ! Iartă-mă, Agnès a mea, iartă-mă. Ai găsit că-s foarte rea, nu-i așa? Te iubesc. Mai ai micuțul semn de pe gît ? Să vedem. Îi mai are. O, ce frumoasă ești ! Eu ți-am făcut ochii ăștia mari, domnișoară. Sărută-mă. Te iubesc. Îmi e totuna dacă și alte mame au copii, puțin îmi pasă de ele acum. N-au decît să vină. Iat-o pe-a mea ! Iată-i gîtul, ochii, părul, mîinile ! Găsiți-mi ceva mai frumos, dacă există ! Oh, mă pun chezaș că sumedenie de flăcăi or să se îndrăgostească de ea ! Am plîns cincisprezece ani. Toată frumusețea mi s-a dus și a trecut la ea. Sărută-mă.

Îi spunea mii de alte cuvinte nebunești a căror frumusețe consta în tonul cu care erau rostite, răvășea veșmintele bietei fete pînă la a o face să se rușineze, îi mîngîia părul de mătase cu palma, îi săruta piciorul, genunchiul, fruntea, ochii, se extazia de toate. Fata o lăsa în voie, repetînd doar din cînd în cînd foarte încet și cu o blîndețe de nedescris :

— Mamă !

— Știi, fetița mea, continuă pustnica, întretăindu-și toate cuvintele cu sărutări, am să te iubesc nespus de mult. Plecăm de aici. Și o să fim tare fericite. Am moștenit ceva la Reims, de unde ne tragem. Cunoști Reims-ul ? Ah, nu-l cunoști, erai prea micuță ! Dacă ai ști ce frumoasă erai la patru luni ! Aveai niște piciorușe, că veneau oamenii să le vadă, din curiozitate, de la Epernay, care se află la șapte leghe ! O s-avem un ogor, o căsuță. Am să te culc în patul meu. Doamne ! Doamne ! Cine ar fi crezut una ca asta ? Fata mea e lîngă mine.

— Mama, zise fata, găsind în sfîrșit puterea de a vorbi în emoția ei, lucrul ăsta mi-l spusese țiganca. Era o țigancă bună, dintre ai noștri, care a murit

anul trecut și care m-a îngrijit totdeauna ca o doică. Ea mi-a pus săculețul de gît. Și-mi spunea mereu : „Fetițo, păzește bine giuvaerul ăsta. E o comoară. O să te ajute să-ți regăsești mama. O porți pe maică-ta la gît.“ Mi-a prorocit țiganca !

Pustnica își strînse din nou fata în brațe.

— Vino să te sărut. Povestești atît de drăguț ! Cînd vom fi la noi acasă, o să încălțăm o statuie a pruncului Isus cu pantofiorii. Îi datorăm asta bunei Fecioare. Doamne ! Ce glas frumos ai ! Adineauri, cînd îmi vorbeai, parcă era o muzică. Ah, stăpîne Doamne ! Mi-am regăsit copilul ! E oare de crezut povestea asta ? Omul nu mai moare niciodată, dacă n-am murit eu de bucurie.

Apoi începu iar să bată din palme, să rîdă și să strige :

— O să fim fericite !

În clipa aceea, în chilioară răzbătu zăngănit de arme și ropot de copite ce păreau că vin dinspre podul Notre-Dame și că se apropie din ce în ce pe chei. Țiganca se aruncă înspăimîntată în brațele pustnicei :

— Scapă-mă ! Scapă-mă, mamă ! Iată-i că vin !

Pustnica păli.

— O, cerule, ce spui ? Uitasem. Te urmăresc ? Ce-ai făcut ?

— Nu știu, răspunse nefericita copilă. Sînt osîndită la moarte.

— Să mori ! spuse Gudula, ca lovită de trăsnet. Să mori ! repetă ea încet, privindu-și țintă fata.

— Da, mamă, spuse Esmeralda, înspăimîntată. Vor să mă ucidă. Iată că vin să mă ia. Spînzurătoarea de colo e pentru mine. Scapă-mă, scapă-mă, scapă-mă ! Auzi-i că vin ! Scapă-mă !

Pustnica rămase cîtăva vreme nemișcată ca o stană de piatră, apoi clătină din cap în semn de

îndoailă și deodată începu să rîdă, dar cu rîsul ei înfricoșător, de altă dată :

— Ha ! Ha ! Nu ! E un vis tot ce-mi spui. Ah, da !... Eu aș pierde-o și durerea ar dura cincisprezece ani, apoi aș regăsi-o, și fericirea n-ar dura decît un minut ! Și mi-ar lua-o iar ! Tocmai acum cînd e frumoasă, cînd e mare, cînd îmi vorbește, cînd mă iubește, acum vor veni să mi-o mănînce, sub ochii mei, care îi sînt mamă ! Ah, nu ! Asemenea lucruri nu sînt cu putință. Bunul Dumnezeu nu ar îngădui.

În clipa aceea cavalcada păru că se oprește și se auzi un glas depărtat care spunea :

— Pe aici, messire Tristan ! Preotul ne-a spus că o vom găsi la Gaura cu șobolani.

Tropotul răsună iar.

Pustnica se ridică în picioare, cu un strigăt disperat.

— Fugi, copila mea ! Îmi amintesc totul. Ai dreptate. Vor să te omoare. E înspăimîntător ! Blestem ! Fugi !

Apoi își vîrî capul prin lucarnă, dar îl trase repede înapoi.

— Rămîi, spuse ea cu glas încet, repezit și lugubru, strîngînd convulsiv mîna țigăncii, mai mult moartă decît vie. Stai aici. Nu sufla o vorbă ! Soldații mișună peste tot. Nu poți să ieși. E prea multă lumină.

Ochii îi erau uscați și arzători. O clipă, nu scoase o vorbă. Mergea doar cu pași mari prin chilioară și se oprea din cînd în cînd să-și smulgă cîte un smoc de păr cărunt, pe care îl rupea imediat între dinți. Deodată ea spuse :

— Se apropie. Am să vorbesc cu ei. Ascunde-te în colțul de colo. N-au să te vadă. Am să le spun că ai fugit, că ți-am dat drumul, pe legea mea !

Şi-şi duse fata, căci o ţinuse tot timpul în braţe, într-un ungher al chiliei care nu se vedea de afară. O ghemui acolo, o cocoli cu grijă, în aşa fel încît nici mîinile, nici picioarele să nu-i iasă la iveală, îi desfăcu părul negru, împrăştiindu-l peste rochia albă, ca s-o ascundă, puse în faţa ei urciorul şi bolovanul, singurele mobile pe care le avea, închipuindu-şi că ele o ascundeau. Iar cînd isprăvi, îngenunche ceva mai liniştită şi începu să se roage. Zorile, abia ivite, lăsau încă destul întuneric în Gaura de şobolani.

În clipa aceea, vocea preotului, infernala lui voce, trecu foarte aproape de chilie, strigînd :

— Pe aici, căpitane Phoebus de Châteaupers.

La auzul numelui, al vocii aceleia, Esmeralda, ghemuită în colţul ei, făcu o mişcare.

— Nu te clinti ! spuse Gudule.

Abia apucase pustnica să rostească vorbele acestea, cînd o zarvă de oameni, de spade şi de cai se opri în jurul chiliei. Mama se ridică repede şi se duse să se posteze în faţa lucarnei, ca s-o astupe. Ea văzu o ceată numeroasă de oameni înarmaţi, pe jos şi călări, încolonaţi în piaţă. Cel care îi comanda descălecă şi veni spre ea.

— Babo, i se adresă bărbatul acela cu mutră fioroasă, căutăm o vrăjitoare ca s-o spînzurăm ; ni s-a spus că era la tine.

Biata mamă se prefăcu nepăsătoare, cît putu mai bine, şi răspunse :

— Nu prea ştiu ce vreţi să spuneţi.

Bărbatul vorbi iar :

— La naiba ! Ce tot cîntă smintitul ăla de arhidiacon ? Unde-i ?

— Monsenioare, spuse un soldat, a dispărut.

— Ascultă, babă nebună, reîncepu comandantul, nu cumva mă minți ! Ți s-a dat în pază o vrăjitoare. Ce-ai făcut cu ea ?

Pustnica nu vru să tăgăduiască chiar totul, de teamă să nu trezească bănuieli, și răspunse cu un ton sincer și ursuz :

— Dacă vorbiți despre o fată înaltă care mi-a fost agățată de mînă mai adineauri, am să vă spun că m-a mușcat și că i-am dat drumu. Asta e. Lăsați-mă-n pace.

Condamnatul se strîmbă dezamăgit.

— Nu cumva să mă minți, hîrcă bătrînă, vorbi el. Pe mine mă cheamă Tristan l'Hermite și sînt cumătrul regelui. Tristan l'Hermite, auzi ? Apoi adăugă, privind Piața Grève : E un nume care are ecou aici.

— Chiar dacă ai fi Satan l'Hermite, răspunse Gudule, care începea să nădăjduiască, și tot nu ți-aș fi spus altceva decît ce ți-am spus și nu m-aș teme de dumneata.

— La naiba ! exclamă Tristan. Ce mai cumătră ! Aha ! Fata vrăjitoare a fugit. Și pe unde a luat-o ?

Gudule răspunse nepăsătoare :

— Cred că pe strada Mouton.

Tristan întoarse capul și făcu semn trupei să se pregătească de drum. Pustnica răsuflă ușurată.

— Monseniore, spuse deodată un ostaș, ia întrebați-o pe babornița de ce gratiile lucarnei sînt sfărîmate așa.

Întrebarea vîrî din nou spaima în inima bietei mame. Dar ea nu-și pierdu de tot cumpătul și bîigui :

— Totdeauna au fost așa.

— Da de unde ! făcu arcașul. Ieri mai alcătuiau încă o frumoasă cruce neagră care te îndemna la evlavie.

Tistan se uită pieziş la pustnică :

— Cumătra mi se pare că se tulbură !

Nefericita simţi că totul depinde de puterea ei de a se stăpîni şi, cu moartea în suflet, începu să rînjească. Mamele au asemenea puteri.

— Da de unde, răspunse ea, omul ăsta e beat. E mai mult de un an de cînd o căruţă cu piatră a lovit cu spatele în lucarna mea şi i-a spart gratiile. Ba chiar l-am şi ocărît pe căruţaş !

— Aşa e, spuse un alt arcaş, eram şi eu de faţă.

Oameni care au văzut totul se găsesc pretutindeni. Mărturia aceasta nesperată a arcaşului o reînsufleţi pe biata mamă, pe care interogatoriul o făcea să treacă peste o prăpastie pe-o muchie de cuţit. Dar era osîndită să nădăjduiască şi să se înspăimînte rînd pe rînd.

— Dacă o căruţă a făcut asta, începu din nou primul soldat, resturile gratiilor ar trebui să fie împinse înăuntru, pe cînd ele sînt împinse în afară.

— Ehei, îi zise Tristan soldatului, eşti bun de anchetator le Châtelet. Răspunde la întrebare, babo !

— Doamne ! exclamă ea, simţindu-se pierdută şi cu glasul plin de lacrimi, fără voia ei. Vă jur, monseniore, că o căruţă mi-a spart gratiile. Aţi auzit că omul acela a fost de faţă. Şi apoi, ce legătură are asta cu ţiganca voastră ?

— Hm ! bombăni Tristan.

— Drace, urmă soldatul, măgulit de lauda comandantului. Spărturile fierului sînt proaspete de tot !

Tristan clătină din cap. Pustnica păli.

— Cît timp zici că e de la întîmplarea cu căruţa?

— O lună, poate două săptămîni, monseniore. Nu mai ştiu.

— Mai adineauri spuneai că un an, observă soldatul.

— E ceva necurat la mijloc ! spuse comandantul.

— Monseniore, strigă ea, lipită de lucarnă și tremurînd de teamă ca bănuiala să nu-i îndemne să intre în chilie, monseniore, vă jur că o căruță mi-a spart gratiile. Vă jur pe sfinții îngeri din rai. Dacă n-a fost o căruță, să fiu blestemată în veci, căci ar însemna că mă lepăd de Dumnezeu.

— Pui prea mult foc în jurămintele astea, spuse Tristan, privind-o cu ochii lui de inchizitor.

Biata femeie simțea că-și pierde din ce în ce stăpînirea de sine. Ajunsese să facă stîngăcii și înțelegea cu groază că nu spunea ce ar fi trebuit să spună.

În clipa aceea un soldat sosi strigînd :

— Monseniore, babornița minte ! Vrăjitoarea n-a fugit prin strada Mouton. Lanțul străzii a rămas întins toată noaptea, iar paznicul n-a văzut pe nimeni trecînd.

Tristan, al cărui chip devenea din ce în ce mai sinistru, o întrebă pe pustnică :

— Ce-ai de spus la asta ?

Ea încercă să scape și-acum din încurcătură.

— Că nu știu, monseniore, că poate m-am înșelat. Cred că fata a trecut apa, zău așa.

— Apa e în partea cealaltă, spuse Tristan. Nu-i de crezut, totuși, ca vrăjitoarea să fi vrut să reintre iar în Cité, unde era urmărită. Minți, babo !

— Și-apoi, adăugă primul soldat, nu-i nici urmă de luntre, nici pe-un mal, nici pe celălalt.

— O fi trecut înot, zise bătrîna, apărînd terenul pas cu pas.

— Oare femeile înoată ? spuse soldatul.

— Pe naiba, babo ! Minți ! Minți ! izbucni Tristan, mînios. Tare aș avea chef s-o las încolo de

vrăjitoare și să te iau pe tine. Un sfert de oră de cazniă ți-ar scoate adevărul din gușă. Hai ! O să ne urmezi.

Ea prinse cuvintele acestea cu nesaț.

— Cum vreți, monseniore. Faceți cum vreți. Fie chiar și tortura. Duceți-mă. Repede, repede, să plecăm numaidecît.

În acest timp se gîndea : „Fiică-mea o să poată fugi".

— La naiba ! zise comandantul. Ce chef are de tortură ! N-o înțeleg de loc pe nebuna asta.

Un bătrîn sergent din strajă, cu capul cărunt, ieși din rînduri și se adresă comandantului :

— E nebună de-a binelea, monseniore ! Dacă i-a dat drumul țigăncii, nu-i vina ei, căci ea nu le iubește de loc pe țigănci. De cincisprezece ani fac de strajă și-o aud seară de seară ocărîndu-le pe țigănci, cu o scîrbă nemaipomenită. Dacă cea pe care o urmărim e, după cum îmi închipui, mica dansatoare cu capra, apoi pe ea, mai ales, o urăște cel mai tare.

Gudule făcu un efort și spuse :

— Pe ea, mai ales.

Mărturia tuturor oamenilor de strajă îi confirmă comandantului cuvintele bătrînului sergent. Nemaisperînd să poată scoate ceva de la pustnică, Tristan l'Hermite îi întoarse spatele și ea îl văzu cu nespusă neliniște îndreptîndu-se agale spre cal.

— Hai, rosti el printre dinți, la drum, să ne vedem de cercetări. Nu mă culc, pînă cînd țiganca n-o să fie spînzurată.

Totuși mai șovăi un timp înainte de a încăleca. Văzîndu-l cum își plimbă în jurul pieței privirea neliniștită de copoi care adulmecă pe aproape vizuina vînatului și nu vrea să se depărteze, Gudule tremura, între viață și moarte. Inima ei atît de

îngrozitor strînsă se mai ușură ; și ea spuse încet, aruncînd o privire spre fiică-sa, pe care nu îndrăznea s-o privească de cînd ei să aflau acolo :

— Salvată !

În tot acest timp, biata copilă rămăsese în ungherul ei, fără să răsufle, fără să se miște, cu chipul morții în față. Ea nu scăpase nimic din scena dintre Gudule și Tristan, și fiecare dintre spaimele maică-si găsise ecou în inima fetei. Ea auzise rînd pe rînd pîrîiturile firului care o ținea suspendată deasupra prăpastiei, de douăzeci de ori fusese încredințată că-l vede rupîndu-se, și acum începuse, în sfîrșit, să respire și să se simtă mai în siguranță. În momentul acela auzi un glas care îi spunea comandantului :

— Corn de bou ! Domnule comandant, nu-i treaba mea, care sînt ostaș, să spînzur vrăjitoarele. Răzmerița s-a terminat. Vă las să vă descurcați singur. Nu vă supărați dacă mă duc după compania mea, rămasă fără căpitan.

Glasul acesta era al lui Phoebus de Châteaupers.

Ceea ce se petrecu în Esmeralda nu se poate descrie. Phoebus al ei, prietenul, ocrotitorul, sprijinul, adăpostul ei se afla, așadar, acolo ! Ea se ridică și, pînă să o poată împiedica maică-sa, se și repezi la lucarnă, strigînd :

— Phoebus ! Ajutor ! Phoebus al meu !

Dar Phoebus nu mai era acolo. El tocmai cotise la galop colțul străzii Cuțităriei. Tristan însă nu plecase încă.

Pustnica se năpusti urlînd la fată, o trase cu putere înapoi și-i înfipse unghiile în gît. O tigroaică nu se sfiește să se poarte astfel cu puiul ei. Tristan văzuse.

— Hei ! făcu el, izbucnind într-un rîs care îi descoperi toţi dinţii, din care pricină faţa lui semăna cu un bot de lup. Doi şoareci în cursă !

— Bănuiam eu, spuse soldatul.

Tristan îl bătu pe umăr.

— Eşti o pisică de soi ! Hai, adăugă el, unde e Henriet Cousin ?

Un bărbat care nu semăna a ostaş, nici după veşminte, nici după înfăţişare ieşi din rînduri. Bărbatul purta un costum jumătate gri, jumătate cafeniu, avea părul lins, mîneci de piele şi o legătură de funii în mîinile lui mari. El îl însoţea totdeauna pe Tristan l' Hermite, care îl însoţea totdeauna pe Ludovic al XI-lea.

— Prietene, spuse Tristan l'Hermite, bănuiesc că am dat de vrăjitoarea pe care o căutam. O să mi-o spînzuri. Ai scara ?

— E una sub şopronul Casei cu Stîlpi, răspunse omul. Colo o să facem treaba ? continuă el, arătînd cu degetul spînzurătoarea de piatră.

— Da.

— Ha ! Ha ! izbucni omul, rîzînd tare, cu un rîs şi mai bestial decît al comandantului. N-o s-avem prea mult de mers.

— Dă-i zor ! îl grăbi Tristan. O să rîzi pe urmă.

În acest timp, din clipa cînd Tristan o văzuse pe fiică-sa şi orice speranţă era pierdută, pustnica nu mai rostise un cuvînt. Ea o aruncase pe biata ţigancă, pe jumătate moartă, în colţul chiliei, şi se aşezase iar la lucarnă, cu amîndouă mîinile rezemate de pervaz, ca două gheare. O vedeau stînd astfel şi plimbîndu-şi curajoasă, asupra tuturor soldaţilor, privirea în care se citea iar expresia ca de fiară şi de nebună. În momentul cînd Henriet Cousin se apropie de chilie, înfăţişarea ei era atît de sălbatică, încît el se dădu înapoi.

— Monseniore, întrebă Cousin, revenind lîngă comandant, pe care trebuie s-o iau ?

— Pe cea tînără.

— Cu atît mai bine, căci bătrîna pare anevoie de clintit.

— Biata dansatoare cu capra ! spuse bătrînul sergent din strajă.

Henriet Cousin se apropie din nou de lucarnă. Privirea mamei îl făcu să lase ochii în jos.

— Doamnă... începu el destul de timid.

Ea îl întrerupse cu o voce foarte înecată și furioasă.

— Ce dorești ?

— Nu pe dumneavoastră, pe cealaltă.

— Care cealaltă ?

— Cea tînără.

Ea începu să scuture din cap, strigînd :

— Nu-i nimeni aici ! Nu-i nimeni ! Nu-i nimeni!

— Ba e, spuse călăul, știi foarte bine că e. Lasă-mă să iau fata. Dumitale nu vreau să-ți fac nici un rău.

Pustnica spuse, cu un rînjet ciudat :

— Aha ! Nu vrei să-mi faci nici un rău, mie !

— Dă-mi-o pe cealaltă, doamnă ! O vrea domnul comandant.

Ea repetă înnebunită :

— Nu e nimeni aici.

— Vă spun că este, răspunse călăul. Am văzut toți că sînteți două.

Călăul privi unghiile mamei și nu îndrăzni.

— Grăbește-te ! strigă Tristan, care tocmai își aranjase trupa roată în jurul Găurii cu șobolani și stătea pe cal lîngă spînzurătoare.

Henriet veni încă o dată la el, grozav de stingherit. Își lăsase funia jos și-și învîrtea pălăria în mîini cu un aer stîngaci.

— Monseniore, întrebă el, pe unde să intru ?
— Pe ușă.
— Nu există ușă.
— Pe fereastră.
— E prea îngustă.
— Lărgește-o, spuse Tristan cu mînie. N-ai cazmale ?

Din vizuina ei, mama, gata să se repeadă, privea. Acum nu mai nădăjduia nimic, nu mai știa ce vroia, dar nu vroia să i se ia fiica.

Henriet Cousin se duse să-și ia lada cu unelte de călău de sub șopronul Casei cu Stîlpi. Tot de acolo scoase și o scară dublă, pe care o rezemă imediat de spînzurătoare. Cinci sau șase oameni de-ai lui Tristan l'Hermite se înarmară cu cazmale și drugi, iar Tristan se îndreptă împreună cu ei spre lucarnă.

— Babo, spuse comandantul cu glas sever, dă-ne fata de bună voie.

Ea îl privi ca atunci cînd nu înțelegi nimic.

— Pe capul lui Dumnezeu ! continuă Tristan. Ce ai de n-o lași pe vrăjitoarea asta să fie spînzurată după cum dorește regele ?

Nefericita începu să rîdă cu rîsul ei sălbatic :

— Ce am ? E fiica mea.

Tonul cu care rosti cuvintele acestea îl făcu să se înfioare pînă și pe Henriet Cousin.

— Îmi pare rău, începu comandantul, dar așa dorește regele.

Ea răcni, hohotind și mai și, cu rîsul ei cumplit :

— Ce-mi pasă mie de regele tău ? Îți spun că e fiica mea !

— Spargeți peretele ! porunci Tristan.

Ca să se facă o deschizătură destul de largă, era de-ajuns să fie desprins un temei de piatră de sub lucarnă. Cînd mama auzi cazmalele și drugii dărîmîndu-i fortăreața, scoase un strigăt înspăimîntă-

tor, apoi începu să se rotească cu o viteză de necrezut în jurul chiliei, ca o fiară în cuşcă. Nu mai spunea nimic, dar ochii ei aruncau flăcări. Soldaţii simţeau că le îngheaţă inima.

Deodată, pustnica luă pietre de jos, rîse şi le aruncă cu amîndouă mîinile în cei care lucrau. Pietrele, prost azvîrlite, căci femeii în tremurau mîinile, nu atinseră pe nimeni şi se opriră la picioarele calului lui Tristan. Pustnica scrîşni din dinţi.

Între timp, deşi soarele nu se înălţase încă de tot, se făcuse ziuă de-a binelea şi o frumoasă lumină trandafirie înveselea vechile hornuri roşii ale Casei cu Stîlpi. Era ora cînd ferestrele cele mai matinale ale marelui oraş se deschid voioase pe acoperişuri. Cîţiva oameni de rînd, cîţiva zarzavagii îndreptîndu-se spre piaţă călări pe măgari traversau Piaţa Grève şi, oprindu-se din drum în faţa grupului de soldaţi îngrămădiţi în jurul Găurii cu şobolani, priveau miraţi, apoi plecau mai departe.

Pustnica se aşezase lîngă fiica ei, acoperind-o cu trupul, privind fix şi ascultînd-o pe biata copilă, care nu se mişca, ci doar murmura cu glas stins un singur cuvînt :

— Phoebus ! Phoebus !

Pe măsură ce munca dărîmătorilor părea că înaintează, mama se dădea înapoi fără voie şi-şi înghesuia tot mai mult fiica lîngă perete. Deodată, pustnica văzu piatra (căci ea stătea la pîndă şi n-o slăbea din ochi) clătinîndu-se şi auzi glasul lui Tristan, care îi încuraja pe cei ce lucrau. Atunci, ieşind din amorţeala în care căzuse de cîteva clipe, începu să stige ; şi pe cînd striga, vocea ei sfîşia urechile ca un ferăstrău, sau bîiguia, de parcă toate blestemele i s-ar fi năpustit pe buze ca să izbucnească odată.

— Ho ! Ho ! Ho ! E îngrozitor ! Sînteți niște tîlhari ! Oare o să-mi luați cu adevărat fiica ? V-am spus că e fata mea ! Oh, lașilor ! Oh, slugi ale călăului ! Ucigași nenorociți și josnici ! Ajutor ! Ajutor ! Foc ! Au să-mi ia oare copilul, așa ? Cine mai zice că Dumnezeu e bun ?

Apoi, adresîndu-se lui Tristan, spumegînd, cu privirea rătăcită, în patru labe ca o panteră, zburlită toată :

— Încearcă să te apropii și să-mi iei fiica ! Nu înțelegi oare că o femeie îți spune că e fiica ei ? Știi ce înseamnă un copil pe care îl ai ? Hei ! Lup de pădure, n-ai locuit niciodată cu lupoaica ta ? N-ai avut niciodată pui ? Și dacă ai pui, cînd îi auzi urlînd, n-ai nimic în tine care să tresară ?

— Dați jos piatra, spuse Tristan. Nu mai ține.

Drugii săltară bolovanul cel greu care era, după cum am spus, ultimul meterez al mamei. Ea se aruncă peste el, vru să-l țină în loc, îl zgîrie cu unghiile, dar bolovanul masiv, pus în mișcare de șase oameni, îi scăpă din mîini și alunecă încetișor pînă la pămînt, de-a lungul drugilor de fier.

Văzînd intrarea făcută, mama căzu de-a curmezișul ei, baricadînd spărtura cu propriul său trup, frîngîndu-și mîinile, izbindu-și capul de lespezile pardoselii și strigînd cu un glas răgușit de oboseală, care abia se mai auzea :

— Ajutor ! Ajutor ! Foc !

— Acum luați fata ! porunci Tristan, mereu nepăsător.

Mama îi privi pe soldați într-un fel atît de cumplit, încît ei doriră mai degrabă să dea înapoi decît să înainteze.

— Hai odată ! spuse comandantul. Henriet Cousin, tu !

Nimeni nu făcu nici un pas înainte.

Comandantul se înfurie.

— Pe capul lui Crist! Ăștia sînt războinicii mei?! Se sperie de-o femeie?

— Monseniore, întrebă Henriet, asta e femeie?

— Are o coamă de leu, zise altul.

— Hai, porunci comandantul, spărtura e destul de largă. Intrați cîte trei o dată, ca prin spărtura zidului de la Pontoise. Să isprăvim odată, pe moartea lui Mohamed! Primul care dă înapoi, îl spintec în două!

Aflîndu-se între comandant și mamă, amîndoi amenințători, soldații șovăiră o clipă, apoi, hotărîndu-se, înaintară spre Gaura cu șobolani.

Cînd văzu asta, pustnica se ridică brusc în genunchi, își dădu la o parte părul de pe obraz, apoi lăsă să-i cadă de-a lungul pulpelor mîinile slabe și jupuite. Lacrimi mari îi țîșniră una cîte una din ochi, lunecîndu-i printr-o zbîrcitură de-a lungul obrajilor, ca un torent prin albia pe care și-a săpat-o. În același timp ea începu să vorbească, dar cu o voce atît de rugătoare, atît de blîndă, atît de supusă și de sfîșietoare, încît în jurul lui Tristan mulți ostași bătrîni, în stare să mănînce carne de om, își ștergeau ochii:

— Seniorilor! Domnilor sergenți, o vorbă doar! E un lucru pe care trebuie să vi-l spun. E fiica mea, vedeți dumneavoastră! Scumpa mea fetiță pe care o pierdusem! Ascultați. E o poveste întreagă. Închipuiți-vă că eu îi cunosc foarte bine pe domnii sergenți. Au fost întotdeauna buni cu mine pe vremuri cînd puștii mă loveau cu pietre fiindcă trăiam vînzîndu-mi trupul. Vedeți? Cînd o să știți tot, o să-mi lăsați copilul. Sînt o biată fată de stradă. Țigăncile mi-au furat-o. Eu i-am păstrat cincisprezece ani pantofiorul. Iată, priviți-l! Așa

era piciorușul ei. La Reims! Chantefleurie! Strada Folle-Peine! Poate că o știți. Eu eram. În tinerețea dumneavoastră, pe-atunci, erau vremuri bune. Petreceai ceasuri plăcute. O s-aveți milă de mine, nu-i așa, seniorilor? Țigăncile mi-au furat-o și mi-au ascuns-o timp de cincisprezece ani. Eu o credeam moartă. Și am petrecut cincisprezece ani aici, în beciul ăsta, fără foc iarna. A fost tare greu. Bietul, scumpul pantofior! Am strigat atîta, încît bunul Dumnezeu m-a auzit. Și în noaptea asta mi-a redat fiica. E o minune a lui Dumnezeu. Ea nu era moartă. N-o să mi-o luați, sînt sigură. Dacă ar fi vorba de mine, n-aș zice ba, dar ea, o copilă de șaisprezece ani! Dați-i răgaz să vadă soarele! Ce v-a făcut ea? Absolut nimic. Și nici eu. Dacă ați ști că n-o am decît pe ea, că sînt bătrînă, că e o binecuvîntare trimisă de Sfînta Fecioară! Și-apoi, dumneavoastră sînteți toți atît de buni! Nu știați că e fiica mea. Acuma știți. Oh! Cît o iubesc! Domnule comandant, mai degrabă aș dori să mi se facă mie o rană în pîntece, decît o zgîrietură la degețelul ei! Dumneavoastră aveți înfățișarea unui senior bun! Ce vă spun lămurește lucrurile, nu-i așa? Oh, dacă ați avut o mamă, monseniore! Dumneavoastră sînteți căpetenia, lăsați-mi copilul! Vedeți că vă rog în genunchi, ca pe Isus Cristos! Nu cer nimic de la nimeni, sînt din Reims, seniorilor, am un mic locșor de la unchiumeu, Mahiet Pradon. Nu sînt o cerșetoare. Nu vreau nimic, dar îmi vreau copilul! Ah, vreau să-mi păstrez copilul. Bunul Dumnezeu, care ne e stăpîn, nu mi l-a dat degeaba! Regele! Vorbiți de rege! Nici lui n-o să-i facă prea multă plăcere că-mi omorîți fetița! Și-apoi, regele e bun! E fiica mea, a mea! Nu-i a regelui! Nu-i a domniilor voastre! Vreau să plec de-aici! Vreau să plecăm

de-aici ! În sfîrșit, două femei care trec, o mamă și-o fiică, sînt lăsate să treacă ! Noi sîntem din Reims. Oh, sînteți tare buni, domnilor sergenți, și-mi sînteți toți dragi. N-o să-mi luați micuța scumpă, e cu neputință ! Nu-i așa că e cu neputință ? Copilul meu ! Copilul meu !

N-o să încercăm să dăm o idee despre gesturile ei, despre tonul ei, despre lacrimile pe care le sorbea vorbind, despre mîinile pe care și le împreuna și apoi le frîngea, despre zîmbetele sfîșietoare, despre privirile înecate în plîns, despre gemetele, suspinele, țipetele nefericite și străpungătoare pe care le amesteca printre cuvintele-i dezordonate, fără noimă, fără șir. Cînd mama tăcu, Tristan l'Hermite se încruntă, dar ca să-și ascundă lacrima ce se ivise în ochiul lui de tigru. Apoi, învingîndu-și totuși clipa aceasta de slăbiciune, rosti scurt :

— Regele o vrea.

Și aplecîndu-se la urechea lui Henriet Cousin, îi spuse încet de tot :

— Sfîrșește repede !

Temutul comandant simțea poate că și lui i se muia inima.

Călăul și sergenții intrară în chilioară. Mama nu se mai împotrivi, ci doar se tîrî spre fiică-sa și se aruncă în neștire peste ea. Țiganca văzu soldații apropiindu-se. Groaza morții o reînsufleți.

— Mamă ! strigă ea cu negrăită deznădejde. Mamă ! Vin ! Apără-mă !

— Da, dragostea mea, te apăr ! răspunse mama cu glas stins.

Și ținînd-o strîns în brațe, o acoperi cu sărutări. Astfel culcate pe jos, mama deasupra fetei, ofereau o priveliște demnă de milă.

Henriet Cousin o apucă pe fată de mijloc, pe după umerii ei frumoşi. Cînd ea îi simți mîna,

scoase un „Ah!“ și leșină. Călăul, lăsînd să-i curgă una cîte una, lacrimi mari peste ea, vru s-o ridice în brațe. Și încercă s-o desprindă de mama care își înnodase, ca să zicem așa, brațele pe după mijlocul fetei; dar mama se ținea atît de strîns de copila ei, încît îi fu imposibil să le despartă. Atunci Henriet Cousin o tîrî pe fată afară din chilioară, cu mama după ea. Mama stătea și ea cu ochii închiși.

În momentul acela răsărea soarele, iar în piață se și adunase destulă lume, care privea de departe ce tîra așa călăul pe caldarîmul spînzurătorii. Căci Tristan avea obicei să nu-i lase pe curioși să se apropie de locul de execuție.

Pe la ferestre nu se afla nimeni. Se vedeau doar departe, în vîrful uneia din turlele de la Notre-Dame ce domină Piața Grève, doi oameni profilîndu-se negri pe cerul clar al dimineții, care păreau că privesc.

Henriet Cousin se apropie de picioarele scării fatale tîrîndu-le pe cele două femei și, abia respirînd, într-atît îl copleșise mila, trecu ștreangul pe după gîtul adorabilei fete. Nefericita copilă simți strînsoarea nesuferită a cînepei. Își ridică pleoapele și văzu brațul descărnat al spînzurătorii, întins deasupra capului ei. Atunci se cutremură și strigă cu glas tare și sfîșietor:

— Nu! Nu! Nu vreau!

Mama, al cărei cap era vîrît și pierdut printre veșmintele fetei, nu scoase un cuvînt; cei de față îi văzură doar trupul fremătînd și-o auziră cum își sărută din ce în ce mai mult copila. Călăul folosi momentul acesta ca să desprindă cu putere brațul cu care ea o înlănțuise pe osîndită. Fie pentru că era istovită, fie din deznădejde, pustnica nu se mai împotrivi. Atunci călăul luă fata de umeri, iar încîntătoarea făptură căzu îndoită grațios peste

capul lui mare. Apoi el puse piciorul pe scară, ca să se urce.

În clipa aceea, mama, ghemuită la pămînt, deschise ochii. Fără să scoată un strigăt, ea se ridică cu o expresie cumplită, apoi, ca o fiară de pradă, se repezi la mîinile călăului și-l mușcă. Totul se petrecu într-o secundă. Călăul răcni de durere.

Soldații alergară spre el și-i scoaseră cu greu mîna însîngerată dintre dinții mamei. Ea păstra o tăcere adîncă. Soldații o împinseră destul de brutal; femeia se prăbuși greoi, cu capul pe caldarîm. Soldații o ridicară. Ea se prăbuși din nou. Era moartă.

Călăul, care n-o scăpase pe fată din mîini, începu să urce iar treptele.

II

LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA[1] (DANTE)

Cînd Quasimodo văzu că chilia era goală, că ţiganca nu se mai află acolo, că, în timp ce el o apăra, ea fusese răpită, se apucă cu mîinile de păr şi bătu din picioare de uimire şi de durere. Apoi începu să alerge prin toată catedrala, căutîndu-şi ţiganca, scoţînd strigăte stranii prin toate ungherele, semănînd pe jos şuviţe de păr roşu. Era tocmai clipa cînd arcaşii regelui intrau victorioşi în catedrală, căutînd-o şi ei pe ţigancă. Quasimodo îi ajută, fără să bănuiască, bietul surd, funestele

[1] Frumoasa făptură îmbrăcată în alb (ital.).

lor intenții ; el își închipuia că dușmanii țigăncii erau vagabonzi. Și-l duse el însuși pe Tristan l'Hermite la toate ascunzătorile posibile, îi deschise ușile secrete, fundul dublu al altarelor, locurile din spatele sacristiilor. Dacă nefericita s-ar mai fi aflat acolo, el ar fi fost cel care ar fi predat-o. Cînd Tristan, care nu se dădea bătut cu una cu două, renunță, pricepînd că nu va găsi nimic, Quasimodo continuă să caute singur. Făcu de douăzeci, de o sută de ori înconjurul bisericii, în lung și în lat, de sus în jos, urcînd, coborînd, alergînd, chemînd, strigînd, adulmecînd, scormonind, vîrîndu-se cu capul prin toate scobiturile, împingînd lumina făcliei pe sub toate bolțile, deznădăjduit, nebun. Un mascul care și-ar fi pierdut femela n-ar fi răcnit și n-ar fi fost mai rătăcit decît el. În sfîrșit, cînd fu sigur, foarte sigur că ea nu se mai află acolo, că totul se sfîrșise, că îi fusese furată, urcă încet scara turlelor, scara pe care o urcase cu atîta însuflețire și triumf în ziua cînd o salvase pe țigancă. Trecu din nou prin aceleași locuri, cu capul plecat, fără glas, fără lacrimi, aproape fără suflare. Biserica era iar pustie și adîncită în tăcerea ei. Arcașii o părăsiseră ca s-o hăituiască pe vrăjitoare în Cité. Rămas singur în catedrala pînă mai adineauri asediată și plină de zgomote, Quasimodo porni iar spre chilia în care țiganca dormise atîtea săptămîni sub paza lui. Apropiindu-se de odăiță, își închipui că poate o s-o regăsească acolo. La cotul galeriei care dă pe acoperișurile marginale, cînd zări chilioara îngustă cu ușița ei pitită sub o arcadă mare, ca un cuib de păsărică sub o creangă, bietul om simți că leșină și se sprijini de un stîlp ca să nu cadă. Își închipuia că Esmeralda se reîntorsese poate acolo, că fără îndoială un duh bun o adusese înapoi, căci odăița era prea liniștită, prea

sigură și prea plăcută pentru ca fata să nu se afle înăuntru ; și nu mai îndrăzni să facă un pas, de teamă să nu-și spulbere iluzia.

„Da, își spunea el, poate că ea doarme sau se roagă. Să n-o tulburăm."

În sfîrșit, își adună tot curajul, înaintă pe vîrful picioarelor, privi, intră. Nimeni ! Chilia era tot goală. Bietul surd îi dădu ocol cu pași înceți, ridică culcușul și se uită sub el, ca și cum fata ar fi putut să fie ascunsă între saltea și podea, apoi clătină din cap și rămase buimăcit. Deodată își strivi furios torța cu picioarele și, fără să spună o vorbă, fără să scoată un geamăt, se izbi cît putu mai tare cu capul de perete și se prăbuși leșinat.

Cînd își reveni în simțiri, se aruncă pe așternut și se rostogoli acolo, sărută cu frenezie locul călduț încă, unde dormise fata și rămase cîteva clipe nemișcat, ca și cum ar fi fost gata să-și dea sufletul, apoi se ridică, șiroind de sudoare, gîfîind, cu mintea rătăcită, și începu să-și izbească iar capul de pereți, cu înspăimîntătoarea regularitate a unei limbi de clopot și cu dîrzenia omului care vrea să și-l spargă. În sfîrșit, căzu pentru a doua oară istovit ; se tîrî în genunchi afară din odăiță și se ghemui în fața ușii, într-o atitudine de uimire. Și rămase astfel mai mult de un ceas, fără să facă o mișcare, cu ochii ațintiți spre chilia pustie, mai posomorît și mai gînditor decît o mamă aflată între un leagăn gol și un sicriu. Nu rostea un cuvînt ; doar din cînd în cînd un hohot de plîns îi zguduia tot corpul, doar un hohot fără lacrimi, ca fulgerele de vară care nu fac zgomot.

Și se pare că atunci, căutîndu-l în străfundul gîndurilor lui deznădăjduite pe răpitorul neașteptat al țigăncii, îi veni în minte arhidiaconul. Qua-

simodo își aminti că numai dom Claude avea cheia scării care ducea la chilie, își aminti atacurile lui nocturne împotriva fetei, primul la care el, Quasimodo, îl ajutase, al doilea la care îl împiedicase. Își aminti o mie de amănunte, și curînd nu se mai îndoi că arhidiaconul i-o luase pe țigancă. Totuși, respectul lui față de preot era atît de mare, devotamentul, recunoștința, dragostea pentru omul acesta aveau rădăcini atît de adînci în inima lui, încît rezistau, chiar într-un asemenea moment, la ghearele geloziei și ale deznădejdii.

Quasimodo se gîndea că arhidiaconul săvîrșise fapta asta, dar, fiind vorba de Claude Frollo, mînia sîngeroasă și dătătoare de moarte pe care ar fi simțit-o împotriva oricărui alt om se preschimba la bietul surd într-o durere și mai mare.

În clipa cînd gîndul i se fixă asupra preotului, văzu în lumina zorilor care albea stîlpii bolților o siluetă la etajul de sus al catedralei, la cotul balustradei exterioare ce dă ocol absidei. Silueta aceasta venea spre el. Quasimodo o recunoscu. Era arhidiaconul. Claude mergea cu pași gravi și rari. Mergînd fără să privească înaintea lui, arhidiaconul se îndreptă spre turla nordică ; dar fața o avea întoarsă spre malul drept al Senei și-și ținea capul sus de parcă ar fi încercat să vadă ceva pe deasupra acoperișurilor. Bufnița stă adesea în poziția aceasta piezișă. Ea zboară într-o direcție și se uită în alta. Preotul trecu astfel pe deasupra lui Quasimodo, fără să-l vadă.

Surdul, pe care brusca apariție a arhidiaconului îl împietrise, îl văzu înfundîndu-se sub ușa scării turlei nordice. Cititorul știe că turla aceasta e cea de pe care se vede Primăria. Quasimodo se ridică și porni după arhidiacon.

Cocoşatul urcă scara turlei într-o doară, ca să afle ce-l mîna pe preot într-acolo. Altminteri, bietul clopotar nu mai ştia ce-o să facă, el, Quasimodo, ce-o să spună, ce vrea. Era cuprins de furie şi de teamă. Arhidiaconul şi ţiganca i se ciocneau în suflet.

Cînd ajunse în vîrful turlei, înainte de a ieşi din umbra scării şi de a intra pe platformă, cocoşatul căută cu grijă locul unde se afla preotul. Preotul stătea cu spatele la el. În jurul platformei clopotniţei există o balustradă cu marginile ajurate. Preotul, cu privirea aţintită spre oraş, îşi rezemase pieptul de una din cele patru laturi ale balustradei care dă spre podul Notre-Dame.

Înaintînd cu paşi de lup în spatele lui, Quasimodo se duse să vadă ce privea aşa. Preotul era atît de absorbit, încît nu-l auzi pe surd păşind în preajma lui.

În luminile proaspete ale unor zori de vară, priveliştea Parisului, şi mai ales a Parisului de atunci, văzută din înaltul turlelor de la Notre-Dame, e plină de măreţie şi încîntare. Pesemne că era o zi de iulie, cu cerul absolut senin. Ici-colo, se stingeau cîteva stele întîrziate, iar una dintre ele mai strălucea, viu, spre răsărit, pe limpezimea cerului. Soarele sta să răsară. Parisul începea să se mişte. O lumină foarte albă şi foarte pură scotea în relief toate planurile pe care miile de case le ofereau în zare, spre răsărit. Umbra gigantică a clopotniţelor se întindea din acoperiş în acoperiş, de la un capăt la altul al marelui oraş. Unele cartiere şi începuseră să vorbească şi să facă zgomot. Ici un dangăt de clopot, colo o bătaie de ciocan, dincolo zăngănitul complicat al unei căruţe în mers. Cîteva fumuri se şi revărsau pe alocuri deasupra întregii suprafeţe a acoperişurilor, ca din crăpăturile unei

imense mine de sulf. Fluviul, care își încrețea apele sub arcadele atîtor poduri, la istmurile atîtor insule, era tot vîrstat de dîre argintii. În jurul orașului, dincolo de întărituri, ochiul se pierdea într-un mare cerc de aburi pufoși, prin care se deslușea vag zarea nedefinită a cîmpiilor și grațioasa arcuire a dealurilor. Peste orașul pe jumătate trezit se împrăștiau tot felul de zgomote plutitoare. Spre răsărit, vîntul dimineții gonea de-a lungul cerului cîteva bucăți de vată smulse din lîna cețurilor de pe coline.

În piața din fața catedralei, cîteva gospodine cu ulcelele de lapte în mînă își arătau mirate una alteia ciudata vătămare a porții mari de la Notre-Dame și cele două șuvoaie de plumb încremenite între șanțurile de gresie, căci doar atît mai rămăsese din apriga frămîntare a nopții. Rugul aprins de Quasimodo între turle se stinsese. Tristan se grăbise să curețe piața și aruncase morții în Sena. Regii de felul lui Ludovic al XI-lea au grijă să curețe repede locul, după un măcel.

În afara balustradei turlei, chiar sub punctul unde se oprise preotul, se afla unul din jgheaburile acelea de piatră fantastic cioplită, care împînzesc edificiile gotice ; într-o crăpătură a jgheabului, două micșunele frumos înflorite, clătinate și parcă dăruite cu viață de adierea ușoară a vîntului, își făceau plecăciuni zburdalnice. Deasupra turlelor, sus de tot, departe, pe cer, se auzeau ciripind păsărelele.

Dar preotul nu asculta și nu privea nimic din toate acestea. El făcea parte dintre oamenii pentru care nu există nici dimineață, nici păsărele și nici flori. În zarea uriașă care căpăta atîtea aspecte în jurul lui, privirea îi era îndreptată asupra unui singur punct.

Quasimodo ardea să-l întrebe ce făcuse cu țiganca. Dar arhidiaconul părea că se află în afara lumii. Vădit lucru, trăia unul din momentele acelea violente ale vieții cînd nu mai simți nimic, chiar de s-ar prăbuși pămîntul. Cu ochii mereu ațintiți numai spre un punct anumit, el stătea nemișcat și tăcut ; iar tăcerea și nemișcarea lui aveau în ele ceva atît de cumplit, încît sălbaticul clopotar se înfioră în fața lor și nu îndrăzni să le atingă. Doar că, și acesta era tot un fel de a-l întreba pe arhidiacon, Quasimodo urmări direcția privirii lui, și ochiul nefericitului surd se abătu peste Piața Grève.

Astfel, clopotarul văzu ce privea preotul. Lîngă spînzurătoarea permanentă, scara fusese ridicată. În piață se aflau cîțiva oameni și o mulțime de osteni. Un bărbat tîra după el ceva alb de care era agățat ceva negru. Bărbatul acela se opri la picioarele spînzurătorii !

Atunci se petrecu un lucru pe care Quasimodo nu-l desluși prea bine. Și nu fiindcă singurul lui ochi nu și-ar fi păstrat agerimea, nu pentru că soldații formaseră un rînd care împiedica să se distingă tot. De altfel, în clipa aceea se ivi soarele, iar peste marginea orizontului se revărsă un asemenea val de lumină, încît ai fi zis că toate vîrfurile Parisului, turle ascuțite, hornuri, creste, luaseră foc deodată.

În acest timp, bărbatul începu să urce pe scară. Atunci Quasimodo îl văzu clar : purta o femeie pe umeri, o tînără fată îmbrăcată în alb. Fata avea un streang la gît. Quasimodo o recunoscu. Era ea.

Bărbatul ajunse astfel în vîrful scării. Acolo potrivi nodul. În clipa aceea, preotul, ca să vadă mai bine, se urcă în genunchi pe parapet.

Deodată bărbatul împinse brusc scara cu călcîiul și Quasimodo, care de cîteva clipe nu mai respira, o văzu pe nefericita copilă balansîndu-se la capătul funiei, la cîteva picioare deasupra caldarîmului, cu bărbatul cocoțat pe umerii ei. Funia se răsuci de cîteva ori și Quasimodo văzu groaznicele zvîrcoliri ale trupului țigăncii. La rîndul lui, preotul, cu gîtul întins, cu ochii ieșiți din orbite, privea îngrozitorul grup al bărbatului și al femeii, al păianjenului și al muștei.

În momentul cel mai cumplit, un rîs de demon, un rîs pe care nu-l poți avea decît atunci cînd nu mai ești om, se ivi pe fața lividă a preotului. Quasimodo nu auzi rîsul, dar îl văzu. Clopotarul se trase cîțiva pași înapoia arhidiaconului și, deodată, năpustindu-se cu furie, îl lovi cu mîinile lui mari și-l împinse din spate în abisul peste care dom Claude stătea aplecat.

Preotul strigă :

— Blestem !

Și se prăbuși.

Jgheabul deasupra căruia se afla îl împiedică să se rostogolească mai departe. Claude se agăță de el cu mîinile disperate și, în clipa cînd deschise gura ca să scoată un al doilea strigăt, văzu trecînd pe marginea balustradei, deasupra capului, figura cumplită și răzbunătoare a lui Quasimodo. Și atunci tăcu.

Sub el se afla abisul. O cădere de la o înălțime de peste două sute de picioare, și pavajul. În situația aceasta cumplită arhidiaconul nu spuse un cuvînt, nu scoase un geamăt, ci doar se răsuci pe jgheab cu sforțări supraomenești, ca să se poată urca. Dar mîinile nu izbuteau să se prindă de granit, picioarele zgîriau zidul înnegrit fără să se fixeze pe el. Cei care s-au urcat în turlele de la

Notre-Dame știu că imediat sub balustradă se află o ieșitură de piatră. În golul de sub ea se istovea nenorocitul arhidiacon, dar n-avea de luptat cu un zid vertical, ci cu un zid care-i fugea de sub picioare.

Quasimodo n-ar fi avut decît să întindă mîna ca să-l scoată din prăpastie, dar nu se uita de loc la el. Cocoșatul privea Piața Grève. Privea spînzurătoarea. O privea pe țigancă. Se rezemase cu coatele de balustradă, în locul unde cu o clipă mai înainte stătuse arhidiaconul, și, de acolo, nedezlipindu-și privirea de pe singurul lucru care mai exista pentru el pe lume în momentul acela, stătea neclintit și mut, ca un om lovit de trăsnet. Un nesecat izvor de lacrimi îi curgea în tăcere din ochiul care pînă atunci nu vărsase decît o singură lacrimă.

În acest timp arhidiaconul gîfîia. Fruntea-i pleșuvă i se acoperise de sudoare, unghiile îi sîngerau pe piatră, genunchii i se zgîriau de zid. La fiecare efort pe care îl făcea, își auzea pîrîind și descusîndu-se sutana agățată de jgheab. Ca o culme a nenorocirii, jgheabul avea la capăt o țeavă de plumb care începuse să se lase sub greutatea lui. Arhidiaconul simțea cum, încet-încet, teava se îndoia sub el. Și își spunea, nenorocitul, că atunci cînd mîinile îi vor fi frînte de oboseală, cînd sutana îi va fi sfîșiată, cînd plumbul se va fi îndoit, el va trebui să cadă. Și spaima îi scormonea măruntaiele. Cîteodată, Claude privea înnebunit platoul mic și îngust, format de detaliile sculpturii la vreo zece picioare mai jos, și se ruga cerului, în sufletul lui deznădăjduit, să-și poată sfîrși zilele pe bucățica aceea lată de cîteva palme, chiar de-ar fi trebuit să se chinuiască acolo o sută de ani. Odată privi sub el, în piață ; cînd își trase capul, ochii i se închiseră și părul i se făcu măciucă.

În tăcerea celor doi oameni era ceva înfricoşător. Pe cînd arhidiaconul agoniza în felul acesta înfiorător, la cîteva picioare sub el, Quasimodo plîngea şi privea Piaţa Grève.

Văzînd că toate sforţările nu făceau decît să-i clatine fragilul punct de sprijin care-i mai rămăsese, arhidiaconul se hotărî să nu se mai mişte. Şi stătea acolo, strîngînd în braţe jgheabul, abia respirînd, fără să se clintească, fără alte mişcări decît zvîcniturile inconştiente ale pîntecului, pe care le simţi în vis cînd ţi se pare că te prăbuşeşti. Ochii ficşi i se holbaseră într-un fel bolnăvicios şi mirat. În acest timp Claude pierdea teren încetul cu încetul ; degetele îi alunecau pe jgheab ; îşi simţea din ce în ce mai mult slăbiciunea braţelor şi greutatea corpului ; îndoitura plumbului care îl susţinea se înclina mereu către prăpastie. Arhidiaconul vedea sub el, înfricoşător lucru, acoperişul de la Saint-Jean-le Rond, mic ca o hartă împăturită. Privea rînd pe rînd sculpturile nepăsătoare ale turlei, suspendate ca şi el deasupra prăpastiei, dar fără a fi cuprinse de groază pentru ele sau de milă pentru el. În jurul lui totul era de piatră ; în faţa ochilor, monştrii cu gurile căscate ; sub el, jos de tot, în piaţă, pavajul ; deasupra lui, Quasimodo, care plîngea.

În Piaţa Catedralei, cîteva grupuri de curioşi încercau în linişte să ghicească cine putea să fie nebunul care se distra într-un fel atît de ciudat. Preotul îi auzi spunînd, căci vocile ajungeau pînă la el, clare şi piţigăiate :

— Păi o să-şi frîngă gîtul !

Quasimodo plîngea.

În sfîrşit, spumegînd de furie şi de groază, arhidiaconul înţelese că totul era zadarnic. Îşi adună totuşi ultimele puteri, pentru un ultim efort. Se

înțepeni în jgheab, împinse în zid cu amîndoi genunchii, se prinse cu palmele de o spărtură a pietrei și izbuti să se cațăre poate cu un picior mai sus ; dar zguduirea aceasta făcu să se încovoaie brusc ciocul de plumb de care se sprijinea. În aceeași clipă, sutana se sfîșie. Atunci, simțind că totul fuge sub el, nemaiavînd decît mîinile înțepenite și slăbite ca să se mai poată ține de ceva, nefericitul închise ochii, dădu drumul jgheabului și se prăbuși.

Quasimodo îl privi căzînd.

O cădere de la asemenea înălțime e rareori perpendiculară. Arhidiaconul, lansat în spațiu, se prăvăli mai întîi cu capul în jos și cu ambele brațe întinse, apoi se răsuci de mai multe ori în aer. Vîntul îl împinse pe acoperișul unei case, unde nefericitul se lovi înfiorător de tare. Totuși, cînd ajunse acolo, mai era încă viu. Clopotarul îl văzu cum încerca să se prindă cu mîinile de creastă. Dar acoperișul era prea înclinat, și arhidiaconul, care nu mai avea putere, alunecă repede pe acoperiș, ca o țiglă desprinsă, și se izbi ca o minge de pavaj. Acolo nu se mai mișcă.

Atunci Quasimodo își ridică ochiul spre țiganca al cărei trup îl vedea atîrnat de spînzurătoare, departe, fremătînd sub rochia albă, cuprins de ultimii fiori ai agoniei. Apoi îl privi pe arhidiacon, care nu mai avea o formă omenească, întins la picioarele turlei. Și spuse cu un geamăt adînc care îi săltă pieptul :

— Oh, tot ce-am iubit pe lume !

III

NUNTA LUI PHOEBUS

Spre seara aceleiași zile, cînd oamenii episcopului veniră să ridice de pe pavajul din Piața Catedralei corpul făcut bucăți al arhidiaconului, Quasimodo dispăruse din Notre-Dame.

Privitor la această întîmplare se răspîndi o sumedenie de zvonuri. Toată lumea fu încredințată că sosise ziua cînd, după înțelegerea avută, Quasimodo, adică diavolul, trebuise să-l ia pe Claude Frollo, adică pe vrăjitor. Se presupuse că el îi zdrobise trupul, luîndu-i sufletul, ca maimuțele care sparg coaja ca să mănînce nuca.

Iată de ce arhidiaconul nu fu îngropat la loc sfințit.

Un an mai tîrziu, în luna august 1483, muri și Ludovic al XI-lea.

Cît despre Pierre Gringoire, el izbuti să salveze capra și dobîndi succese scriind tragedii. Se pare că, după ce a gustat din astrologie, filozofie, arhitectură, hermetică, și din toate nebuniile, a revenit la tragedie, care e o nebunie mai mare decît toate. El numea asta : *a face un sfîrșit tragic*. În legătură cu succesele lui dramatice, iată ce se poate citi, după 1483, în socotelile bugetului : „Lui Jehan Marchand și Pierre Gringoire, dulgher și compozitor, care au făcut și compus misterul jucat la Châtelet, în Paris, cu prilejul intrării domnului legat al papei, au rînduit personajele, îmbrăcate și gătite după cum cere sus-zisul mister și, de asemenea, fiindcă au făcut schelăriile trebuincioase ; pentru toate acestea o sută de livre."

Phoebus de Châteaupers făcu și el „un sfîrșit tragic". Se însură.

IV

NUNTA LUI QUASIMODO

Am spus ceva mai înainte că Quasimodo a dispărut din Notre-Dame în ziua cînd au murit ţiganca şi arhidiaconul. Într-adevăr, de-atunci nimeni nu l-a mai văzut și nu s-a mai aflat nimic despre el. În noaptea ce a urmat după spînzurarea Esmeraldei, ajutoarele călăului coborîră trupul din ştreang şi-l duseră, cum era obiceiul, la groapa comună de la Montfaucon.

Montfaucon, după cum spune Sauval, era „cea mai veche și mai superbă spînzurătoare a regatului". Între foburgurile Temple și Saint-Martin, ceva mai încolo de zidurile Parisului, la cîteva bătăi de arbaletă de Courtille, se vedea pe vîrful unei înălțimi line, domoale și destul de ridicate ca să fie zărită de la cîteva leghe jur împrejur, o construcţie de formă ciudată, care semăna destul de bine a cromlech celtic și unde se făceau și sacrificii umane.

Închipuiţi-vă, deasupra unei movile de ghips, un mare paralelipiped de zidărie, înalt de unsprezece picioare, lat de treizeci, lung de patruzeci, avînd o poartă, o rampă exterioară și o platformă ; pe platforma aceasta, șaisprezece stîlpi uriași de piatră grosolană, drepţi, înalţi de treizeci de picioare, formau o coloană în jurul a trei din cele patru părţi ale movilei care îi susţinea, legaţi între ei, la vîrf, prin grinzi puternice de care atîrnau din loc în loc lanţuri ; şi la toate lanţurile acestea, schelete ; în preajmă, pe cîmpie, o cruce de piatră și două spînzurători secundare care păreau niște crenguţe cu butași în jurul furcii centrale ; iar deasupra tutu-

ror acestora, pe cer, zborul neîntrerupt al corbilor. Așa arăta Montfaucon.

La sfîrșitul secolului al XV-lea, formidabila spînzurătoare, care data din 1328, era foarte părăginită. Grinzile erau roase de cari, lanțurile ruginite, stîlpii înverziți de mucegai. Temeliile din piatră de construcție crăpaseră la încheieturi, și iarba creștea pe platforma unde picioarele spînzuraților nu ajungeau. Silueta construcției, profilată pe cer, era oribilă, noaptea mai ales, cînd lumina palidă a lunii bătea peste craniile albite sau cînd vîntul serii lovea lanțurile și scheletele, mișcîndu-le în întuneric. Prezența spînzurătorii acesteia era de ajuns ca să facă din toate împrejurimile niște locuri sinistre.

Masivul de piatră ce servea drept temelie odioasei construcții era gol la interior. Înăuntru se afla un beci imens, închis cu un grilaj de fier stricat, unde se aruncau nu numai rămășițele omenești desprinse din lanțurile de la Montfaucon, ci și corpurile tuturor nenorociților executați pe la celelalte spînzurători permanente din Paris. În această groapă comună adîncă, unde au putrezit laolaltă atîta pulbere omenească și atîtea crime, și-au adus rînd pe rînd oasele mulți dintre maimarii lumii acesteia și mulți nevinovați, de la Enguerrand de Marigny, care a făcut saftea spînzurătorii Montfaucon și care era un om drept, pînă la amiralul de Coligny, care a încheiat șirul celor spînzurați și care, de asemenea, era un om drept.

Cît despre misterioasa dispariție a lui Quasimodo, iată tot ce am putut descoperi.

Cam la doi ani sau la optsprezece luni după evenimentele de la sfîrșitul povestirii de față, cînd au venit să caute în beciul de la Montfaucon leșul lui Oliver le Daim, care fusese spînzurat cu două zile

mai înainte și căruia Carol al VIII-lea îi acordă grația de a fi îngropat la Saint-Laurent, între morți mai de soi, oamenii au găsit, printre toate hîrcile acelea hidoase, două schelete, dintre care unul îl cuprindea pe celălalt într-o ciudată îmbrățișare. Unul dintre cele două schelete, fără doar și poate al unei femei, mai avea încă pe el cîteva zdrențe dintr-o rochie odinioară albă, iar în jurul gîtului un șirag de boabe de adrezarac cu o pungulíță de mătase, deschisă și goală, împodobită cu pietre false, verzi. Obiectele acestea erau atît de lipsite de valoare, încît nici călăul nu rîvnise la ele. Celălalt, care îl ținea strîns îmbrățișat pe acesta, era un schelet de bărbat. S-a observat că avea coloana vertebrală deviată, capul vîrît între omoplați, și un picior mai scurt decît altul. Altminteri, scheletul n-avea nici o ruptură de vertebră la ceafă, și era vădit că nu fusese spînzurat. Omul căruia îi aparținuse venise deci aici, și aici murise. Cînd au vrut să-l desprindă de scheletul pe care îl îmbrățișa, el se prefăcu în pulbere.

NOTĂ ADĂUGATĂ LA EDIȚIA DEFINITIVĂ

S-a anunțat din greșeală că ediția aceasta va fi mărită cu mai multe capitole *noi*. Ar fi trebuit spus *inedite*. Într-adevăr, dacă prin nou se înțelege nou făcut, capitolele adăugate la această ediție nu sînt noi. Ele au fost scrise în același timp cu restul lucrării, datează din aceeași epocă, sînt ieșite din același gînd și au făcut totdeauna parte din manuscrisul *Notre-Dame de Paris*. Ceva mai mult, autorul n-ar concepe să se adauge ulterior capitole noi la o lucrare de genul acesta. Asemenea lucrări nu se pot face cînd dorești. După el, un roman se naște într-un fel oarecum necesar, cu toate capitolele lui ; o dramă se naște cu toate scenele ei. Să nu credeți că există ceva arbitrar în numărul părților din care se compune acest tot, acest misterios microcosmos pe care îl numiți dramă sau roman. Grefa sau sudura nu se prind bine la lucruri de un asemenea gen, care trebuie să țîșnească dintr-un singur jet și să rămînă așa cum sînt. Odată lucrul făcut, nu vă mai răzgîndiți, nu-i mai faceți retușuri. Cînd cartea e publicată, cînd sexul ei, viril sau nu, a fost recunoscut și proclamat, cînd copilul a scos primul țipăt, s-a născut, iată-l ; așa e el făcut, tata și mama nu mai pot schimba nimic,

el aparține aerului și soarelui, lăsați-l să trăiască sau să moară așa cum e. Nu v-a reuși cartea ? Cu atît mai rău. Nu adăugați nici un capitol la o carte nereușită. E incompletă ? Nu e viabilă ? N-o să-i puteți da suflul care-i lipsește. Vi s-a născut drama șchioapă ? Credeți-mă, nu-i puneți picior de lemn.

Autorul ține deci foarte mult ca publicul să știe că toate capitolele adăugite aici n-au fost scrise special pentru această retipărire. Dacă n-au fost publicate în edițiile precedente ale cărții, motivul e foarte simplu. Pe vremea cînd se tipărea prima ediție din *Notre-Dame*, dosarul care conținea aceste trei capitole s-a rătăcit. Trebuia deci sau să le scrie din nou, sau să treacă peste ele. Autorul a socotit că, dintre capitolele acestea, numai două ar fi avut, prin lungimea lor, o oarecare importanță ; dar cum și ele erau capitole de artă și de istorie, care nu știrbeau cu nimic fondul dramei și al romanului, a socotit că publicul n-o să observe dispariția lor și că numai el, autorul, va cunoaște taina acestei lacune. S-a hotărît deci și a trecut peste ele. Și apoi, dacă-i vorba de mărturisit, lenea lui nu s-a încumetat să rescrie trei capitole pierdute. Mai ușor i s-ar fi părut să scrie un roman nou.

Astăzi, capitolele sînt regăsite, și autorul folosește primul prilej ca să le repună la locul lor.

Iată, așadar, cum întreaga lui lucrare, așa cum a gîndit-o, așa cum a făcut-o, bună sau rea, trainică sau fragilă, dar după cum a voit-o.

Capitolele regăsite vor avea, fără doar și poate, puțină valoare în ochii unor persoane, altminteri foarte judicioase, care n-au căutat în *Notre-Dame de Paris* decît drama, decît romanul. Dar mai există poate și alți cititori, cărora nu li s-a părut inutil să studieze gîndirea estetică și filozofică as-

cunsă în această carte, și care au binevoit, citind *Notre-Dame de Paris*, să se complacă în a desluși sub roman altceva decît romanul, și să urmeze — fie-ne iertată expresia aceasta cam ambițioasă — sistemul istoricului și scopului artistului în creație, așa cum e ea a poetului.

Pentru aceștia, mai ales, capitolele adăugate la ediția de față vor completa *Notre-Dame de Paris*, admițînd că *Notre-Dame de Paris* merită osteneala de a fi completată.

În unul din cele trei capitole, tratînd despre decăderea actuală a arhitecturii și despre moartea, astăzi aproape inevitabilă — după el — a acestei arte de frunte, autorul exprimă și dezvoltă o părere din nefericire bine înrădăcinată în el și bine gîndită. Dar simte nevoia să spună aici că ar dori din toată inima ca viitorul să dovedească într-o bună zi că n-a avut dreptate. El știe că arta, sub toate formele ei, poate spera totul de la noile generații al căror geniu, în germene încă, îl simțim gata să țîșnească în atelierele noastre. Sămînța e în brazdă, secerișul va fi cu siguranță bogat. Autorul se teme doar, și în tomul al doilea al prezentei ediții se va putea vedea de ce, ca nu cumva să se fi retras ceva din solul bătrîn al arhitecturii, care a fost, vreme de secole, terenul cel mai bun al artei.

Cu toate acestea, există astăzi în rîndurile tineretului artistic atîta viață, atîta forță și, ca să spunem așa, atîta predestinare, încît, în școlile noastre de arhitectură mai ales, la ora actuală, profesorii, care sînt detestabili, formează nu numai fără voia lor, dar chiar și fără să-și dea seama, elevi excelenți ; cu totul invers decît elevul pomenit de Ho-

rațiu care ar fi meritat amfore și produce cratițe: *Currit rota, urecus exit.*[1]

Dar, în orice caz, oricare ar fi viitorul arhitecturii, oricum ar rezolva într-o bună zi tinerii noștri arhitecți problema artei lor, în așteptarea monumentelor noi, să le păstrăm pe cele vechi. Să inspirăm națiunii, dacă e cu putință, dragostea pentru arhitectura națională. Autorul declară că acesta este unul din țelurile principale ale cărții de față; acesta este unul din țelurile principale ale vieții lui.

Notre-Dame de Paris a deschis poate cîndva perspectivele adevărate asupra artei evului mediu, asupra acestei artei minunate, pînă acum necunoscută de unii sau, și mai rău, neprețuită de alții. Dar autorul e departe de a socoti îndeplinită sarcina pe care și-a impus-o voluntar. El a pledat de mai multe ori cauza vechii noastre arhitecturi și a denunțat cu glas tare multe profanări, multe dărîmături, multe impietăți. Și n-o să se dea bătut. S-a angajat să revină adesea asupra acestui subiect și va reveni. Va fi la fel de neobosit întru apărarea edificiilor noastre istorice, pe cît de înverșunați sînt iconoclaștii noștri de școli și de academii întru a le ataca. Pentru că e întristător să vezi pe ce mîini a încăput arhitectura evului mediu, și în ce fel tratează făcătorii de ghips din ziua de azi ruina acestei mari arte. Pentru noi, oamenii inteligenți, e chiar o rușine că îi vedem ce fac și ne mulțumim să-i huiduim. Și nu-i vorba aici numai despre ce se petrece în provincie, ci și despre ce se face la Paris, la ușa noastră, sub ferestrele noastre, într-un oraș mare, într-un oraș intelectual, în cetatea presei, a cuvîntului, a gîndirii. În încheierea acestei note nu putem rezista ne-

[1] Se învîrtește roata și iese un urcior (lat.).

voii de a semnala cîteva din actele acestea de vandalism zilnic, proiectate, dezbătute, începute, continuate și duse liniștit la capăt sub ochii noștri, sub ochii publicului artist din Paris, față în față cu critica, pe care atîta îndrăzneală o zăpăcește. De curînd a fost dărîmată arhiepiscopia, edificiu lipsit de gust ; paguba nu-i mare ; dar, laolaltă cu arhiepiscopia, a fost dărîmată episcopia, rămășiță rară a secolului al XIV-lea, pe care arhitectul dărîmător n-a putut s-o deosebească de rest. El a smuls grîul o dată cu neghina, căci le socotea totuna. Se vorbește despre raderea de pe pămînt a admirabilei capele de la Vincennes, ca să facă din pietrele ei nu știu ce fortificații, de care Daumesnil [1] n-a avut totuși nevoie. În timp ce se repară cu mari cheltuieli și se restaurează o șandrama ca palatul Bourbon, vitraliile Sfintei Capele sînt lăsate în voia rafalelor vîntului de echinox. De cîteva zile, o schelă se afla ridicată pe turnul Saint-Jacques-de-la-Boucherie ; și într-una din diminețile acestea tîrnăcopul va intra și el în joc. S-a găsit un zidar care să facă o căsuță albă între venerabilele turle ale Palatului de Justiție. S-a găsit un altul care să castreze Saint-Germain-des-Prés, abația feudală cu trei clopotnițe. Se va găsi un altul, fiți siguri, ca să dărîme Saint-Germain-l'Auxerrois. Toți zidarii aceștia se pretind arhitecți, sînt plătiți de prefectură sau din fondurile pentru artă ale bisericii și poartă uniforme de academicieni. Tot răul pe care prostul gust îl poate face bunului gust ei îl fac. La ora cînd scriem, jalnic spectacol ! unul

[1] *Pierre Daumesnil* (1776—1832) — general francez, supranumit „Picior de lemn" (și-a pierdut piciorul în bătălia de la Wagram). În 1814 a primit misiunea de a apăra fortăreața de la Vincennes. Somat de aliați să predea cetatea, el a răspuns : „Voi da Vincennes-ul cînd mi se va înapoia piciorul".

dintre ei are în mînă Tuileriile, unul dintre ei îi face o rană în plin obraz lui Philibert Delorme [1] ; și cu siguranță că faptul de a vedea cu cîtă neobrăzare vine arhitectura greoaie a acestui domn să se aplice peste una din cele mai delicate fațade ale Renașterii, nu constituie unul din cele mai mici scandaluri ale vremii noastre.

Paris, 20 octombrie 1832

---

[1] *Philibert Delorme* (1515—1570) — arhitect francez, născut la Lyon. Fiind arhitect al regelui, a construit Palatul Tuileries, a condus lucrările la Fontainebleau, a lucrat la zidirea castelelor Saint-Germain, Villers-Cotterets, Chennoceaux, d'Anet, dintre care ultimul este opera sa cea mai remarcabilă.

CUPRINS

CARTEA A ȘAPTEA

CARTEA A OPTA

CARTEA A NOUA

CARTEA A ZECEA

CARTEA A UNSPREZECEA

hugo

CITIȚI VOLUMELE APĂRUTE RECENT
ÎN «BIBLIOTECA PENTRU TOȚI»:

575	* * *	*Poezia austriacă modernă (De la Rainer Maria Rilke pînă în zilele noastre).*
576	D. Stăncescu	*Sora Soarelui*, basme populare românești (volumul cuprinde și o anexă a editurii: *D. Stăncescu, primul director literar al «Bibliotecii pentru toți»*.
577	Al. Rosetti	*Note din Grecia * India * Israel * Diverse * Cartea albă.*
578–580	W.S. Maugham	*Robie*, roman, 3 vol.
581	Șalom Alehem	*Romanul unui om de afaceri * Halal de mine, sînt orfan!*, romane.
582	Tudor Arghezi	*Ce-ai cu mine, vîntule? * Pe o palmă de țărînă*, proze
583–584	Quintus Curtius Rufus	*Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, 2 vol.
585	* * *	*Memoriile lui Garibaldi*, revăzute și completate de Al. Dumas-tatăl («cultură generală»).
586–587	Jókai Mór	*Fiii omului cu inima de piatră*, roman, 2 vol.
588–589	A.J. Cronin	*Citadela*, roman, 2 vol.
590	Joseph Conrad	*Negrul de pe «Narcis», Tinerețe, Capătul lațului*, povestiri.

editura minerva